

ISSN: 2299-7237

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA

12

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA
12

RADA NAUKOWA

Prof. dr hab. Wira Ahejewa (Uniwersytet Narodowy „Akademia Mohylańska” w Kijowie, Ukraina)

Prof. dr hab. Fłorij Bacewicz (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki, Ukraina)

Dr Simone Attilio Bellezza (Università di Napoli Federico II, Włochy)

Prof. Andriy Danylenko (Pace University, New York City, USA)

Prof. dr hab. Pawło Hrycenko (Instytut Języka Ukraińskiego, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Tamara Hundorowa (Instytut literatury, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz (Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Polska)

Prof. Michael Naydan (Pennsylvania State University, USA)

Dr hab. Oksana Pukhons'ka (Uniwersytet Akademia Ostrogska, Ukraina)

Prof. dr hab. Anatolij Zahnitko (Donecki Uniwersytet Narodowy im. W. Stusa w Winnicy, Ukraina)

UNIwersytet warszawski
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA
12

Warszawa 2024

Redaktor naczelny

prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

Zastępca redaktora naczelnego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

Sekretarze redakcji

dr hab. Marta Zambrzycka

dr Oksana Przybysz

Redaktorzy działu

prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

prof. dr hab. Irena Mytnik

prof. ucz. dr hab. Svitłana Romaniuk

Redaktorzy działu literaturoznawczo-kulturoznawczego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

dr Paulina Olechowska

dr Marta Zambrzycka

Weryfikacja językowa

Renata Botwina, Anna Kizińska (język angielski)

Adres redakcji – Katedra Ukrainistyki, ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa, Uniwersytet Warszawski,
tel./fax (22) 55 34 252, e-mail: studiaucrainica.ku@uw.edu.pl, www.studiauavar.pl

Redaktor prowadzący – Dorota Dziedzic

Redakcja językowa i korekty

Tetiana Trofymenko (język ukraiński), Małgorzata Sulęta-Sildatke (język polski i język angielski)

ISSN 2299–7237

e-ISSN 2545–157X

Copyright © by Authors, 2024

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL)

(pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>)

Publikacja została dofinansowana ze środków IDUB Uniwersytetu Warszawskiego.

Edycja papierowa jest wersją pierwotną czasopisma.

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55-31-333

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Skład i łamanie – Dariusz Górski

Druk – POZKAL

Spis treści

<i>Katarzyna Jakubowska-Krawczyk</i> Dyplomacja akademicka w działaniach Warszawskiej Ukrainistyki	9
JĘZYKOZNAWSTWO	
<i>Олександр Антонів</i> 1000 й 1 слово, або перший досвід словника-мінімуму для вивчення української мови як іноземної на рівні A1	25
<i>Тетяна Фецан</i> Статус української мови в полікультурному соціумі Республіки Туреччина	31
<i>Лариса Колібаба, Світлана Романюк, Валентина Фурса</i> Патроніми в українському офіційно-діловому дискурсі ХХІ сторіччя: аргументи „за” і „проти”	39
<i>Пауліна Мітал</i> Принципи номінації лікарських рослин в українській та польській мовах	55
<i>Тетяна Мороз</i> Репрезентація життєвого шляху людини у прислів'ях та приказках із семантично протилежними компонентами (на матеріалі польської мови).	69
<i>Володимир Труб</i> Особливості функціонування української мови в Україні на початку ХХІ ст.	83
<i>Олена Турчак</i> Парентеза як засіб експресивного синтаксису в історичному романі Павла Загребельного <i>Диво</i>	97
LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO	
<i>Ірина Збир</i> Використання досвіду Інституту польської глотодидактики Ягеллонського університету у Львівському національному університеті імені Івана Франка	123
<i>Зінаїда Косицька</i> Музей народного мистецтва в Отрембусах. Значення діяльності Маріана Покропка для вивчення українського мистецтва в Польщі. . .	141

<i>Марта Кравченко</i>	
Деякі аспекти термінологічних дефініцій сучасного мистецтва прикрас: художні, авторські, ювелірні прикраси	157
<i>Julia Roguska, Renata Botwina</i>	
Українські творці фільмів у wschodnioeuropejskim kinie niemym	167
<i>Лариса Рева</i>	
І знову до Біблії – першооснови в житті, літературі	177
<i>Ольга Смольницька</i>	
Перекладацькі стратегії та трансформації як можливість дослідження концепту святості у вибраних листах Софії Фредро-Шептицької до її сина Романа Шептицького (з польської, французької, англійської та латинської мов)	191
<i>Галина Жуковська</i>	
Постколоніальна література: стратегія подолання глобалізаційних викликів	205
<i>Marta Zambrzycka</i>	
Choroba i śmierć w ukraińskiej powieści popularnej na przykładzie utworu <i>Willa Anemona</i> Hałyny Petrosaniak	215
RECENZJE	
<i>Тетяна Гребенюк</i>	
Праця Тамари Гундорової <i>Леся Українка. Книги Сивілли</i> в контексті сучасних disability studies	231
<i>Irena Mytnik</i>	
Studia z antroponomii prasłowiańskiej (В. П. Шульгач, <i>Нариси з праслов'янської антропонімії</i> , ч. VII (Київ 2022, 388 с.).....	241
SPRAWOZDANIA	
<i>Якуб Колодзейчак</i>	
Звіт з Міжнародної наукової конференції молодих українців „Культура на полі бою. Українська мова, література, мистецтво, медіа в умовах війни”	249
<i>Матеуш Вишлек</i>	
Звіт про проведення міжуніверситетської наукової сесії молодих учених. Проект „Українська література і культура в антропологічній перспективі”	253
<i>Zinaida Kosytska, Marta Zambrzycka</i>	
Międzynarodowa Konferencja Naukowa z okazji 70-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego „Tradycje i wyzwania studiów ukrainistycznych we współczesnym świecie” (15–16 czerwca 2023, Warszawa)	259

Table of contents

<i>Katarzyna Jakubowska-Krawczyk</i> Academic diplomacy in the activities of Warsaw's Ukrainian Studies Department	9
LINGUISTICS	
<i>Oleksandra Antoniv</i> 1000 and 1 words, or the first experience with a lexical minimum for learning Ukrainian as a foreign language at the A1 level	25
<i>Tetiana Fetsan</i> Status of the Ukrainian language in the multicultural society of the Republic of Turkey	31
<i>Larysa Kolibaba, Svitlana Romaniuk, Valentyna Fursa</i> Patronyms in the Ukrainian official administrative discourse of the 21 st century: arguments for and against	39
<i>Paulina Mital</i> Rules for the formation of medical plant names in the Ukrainian and Polish language	55
<i>Tetiana Moroz</i> Representation of a person's life path in proverbs and sayings with semantically opposite components (based on the Polish language) ...	69
<i>Volodymyr Trub</i> Peculiarities of the functioning of Ukrainian in Ukraine at the beginning of the 21 st century.	83
<i>Olena Turchak</i> Parentheses as a means of expressive syntax in Pavlo Zahrebelny's historical novel <i>The Miracle</i>	97
LITERATURE AND CULTURAL STUDIES	
<i>Iryna Zbyr</i> Using the experience of the Institute of Polish Glottodidactics of the Jagiellonian University at the Ivan Franko National University of Lviv ...	123
<i>Zinaida Kosytska</i> The Museum of Folk Art in Otrębusy by Marian Pokropek and its significance for the study of Ukrainian art in Poland	141

<i>Marta Kravchenko</i>	
Some aspects of the terminological definitions of modern jewelry	157
<i>Julia Roguska, Renata Botwina</i>	
Ukrainian filmmakers in Eastern European silent cinema	167
<i>Larisa Reva</i>	
And again to the Bible – the basics in life, literature	177
<i>Olga Smolnytska</i>	
Translation strategies and transformations as an opportunity to study the concept of holiness in the selected letters by Sophia Fredro-Sheptytska to her son Roman Sheptytsky (in Polish, French, English and Latin)	191
<i>Halyna Zhukovska</i>	
Postcolonial literature: a strategy for overcoming globalization challenges	205
<i>Marta Zambrzycka</i>	
Illness and death in a Ukrainian popular novel as exemplified by the work <i>Villa Anemona</i> by Halyna Petrosaniak	215
REVIEWS	
<i>Tetiana Grebeniuk</i>	
Tamara Hundorova’s work <i>Lesya Ukrainka. The Sibylline books</i> in the context of contemporary disability studies	231
<i>Irena Mytnik</i>	
Studies in Proto-Slavic anthroponymy (V. P. Shulgach, <i>Essays from</i> <i>Proto-Slavic Anthroponymy</i> , part VII, Kyiv 2022, p. 388).	241
REPORTS	
<i>Jakub Kolodziejczak</i>	
Report from the International Scientific Conference of Young Ukrainianists “Culture on the Battlefield. Ukrainian Language, Literature, Art, Media in Wartime”.	249
<i>Mateusz Wszolek</i>	
Report on the Interuniversity Scientific Session of Young Scientists. Project “Ukrainian Literature and Culture in Anthropological Perspective” . . .	253
<i>Zinaida Kosytska, Marta Zambrzycka</i>	
International Scientific Conference on the occasion of the 70-th anniversary of the Department of Ukrainian Studies of the University of Warsaw “Traditions and Challenges of Ukrainian Studies in the Modern World” (15-16 June 2023, Warsaw)	259

Katarzyna JAKUBOWSKA-KRAWCZYK

Uniwersytet Warszawski

University of Warsaw

ORCID 0000-0002-6281-7011

email: k.jakubowska@uw.edu.pl

Dyplomacja akademicka w działaniach Warszawskiej Ukrainistyki

Academic diplomacy in the activities of Warsaw's Ukrainian Studies Department

W artykule na przykładzie projektów Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego przeanalizowano potencjał ośrodków ukrainistycznych do prowadzenia działań z zakresu dyplomacji akademickiej i kulturalnej. W obecnym momencie dziejowym wykorzystywanie *soft power* ośrodków uniwersyteckich może pomagać nie tylko reagować na bieżące problemy, łagodzić skutki tragedii, których doświadczają Ukraińcy, w tym przedstawiciele kultury i świata akademickiego, ale również wypracować konkretne rozwiązania, które w przyszłości pozwolą na zbudowanie opartego na rzetelnych badaniach programu popularyzacji dorobku ukraińskiej kultury i nauki. Przeanalizowano szereg podejmowanych w Katedrze Ukrainistyki UW działań w zakresie budowania ukraińskojęzycznej wspólnoty naukowej, prowadzenia dialogu międzynarodowego na kluczowe w obecnej sytuacji historycznej tematy, współpracy z otoczeniem społecznym, a także kształcenia absolwentów gotowych do pracy w rozmaitych instytucjach publicznych.

Kluczowe słowa: studia ukrainistyczne, dyplomacja akademicka, badania ukrainistyczne, dydaktyka uniwersytecka, Katedra Ukrainistyki, Uniwersytet Warszawski

Using the example of projects of the Department of Ukrainian Studies at the University of Warsaw, the article analyses the potential of Ukrainian centres for academic and cultural diplomacy. In the current historical moment, using the soft power of university centres may help not only to react to current problems and mitigate the consequences of tragedies experienced by Ukrainians, including representatives of culture and academia but also to work out specific solutions which will allow to build a programme based on reliable research for popularising the achievements of Ukrainian culture and science in the future. Several activities undertaken in the Department of Ukrainian Studies at the University of Warsaw have been presented, including building a scholarly community of Ukrainians, conducting an international dialogue on key issues in the current historical situation,

cooperation with the social environment, as well as training graduates who will be ready to work in various public institutions

Keywords: Ukrainian studies, academic diplomacy, academia, university teaching, Department of Ukrainian Studies, University of Warsaw

Warszawska ukrainistyka jest najstarszym ośrodkiem studiów ukrainistycznych w Polsce. Od 1953 roku, kiedy prof. Przemysław Zwoliński założył na Uniwersytecie Warszawskim Katedrę Filologii Ukraińskiej, jej pracownicy aktywnie prowadzą badania oraz działają na rzecz promocji literatury, kultury i języka ukraińskiego w Polsce i na świecie.

Trzeba przypomnieć również starsze tradycje studiów ukrainistycznych na UW i pracę na uczelni przed II wojną światową takich znakomitych naukowców i działaczy kultury jak prof. Iwan Ohijenko, prof. Myron Korduba czy prof. Romana Smal-Stocki¹. Spadkobiercami ich idei naukowych, ale także łączenia badań z działaniami na polu społeczno-kulturowym stali się późniejsi pracownicy Katedry Ukrainistyki². Już przez ponad 70 lat dokładają oni wielu wysiłków, aby budować rzetelny i oparty na solidnych badaniach naukowych dialog polsko-ukraiński.

Celem niniejszego artykułu nie jest jednak pisanie historii Katedry Ukrainistyki, ale rozważania nad wielowymiarowymi działaniami dyplomacji akademickiej. Mając siłę oddziaływania zarówno wewnątrz państwa, jak i poza jego granicami, zaliczana przez badaczy do dyplomacji wpływu, jest ona w przestrzeni Europy Środkowo-Wschodniej często niewystarczająco doceniana. W obecnej sytuacji szczególnie ważne jest, aby myśląc o ośrodkach ukrainistycznych nie pomijać ich roli *soft power*, która przy odpowiednim wsparciu mogłaby odegrać znaczącą rolę, przede wszystkim w kontekście celów długoterminowych.

Silne ośrodki studiów ukrainistycznych są więc ważne nie tylko dla Ukrainy, ale i dla państw, w których działają. Mogą się one stać ważnymi centrami dialogu pod warunkiem, że obie strony dostrzegą ich siłę i będą skłonne wspomóc ich działalność. Niestety w obecnej sytuacji wciąż jest to element często pomijany.

¹ W owym czasie w Warszawie funkcjonowały bowiem dwa ważne ośrodki ukraińskie: Seminarium Teologii Prawosławnej oraz Ukraiński Instytut Naukowy.

² Obecnie w Katedrze pracują 23 osoby: prof. dr hab. Irena Mytnik, prof. dr hab. Walentyna Sobol, dr hab. prof. ucz. Iryna Kononenko, dr hab. prof. ucz. Switłana Romaniuk, dr hab. Lidia Stefanowska, dr hab. Anna Antoniuk, dr Renata Botwina, dr Sebastian Delura, dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, dr Anna Kizińska, dr Wioletta Mela-Cullen, dr Piotr Nagórka, dr Paulina Olechowska, dr Oksana Przybysz, dr Julia Roguska, dr Anna Szafernakier-Świrko, dr Marta Zambrzycka, mgr Marta Saniewska oraz mgr Mirosława Sosińska. Na stanowiskach profesorów i wykładowców wizytujących zatrudnieni są zaś prof. dr hab. Tetiana Grebeniuk, dr hab. Olena Haleta, dr hab. Bohdan Hud, dr Larysa Kolibaba. Aktywna praca naukowa prowadzona jest w ramach trzech Pracowni: Dziejów Polsko-Ukraińskich Stosunków Literackich, kierowana przez prof. W. Sobol, Językoznawstwa Kontrastywnego na czele z prof. I. Kononenko oraz Badań nad Ukraińską Tożsamością założona przez dr K. Jakubowską-Krawczyk. Ponadto w Katedrze działa zespół badawczy Laboratorium Terminologii Kulturowej pod kierownictwem dr P. Nagórki.

Za przykład potencjału ośrodków ukrainistycznych w budowaniu sieci krajowej i międzynarodowej współpracy, a także promocji polskiej i ukraińskiej nauki posłużą mi badania prowadzone w ciągu ostatnich lat w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Zaznaczyć jednak trzeba, że tradycja tych badań sięga początków założenia Katedry i nieprzerwanie trwa od ponad siedmiu dekad³.

Ostatnie lata nie były dla ukrainistów łatwe: epidemia COVID-19, a potem niewyobrażalny dramat nasilenia działań zbrojnych. Wydarzenia te jednak tylko uwypukliły wagę uniwersytetów jako ośrodków dyplomacji akademickiej, od samego początku wpisującą w dyplomację kulturalną. Postulowana przez Josepha Nye'a Jr. miękka siła jest w obecnym momencie dziejowym niezwykle potrzebna nie tylko, aby reagować na bieżące problemy, łagodzić skutki tragedii, których doświadczają Ukraińcy, w tym przedstawiciele kultury i świata akademickiego, ale również wypracować konkretne rozwiązania, które w przyszłości pozwolą na zbudowanie opartego na rzetelnych badaniach programu popularyzacji dorobku ukraińskiej kultury i nauki. Uniwersytet Warszawski i Katedra Ukrainistyki działają aktywnie na tym polu.

Trzeba podkreślić zaangażowanie pracowników w budowanie międzynarodowej ukrainoznawczej wspólnoty naukowej. Ma to swój wyraz w projektach naukowych. Wśród międzydyscyplinarnych prowadzonych z zagranicznymi uniwersytetami wymienić można: *W kręgu języka, literatury i kultury*, realizowany we współpracy z Instytutem Filologii Uniwersytetu Przykarpackiego im. W. Stefanyka w Iwano-Frankiwsku (Ukraina), uczestnikami projektu ze strony KU są: dr K. Jakubowska-Krawczyk, dr hab. I. Kononenko prof. ucz., prof. dr hab. I. Mytnik, dr hab. S. Romaniuk prof. ucz., dr hab. L. Stefanowska; *Ukraine und ukrainische Identität in Europa* Fakultät fuer Sprach- und Literaturwissenschaften Department-Slavische Philologie, Ludwig-Maximilians-Universität München (2020-2021) zakończony wydaną na tymże uniwersytecie monografią zbiorową, uczestnik – dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (2017); *Does Europe Understand Ukraine? Integration of Ukrainian Culture in the EU* w ramach sieci uniwersytetów CENTRAL (University of Warsaw, University of Vienna, Eötvös Loránd University, Budapest) (2023). Dr K. Jakubowska-Krawczyk (kierownik projektu), uczestnicy: dr hab. I. Kononenko prof. ucz., dr hab. S. Romaniuk prof. ucz.); *Kulturowa i językowa adaptacja ukraińskich uchodźców – zadania i wyzwania. Polska-Kanada*, realizowany wspólnie z Uniwersytetem Alberta (2024). Uczestniczki: dr K. Jakubowska-Krawczyk, dr hab. S. Romaniuk, prof. ucz., dr hab. M. Zambrzycka; *NAWA 4EU+ for Ukraine 2024* (udział w zadaniu „European Narratives and Identity: Ukraine – A New Perspective”) *Українська ідентичність у постколоніальних умовах: мова, література, культура* Projekt z Uniwersytetem Narodowym Akademia Kijowsko-Mohylańska (od r. 2020). Uczestniczki: dr hab. S. Romaniuk prof. ucz., dr K. Jakubowska-Krawczyk; *Polish-Ukrainian Humanitarian Landscape: reception: meaning and influences*, Wspólny

³ Przeczytać o tym można w I. Mytnik, *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „Studia Ucrainica Varsoviensia” 218(6) s. 17-28.

projekt z Uniwersytetem Donieckim im. W. Stusa w Winnicy (2022-2025). Uczestniczki: dr K. Jakubowska-Krawczyk, dr hab. M. Zambrzycka, dr hab. S. Romaniuk prof. ucz., dr A. Kizińska i in.

Razem z ukraińskimi ośrodkami naukowymi prowadzone są projekty z zakresu językoznawstwa, takie jak *Język i społeczeństwo: semantyka, syntaktyka i pragmatyka lingwistyczna*, projekt realizowany we współpracy z Katedrą Językoznawstwa Ogólnego Uniwersytetu im. I. Franki we Lwowie od 2015 r. Uczestnikami projektu ze strony polskiej są: dr O. Borys, dr M. Jeż, prof. dr hab. I. Mytnik i mgr M. Saniewska; od 2021 projekt realizowany we współpracy z Uniwersytetem Wrocławskim, współkierownik projektu – prof. dr hab. Irena Mytnik; *Techniki tłumaczeniowe stosowane w przekładzie terminów*, konkurs NCN Miniatura 2019, dr A. Kizińska; *Bilingual Future (Ukraine). Program promocji nauki j. angielskiego w przedszkolach i szkołach ukraińskich* (od 2022 r.), uczestnik – dr hab. S. Romaniuk prof. ucz.; *Polsko-wielojęzyczny słownik fałszywych przyjaciół tłumacza* (2020-2022), zakończony publikacją pod red. A. Karolczuk, I. Kononenko, M. B. Majewskiej – uczestnik dr hab. I. Kononenko prof. ucz.; *Spotkania onomastyczne. Badania onomastyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* od 2021 r., kierownik projektu – prof. dr hab. I. Mytnik; *Historia kształtowania się systemu antropimicznego stanu uprzywilejowanego na Ukrainie w XI-XVIII w.* (2023-2024), współpraca prof. dr hab. I. Mytnik z prof. S. Pakhomovą z Uniwersytetu w Preszowie. Powadzone były także badania w ramach projektu *Dialog kultur: Ukraina – Polska*, realizowanego w 2014 r. przez dr hab. S. Romaniuk prof. ucz. we współpracy z Narodowym Uniwersytetem Lwowskim im. I. Franki oraz Ukraińskim Uniwersytetem Katolickim we Lwowie.

Literaturoznawcy i kulturoznawcy z Katedry Ukrainistyki współpracują również w ramach projektów: *Ukrainian Literature in Translation*, kierowany przez prof. M. Naydana z Uniwersytetu Stanu Pensylwania (Penn State), uczestnik – dr hab. L. Stefanowska (od 2010); *Volodymyr Derzhavyn and His Academic Legacy*, realizowany przez Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, Edmonton, Canada, kierownik projektu – dr hab. Lidia Stefanowska (od 2017 roku); *Strong Women of the Middle Ages and Images of the New Europe*, realizowany we współpracy z Institute of Slavic Studies of Ludwig Maximilians University (Munich, Germany); Institute of Philology of Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolajiv, Ukraine), od 2019/2020, dr hab. S. Romaniuk prof. ucz. – kierownik projektu ze strony polskiej, uczestniczki: dr K. Jakubowska-Krawczyk, dr hab. M. Zambrzycka; *Spotkania onomastyczne. Badania onomastyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego* od 2021 r., kierownik projektu – prof. dr hab. I. Mytnik; *Literatura: tradycja i wyzwania współczesności*, realizowany przez Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski i Uniwersytet Lwowski, dot. współpracy w zakresie nauki i dydaktyki, uczestnicy – dr hab. L. Stefanowska, dr P. Olechowska; *Literatura i kultura ukraińska w perspektywie antropologicznej* (2022-2026), uczestniczki: K. Jakubowska-Krawczyk, dr hab. O. Haleta; *Diariusz Filipa Orlika (1727-1732)* –

odczytanie z rękopisu i wydanie, prof. dr hab. V. Sobol, uczestnik – mgr Dawid Bzorek. W przeszłości również w *Visegrad Eastern Partnership Literary Award*, międzynarodowym projekcie Ekspertów Grupy Wyszehradzkiej (dr P. Olechowska, dr K. Jakubowska-Krawczyk).

Praca w Katedrze Ukrainistyki prowadzona jest także na podstawie umów międzyuniwersyteckich i zawartych w nich projektów takich jak „Ukraińska tożsamość w warunkach postkolonialnych: język, literatura, kultura” prowadzony razem z Ukraińskim Narodowym Uniwersytetem Akademia Kijowsko-Mohylańska, „Polsko-ukraińskie przestrzenie humanistyki: recepcja, znaczenia i wpływy” z Donieckim Narodowym Uniwersytetem im. Wasyla Stusa w Winnicy, „Ukraińska literatura i kultura w perspektywie antropologicznej” z Lwowskim Narodowym Uniwersytetem im. Iwana Franki. Ze wspomnianym uniwersytetem pracownicy Katedry realizują również projekt „Język w społeczeństwie: semantyka, syntaktyka, pragmatyka”.

Katedra pracuje także w ramach umowy o współpracy akademickiej Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Katedry Literatury Ukraińskiej i Katedry Języka Ukraińskiego Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki. Katedra współpracuje również z Uniwersytetem Przykarpackim im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankiwsku. Najnowszym kształtującym się projektem jest Ukrainian Studies Network, inicjatywa stworzenia sieci współpracy pomiędzy ukrainistykami europejskimi. W zakresie projektów naukowych lub dydaktycznych Katedra Ukrainistyki współpracuje także z Uniwersytetem Alberta, Uniwersytetem Etvos Lorand w Budapeszcie, Uniwersytetem w Zagrzebiu, Ludwig-Maximilians-Universität w Monachium, Uniwersytetem Wiedeńskim, Uniwersytetem Preszowskim i in.

Dzięki różnym programom Uniwersytetu Warszawskiego w ostatnich latach w Katedrze Ukrainistyki pracowali wybitni uczeni z Ukrainy. W kolejności chronologicznej, w ramach zintegrowanego programu działań na rzecz rozwoju Uniwersytetu Warszawskiego przez parę miesięcy zatrudnieni byli prof. Wasyl Kosiv (obecny rektor LNAM), prof. dr hab. Olena Haleta, dzięki programowi Solidarni z Ukrainą dr Larysa Kolibaba i dr Zinaida Kosycka. Staż finansowany przez NAWA odbyły również dwie doktorantki: Iryna Smarowoz oraz Olga Piskunova z Charkowskiego Uniwersytetu im. Karazina.

Budowaniu wspólnoty ukrainistycznej służą także konferencje. W kontekście ostatnich pięciu lat warto wspomnieć takie jak Międzynarodowe Konferencje Naukowe z cyklu „Język, kultura i społeczeństwo” czy coroczne konferencje „Filozofia bycia i przetrwania w ego-dokumentach pisarzy, malarzy i filmowców ukraińskich (od czasów Orlika do współczesnych)”, organizowane przez prof. Walentynę Sobol. Ponadto mówiąc o ostatnich 5 latach wspomnieć warto Międzynarodową konferencję naukową na 150-lecie urodzin Łesi Ukrainki organizowaną wspólnie z Wołyńskim Narodowym Uniwersytetem, konferencję „Станіслав Лем: до 100 - річчя від дня народження письменника” we współpracy z Donieckim Uniwersytetem im. Wasyla Stusa w Winnicy i Konsulatem generalnym RP w Winnicy, również konferencje takie jak: „Ukraińskie światy dzieciństwa i młodości” (2019); „Дитинство в часи кризи

XX-XXI ст. у літературі та культурі країн Центральної та Східної Європи” (2020); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Motyw choroby w historii literatury i kultury posttotalitarnych państw Europy Środkowo-Wschodniej” (2020); „Сучасне сакральне мистецтво” (2021); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Spotkania onomastyczne. Badania onomastyki pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego” (2021); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Język, kultura i społeczeństwo” (2021); „XX Всеукраїнська (з міжнародною участю) ономастична конференція, присвячена 90-річчю від дня народження член-кореспондента НАНУ Василя Васильовича Німчука: Житомир (2023); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Język, kultura i społeczeństwo”, Warszawa – Wrocław (2023); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Spotkania onomastyczne. Badania onomastyki pogranicza polsko-ukraińskiego” (2024); Międzynarodowa konferencja „Сучасні соціокультурні трансформації: медіа, мова, комунікація” (2024); Międzynarodowa konferencja ku czci profesor Larusy Masenko „Філологія на захисті української національної ідентичності” (2022); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Семантика мови і тексту” (2021); „Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи”, Wołyński Uniwersytet im. Łesi Ukrainki, Łuck, Ukraina (2023); “Спільне і відмінне у філологічній картині світу слов’ян”, Przykarpacki Uniwersytet im. W. Stefanyka, Iwano-Frankiwnsk (2023); Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Sztuka sakralna jako element ukraińskiego odrodzenia narodowego” razem z Lwowską Narodową Akademią Sztuk Pięknych (2023) i inne.

Tradycją Katedry Ukrainistyki są także coroczne Międzynarodowe Konferencje Naukowe Młodych Ukrainistów, nad którymi czuwały prof. Iryna Kononenko i dr Marta Zambrzycka, a obecnie ich organizacją zajmuje się dr Sebastian Delura. Ostatnie organizowane we współpracy z Uniwersytetami Ukraińskimi zatytułowane były „Ukraińska kultura ma moc”, „Культура на полі бою. Українська мова, література, мистецтво та медіа в умовах війни” czy „Культура конфлікту – конфлікт культур. Мова, література, мистецтво, медіа та війна в Україні”.

Wymieniłam tylko niektóre z konferencyjnych inicjatyw Katedry Ukrainistyki, a było ich w ostatnich latach dużo więcej.

Ważnym elementem działalności są organizowane wykłady gościnne. Nie będę wymieniać wszystkich, ale chciałabym wspomnieć o wykładach organizowanych w ramach takich cyklów jak: „Współczesne Badania Ukrainoznawcze” (prof. Maryana Shapoval, prof. Roksolana Kosiv, prof. Svitłana Kovpiuk, prof. Żanna Koloiz, dr Marta Kravchenko i in.) oraz „Współczesne badania. 30 lat niepodległości Ukrainy” (prof. Wasyl Ożogan, dr Olena Dotsenko, prof. Maryna Nawalna, dr Wiktor Jaruczycakczy, prof. Jarosław Krawczenko) czy cyklu wykładów organizowanych przez Ucrainian Studies Network (np. prof. Michael Naydan z Penn Univesrsity oraz dr Liudmyła Pidkuimukha z Justus Liebig University Giessen z wykładami na temat “Law on supporting the functioning of the Ukrainian language”). Gościli u nas również: prof. Aleksandra Hnatiuk, prof. Joanna Konieczna-Sałamatin, prof. Tomasz Stryjek i in.

Równie aktywnie prowadzona jest działalność międzyuczelniana w ramach seminariów zainicjowanych przez prof. dr hab. Irenę Mytnik: „Polsko-ukraińskie spotkania onomastyczne” (występowali prof. Svitlana Medvid’ Pakhomova, dr hab. Mariusz Koper, doc. dr Lubov Ostash i in.) czy „Język ukraiński wczoraj i dziś” (dr Natalya Zayika, dr hab. Przemysław Józwikiewicz, prof. Lidiya Hnatyuk i in.).

Katedra Ukrainistyki występuje także jako współorganizator okrągłych stołów, debat poruszających ważne kwestie społeczne czy kulturowe. Wymienię tu m.in. Okrągły stół *One Year after the Outbreak of War in Ukraine*, zainicjowany przez prof. Svitlanę Romaniuk. Prof. Irena Kononenko przeprowadziła debatę „Język ukraiński w świecie”. We współpracy z niemieckim programem „Science at risk” prof. Tetiana Grebeniuk i dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk zorganizowały okrągły stół (2023), „Russo-Ukrainian War in the Mirrors of Literature, Culture, and Science” roundtable, moderator – prof. T. Grebeniuk. W 2024 roku odbył się również okrągły stół „Ukraińska literatura i media” zorganizowany przez dr Katarzynę Jakubowską-Krawczyk.

Podstawą działań dyplomacji naukowej jest prowadzenie współpracy naukowej, która pozwoli na podejmowanie właściwych środków w celu rozwiązywania pojawiających się problemów i wyzwań. Gwarantuje ona stabilność relacji niezależnie od sytuacji społeczno-politycznej, bazuje bowiem na wypracowywanej przez lata wiedzy eksperckiej, która w perspektywie długoterminowej staje się niezbędną. Stąd też niezwykle ważna jest współpraca wszystkich ośrodków ukrajinistycznych w świecie, które przykładają dużą wagę do rzetelnych badań.

Katedra Ukrainistyki UW publikuje pięć serii wydawniczych: monograficzna „W kręgu języka, literatury i kultury” Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Lidia Stefanowska, Irena Mytnik, Iryna Kononenko, leksykograficzna „Myśli uczesane” Irena Mytnik, Julia Roguska, Piotr Nagórka, podręcznikowa „Z ukraińskim na ty” Irena Mytnik, Marta Saniewska, seria „Młoda Ukrainistyka” Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Iryna Kononenko, Svitlana Romaniuk.

W ostatnich latach pracownicy Katedry wydali kilkanaście monografii autorskich. Wśród nich znalazły się takie jak: Marty Zambrzyckiej, *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej. Wybrane przykłady*⁴; Filip Orlik i jego „*Diariusz*”⁵; Walentyny Sobol, Kamili Brodowskiej, Dawida Bzorka, *Słowo w Duszy, Dusza w Słowie*⁶; Piotra Nagórki *Madeira, Port, Sherry: The Equinox Companion to Fortified Wines*⁷; Ireny Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*⁸;

⁴ M. Zambrzycka, *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej. Wybrane przykłady*, Warszawa 2022.

⁵ W. Sobol, *Filip Orlik i jego „Diariusz”*, Warszawa 2021.

⁶ K. Brodowska, D. Bzorek, Walentyna Sobol, *Słowo w Duszy, Dusza w Słowie. Historia „Błękitnego Okrętu. Do 70-lecia Katedry Ukrainistyki”*, Warszawa 2023.

⁷ P. Nagórka, *Madeira, Port, Sherry: The Equinox Companion to Fortified Wines*, Sheffield, UK & Bristol 2021.

⁸ I. Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017.

Iryny Kononenko, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження*⁹; Julii Roguskiej, *Michail Czechow. Poszukiwania, inspiracje, eksperymenty*¹⁰; Svitlany Romaniuk, *Український дискурс політичний в latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*¹¹; Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*¹²; Walentyny Sobol, *Українське бароко. Тексти і контексти*¹³; Marty Zambrzyckiej, *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*¹⁴; Anny Kizińskiej, *Ekwiwalencja tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe*, Warszawa 2015¹⁵.

Bardzo ważnym elementem działalności Katedry jest międzynarodowa współpraca przy tworzeniu wspólnych monografii. Praca nad monografiami ważnymi w kontekście rozwoju ukrainistyki i polsko-ukraińskich stosunków naukowych, uwzględniająca różne perspektywy i szkoły badawcze, pozwala na przygotowanie do druku publikacji mających większy wpływ na szerokie środowisko naukowe i społeczne. Wśród tworzonych wspólnie przez środowisko międzynarodowe tomów w analizowanych pięciu latach wymienić można takie jak: *Українська культура і література wobec przemian społecznych*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, P. Olechowskiej, M. Zambrzyckiej¹⁶; *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk¹⁷; *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*, pod red. I. Mytnik, P. Jóźwikiewicza, H. Maciuk¹⁸; *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk¹⁹; *Мотив choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, pod red. Marty

⁹ I. Kononenko, *Українська та польська мови: контрастивне дослідження / Język ukraiński i polski: studium kontrastywne*, wyd. 2, Warszawa 2017.

¹⁰ J. Roguska, *Michail Czechow. Poszukiwania, inspiracje, eksperymenty*, Warszawa 2017.

¹¹ S. Romaniuk, *Український дискурс політичний в latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa-Iwano-Frankiowski 2016.

¹² K. Jakubowska-Krawczyk, *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukraińca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*, Warszawa-Iwano-Frankiowski 2015.

¹³ B. Соболев, *Українське бароко. Тексти і контексти*. Praca monograficzna. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.

¹⁴ M. Zambrzycka, *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, Warszawa-Iwano-Frankiowski, 2015.

¹⁵ A. Kizińska, *Ekwiwalencja tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe*, Warszawa 2015.

¹⁶ *Українська культура і література wobec przemian społecznych*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, P. Olechowskiej, M. Zambrzyckiej, Warszawa 2023.

¹⁷ *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*, pod red. I. Kononenko, S. Romaniuk, K. Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa 2023.

¹⁸ *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика/ Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, pod red. I. Mytnik, P. Jóźwikiewicza, H. Maciuk, Warszawa-Lwów-Wrocław, Siedlce 2022.

¹⁹ *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa 2021.

Zambrzyckiej²⁰; *Дискурс непростого дитинства*, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk²¹; *Українські світы дзечііństwa і млодоці*²², pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk; *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*, pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk²³; *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*, pod red. I. Mytnik, H. Maciuk, O. Novikova²⁴.

Innym ważnym aspektem wspierania międzynarodowej przestrzeni dialogu i porozumienia jest tworzenie słowników. Wśród nich należy wymienić: Iryny Kononenko *Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem*²⁵; *Polsko-wielojęzyczny słownik „falszywych przyjaciół tłumacza”*, pod red. A. Karolczuk, I. Kononenko, M. Majewskiej²⁶; Ireny Mytnik, *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI-XVII wieku*²⁷.

Ważnym elementem dyplomacji akademickiej jest również potencjał edukacyjny. Uniwersytety są naturalnym miejscem oddziaływania na młodych ludzi wchodzących na rynek pracy i zaczynających kształtować rzeczywistość społeczno-polityczną. Ośrodki ukrainistyczne nie tylko mają do czynienia ze studentami, którzy uczą się na kierunkach prowadzonych przez ich jednostki, ale proces ten zachodzi również w ramach przedmiotów ogólnouniwersyteckich. W tym kontekście ważnym elementem popularyzacji kultury i nauki są przygotowywane przez pracowników podręczniki. Do tej pory powstało ich kilkanaście, a wśród nich: *Українська мова в бізнесі* autorstwa Larysy Kolibaby i Svitlany Romaniuk²⁸, *Розмовляємо про літературу. Підручник із завданнями* Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Svitlany Kovpik, Marty Zambrzyckiej²⁹, *Українська культура на щодень. Частина II / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil II* Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Oleny Novikovej,

²⁰ *Мотив choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, pod red. M. Zambrzyckiej, Warszawa 2021.

²¹ *Дискурс непростого дитинства*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa 2021.

²² *Українські світы дзечііństwa і млодоці*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa: UW 2020.

²³ *Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2020.

²⁴ *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика / Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, red. I. Mytnik, H. Maciuk, O. Novikova, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019.

²⁵ *Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem / Великий польсько-український фразеологічний словник з реєстром*, Warszawa 2023.

²⁶ *Polsko-wielojęzyczny słownik „falszywych przyjaciół tłumacza”*, pod red. A. Karolczuk, I. Kononenko, M. Majewskiej, Warszawa 2022.

²⁷ *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI-XVII wieku*, e-book, wydanie drugie, poprawione i uzupełnione, Warszawa-Lublin: Wydawnictwo KUL 2022.

²⁸ L. Kolibaba, S. Romaniuk, *Українська мова в бізнесі. Підручник для студентів. Рівень C2*, Warszawa 2023.

²⁹ M. Замбжицька, С. Ковпик, К. Якубовська-Кравчик, *Розмовляємо про літературу. Підручник із завданнями*, Warszawa 2022.

Svitlany Romaniuk³⁰, Marty Zambrzyckiej; *Szkolne rozmówki ukraińsko-polskie. Materiał pomocniczy dla nauczycieli nieznających języka ukraińskiego, którzy pracują z uczniami z Ukrainy*³¹, Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Svitlany Romaniuk, Marty Zambrzyckiej; *Українська культура на щодень. Частина I / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil I*, autorstwa Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Oleny Novikovej, Svitlany Romaniuk, Marty Zambrzyckiej³²; *Українською про культуру*, Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Svitlany Romaniuk, Marty Saniewskiej³³, *Культура і традиції українців: з минулого в сучасність. Підручник із завданнями*, Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Svitlany Romaniuk, Marty Zambrzyckiej Warszawa 2018³⁴.

Prowadzeniu dydaktyki towarzyszy także intensywna refleksja naukowa i kształcenie nowej kadry naukowej. Poza prowadzeniem regularnych zajęć akademickich, ze względu na specyfikę kierunku, najczęściej autorskich, pracownicy Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego starają się na różne sposoby przygotować przyszłych absolwentów zarówno do pracy badawczej, jak i w innych dziedzinach życia społecznego.

Od trzech lat w Katedrze organizowane są szkoły zimowe m.in. Ukraina w centrum badań: nowe trendy i wyzwania, Społeczne Wyzwania Współczesnej Humanistyki, czy szkoła współorganizowana przez KU i Uniwersytet Alerty w Kanadzie U2. Studenci ukrainistyki UW mają możliwość brania udziału w wyjazdach studyjnych (np. *Galicja-przestrzeń polsko-ukraińskiego spotkania* do Krakowa), w ostatnim czasie zaś do Budapesztu, a także publikowania swoich badań w serii *Młoda Ukrainistyka* pod redakcją Iryny Kononenko, Svitlany Romaniuk i Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk. Organizowano także cykliczne debaty, okrągłe stoły i rozmaite warsztaty.

Od 2021 roku w Katedrze Ukrainistyki realizowano projekt „Poznaj swoich sąsiadów – bliskich i dalekich. Język i kultura w pigułce” skierowany do szkół podstawowych i średnich w całej Polsce. W projekcie co roku bierze udział kilkaset dzieci i młodzieży w różnym wieku. Podczas organizowanych przez pracowników Katedry Ukrainistyki lekcji poszerzają oni swoją wiedzę o Ukrainie, języku, polsko-ukraińskich związkach kulturowych i in. Zdobywają umiejętności samodziel-

³⁰ M. Замбжицька, О. Новікова, С. Романюк, К. Якубовська-Кравчик, *Українська культура на щодень. Частина II / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil II*, München 2022.

³¹ K. Jakubowska-Krawczyk, Svitlana Romaniuk, Marta Zambrzycka, *Szkolne rozmówki ukraińsko-polskie. Materiał pomocniczy dla nauczycieli nieznających języka ukraińskiego, którzy pracują z uczniami z Ukrainy*, Warszawa CKE 2022, <https://cke.gov.pl/materiały-w-języku-ukraińskim/skolne-rozmowki-ukraińsko-polskie/>.

³² M. Замбжицька, О. Новікова, С. Романюк, К. Якубовська-Кравчик, *Українська культура на щодень. Частина I / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil I*, München, Warschau: Ludwig-Maximilians-Universität, Universität Warschau 2021, <https://epub.ub.uni-muenchen.de/77812/>.

³³ С. Романюк, Марта Саневська, К. Якубовська-Кравчик, *Українською про культуру*, Warszawa 2018.

³⁴ M. Замбжицька, С. Романюк, К. Якубовська-Кравчик, *Культура і традиції українців: з минулого в сучасність. Підручник із завданнями*, Warszawa 2018.

nego poszukiwania i pracy ze źródłami dotyczącymi tej tematyki. Przede wszystkim celem projektu jest jednak rozwijanie wrażliwości na odmienności kulturowe. Stąd też na prośbę szkół odbywają się również lekcje w języku angielskim.

Sposób podejmowania działań, ich skuteczność i skala po 24 lutego 2022 roku dobrze pokazały jak mocnym instrumentem *nation branding* mogą być uniwersytety. Już w lutym 2022 roku w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego zostało utworzone Centrum Pomocy Językowej. Wykładowcy, doktoranci, studenci, przyjaciele Katedry wykonali setki tłumaczeń dla uchodźców z Ukrainy, w tym tłumaczenia medyczne, prawne oraz poświadczone.

Pracownicy współpracowali przy tworzeniu materiałów informacyjnych i edukacyjnych dla uchodźców m.in. tekstów wyświetlanych w przestrzeni miejskiej. Współtworzyli program edukacyjny medycznego języka ukraińskiego. Wykonali setki tłumaczeń ustnych w punktach recepcyjnych, placówkach medycznych, szkołach, poradniach psychologicznych, urzędach, miejscach pracy, itd. Opracowane zostały materiały językowe dla polskich nauczycieli, które miały przygotować ich do pracy z ukraińskimi dziećmi.

Pracownicy Katedry Ukrainistyki bardzo aktywnie pracowali na rzecz przybliżania ukraińskiej kultury polskiemu społeczeństwu, organizowali wydarzenia kulturalne (m.in. na pikniku naukowym w Centrum Nauki Kopernik) oraz wystawy. Udzielali także wywiadów dla stacji radiowych i telewizyjnych, m.in.: TVP Kultura, Telewizja Bielsat (Program Mowa na Nowa), Radio dla Ciebie, Program Trzeci Polskiego Radia, Program Drugi Polskiego Radia, Dziennik Gazeta Prawna i in.

W 2023 roku pracownicy Katedry współpracowali w programie finansowanym z Funduszy Europejskich Wiedza Edukacja Rozwój *Trzecia Misja Wydziału Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego*, ucząc uchodźców języka polskiego.

Wymienione przeze mnie programy stanowią jedynie część codziennej pracy zespołu Katedry Ukrainistyki. Analizując je trzeba jednak przyznać, że stanowią one istotny wkład nie tylko w działania z zakresu dyplomacji akademickiej, ale i publicznej. Jak zauważają bowiem teoretycy tych zagadnień, dyplomacja wpływu odnosi się nie tylko do działań prowadzonych poza granicami danego kraju, ale również w jego obrębie. Realizowane w Katedrze Ukrainistyki przedsięwzięcia odnoszą się do obu tych obszarów. Co więcej, dyplomacja naukowa doceniana jest ze względu na swoje oddziaływanie długofalowe, przygotowujące grunt do przemian społecznych. Kształcenie kolejnych pokoleń ukrainistów, pracujących w organizacjach pozarządowych, administracji państwowej, dyplomacji, biznesie i in. z pewnością taką rolę spełnia. Również prowadzone badania w sposób namacalny przekładają się na konkretne działania w sferze publicznej. Myśląc o roli współczesnych ośrodków ukrainistycznych nie można więc pomijać roli *soft power*, którą mogą one spełniać. Szczególnie istotne jest to w uwzględnianiu celów długoterminowych, jakie przecież dyplomacja musi mieć na uwadze.

Silne ośrodki studiów ukrainistycznych są więc ważne nie tylko dla Ukrainy, ale i dla państw, w których działają. Mogą się one stać ważnymi centrami dialogu

pod warunkiem, że obie strony dostrzegą ich siłę i będą skłonne w nie zainwestować. Niestety, w obecnej sytuacji wciąż jest to element często niedoceniany.

LITERATURA / REFERENCES

- 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, pod red. I. Mytnik, Warszawa, 2018.
- Brodowska K., Bzorek D., Sobol W., *Słowo w Duszy, Dusza w Słowie. Historia „Błękitnego Okrętu. Do 70-lecia Katedry Ukrainistyki”* (we współautorstwie z K. Brodowską, D. Bzorkiem), Warszawa 2023.
- Дискурс непростого дитинства*, red. Jakubowska-Krawczyk K., Warszawa 2021. [*Dyskurs neprostoho dytynstva*, red. Jakubowska-Krawczyk K., Warszawa 2021.]
- Jakubowska-Krawczyk K., *Kształtowanie się tożsamości narodowej a obraz Polaka i Ukrainca w polskiej i ukraińskiej literaturze I połowy XIX wieku*, Warszawa-Iwano-Frankiwsk 2015.
- Jakubowska-Krawczyk K., Romaniuk S., Zambrzycka M., *Szkolne rozmówki ukraińsko-polskie. Materiał pomocniczy dla nauczycieli nieznających języka ukraińskiego, którzy pracują z uczniami z Ukrainy*, Warszawa CKE 2022, <https://cke.gov.pl/materiały-w-jezyku-ukrainskim/szkolne-rozmowki-ukrainsko-polskie/>, [1.04.2022].
- Kolibaba L., Romaniuk S., *Українська мова в бізнесі. Підручник для студентів. Рівень C2*, Warszawa 2023. [Kolibaba L., Romaniuk S., *Ukrayins'ka mova v biznesi. Pidruchnyk dlya studentiv. Riven' C2*, Warszawa 2023.]
- Kizińska A., *Ekwiwalencja tekstów prawnych i prawniczych. Polskie i brytyjskie prawo spadkowe*, Warszawa 2015.
- Kononenko I., *Українська та польська мови: контрастивне дослідження* wyd. 2, Warszawa 2017. [Kononenko I., *Jezyk ukraiński i polski: studium kontrastywne*, wyd. 2, Warszawa 2017.]
- Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст.*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2021. [*Literaturnyy obraz dytynstva v chasy kryzy XX–XXI st.*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa 2021.]
- Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, red. M. Zambrzycka, WUW, Warszawa 2021.
- Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*, t.1, red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2020. [*Mova, kul'tura, literatura u spektri suchasnykh ukrayinoznavchykhdoslidzhen'*, t.1, red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2020.]
- Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень*. T.2 pod. red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2023. [*Mova, kul'tura, literatura u spektri suchasnykh ukrayinoznavchykhdoslidzhen'*, t.2, red. K. Jakubowska-Krawczyk, I. Kononenko, S. Romaniuk, Warszawa 2023.]
- Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*, red. I. Mytnik, P. Jóźwikiewicz, H. Maciuk, Warszawa-Lwów-Wrocław, Siedlce 2022. [*Language in society: semantics*,

- syntax, pragmatics*, red. I. Mytnik, P. Jóźwikiewicz, H. Maciuk, Warszawa-Lwów-Wrocław, Siedlce 2022.]
- Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*, red. I. Mytnik, H. Maciuk, O. Novikova, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019. [*Language in society: semantics, syntax, pragmatics*, red. I. Mytnik, H. Maciuk, O. Novikova, Warszawa-Lwów-Monachium, Lublin 2019.]
- Mytnik I., *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI-XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Mytnik I., *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI-XVII wieku*, Warszawa – Lublin: Wydawnictwo KUL 2022.
- Mytnik I., *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego*, „*Studia Ucrainica Varsoviensia*” 218(6), s. 17-28.
- Nagórka P., *Madeira, Port, Sherry: The Equinox Companion to Fortified Wines*, Sheffield, UK & Bristol 2021.
- Poliszczuk J., *Reorientacja w ukraińskiej humanistyce* [w:] „*Bibliotekarz Podlaski Ogólnopolskie Naukowe Pismo Bibliotekoznawcze i Bibliologiczne*”, 30(1), 2015, s. 35-42.
- Polsko-wielojęzyczny słownik „falszywych przyjaciół tłumacza”*, pod red. A. Karolczuk, I. Kononenko, M. Majewskiej, Warszawa 2022.
- Roguska J., *Michaił Czechow. Poszukiwania, inspiracje, eksperymenty*, Warszawa 2017.
- Romaniuk S., *Ukraiński dyskurs polityczny w latach 2010-2014. Analiza lingwistyczna*, Warszawa-Iwano-Frankiowski 2016.
- Romaniuk S., *Ukrajnistika u Varšavs'komu universiteti – tradiciâ v nogu z sučasnistû* [w:] *Ukrajnistika na Sveučilištu u Zagrebu: 20 godina, uporâd. Ž. Čelić, T. Fuderer*, Zagreb 2017, s. 325-332.
- Романюк С., Саневська М., Якубовська-Кравчик К., *Українською про культуру*, Warszawa 2018. [Romaniuk S., Saniewska M., Jakubowska-Krawczyk K., *Ukrayins'koju pro kul'turu*, Warszawa 2018.]
- Sobol W., *Filip Orlik i jego „Diariusz”*, Warszawa 2021.
- Соболь В., *Українське бароко. Тексти і контексти*, Warszawa 2015. [Sobol W., *Ukrayins'ke baroko. Teksty i konteksty*, Warszawa 2015.]
- Ukraińska kultura i literatura wobec przemian społecznych*, pod red. K. Jakubowskiej-Krawczyk, P. Olechowskiej, M. Zambrzyckiej, Warszawa 2023.
- Ukraińskie światy dzieciństwa i młodości* pod red. Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk, Warszawa: UW 2020.
- Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem, Warszawa 2023.
- Zambrzycka M., *Narracje maladyczne w ukraińskiej literaturze popularnej*, Warszawa 2022.
- Zambrzycka M., *Sacrum i profanum w prozie Walerija Szewczuka*, Warszawa-Iwano-Frankiowski 2015.
- Zambrzycka M., *Дидактика української мови. Огляд підручників Кафедри україністики Варшавського університету*, [w:] „*Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. Драгоманова*”, 13-2017, s. 59-62. [Zambrzycka M., *Dydaktyka ukrajins'koyi mowy. Ohlyad pidruchnykiv Kafedry ukrajynistyky Varshavs'koho universytetu*,

[w:] „Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im.Drahomana-pova ”, 13-2017, s. 59-62.]

- Замбжицька М., Новікова О., Романюк С., Якубовська-Кравчик К., *Українська культура на щодень. Частина I / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil I*, München, Warschau: Ludwig-Maximilians-Universität, Universität Warschau 2021, <https://epub.ub.uni-muenchen.de/77812/>. [Zambrzycka M., Novikova O., Romaniuk S., Jakubowska-Krawczyk K., *Ukrayins'ka kul'tura nashchoden'. Chastyna I / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil I*, München, Warschau: Ludwig-Maximilians-Universität, Universität Warschau 2021, <https://epub.ub.uni-muenchen.de/77812/>.]
- Замбжицька М., Романюк С., Якубовська-Кравчик К., *Культура і традиції українців: з минулого в сучасність. Підручник із завданнями*, Warszawa 2018. [Zambrzycka M., Novikova O., Romaniuk S., Jakubowska-Krawczyk K., *Kul'tura i tradytsiyi ukrayintsiv: z mynuloho v suchasnist'. Pidruchnyk iz zavdannnyamy*, Warszawa 2018.]
- Замбжицька М., Ковпик С., Якубовська-Кравчик К., *Розмовляємо про літературу. Підручник із завданнями*, Warszawa 2022. [Zambrzycka M., Kovpik S., Jakubowska-Krawczyk K., *Rozmovlyayemo proliteraturu. Pidruchnyk iz zavdannnyamy*, Warszawa 2022.]
- Замбжицька М., Новікова О., Романюк С., Якубовська-Кравчик К., *Українська культура на щодень. Частина II / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil II*, München 2022. [Zambrzycka M., Novikova O., Romaniuk S., Jakubowska-Krawczyk K., *Ukrayins'ka kul'tura nashchoden'. Chastyna II / Ukrainische kultur fur jeden tag. Teil II*, München 2022.]

JĘZYKOZNAWSTWO

Олександра АНТОНІВ, Oleksandra ANTONIV

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8114-2486

e-mail: oleksandra.antoniv@lnu.edu.ua

***1000 й 1 слово,* або перший досвід словника-мінімуму для вивчення української мови як іноземної на рівні А1**

***1000 and 1 words,*
or the first experience with a lexical minimum for learning
Ukrainian as a foreign language at the A1 level**

The article examines the structure and approaches to compiling the lexical minimum for the A1 level of Ukrainian as a foreign language. Previous studies on the creation of language minimums, as well as the language material of the analyzed dictionary, have been researched regarding the compliance of the study stage with the *Standardized requirements for the Ukrainian language as a foreign language*. The article emphasizes the significance of the work carried out by author's colleagues. The dictionary contains a selected number of lexemes, as well as communicatively oriented examples of the use of these lexemes in sentences. The extensive experience of working with international students is evidenced by the author's attention to the dictionary, not only in terms of vocabulary and grammar but also the emphasis on words and the use of various intonation constructions in the examples, which is especially important at the initial stage of language learning. The thematic catalog of the dictionary proves to be helpful.

Keywords: lexical minimum, minimum vocabulary, lexical competence, linguistic competence, communicative competence

У статті розглянуто структуру і підходи до укладання лексичного мінімуму для рівня А1 з української мови як іноземної. Проаналізовано попередні дослідження зі створення мовних мінімумів, а також мовний матеріал аналізованого словника з огляду на відповідність етапу навчання і *Стандартизованим вимогам з української мови як іноземної*. Відзначено вагомість доробку колег. Словник містить відібрану кількість лексем, а також комунікативно спрямовані приклади використання цих лексем у реченнях. Про великий досвід роботи з іноземними студентами свідчить увага авторок

словника не лише до лексики та граматики, а й до наголошування слів та використання різних інтонаційних конструкцій у прикладах, що особливо важливо на початковому етапі. Помічним є тематичний каталог словника.

Ключові слова: лексичний мінімум, словник-мінімум, лексична компетенція, мовна компетенція, комунікативна компетенція

У сучасній українській лінгводидактиці та навчальній лексикографії відчуваємо значну потребу в підручниках і навчальних посібниках, які б базувалися на чітких методологічних принципах укладання дидактичної літератури, ураховували етап навчання та були комунікативно спрямовані. Саме тому словник українських слів *1000 й 1 слово*¹ авторства Оксани Туркевич і Ксенії Бородін є дуже важливим та актуальним здобутком на сучасному етапі розвитку української лінгводидактики.

Словник охоплює лексичний та граматичний матеріал для рівня А1 – початкового рівня вивчення української мови як іноземної. До переліку тем ввійшли лексеми на позначення щоденного життя людини, її зовнішнього вигляду, основних дій, природних явищ і об'єктів, предметів щоденного вжитку. Важливо, що авторки ґрунтують відбір матеріалу на *Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови (ГРАК) 2022 року*², що дає змогу об'єктивно відібрати лексичні одиниці. Попри те, що в українській лексикографії наявні словники-мінімуми (Соломії Бук³, Флорія Бацевича та Зиновія Партика⁴, Наталії Зайченко і Сусанни Воробйової⁵ та інших авторів), жоден із них не є водночас комунікативно спрямованим та не містить пропозиції мінімізації лексичного та граматичного матеріалу на конкретному мовному рівні, який відповідає шкалі рівнів за *Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти*⁶.

Підхід авторок навчального словника дає змогу викладачам української як іноземної орієнтуватися в обсязі мовного матеріалу, потрібного для навчання

¹ О. Туркевич, К. Бородін, *1000 й 1 слово: словник українських слів для А1*, <https://edoc.hu-berlin.de/handle/18452/28897>, [5.04.2024].

² *Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*, уклад. М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін., Київ–Львів–Єна 2017–2023, [uacorus.org](https://corpus.org), [5.11.2023].

³ С. Бук, *3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови*, наук. ред. Ф. С. Бацевич, Львів 2006; С. Бук, *3000 найчастотніших слів розмовно-побутового стилю сучасної української мови*, наук. ред. Ф. С. Бацевич, Львів 2006.

⁴ Р. В. Ардан, Ф. С. Бацевич, З. В. Партико, *Комп'ютерний словник-мінімум української мови* [в:] „Мовознавство”, № 4–5, 1996, с. 34–40.

⁵ *Навчальні мінімуми з української та російської мов для іноземців*, уклад. Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова, Київ 1995.

⁶ *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with new descriptors*, <https://rm.coe.int/cefr-companion-volumewith-new-descriptors-2018/1680787989>, [5.11.2023].

студентів на початковому рівні вивчення мови, а також є необхідним ресурсом для самих студентів, які хочуть перевірити свої знання після опанування рівня А1.

Позитивним для користувача словника є ілюстрація вживання лексики та граматичних конструкцій у реченнях, які також укладено відповідно до мінімізації мовного матеріалу і які складаються з наявних у словнику лексем.

Серед ресурсів, на які спиралися авторки словника, зазначено *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань*⁷, рекомендовані Колегією Міністерства освіти України. Добре було б доповнити список бібліографії іншомовними ресурсами, про які авторки згадують, проте самих покликань не наводять, зокрема йдеться про лексичні мінімуми з інших мов.

Про сучасність посібника свідчить і те, що авторки вводять до його реєстру фемінітиви, які регламентує сучасний український правопис⁸. Думаю, що покликання на останній також було б доречно додати.

Спрощує роботу для викладачів української як іноземної тематичний покажчик, який запропонували авторки. Добре було, на наш погляд, доповнити деякі рубрики.

- Наприклад, у розділі „Людина” є зовнішній вигляд і лексема *характер*, але немає лексем, які б характеризували характер людини (пропонуємо ввести лексеми: *веселий, добрий, сумний* тощо).
- Авторки логічно обґрунтували наявність назв країн, які входять до реєстру: *Білорусь, Велика Британія, Італія, Канада, Молдова, Німеччина, Польща, Румунія, США, Туреччина, Україна, Угорщина, Франція, Японія*, але в розділі „Країни, мови” вирішили дати лише прикметники: *англійський, український, німецький, польський, російський*, прислівник *по-українськи*. Чи не варто було б доповнити цей ряд прикметників і прислівників?
- Вивчення української мови відбувається в полікультурному і полімовному світі, тому вважаю за доречно доповнити список свят (*Великдень, Різдво, день народження*) на початковому рівні назвами найважливіших свят в ісламі: *Рамадан і Курбан Байрам*.
- Авторки цілком логічно аргументували залучення мінімуму власних географічних назв. Проте хотілося б також почути аргументацію, чому саме ті, а не інші чоловічі та жіночі імена ввійшли до реєстру словника. Чи були доступні для авторок статистичні дослідження українського іменника останніх років? Чому до реєстру не ввійшли такі імена, як *Оксана, Данило, Галина, Ірина, Ольга, Тарас* та ін.?

⁷ *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань: посібник*, уклад. Г. Бойко, Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Київ 2020.

⁸ *Український правопис*, <https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/pravopys/ukr.pravopys-2019.pdf>, [5.11.2023].

- До тематичного розділу „Місто: інституції” увійшли лексеми *ферма, село, автомат* та інші, що не є логічним. Можливо, варто було розширити межі назви, наприклад: „Місце: місто, село, інституції”.

Про великий досвід роботи з іноземними студентами свідчить увага авторок не лише до лексики й граматики, а й до наголошування слів та використання різних інтонаційних конструкцій у прикладах, що особливо важливо на початковому етапі.

Радимо перед публікацією посібника усунути

1) деякі неточності в позначенні наголосів:

- виправити некоректне позначення наголосів: *Це моє рідне місто. На вулиці тепло. Котра зараз година? Я прошу тебе допомогти;*
- проставити знак наголосу у реченнях: *Уночі я спала добре. Сьогодні гарне голубе небо. Ми живемо в центрі.*

Також у вступі чи у списку використаної літератури варто покликатися на онлайн словники чи друковані лексикографічні джерела, за якими звірено наголошування слів.

2) порушення правил милозвучності: *контекст вживання (уживання), До стиску увійшла (вийшла), Я була на кораблі у (в) морі, Уранці ми бігали у (в) парку, Ви вже у (в) поїзді? Це мій внук (онук) Іван, Це цікава вправа.*

3) лексичні повтори: *страховий поліс* (у розділах „На кордоні” і „Подорож”, *клієнт / клієнтка* (двічі в одному розділі „Покупки”);

4) уживання слів у невластивому значенні: *Цілий (увесь) день падає дощ.*

5) орфографічні одруки: *країни „Великої Сімки” („Великої сімки”), Можеш поклади (покласти) одяг у шафу, будь ласка?*

б) технічні зауваги до скорочень слів: *Кл. в. і К. в.* (на позначення кличного відмінка).

Більшість висловлених зауважень мають дискусійний характер і не применшують важливості запропонованої на розгляд праці.

Переконані, що такого типу навчальний словник є першою ластівкою сучасної початкової лексикографії для вивчення української мови як іноземної і заслуговує на обов’язкове поширення у Центрах українознавства, як в Україні, так і за кордоном, а також відкриває новий етап для українських дидактів, які можуть тепер обґрунтовано укладати програми та підручники для рівня А1.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ардан Р. В., Бацевич Ф. С., Партико З. В., *Комп’ютерний словник-мінімум української мови* [в:] „Мовознавство”, № 4–5, 1996, с. 34–40. [Ardan R. V., Bacevič F. S., Partiko Z. V., *Komp’uternij slovník-mínimum ukraíns’koj movi* [v:] „Movoznavstvo”, № 4–5, 1996, с. 34–40.]

- Бук С., *3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови*, наук. ред. Ф. С. Бацевич, Львів 2006. [Buk S., *3000 najčastotniših sliv naukovogo stilü sučasnoï ukraïns'koï movi*, nauk. red. F. S. Bacevič, L'viv 2006.]
- Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК)*, уклад. М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін., Київ–Львів–Єна, 2017–2023, uacorporus.org., [5.11.2023]. [*General'nij regional'no anotovaniï korpus ukraïns'koï movi (GRAK)*, uklad. M. Švedova, R. fon Val'denfel's, S. Ârigin, A. Risin, V. Starko, T. Nikolaënko ta in., Kiïv–L'viv–Ėna, 2017–2023, uacorporus.org., [5.11.2023].]
- Навчальні мінімуми з української та російської мов для іноземців*, уклад. Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова, Київ 1995. [*Navčal'nì mìnimumi z ukraïns'koï ta rosij's'koï mov dlâ inozemciv*, uklad. N. F. Zajčenko, S. A. Vorobjova, Kiïv 1995.]
- Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань: посібник*, уклад. Г. Бойко, Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Київ 2020. [*Standartizovanì vimogi: rìvnì volodìnnâ ukraïns'koï movoï âk inozemnoï A1–S2. Zrazki sertifikacijnih zavdan': posibnik*, uklad. G. Bojko, D. Mazurik, O. Antoniv, O. Sinčak, Kiïv 2020.]
- Туркевич О., Бородін К., *1000 ї і слово: словник українських слів для А1*, <https://edoc.hu-berlin.de/handle/18452/28897>, [18.07.2024]. [Turkevič O., Borodin K., *1000 ї і слово: slovník ukraïns'kih sliv dlâ A1*, <https://edoc.hu-berlin.de/handle/18452/28897>, [18.07.2024].]
- Український правопис*, <https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/pravopys/ukr.pravopys-2019.pdf>, [5.11.2023]. [*Ukraiïns'kij pravopis*, <https://mova.gov.ua/storage/app/sites/19/standarty/pravopys/ukr.pravo-2019.pdf>, [5.11.2023].]
- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with new descriptors*, <https://rm.coe.int/cefr-companion-volumewith-new-descriptors-2018/1680787989>, [5.11.2023].

Антонів Олександра – українська мовознавиця, старша викладачка кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Тетяна ФЕЦАН, Tetiana FETSAN

Стамбульський університет, Туреччина

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Україна

İstanbul University, Turkey

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: 0009-0006-8714-4681

e-mail: tetianafecan@gmail.com

Статус української мови в полікультурному соціумі Республіки Туреччина

Status of the Ukrainian language in the multicultural society of the Republic of Turkey

The article is devoted to the problem of the status of the Ukrainian language in the multicultural society of the Republic of Turkey. In recent years, there has been a rapid increase in the interest of the Turkish-speaking population in Ukraine, its culture and language. It is natural that the number of people willing to learn the Ukrainian language in Turkey is growing. This is vividly illustrated by the opening of the “Ukrainian Language and Literature” specialization at the Department of Slavic Languages of the Istanbul University in 2017. The factors affecting the spread of the Ukrainian language and strengthening of its status in the multicultural environment of the Republic of Turkey are outlined.

Keywords: status, Ukrainian language, society, Republic of Turkey, state language

Статтю присвячено проблемі статусу української мови в полікультурному соціумі Турецької Республіки. Упродовж останніх років спостерігається стрімке зростання інтересу турецькомовного населення до України, її культури й мови. Закономірно, що й кількість охочих вивчати українську мову в Туреччині зростає. Це яскраво ілюструє відкриття у 2017 році в Стамбульському університеті на кафедрі слов'янських мов спеціальності „Українська мова і література”. Окреслено чинники, які впливають на поширення української мови та зміцнення її статусу в полікультурному середовищі Турецької Республіки.

Ключові слова: статус, українська мова, соціум, Турецька Республіка, державна мова

Провідну роль державної мови як фактора національної єдності поділяють усі європейські країни, визнаючи тим самим, що мова – це не лише засіб передавання інформації від особи до особи, а й могутній засіб об'єднання людей у єдиній державі. Одним з найважливіших знарядь мовної політики є статус мови¹.

Статус є важливою передумовою забезпечення мовних прав, але автоматично не може гарантувати їх дотримання. Статус мови може бути юридичним, юридизованим або неформальним. Юридичний статус визначається законодавством і виявляється в таких термінологічних позначеннях: державна мова, офіційна мова, мова офіційного використання, мова національної меншини, регіональна мова, міноритарна мова².

У багатьох мовах, зокрема в українській, терміни „державна мова” і „офіційна мова” часто використовуються як взаємозамінні або синонімічні. Державна мова, так само як і офіційна мова, є засобом державного управління, законодавства, судочинства, значною мірою присутня в освітній системі, сфері обслуговування і ЗМІ. Водночас державна мова виконує ще одну важливу функцію, властиву не кожній офіційній мові – інтеграційну функцію в межах даної держави в політичній, соціальній і культурній сферах. У цьому розумінні вона виступає в ролі символу даної держави. Термін „державна мова” сприймається в контексті багатьох лінгвокультур як статусно вищий, ніж офіційна мова, оскільки він є складником концептів „державотворення” і „державотворча нація” й відбиває роль мови в творенні національної ідентичності й національної свідомості³.

Офіційний статус мови співвідноситься і з правами, і з обов'язками⁴.

Мовне питання в нашій державі потребує особливої уваги. Протягом останніх років на захист української мови, розширення сфери її функціонування була спрямована низка актів та ухвал органів державної влади, зокрема Конституція України, 10 стаття якої регулює питання застосування української мови як державної. Невипадково в державній політиці країни мовне питання посіло таке значне місце. Адже важлива роль у патріотичному вихованні молоді належить саме мові – феномену нації. Саме мова вирізняє нас поміж інших, саме мова поєднує нас, саме мова є „символічним ключем до національної культури”. Важливою ланкою, що пов'язує термін „державна мова” із історією національної культури, є розуміння феномену мови як національного надбання. Це не тільки право володіти й розпоряджатися, а й обов'язок захищати й примножувати мовний ресурс, зобов'язання держави піклуватися якісним станом мовної системи. Таке розуміння мови як національного надбання відображене в мовних законодавствах багатьох країн⁵.

¹ Б. М. Ажнюк, *Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності* [в:] „Вісник НАН України”, № 6, 2021, с. 89.

² Б. М. Ажнюк, *Мовна політика: Україна і світ*, Київ 2021, с. 89.

³ *Ibidem*, s. 14.

⁴ *Ibidem*, s. 105.

⁵ *Ibidem*, s. 106.

Проблема „мова як феномен нації”, що була однією з найважливіших у європейському мовознавстві 19 ст., знову набуває своєї актуальності в наш час. Питанням мовної політики в Україні, зокрема мові українського народу як мови титульної нації і державної мови, присвячені публікації Б. Ажнюка, П. Кононенка, Л. Мацько, Л. Скуратівського, В. Русанівського, Г. Яворської та ін.

Вони розглядали весь комплекс особливостей мови та різних сторін духовної культури нації, специфіку співвідношення компонентів культури з мовою, її рівнями⁶.

У статті 3 Конституції Турецької Республіки 1982 року чітко зазначено, що державною мовою є турецька і вона обов'язкова до вивчення для всіх громадян країни. Турецьку мову 80 % населення вважають за рідну, а ще 10-15 % сприймають її як другу мову. Урядом та суспільством мова сприймається як важливий чинник турецької ідентичності в сьогоденній Туреччині. Як свідчить 42 стаття Конституції Туреччини: „Жодна інша мова, крім турецької, не може викладатися або викладатися громадянам Туреччини як рідна в освітніх і навчальних закладах. Іноземні мови, що викладаються в навчальних закладах, а також принципи, яким підкоряються навчальні заклади, що навчаються іноземною мовою, регулюються законом”⁷.

Такий офіційно-урядовий погляд на мовні питання нерідко критикується правозахисними організаціями світу, оскільки згідно з офіційною точкою зору в країні є тільки три етно-мовні меншини: греки, вірмени і євреї, права яких гарантовані Лозанським мирним договором 1923 року. Розмови ж про які-небудь інші меншини та їх претензії в мовних питаннях турецький уряд вважає сепаратизмом. Тим не менше в країні говорять приблизно 50 мовами, носії яких за різними оцінками становлять від 10 до 25 % населення Туреччини. Відповідно до цього закону в Туреччині освіта та навчання не можуть надаватися такими мовами, як курдська, зазакі, грузинська, лазька, адигейська та боснійська. Туреччина як член Ради Європи не підписала Європейську хартію регіональних мов. Міжнародні правозахисники прогнозують, що від 20% до 25% населення Туреччини розмовляє не турецькою рідною мовою, і якщо ці мови не записати, то вони зникнуть, як і убихська⁸.

⁶ Л. С. Азарова, *Мова як визначальний чинник ідентичності української нації* [в:] „Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки”, № 292, 2018, с. 1.

⁷ Ş. Derince, *Türkiye'de dil politikaları ve dilin statüsü: genel bir bakış* [in:] „Yazınca çeviri, araştırma ve edebiyat dergisi”, № 8, 2007, s. 118, https://portal.arsivakurd.org/wp-content/uploads/2021/08/Yazınca_08.pdf, [19.07.2024].

⁸ Зазакська: 1,01%, арабська: 2,38%, тюркські мови: 0,28%, балканські мови: 0,23, лазька: 0,17%, черкеська: 0,10%, вірменська: 0,02%, кавказькі мови: 0,09%, грецька: 0,03%, західно-європейські мови: 0,03, ладіно (іудейсько-іспанська): 0,01%, коптська: 0,01% та інші: 0,11% (Населення Туреччини, <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0>

Вивчення мов нацменшин відбувається, у першу чергу, у рамках діяльності культурно-освітніх громадських організацій, які забезпечують також культурно-освітні та інформаційні права нацменшин. Основні мови, якими розмовляють у Туреччині, згідно соціологічного опитування 2014 року: турецька – 88,54 % і курдська – 8,97 %.

Останній перепис населення Туреччини, в якому ставилося питання щодо мови, було проведено 1965 року. Хоча нерідко вважається, що дані про мови етнічних меншин у країні (згідно з тим переписом) помітно занижені, але він єдиний, який дає хоч мінімальне число етнічних мовців, а з іншого – досить вірно відмічає мовний розподіл по провінціях країни⁹.

Український народ завжди єднався навколо своєї любові та прагнення до свободи, демократії й кращого життя, де б не перебували українці. Саме тому 2014 року українці Туреччини почали стрімко самоорганізовуватися, гуртуватися та координуватися задля надання практичної допомоги й підтримки Україні в час агресії РФ. Сьогодні, під час війни росії проти України, українські мігранти надають волонтерську допомогу нашій армії, підтримують тимчасово переселених осіб із України, використовують свої об'єднання, аби донести до світової спільноти й урядів країн, де вони перебувають, інформацію про реальну ситуацію на Батьківщині, та схилити політикум іноземних держав об'єднатися та підтримати Україну в її боротьбі за ідентичність, європейське майбутнє, землю та людей.

Нашу увагу привернуло питання статусу української мови в полікультурному соціумі Турецької Республіки та чинники, які впливають на його зміцнення. Важливу роль у поширенні української мови в турецькому суспільстві відіграє українська спільнота. Українська діаспора у Турецькій Республіці досить молода. Характер і механізм її спільнотного згуртування виокремлює українців із загальної картини глобального українства, а культурні особливості цієї мусульманської країни, де 98,3% населення сповідує іслам, значно впливають на інтеграційні процеси українців.

Станом на 2023 рік на території Туреччини зареєстровано 20 організацій української культури в таких містах, як Аланія, Анкара, Анталія, Бурса, Бодрум, Конія, Коджаелі, Кушадаси, Мерсін, Мугла, Ізмір, Самсун та Стамбул. До того ж, у Стамбулі існує Церква Святого Миколая, що обслуговує українську громаду міста¹⁰.

З погляду ідентичності українців Туреччини їх можна поділити на такі три групи: тих, хто зберігає свою українську ідентичність й активно пропагує

[%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F](#), [18.07.2024]).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Т. Фецан, *Українська мова в громадському житті українців Турецької республіки* [в:] „Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: зб. мат. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Житомир, 21 лютого 2023 р.”, Житомир 2023, с. 145.

її в турецькому суспільстві; тих, хто проявляє елементи радянської ідентичності; тих, хто повністю асимілювався в турецьке суспільство¹¹.

Діяльність усіх українських об'єднань спрямована на популяризацію української мови, культури, традицій та звичаїв нашої держави. Основна мета – донести до турецького суспільства нашу самобутність та відмінність між українцями й росіянами, адже ще до 2013 року середньостатистичний турок не міг відрізнити українців від росіян, українську мову від російської.

При кожній українській спілці діє Українська суботня школа, де діти вивчають українську мову, історію та культуру України, мають нагоду ознайомитися з українськими звичаями й традиціями тощо. З кожним роком число охочих відвідувати такі заклади суттєво збільшується. Спонукальними чинниками виступають перспективи на майбутнє: працевлаштування, поїздка в Україну та спілкування з родичами, престиж української мови у світі, ідейно-політичні мотиви тощо¹². Роль української школи за кордоном у збереженні й поширенні нашої мови є надзвичайно важливою. Проведення дитячих літніх таборів, які організовуються українською діаспорою, також позитивно впливає на поширення української мови й зміцнення її статусу в турецькому суспільстві, адже з кожним роком усе більше турецьких громадян бажають залучити до цього своїх дітей, відповідно їхні діти виявляють інтерес до оволодіння мовою та пізнання українських звичаїв і традицій.

У більшості українсько-турецьких сімей у вихованні дітей спостерігається двомовність. Значна частина українських діаспорянок намагається від народження створити для дітей українськомовне рідне середовище. Після початку повномасштабної війни Російської Федерації проти України деякі російськомовні українці обирають українську мову для побутового спілкування. Зафіксовано випадки, коли мова матері є домінантною в дошкільному віці, а згодом, у шкільному віці, переважає мова соціуму.

Мова спілкування підлітків в українсько-турецьких сім'ях зазвичай турецька. Специфіка мовного виховання дітей у Туреччині полягає в тому, що українська мова залишається засобом спілкування вузького кола людей¹³. Діти українських мігрантів Туреччини переважно виростають білінгвами (йдеться про турецьку та українську / російську мови). До того ж часто вони опановують й інші мови протягом навчання в школах та університетах. Однак є й такі, які приділяють мало часу навчанню дітей української мови й культури, тому цілком сприймають ототожнення своїх дітей із турками.

Останні роки позначилися стрімким зростанням інтересу турецькомовного населення до України, її культури і мови. Це зумовлено налагодженням

¹¹ І. Ключковська, О. П'ятковська, Ю. Марусик, В. Черепенчук, Х. Манюк, *Українці Туреччини: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження*, Львів 2022, с. 26.

¹² Т. Фецан, *Op. cit.*, с. 145.

¹³ Т. Фецан, *Op. cit.*, с. 266.

міжнародної співпраці, розвитком економічних зв'язків, туризму, інтернаціоналізації в освітній галузі тощо. Закономірно, що кількість охочих вивчати українську мову в Туреччині зросла в рази. У зв'язку з цим при українських товариствах організовують курси української мови для турецьких громадян, особливо це виявилось необхідним з початком Великої війни, адже таким чином турки проявляють свою солідарність з українським народом. Зокрема у Стамбулі навіть при місцевих районних адміністраціях почали відкривати курси з вивчення української мови та полицки української літератури у місцевих бібліотеках, адже попит на українську мову зростає. Позитивним є й те, що учні загальноосвітніх шкіл Турецької Республіки можуть обирати українську мову для вивчення в школі¹⁴.

Важливою подією для українців Туреччини і для України в цілому є те, що у 2017 році в найстарішому й одному з найпрестижніших університетів Туреччини – Стамбульському університеті – відкривалося відділення україністики¹⁵. Студенти відділення української мови й літератури – великі шанувальники й патріоти України. Серед студентів україністики, єдиної в Туреччині або й на усьому Близькому Сході, є неймовірно талановита молодь. Це люди, більшість із яких свідомо обрала для вивчення українську мову й літературу й активно пропагує їх у турецькому суспільстві. Цього року на базі відділення за ініціативи активних студентів було відкрито Український мовний клуб, членами якого є не лише здобувачі україністики, а й студенти інших відділень. Це свідчить про те, що українська мова набуває широкої популярності та викликає інтерес і захоплення. Більшість випускників відділення без жодних труднощів змогли влаштуватися на роботу за спеціальністю, адже багато турецьких компаній, державних установ, а також міжнародних організацій потребують знавців української мови. Щоразу зростає число організацій, які готові впроваджувати українську мову у свою щоденну практику.

На базі відділення україністики створено навчальний посібник *Українська мова для турецькомовних студентів. Базовий рівень*, призначений тим, для кого турецька мова є рідною, а також зацікавленим у вивченні української мови як іноземної. Завданням укладачів було створення базового посібника для вивчення української мови з урахуванням специфіки двох мов – турецької й української – та особливостей опанування української мови турецькомовними студентами¹⁶.

З метою популяризації української мови не тільки серед представників української діаспори, а й серед турецьких громадян, українські громадські організації створюють двомовні навчальні, науково-популярні видання. Такі ініціативи дають українській мові функціональну перспективу в майбутньому. У процесі видання перебуває українсько-турецька збірка фразеологізмів. Унікальність цієї

¹⁴ *Ibidem*, с. 268.

¹⁵ *Ibidem*, с. 148.

¹⁶ *Ibidem*, с. 149.

збірки полягає в тому, що це перша українсько-турецька збірка фразеологізмів і вона є спільним проєктом викладачів і студентів українського відділення Стамбульського університету¹⁷.

Не менш важливим моментом є можливість відвідувати богослужіння рідною українською мовою. Це допомагає українцям-християнам легше пройти адаптаційний період в новій країні, не відчувати себе самотніми та отримати підтримку духовного наставника.

Щороку розширюється географія україномовних „точок” на туристичній мапі Туреччини. Екскурсії українською мовою за допомогою аудіогіда можна почути у Святій Софії, в легендарному палаці Топкапи та Долмабахче, у Галатській вежі у Стамбулі, у Музеї анатолійських цивілізацій в Анкарі, у музеї Святого Миколая в місті Демре та Археологічному музеї в Анталії, в Ефеському археологічному музеї та музеї Трої в Чанаккале.

Планування престижу є одним із найскладніших і найменш досліджених аспектів мовного планування. Зазвичай престижність мови формується протягом історично тривалого періоду та пов’язана з економічним, науково-технічним і культурним впливом, який справляє відповідна країна на міжнародне життя¹⁸.

Отже, на прикладі нашого дослідження можемо стверджувати, що українці Турецької Республіки роблять усе можливе задля популяризації української мови та утвердження її статусу в турецькому суспільстві. Велика частина українських мігрантів Туреччини намагається зберегти та розвивати українську мову у своїх сім’ях, передавати її наступним поколінням, адже мова – один із найважливіших чинників ідентифікації українського народу, вона є не тільки засобом спілкування, а й нашим генетичним кодом.

Протягом останнього року ми спостерігаємо різке зростання престижу української мови не тільки в Україні, а й в усьому світі, зокрема в Туреччині, посилення національної й ідеологічної свідомості українців.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Ажнюк Б. М., *Мовна політика: Україна і світ*, Київ 2021. [Ažnûk B. M., *Movna politika: Ukraïna i svît*, Kiiïv 2021.]
- Ажнюк Б. М., *Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності* [в:] „Вісник НАН України”, № 6, 2021, с. 89–93. [Ažnûk B. M., *Movna politika: nacional'na identiĉnìst' i êvropejs'ki cinnostì* [v:] „Visnik NAN Ukraïni”, № 6, 2021, s. 89–93.]
- Азарова Л. Є., *Мова як визначальний чинник ідентичності української нації* [в:] „Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки”, № 292, 2018, с. 24–32 [Azarova L. Ê., *Mova âk viznaĉal'nij*

¹⁷ *Ibidem*, с. 150.

¹⁸ Б. М. Ажнюк, *Op. cit.*, с. 8.

činnik identičnosti ukraïns'koï nacii [v:] „Naukovij visnik Nacional'nogo universitetu bioresursiv i prirodokoristuvannâ Ukraïni. Seriâ: Filologični nauki”, № 292, 2018, s. 24–32.]

Ключковська І., П'ятковська О., Марусик Ю., Черепенчук В., Манюк Х., *Українці Туреччини: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження*, Львів 2022. [Ključovs'ka Ī., P'âtkovs'ka O., Marusik Ū., Čerepenčuk V., Manŭk H., *Ukraïnci Tureččini: suspil'stvo, identičnist', majbutnê. Rezul'tati doslidžennâ*, L'viv 2022.]

Населення Туреччини, https://uk.wikipedia.org/wik/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F, [18.07.2024]. [*Naselennâ Tureččini*, https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%92%D1%96%D0%B4%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F, [18.07.2024].]

Фецан Т., *Українська мова в громадському житті українців Турецької республіки* [v:] „Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: зб. мат. всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Житомир, 21 лютого 2023 р.”, Житомир 2023, с. 44–151 [Fecan T., *Ukraïns'ka mova v gromads'komu žitti Ukraïnciv Turec'koï respubliki* [v:] „Aktual'nì problemi movoznavstva ta lingvometodiki v umovah vïjni v Ukraïni: zb. mat. vseukr. nauk.-prakt. internet-konf., m. Žitomir, 21 lûtogo 2023 r.”, s. 144–151.]

Derince Ş., *Türkiye'de dil politikaları ve dilin statüsü: genel bir bakış* [in:] „Yazınca çeviri, araştırma ve edebiyat dergisi”, № 8, 2007, s. 118–124, https://portal.arsivakurd.org/wp-content/uploads/2021/08/Yazınca_08.pdf, [19.07.2024].

Фецан Тетяна – викладачка відділення україністики кафедри славістики факультету письменства Стамбульського університету, аспірантка кафедри української мови та славістики факультету філології та журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лариса КОЛІБАБА, Larysa KOLIBABA

Інститут української мови НАН України, Україна
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0001-7063-5309
e-mail: kolibaba79@gmail.com

Світлана РОМАНЮК, Svitlana ROMANIUK

Варшавський університет, Польща
University of Warsaw, Poland
ORCID: 0000-0003-0569-7663
e-mail: s.romaniuk@uw.edu.pl

Валентина ФУРСА, Valentyna FURSA

Інститут української мови НАН України, Україна
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0001-7862-1542
e-mail: v_fursa@ukr.net

Патроніми в українському офіційно-діловому дискурсі XXI сторіччя: аргументи „за” і „проти”¹

Patronyms in the Ukrainian official administrative discourse of the 21st century: arguments for and against

The article analyses the changes that occurred in the ways of official naming of persons in the Ukrainian literary language of the 21st century. The reasons for these changes have been clarified, substantiated and evaluated from the point of view of practical expediency. Two- and three-component anthroponomic models of official names of persons were used as the material for the study. They were selected for the period 2000–2022 from written

¹ Пропонована до уваги читачів стаття є продовженням комплексного наукового дослідження, присвяченого аналізу тенденцій у вживанні патронімів у різних функційно-стильових сферах української літературної мови першої чверти XXI ст. (початок див.: Л. Колібаба, С. Романюк, В. Фурса, *Тенденції в уживанні патронімів в українській літературній мові XXI ст.: європеїзація vs традиція* [в:] „Onomastica”, nr LXVII, 2023, s. 91–106).

texts of one functional and stylistic sphere of Ukrainian language practice, namely official and business discourse, in case of which the use of official names of persons is mandatory. The typical manifestations of trends in the use of patronyms in the Ukrainian literary language of the 21st century are comprehensively characterized. The regularities of the use of anthroponomic models depending on the functional and stylistic sphere of language practice are presented. This article makes an attempt to predict the future trends of using patronymics in modern language practice.

Keywords: patronym, patronymic name, anthroponomic model, official administrative discourse, officialese

У статті проаналізовано зміни, що відбулися у способах офіційного найменування осіб в українській літературній мові ХХІ ст. З'ясовано й обгрунтовано причини цих змін, оцінено їх із погляду практичної доцільності. Дослідження виконано на матеріалі дво- та трикомпонентних моделей офіційних найменувань осіб в українській літературній мові ХХІ ст., дібраних за період 2000–2022 рр. із писемних текстів офіційно-ділового дискурсу – однієї з функційно-стильових сфер української мовної практики, для якої використання офіційних найменувань осіб є обов'язковим. Установлено закономірності використання антропонімних моделей у сучасному офіційно-діловому вжиткові. Зроблено спробу спрогнозувати подальший розвиток тенденції послуговуватися / не послуговуватися патронімами в сучасній мовній практиці.

Ключові слова: патронім, ім'я по батькові, антропонімна модель, офіційний адміністративний дискурс, офіційно-діловий стиль

Упродовж другого десятиріччя ХХІ ст. проблема вживання патронімів у різних функційно-стильових сферах української літературної мови набула виняткової актуальності й гостроти, що зумовлено передовсім демократизацією суспільно-політичного життя в Україні, розширенням міжнародних контактів та впливом європейських традицій. Мовознавці ламають списи щодо того, уживати чи не вживати ім'я по батькові в офіційних найменуваннях осіб, тоді як у мовній практиці українців спостерігаємо тенденцію до переважання двокомпонентних назв, що складаються з прізвища та імені, над трикомпонентними – прізвище, ім'я та ім'я по батькові. У пропонованій студії ми не ставимо за мету поставити крапку в дискусії щодо того, бути чи не бути імені по батькові в українській літературній мові. Нас передовсім цікавить проблема співвідношення літературного стандарту та мовної практики, а також причини та наслідки вибору мовцями тієї чи тієї формули найменування особи. Саме тому **мета** цього дослідження – виокремити та комплексно проаналізувати зміни, що відбулися у способах офіційного найменування осіб в офіційно-діловому дискурсі ХХІ ст.

Для того, щоб реалізувати поставлену мету, розв'язано такі **завдання:**
1) зафіксовано та схарактеризовано зміни, що відбулися у способах найменування

осіб в офіційно-діловому дискурсі² ХХІ ст.; 2) обґрунтовано причини цих змін; 3) оцінено їх із погляду практичної доцільності; 4) спрогнозовано подальший розвиток тенденції до використання патронімів у мовній практиці.

Матеріалом дослідження послуговували дво- та трикомпонентні моделі офіційних найменувань осіб, уживані в українській літературній мові ХХІ ст. Їх було дібрано за період 2000–2022 рр. із текстів офіційно-ділового дискурсу, для якого використання офіційних найменувань осіб є обов'язковим. Вибір цієї функційної сфери мовокористування дав змогу дослідити закономірності вживання патронімів в українських офіційних текстах літературної мови першої чверти ХХІ ст. і з'ясувати причини, що зумовили зрушення в багатомісячній традиції офіційного найменування українців.

Об'єкт дослідження – дво- та трикомпонентні моделі офіційного найменування осіб. **Предмет** дослідження – зміни, що сталися в офіційних способах називання українців на початку ХХІ ст.

Дослідження виконано за допомогою загальнонаукових (індукція, дедукція, спостереження, аналіз, синтез, порівняння, систематизація) та власне-лінгвістичних методів, основними серед яких є описовий (за допомогою цього методу схарактеризовано типові вияви тенденцій у вживанні патронімів в офіційно-діловому дискурсі ХХІ ст.), зіставний (використання цього методу дало змогу порівняти склад та закономірності вживання антропонімних моделей у сфері офіційного мовлення) та прагматичний (для ідентифікування засобів реалізації комунікативної взаємодії між адресантом та адресатом) методи.

Пропоновану студію вважаємо актуальною і новаторською, оскільки вона має комплексний характер, а її висновки ґрунтовані на аналізові нового мовного матеріалу.

Патронім, або ім'я по батькові, – вид антропоніма, іменування чоловіка або жінки, утворене від офіційного батькового імені за допомогою патронімного суфікса *-ич (-іч)*, *-ович* (для чоловіків) та *-івна (-івна)* (для жінок)³.

Уживання імені по батькові – це усталений спосіб офіційного ідентифікування особи в сучасному українському суспільстві. Як відомо, у паспорті громадянина України особу ідентифіковано трилексемно – за прізвищем, іменем та ім'ям по батькові. Так само й у свідоцтві про народження громадян України зазначають їхнє прізвище, ім'я та ім'я по батькові. Натомість у закордонних паспортах українців та в інших документах міжнародного зразка, наприклад посвідченні водія, наявні лише дві рубрики – прізвище та ім'я.

² Наше попереднє дослідження стосувалося до аналізу вживання патронімів в інших функційно-стильових сферах, зокрема в науковому та публіцистичному стилях української літературної мови ХХІ ст.

³ Л. Рябець, *Ім'я по батькові* [в:] *Енциклопедія сучасної України*, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13313, [06.05.2022]; П. Чучка, *Патронім* [в:] *Українська мова: енциклопедія*, відп. ред. В. Русанівський, Київ 2004, с. 462.

Офіційні антропонімійні назви не виникали спонтанно, а формувалися впродовж багатьох століть на основі неофіційної системи⁴, проте в кожній державі шляхи формування стандартів ідентифікації особи мають свої особливості. За висновками дослідників, у сучасних антропосистемах ім'я по батькові офіційно вживане лише у східнослов'янських і в болгарській мовах⁵. У Російській імперії, зауважував Є. Онацький, звичай звертатися до знайомих „по імені й по батькові” глибоко вкорінився серед усієї інтелігенції, а на Московщині і серед селянства. Натомість у Західній Європі та в Америці такого звичаю немає⁶.

В Україні цей процес відбувався неоднаково, оскільки в період становлення офіційних формул найменування осіб окремі частини України входили до складу різних держав. Зокрема, у I пол. XX ст. українців, які проживали на території СРСР, в офіційних документах записували трилексемно, а тих, що мешкали на західних землях України або були громадянами інших європейських держав, – дволексемно⁷. Від того часу й розгорнулася дискусія, чи властиве ім'я по батькові українській антропонімійній системі, чи воно є наслідком радянізації і, відповідно, російськомовного впливу, чи, навпаки, Москва „від нас цей звичай перебрала й загально поширила”⁸.

Погляди дослідників на ці проблеми суперечливі, ба більше – кардинально протилежні. Тривалий час панувала думка, що вживання імен по батькові поширилося в українській мовній практиці під впливом російської антропонімійної системи⁹. Проте, за висновками науковців, теза про російське коріння патроніма суперечить історичним фактам, зафіксованим у писемних джерелах та в пам'ятках¹⁰. Зокрема, І. Фаріон одним із вагомих аргументів на користь того, що наявність патронімів в українській мові не пов'язана із впливом російської мови, уважає фіксування наприкінці XVI ст. понад 20 трикомпонентних ідентифікацій в Актовій книзі Житомирського уряду (1582–1588 рр.), тобто „на теренах, які аж ніяк не перебували в московській сфері впливу”¹¹. Крім того, мовознавиця висуває низку аргументів, на підставі яких робить висновок про

⁴ О. Вербовета, *До питання структурного аспекту аналізу офіційних та неофіційних іменувань (на матеріалі антропонімії Тернопільщини)* [в:] „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка”, вип. 1(23), 2014, с. 21.

⁵ Л. Рябець, *Op. cit.*; О. Вербовета, *Op. cit.*, с. 22.

⁶ Є. Онацький, *Українська мала енциклопедія*, т. 5, кн. X: Літери Ол – Пер., Буенос-Айрес 1962, с. 1312.

⁷ Л. Рябець, *Op. cit.*; Є. Онацький, *Op. cit.*

⁸ Є. Онацький, *Op. cit.*

⁹ М. Худаш, *З історії української антропонімії*, Київ 1977, с. 132–133; Л. Масенко, *Українські імена та прізвища*, Київ 1990, с. 18–19; В. Островський, Г. Островська, *А українською кажуть так...*, Тернопіль 2013, с. 56.

¹⁰ І. Огієнко, *Рідна мова*, Київ 2010, с. 314.

¹¹ І. Фаріон, *Патронімна ідентифікація на -ич / -ович (-евич) як складник трикомпонентної антропонімійної формули* [в:] „Вісник Львівського університету”, № 72, 2020, с. 174.

автентичність трикомпонентної ідентифікації українців упродовж XII–XVIII ст. попри домінування двокомпонентного називання особи:

Отже, трикомпонентна антропонімна формула – це, по-перше, продовження давньоруських (давньоукраїнських) традицій; по-друге, на відміну від російської мови, патронім на *-ич* не мав у староукраїнській мові жодних соціальних обмежень; по-третє, ця традиція в нас не переривалася, попри домінування двокомпонентної антропонімної формули; по-четверте, території України, де побутувала трикомпонентна антропонімна формула, ніколи не перебували в радіусі впливів Москви ні політично, ні мовно, а, навпаки, перебували під впливом Польщі¹².

Цю думку підтримують і працівники відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України, які підготували історичну довідку, де зазначили, що ім'я по батькові здавна вживане на тих територіях, які не перебували під впливом Московії¹³.

Окрім І. Фаріон, інші науковці, покликаючись на давні українські документи, також твердять, що все сталося якраз навпаки: „Москва перебрала наш давній звичай вживати батькове ім'я при своєму чи чужому імені”¹⁴, оскільки „форма по батькові існувала на Україні задовго до часів поневолення її Москвою”¹⁵. І. Огієнко звертав увагу, що „кожний давній Літопис наш, писаний в нас ще до початку московського впливу на Україну, має сотні назов по батькові, а це виразно говорить, що звати по батькові – це наш давній український звичай”¹⁶. Є. Онацький цілковито підтримує думку В. Дорошенка, що „московські большевики, вважаючи називання по батькові суто московським звичаєм, причіпляють у цілях русифікації “отчество” українцям, де тільки можуть, де треба й де не треба, на кожному кроці, аж до зануди. Причеплюють його не лише до значних осіб, але й до кожної доярки чи що, яку проголошують стахановкою”, у такий спосіб „спростачивши”, „баналізувавши” добру українську звичку, вульгаризувавши її”¹⁷.

Прихильники думки, що ім'я по батькові – питома риса української антропонімної системи, аргументують свою позицію фактами з історичних джерел та пам'яток. Традиція називати особу за її батьком, як припускають дослідники, бере початок із праслов'янських часів¹⁸ або навіть індоєвропейської епохи¹⁹,

¹² *Ibidem*, с. 178.

¹³ <https://youtu.be/LOXB1Kw4nRw?si=dZESjXpfSQR5liHv>, [20.06.2024].

¹⁴ Є. Онацький, *Op. cit.*

¹⁵ П. Одарченко, *Про культуру української мови*, Київ 1997.

¹⁶ І. Огієнко, *Op. cit.*, с. 249.

¹⁷ Є. Онацький, *Op. cit.*

¹⁸ Л. Рябець, *Op. cit.*

¹⁹ С. Пахомова, *Рефлекси язичницьких традицій у слов'янській антропосистемі* [в:] *Студії з ономастики та етимології*, відп. ред. О. Карпенко, Київ 2004, с. 146.

коли патронімні назви використовували не як додатковий компонент до імені, а як евфемістичні назви в межах однолексемного способу ідентифікації особи, спричиненого язичницьким табу на особове ім'я. Віра в магічну силу та ототожнення імені з його носієм зумовила заборону вимовляти ім'я людини вголос.

Патроніми як самостійні одиниці засвідчені в ранньописемних пам'ятках усіх слов'янських народів. Найменування „ім'я + ім'я по батькові” зафіксовані в літописах XI–XII ст., у староукраїнських писемних джерелах пізнішого періоду²⁰. Серед українського селянства звичай звертатися на ім'я по батькові загалом не був поширений²¹, його використовували лише як „форму ввічливості і пошани, особливо щодо старших за віком людей, чимось заслужених і авторитетних членів окремих колективів” тощо²².

Після розпаду Русі, від XIV ст., – зауважує І. Фаріон, – окремі її частини опиняються в складі різних політичних об'єднань: Польщі, Великого князівства Литовського, Угорщини, що неминуче вплинуло на кількісний склад антропонімної формули з виразною тенденцією до двокомпонентності. Проте грамоти XIV ст. фіксують і 3-членну антропонімну формулу. Саме вони спричинилися до зміни функції патронімних особових назв і перехід їх до категорії імен по батькові в сучасному розумінні, себто перехід від 2-компонентної антропонімної формули до 3-компонентної антропонімної формули помітний вже в актах XIV–XV ст.²³

Загалом же, висновує мовознавиця, „до періоду остаточної стабілізації української антропонімійної системи, що припадає на кінець XVIII – початок XIX ст., спостерігаємо різнокомпонентну за кількістю антропонімну формулу”²⁴.

Відомий іще один, цілковито протилежний, погляд щодо походження патронімів і потреби вживати їх в українському мовному просторі. Його представники вважають, що двокомпонентна антропонімна модель „ім'я + прізвище” запозичена із західних антропонімних систем²⁵, передусім – із польської²⁶, „і з тим Заходом нас єднає”²⁷. З огляду на це дехто з дослідників пропонує відмовитися від традиції вживати ім'я по батькові, щоб „не бути в одному “казані” з москалями”²⁸

²⁰ Є. Онацький, *Op. cit.*; П. Одарченко, *Op. cit.*; Л. Рябець, *Op. cit.*; І. Фаріон, *Op. cit.*

²¹ І. Огієнко, *Op. cit.*, с. 314.

²² М. Худаш, *Op. cit.*, с. 133; І. Огієнко, *Op. cit.*, с. 314.

²³ І. Фаріон, *Op. cit.*, с. 173.

²⁴ *Ibidem*, s. 172.

²⁵ Є. Онацький, *Op. cit.*; С. Медвідь-Пахомова, *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах*, Ужгород 1999, с. 132–152; О. Вербовецька, *Op. cit.*, с. 24.

²⁶ М. Худаш, *Op. cit.*, с. 132.

²⁷ Є. Онацький, *Op. cit.*

²⁸ *Ibidem*.

та не порушувати правил українського мовленнєвого етикету, що постав на власному національному ґрунті і проїнятий духом європеїзму²⁹.

На думку М. Стельмаховича, звертання по батькові „чуже, не властиве українському етикету”³⁰. „Якщо вже називати батька, – зауважує дослідник, – то треба не забувати і про матір (наприклад, “*син Василя і Галини*”, “*донька Миколи і Катерини*”), або не називати нікого, адже називаючи одного, ми применшуємо роль того, кого не називаємо, а конче мусили б назвати. Тому, – висновує він, – за українським мовленнєвим етикетом ім’я поєднується з прізвищем”³¹. Прихильниками „обережного” ставлення до неукраїнського звичаю вживати „отчество”, себто по батькові, за висновками М. Стельмаховича, на початку 20-х рр. ХХ ст. були молоді українські письменники Ю. Яновський, М. Хвильовий, М. Куліш³².

Уникати слів, що означає ім’я по батькові, під час називання особи рекомендує і Є. Чак³³. Я. Радевич-Винницький уважає використання імені по батькові в щоденному спілкуванні практично незручним³⁴. Крім того, на думку мовознавця, „нелегко тримати в пам’яті імена батьків і матерів своїх знайомих, сусідів, співпрацівників тощо”³⁵.

Дискусії щодо вживання патронімів в офіційному українськомовному вжиткові не вщухають і дотепер. Зокрема, у грудні 2023 року в Інституті української мови НАН України відбулася відкрита лекція доктора філологічних наук, професора А. М. Нелюби “Українське ім’я по батькові і правно-лінгвальне невігластво”, який глибоко переконаний, що „сьогодні в українців украли ім’я по батькові”, адже „офіційно-діловий стиль нашої мови єдиний з усіх стилів, письмовий різновид якого в етикеті називання особи вимагає використання трьох елементів – прізвища, ім’я та по батькові”³⁶. Мовознавець наголосив на тому, що „офіційно-діловий стиль триелементний”, а „невживання імені по батькові порушує право людини на ім’я”³⁷. А. М. Нелюба також спробував оцінити вилучення імені по батькові з офіційних форм найменувань особи в офіційно-діловій сфері з погляду норм права й констатував, що це порушує права українських громадян, зафіксовані в Цивільному кодексі України та інших правничих документах³⁸.

²⁹ М. Стельмахович, *Український мовленнєвий етикет*, <https://web.archive.org/web/20160426012908/>, [30.06.2022].

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Є. Чак, *Мовний етикет: „Дорогий друже!”, „Бажаю щастя!”* [в:] „Дивослово”, № 1, 1998, с. 17.

³⁴ Я. Радевич-Винницький, *Етикет і культура спілкування*, Київ 2006, с. 89.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ А. Нелюба, *Українське ім’я по батькові і правно-лінгвальне невігластво*, <https://youtu.be/ЛОXB1Kw4nRw?si=dZESjXpfsQR5liHv/>, [13.02.2024].

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Попри неоднозначні погляди фахівців на початку ХХІ ст. в українському комунікативному просторі вживані обидві антропонімні моделі – трикомпонентна і двокомпонентна, хоч у різних функційно-стильових сферах української мовної практики співвідношення у використанні цих моделей неоднакове – від „рівноправної” конкуренції до переважання однієї з них.

На тлі публіцистичного та наукового дискурсів³⁹ офіційно-діловий помітно вирізняється широким уживанням трикомпонентних антропонімних моделей, обов’язковим складником яких є патронім⁴⁰. На нашу думку, це можна пояснити кількома причинами: по-перше, однією з основних ознак цього функційного різновиду мови – точністю в передаванні інформації, зокрема й під час ідентифікування конкретної особи. Трикомпонентна система найменування, на протигагу дво- чи однокомпонентній, як слушно зауважує О. Вербо́вцева, задовольняє цю вимогу і дає змогу якнайточніше ідентифікувати особу, оскільки використання всіх трьох компонентів – прізвища, імені та імені по батькові – „допомагає уникнути чи запобігти сплутуванню, бо в одному колективі рідко знайдуться особи з однаковими іменами, прізвищами та іменами по батькові”⁴¹. Саме тому в документах, пов’язаних із фінансово-економічною (кредитних заявах, касових ордерах, фінансових відомостях, договорах купівлі – продажу і под.), державно-політичною, адміністративно-господарською, правовою (судових рішеннях, постановвах і ухвалах, апеляційних скаргах, позовних заявах тощо) та ін. діяльністю громадян, зазначають якнайповнішу й водночас якнайточнішу інформацію про ту чи ту особу. Щоправда, для багатьох таких документів найвагомішим складником антропонімної моделі є прізвище, а ім’я та ім’я по батькові в них здебільшого скорочено до ініціалів, хоч із лінгвістичного погляду стрижневим компонентом антропонімної моделі „прізвище + ім’я + ім’я по батькові” є особове ім’я, адже „прізвище граматично залежить від імені, узгоджується з ним”⁴².

Другою причиною широкого використання в сучасному українському офіційно-діловому дискурсі трикомпонентних антропонімних формул є вплив офіційно-ділового стилю російської мови. „Що ж до ділових паперів, – зауважував Я. Радевич-Винницький, – то там продовжують діяти російсько-радянські правила”⁴³.

Попри це сучасний український офіційно-діловий дискурс неоднорідний щодо використання антропонімних моделей. Як відомо, найпотужнішого лексико-

³⁹ Докладно про це див.: Л. Колібаба, С. Романюк, В. Фурса, *Тенденції в уживанні патронімів в українській літературній мові ХХІ ст.: європеїзація vs традиція* [в:] „Onomastica”, nr. LXVII, 2023, s. 91–106.

⁴⁰ До цього висновку ми також дійшли у згаданій вище статті.

⁴¹ О. Вербо́вцева, *Op. cit.*, с. 22.

⁴² С. Медвідь-Пахомова, *Антропонімна формула особове ім’я + прізвище в слов’янських мовах* [в:] *Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р.*, с. 100.

⁴³ Я. Радевич-Винницький, *Op. cit.*, с. 88.

граматичного впливу російської канцелярської мови зазнав адміністративно-канцелярський вид офіційно-ділового дискурсу, тому найпоширеніше антропонімну модель „прізвище + ім'я + ім'я по батькові” використовують у текстах „внутрішніх” документів – заяв, довідок, звітів, протоколів, наказів, інструкцій, розпоряджень і под., хоч і в них дедалі частіше спостерігаємо відхилення від цієї закономірності.

Проаналізувавши внутрішню документацію Чернігівської обласної державної адміністрації (звіти, плани, протоколи, інформаційні повідомлення тощо) за 2015–2022 рр., ми зафіксували непослідовність в оформленні найменувань керівників структурних підрозділів. Документація інших обласних державних адміністрацій засвідчує ті самі закономірності в уживанні патронімів. Зокрема, у плані роботи Чернігівської обласної державної адміністрації на I квартал 2018 р. та в перспективному плані роботи Чернігівської обласної державної адміністрації на 2018 р. для найменування керівника апарату обласної державної адміністрації використано трикомпонентну антропонімну модель „ініціал імені + ініціал імені по батькові + прізвище”: *Керівник апарату обласної державної адміністрації Т. Л. Гліб*⁴⁴. У цих самих документах 2019–2022 рр. найменування керівника апарату обласної державної адміністрації оформлено інакше – за допомогою двокомпонентної антропонімної моделі двох різновидів: „ініціал імені + прізвище” та „повне ім'я + прізвище”, пор.: *Начальник організаційного відділу апарату обласної державної адміністрації С. ЗОЗУЛЯ*⁴⁵ і *Начальник організаційного відділу апарату обласної державної адміністрації Сергій ЗОЗУЛЯ*⁴⁶; *Начальник організаційного відділу апарату обласної державної адміністрації Оксана СЕРДЮК*⁴⁷ та ін.

Припущення, що активізація вжитку двокомпонентних найменувань особи без патроніма зумовлена часом створення документів, не зовсім об'єктивне, оскільки на двокомпонентні антропонімні моделі натрапляємо у звітах ще 2016 р., пор.: *Публічний звіт Голови Чернігівської обласної державної адміністрації Валерія Куліча за підсумками роботи у 2016 році*⁴⁸. Очевидно, на тенденцію вживати чи не вживати патроніма під час офіційного найменування особи впливають також і мовні вподобання та ідейні переконання кожного конкретного мовця, який створює текст, адже єдиних нормативних вимог до оформлення назв осіб в українських офіційно-ділових документах на сьогодні немає.

У розпорядженнях голови Чернігівської обласної адміністрації спостерігаємо вибіркове використання три- та двокомпонентних антропонімних моделей: очільника області названо за допомогою двокомпонентної моделі (*Голова Андрій*

⁴⁴ Офіційний сайт Чернігівської обласної ради, <https://www.cg.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

Прокопенко; Голова В'ячеслав ЧАУС), тоді як щодо інших осіб наведено найповнішу інформацію – прізвище та ініціали (пор.: „*перевізника-претендента ФОП Голубенко А. П. на автобусному маршруті загального користування...*”, „*перевізника-претендента ФОП Грищенко С. В. на автобусному маршруті загального користування...*”)⁴⁹.

В оголошеннях та інформаційних повідомленнях, імовірно, для наведення якнайточніших відомостей про подію та її учасників переважно послуговуються трикомпонентними антропонімними моделями: *Інформаційне повідомлення про проведення публічного звіту: 11 березня 2020 року відбудеться публічний звіт голови Ніжинської районної державної адміністрації Івашина В'ячеслава Анатолійовича*⁵⁰. Із цією ж метою, крім імені та прізвища, ім'я по батькові зазначають і в заявах.

Протоколи пленарних засідань Київської міської ради⁵¹, проаналізовані за період від 2014 до 2022 р., так само засвідчують непослідовність ужитку трикомпонентних (*Із заявою виступив депутат Київради Грищенко О. А. (18.09.2014); Про відмову громадянину Пушинову Дмитру Сергійовичу у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою (18.09.2014); Київський міський голова Кличко В. В. запропонував вшанувати хвилиною мовчання пам'ять полеглого захисника незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України (23.02.2022) та ін.*) та двокомпонентних (*Київський міський голова В. Кличко (18.09.2014); Заступник міського голови – секретар Київської міської ради Володимир Бондаренко (23.02.2022) тощо*) антропонімних моделей. Надзвичайно промовисто відсутність чіткої позиції щодо того, якій із цих двох структур віддавати перевагу під час оформлення назв осіб, засвідчують приклади, коли в тому самому документі поряд використано обидві форми найменування особи – трикомпонентну та двокомпонентну, пор.: *Пленарне засідання III сесії Київської міської ради VII скликання 21.05.2015 відкрив Київський міський голова Кличко В. В. (21.05.2015) і На пленарному засіданні присутні народні депутати України Борислав Береза та Ігор Луценко (21.05.2015); Виступив депутат Київської міської ради Гусовський С. М (21.05.2015) і Виступив народний депутат України Ігор Луценко (21.05.2015); Заступник міського голови – секретар Київської міської ради Прокопів В. В. – та депутати Київської міської ради виконали Державний Гімн України (14.03.2019) і Заступник міського голови – секретар Київської міської ради В. Прокопів (14.03.2019) і под.*

У текстах документів законодавчого та дипломатичного видів офіційно-ділового стилю, зорієнтованих на „зовнішню”, здебільшого міждержавну взаємодію, – у міжнародних угодах, статутах, протоколах, постановах, конвенціях, комюніке,

⁴⁹ *Ibidem.*

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Протоколи пленарних засідань Київської міської ради*, <https://kmr.gov.ua/uk/protokolu/>, [15.06.2022].

нотах, законах, указах, розпорядженнях, повідомленнях, зверненнях та ін. – спостерігаємо переважно використання двокомпонентної антропонімної моделі „ім'я + прізвище”, що, на нашу думку, зумовлено тенденцією до європеїзації, пор.: *За Державну архівну службу України* **Анатолій ХРОМОВ**, голова і *За Інститут досліджень тоталітарних режимів Чеської Республіки* **Зденек ГАЗДРА**, директор; *За Архів справ держбезпеки Чеської Республіки* **Светлана ПТАЧНИКОВА**, директор⁵²; *За Україну* **Валерія КОЛОМІЄЦЬ**, заступник Міністра юстиції і *За Королівство Марокко* **Мохамед БЕН АБДЕЛЬКАДЕР**, Міністр юстиції⁵³ і под.

Уважаємо, що саме з цієї причини найвищі посадові особи України (Голова Верховної Ради України та міністри) на чолі з Президентом України закони та укази підписують за європейським зразком, зазначаючи лише своє ім'я та прізвище. Аналіз указів та розпоряджень президентів України від 2000 до 2022 р. засвідчив послідовне вживання двокомпонентної антропонімної моделі для називання особи Президента України, щоправда, у двох варіантах – „ініціал імені + прізвище” та „повне ім'я + прізвище”, пор.: *Президент України* **Л. КУЧМА**; *Президент України* **Віктор ЮЩЕНКО**; *Президент України* **Віктор ЯНУКОВИЧ**; *Президент України* **П. ПОРОШЕНКО**; *Президент України* **В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ**⁵⁴. На нашу думку, точніше ідентифікує особу Президента України модель „повне ім'я + прізвище”, якій і потрібно віддавати перевагу.

Найменування найвищих посадових осіб України в офіційних державних документах другого – початку третього десятиріччя XXI ст. так само здебільшого складаються із двох компонентів – імені та прізвища, пор.: *Міністр* **Сергій ШКАРЛЕТ**⁵⁵; *Т. в. о. Міністра* **Василь ШКУРАКОВ**⁵⁶; *Міністр* **Олександр КУБРАКОВ**⁵⁷ та ін., рідше – ініціала імені та прізвища, напр.: *Міністр внутрішніх справ України* **Д. Монастирський**, *Голова Служби зовнішньої розвідки України* **О. Литвиненко**, *Заступник Голови Служби безпеки України* **В. Горбенко**⁵⁸ і под. У 10-х рр. XXI ст. в аналогічних прикладах спостережено вжиток трикомпонентних конструкцій, до складу яких ухвалив патронім, пор.: *Міністр оборони України* **Ю. І. Єхануров**⁵⁹ і *Міністр оборони України* **А. Таран**⁶⁰ і под., що засвідчує розвиток тенденції до європеїзації в найменуваннях осіб у мовній практиці XXI ст.

⁵² Офіційний сайт Верховної Ради України. Договір між Україною та Королівством Марокко про передачу засуджених осіб, <https://zakon.rada.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Офіційний сайт Офісу Президента України, <https://www.president.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁵⁵ Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України, <https://mon.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁵⁶ Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України, <https://mtu.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Офіційний сайт Верховної Ради України. Договір про співробітництво між Державною архівною службою України, Інститутом досліджень тоталітарних режимів та Архівом справ держбезпеки Чеської Республіки, <https://zakon.rada.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

Водночас у межах України ректори університетів, директори інститутів та інших установ під час ділового спілкування послуговуються двома типами антропонімних моделей – трикомпонентною та двокомпонентною. Наприклад, президент НАН України, ректори українських університетів, підписуючи накази, розпорядження і под., зазначають лише своє повне ім'я чи його ініціал та прізвище, пор.: *Президент НАН України Анатолій Загородній*⁶¹; *Ректор С. Ніколаєнко*⁶²; *Ректор М. Степаненко*⁶³; *Ректор Юрій Бойчук*⁶⁴. Натомість директори академічних інститутів послуговуються здебільшого трикомпонентною антропонімною формулою: *Директор Інституту української мови НАН України д. філол. н., проф. П. Ю. Гриценко*⁶⁵; *Голова Вченої ради М. Г. Жулинський*⁶⁶, значно рідше – двокомпонентною, напр.: *Голова Ученої ради академік НАН України Валерій Смолій*⁶⁷. Найменування осіб, що є працівниками закладів освіти, складаються переважно з трьох компонентів: *Проректор з навчально-наукової роботи В. А. Борисов*; *Начальник юридичного відділу В. О. Тарасенко*; *Керівник навчального відділу С. А. Ворона*⁶⁸ і под.

У сучасному офіційно-діловому дискурсі помітне неоднакове розташування компонентів антропонімних моделей: „прізвище + ім'я + ім'я по батькові” або „ім'я + ім'я по батькові + прізвище”, „прізвище + ім'я” або „ім'я + прізвище”. Послідовність компонентів офіційного найменування особи зумовлена передусім практичною потребою швидко ідентифікувати особу. З огляду на це у списках осіб спочатку подають прізвища, які розташовують за абетковим принципом, а далі – ім'я та ім'я по батькові, або ініціали імені та імені по батькові, напр.: *Присутні – 12: Синенко Дмитро Григорович, Кривенко Володимир Григорович, Власов Максим Андрійович, Анищенко Олександр Миколайович... Відсутні – 10: Ведмідський Андрій Васильович, Волкова Світлана Миколаївна, Гнип Володимир Володимирович, Воронов Олександр Олександрович...* (протокол № 288 засідання Конкурсного комітету з підготовки та проведення конкурсу на автобусних маршрутах загального користування, які не виходять за межі області (внутрішньообласні маршрути), обласної державної адміністрації від

⁶¹ Офіційний сайт Національної академії наук України, <https://www.nas.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁶² Офіційний сайт Національного університету біоресурсів і природокористування України, <https://nubip.edu.ua/>, [15.06.2022].

⁶³ Офіційний сайт Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, <http://pnpu.edu.ua/>, [15.06.2022].

⁶⁴ Офіційний сайт Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, <http://hnpu.edu.ua/>, [15.06.2022].

⁶⁵ Офіційний сайт Інституту української мови НАН України, <https://iul-nasu.org.ua/>, [15.06.2022].

⁶⁶ Офіційний сайт Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, <http://www.ilnan.gov.ua/>, [15.06.2022].

⁶⁷ Офіційний сайт Інституту історії НАН України, <http://history.org.ua/>, [15.06.2022].

⁶⁸ Офіційний сайт Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, *Ор. сіт.*

16.11.2021)⁶⁹; *За особисту мужність і самовіддані дії, виявлені у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України, вірність військовій присязі постановляю: Нагородити орденом Богдана Хмельницького II ступеня ГРИСЮКА Олександра Анатолійовича – підполковника, КРАВЧУКА Юрія Васильовича – старшого лейтенанта. Нагородити орденом Богдана Хмельницького III ступеня АНТОНЕНКА Олександра Віталійовича – капітана, ГЛАГОВИЧА Михайла Васильовича – старшого сержанта...* (Указ Президента України № 493/2022)⁷⁰; *Призначити ЧАУСА В'ячеслава Анатолійовича головою Чернігівської обласної державної адміністрації* (Указ Президента України № 343/2021)⁷¹. Але: Голова Конкурсного комітету **Д. Г. Синенко**; Секретар **М. А. Власов**⁷².

М. Худаш зауважував, що від найдавніших писемних пам'яток серед різновидів тричленних іменувань досить помітно переважає модель, у якій на першому місці стоїть власне хрещене або нехрещене ім'я-прізвище, на другому – назва по батькові з патронімним суфіксом (переважно на *-ич, -ович, -евич*), і лише на третьому місці „стоїть уже назва прізвищевого типу – за професією іменованого, діяльністю, прізвищем або навіть за якимось іменуванням батька”⁷³. Як бачимо, у сучасному мововжитковій цю закономірність порушено й підпорядковано суто практичним потребам.

Якщо ж зазначають тільки прізвище та ім'я особи, то зазвичай на першому місці наводять ім'я чи ініціал імені, а потім – прізвище, що загалом є рисою, притаманною офіційному стилеві як української, так і інших слов'янських мов⁷⁴, напр.: *Прем'єр-міністр України Д. ШМИГАЛЬ*⁷⁵; *Голова Верховної Ради України Р. СТЕФАНЧУК*⁷⁶; *За Службу безпеки України Валентин Наливайченко, голова і За Інститут досліджень тоталітарних режимів доктор Павел Жачек, директор; За Архів справ держбезпеки доктор Ладіслав Буковські, директор*⁷⁷ та ін.

Отже, офіційно-діловий дискурс перших двох десятиріч ХХІ ст. попри свою стійкість до змін також засвідчує вибіркоче замінювання трикомпонентних моделей офіційного найменування особи, до складу яких уходять імена по батькові, на двокомпонентні – без патронімів. Зокрема, до чинників, що зумовили

⁶⁹ Офіційний сайт Чернігівської обласної ради, *Op. cit.*

⁷⁰ Офіційний сайт Офісу Президента України, *Op. cit.*

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² Офіційний сайт Чернігівської обласної ради, *Op. cit.*

⁷³ М. Худаш, *Op. cit.*, с. 132.

⁷⁴ С. Медвідь-Пахомова, *Антропонімна формула особове ім'я + прізвище в слов'янських мовах* [в:] *Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р.*, с. 102.

⁷⁵ Офіційний сайт Верховної Ради України. *Договір між Україною та Королівством Марокко про передачу засуджених осіб*, *Op. cit.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Ibidem.*

зрушення в багатомовній тенденції офіційного найменування українців, уналежнюємо передовсім суспільно-політичні процеси, що розпочалися в Україні від 1991 р. (європеїзація українського суспільства, його міжнародна інтеграція, вплив традицій західних країн-партнерів тощо), а також прагнення мовців дистанціюватися від усього спільного з російським, практичну незручність послуговуватися трикомпонентними структурами через їхню громіздкість та потребу постійно тримати в пам'яті імена батьків своїх співпрацівників, знайомих та ін. На нашу думку, надалі у зв'язку із запланованим вступом України до Євросоюзу тенденція замінювати трикомпонентні конструкції з іменами по батькові на двокомпонентні конструкції без них ще більше впотужнюватиметься в сучасній українськомовній практиці, унаслідок чого патроніми набудуть статусу внутрішньомовних антропонімів, функціуючи в обмеженому комунікативному просторі.

LITERATURA / REFERENCES

- Вербовецька О., *До питання структурного аспекту аналізу офіційних та неофіційних іменувань (на матеріалі антропонімії Тернопільщини)* [в:] „Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка”, вип. 1(23), 2014, с. 20–25. [Verbovec'ka O., *Do pitannâ strukturnogo aspektu analizu oficijnih ta neoficijnih imenuvan' (na materialî antroponimii Ternopil'shini)* [v:] „Naukovi zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu imeni Volodimira Gnatûka”, vip. 1(23), 2014, s. 20–25.]
- Колібаба Л., Романюк С., Фурса В., *Тенденції в уживанні патронімів в українській літературній мові XXI ст.: європеїзація vs традиція* [в:] „Onomastica”, nr. LXVII, 2023, s. 91–106. [Kolibaba L., Romanûk S., Fursa V., *Tendencii v uživanni patronimiv v ukraïns'kij literaturnij movi XXI st.: êvropèizaciâ vs tradiciâ* [v:] „Onomastica”, nr. LXVII, 2023, s. 91–106.]
- Масенко Л., *Українські імена та прізвища*, Київ 1990. [Masenko L., *Ukraïns'ki imena ta prizviša*, Kiïv 1990.]
- Медвідь-Пахомова С., *Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах*, Ужгород 1999. [Medvid'-Pahomova S., *Evolûciâ antroponimnih formul u slov'âns'kih movah*, Užgorod 1999.]
- Медвідь-Пахомова С., *Антропонімна формула особове ім'я + прізвище в слов'янських мовах* [в:] *Українська пропріальна лексика. Матеріали наук. семінару 13–14 вересня 2000 р.*, с. 99–102. [Medvid'-Pahomova S., *Antroponimna formula osobove im`â + prizviše v slov`âns'kih movah* [v:] *Ukraïns'ka proprial'na leksika. Materiali nauk. seminaru 13–14 veresnâ 2000 r.*, s. 99–102.]
- Нелюба А., *Українське ім'я по батькові і правно-лінгвальне невігласство*, <https://youtu.be/IOXB1Kw4nRw?si=dZESjXpfSQR5liHv>, [13.02.2023]. [Nelûba A., *Ukraïns'ke im`â po bat'kovî i pravno-lingval'ne neviglastvo*, <https://youtu.be/IOXB1Kw4nRw?si=dZESjXpfSQR5liHv>, [13.02.2023].]

- Огієнко І., *Рідна мова*, Київ 2010. [Ogiienko I., *Ridna mova*, Kiiv 2010.]
- Одарченко П., *Про культуру української мови*, Київ 1997. [Odarčenko P., *Pro kul'turu ukraïns'koï movi*, Kiiv 1997.]
- Онацький Є., *Українська мала енциклопедія*, т. 5, кн. X: Літери Ол – Пер., Буенос-Айрес 1962. [Onac'kij Ê., *Ukraiïns'ka mala enciklopediâ*, т. 5, кн. X: Literi Ol – Per., Buenos-Ajres 1962.]
- Островський В., Островська Г., *А українською кажуть так...*, Тернопіль 2013. [Ostrovsk'ij V., Ostrovs'ka G., *A ukraiïns'koï kažuť tak...*, Ternopil' 2013.]
- Пахомова С., *Рефлекси язичницьких традицій у слов'янській антропосистемі* [в:] *Студії з ономастики та етимології*, відп. ред. О. Карпенко, Київ 2004, с. 139–146. [Pahomova S., *Refleksii âzičnic'kih tradicij u slov'âns'kij antroposistemî* [v:] *Studij z onomastiki ta etimologij*, vidp. red. O. Karpenko, Kiiv 2004, p. 139–146.]
- Радевич-Винницький Я., *Етикет і культура спілкування*, Київ 2006. [Radevič-Vinnic'kij Â., *Etiket i kul'tura spil'kuvannâ*, Kiiv 2006.]
- Рябець Л., *Ім'я по батькові* [в:] *Енциклопедія сучасної України*, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13313/, [06.05.2022]. [Râbec' L., *Îm`â po bat'kovî* [v:] *Enciklopediâ sučasnoï Ukraïni*, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=13313/, [06.05.2022].]
- Стельмахович М., *Український мовленнєвий етикет*, <https://web.archive.org/web/20160426012908/>, [30.06.2022]. [Stel'mahovič M., *Ukraiïns'kij movlennêvij etiket*, <https://web.archive.org/web/20160426012908/> [30.06.2022].]
- Фаріон І., *Патронімна ідентифікація на -ич / -ович (-евич) як складник трикомпонентної антропонімної формули* [в:] „Вісник Львівського університету”, № 72, 2020, с. 171–182. [Farion I., *Patronimna identifikaciâ na -ič / -ovič (-evič) âk skladnik trikomponentnoï antroponimnoï formulî* [v:] „Viśnik L'viv's'kogo unîversitetu”, № 72, 2020, s. 171–182.]
- Худаš М., *З історії української антропонімії*, Київ 1977. [Hudaš M., *Z istorij ukraïns'koï antroponimij*, Kiiv 1977.]
- Чак Є., *Мовний етикет: „Дорогий друже!”*, „Бажаю щастя!” [в:] „Дивослово”, № 17, 1998, с. 17–20. [Čak Ê., *Movnij etiket: „Dorogij družē!”*, „Bažai ŗastâ!” [v:] „Divoslovo”, № 17, 1998, s. 17–20.]
- Чучка П., *Патронім* [в:] *Українська мова: енциклопедія*, відп. ред. В. Русанівський, Київ 2004. [Čučka P., *Patronim* [v:] *Ukraiïns'ka mova: enciklopediâ*, vidp. red. V. Rusaniv's'kij, Kiiv 2004.]

Колібаба Лариса – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Романюк Світлана – докторка габілітована, професорка катедри україністики Варшавського університету.

Фурса Валентина – кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Пауліна МІТАЛ, Paulina MITAL

Uniwersytet Warszawski, Polska
University of Warsaw, Poland
ORCID: 0009-0006-0809-5253
e-mail: p.mital@student.uw.edu.pl

Принципи номінації лікарських рослин в українській та польській мовах

Rules for the formation of medical plant names in the Ukrainian and Polish language

The work focuses on the problem of the formation of names of plants that increase immunity in the Ukrainian and Polish language. The author demonstrates the basic principles of the formation of medicinal plants in these two languages and the history of the creation of these names. In the contrastive aspect, convergence or divergence in the motivation of assigning Ukrainian and Polish names of plants is considered. The main reasons for mixing plant names are identified.

Keywords: nomination, principles, medicinal plants, Ukrainian, Polish, botanical names, similarities, differences

У статті зосереджено увагу на проблемі номінації рослин, які підвищують імунітет, в українській і польській мовах. Авторка демонструє основні принципи номінації лікарських рослин у двох мовах, а також історію створення цих назв. У контрастивному аспекті розглянуто сходження або розходження у мотивації українських і польських назв рослин. Виявлено основні причини змішування назв рослин.

Ключові слова: номінація, принципи, лікарські рослини, українська, польська, ботанічні назви, схожість, відмінність

У сучасному світі існує велика кількість рослин, а з кожним роком дослідники відкривають усе більше нових видів. Кожна рослина нерідко має власний ряд назв, тому важко розрізнити, які назви використовуються широко, а які – лише в деяких частинах країни. Окрім цього, у кожній державі назви творилися в різний час, їх неодноразово змінювали чи додавали нові. Проблему, пов'язану з номінацією, можна продемонструвати на матеріалі української та польської мов.

Моя робота має на меті вказати на подібності та розбіжності в українській та польській номенклатурі лікарських рослин, які зміцнюють організм і підвищують імунітет. Завдяки такому порівнянню можна дізнатися про основні мотивації створення назв. Таке дослідження проводиться вперше. Тема вимагає аналізу тому, що наявні словники не охоплюють усіх назв рослин. Серед найважливіших праць можна вирізнити передусім *Українські народні назви рослин*¹ Наталії Осадчої-Янати, *Словник ботанічної номенклатури*² Української академії наук, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*³ Ю. Кобіва, а також *Лікарські рослини і способи їх застосування в народі*⁴ М. Носаля та І. Носаля. Польська література – це передусім Тереза Скубальянка (Teresa Skubalanka) *Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru*⁵, Марцін Реєвський (Marian Rejewski) *Nazwy roślin*⁶, Веслав Гаврись (Wiesław Gawryś) *Słownik roślin zielnych łacińsko-polski*⁷, Ванда Стец (Wanda Stec) *Z zagadnień motywacji nazw roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim: nazwy motywowane warunkami środowiskowymi roślin*⁸.

Уже з давніх-давен людину оточували рослини. Від віків особливо важливими для людей були їхні лікувальні властивості. Однією з найбільших проблем виявилось розпізнавання рослин, які виглядають подібно, через що їх часто плутали. Відбувалося також змішування назв рослин.

На початку варто розглянути термін *лікарська рослина* та його польський еквівалент – *roślina lecznicza*. В українській мові передусім важливий наголос, адже завдяки йому ми можемо розрізнити два різних поняття. „*Лікарський* – який стосується лікаря і його діяльності. Правильний термін для рослин – *лікарський*”⁹, тобто такий, що стосується ліків. Польською мовою *lekarski* має два значення: „1. Що стосується лікаря 2. Другий член назв рослин, що використовуються в медицині”¹⁰. Підсумовуючи, можемо сказати, що українське визначення в другому значенні стосується речовини, а польське – професії. Однак обидва терміни охоплюють ті самі види рослин. Натомість *leczniczy* – „має лікувальні властивості”¹¹. Ця назва стосується рослин.

¹ Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973.

² О. Яната, Н. Осадча, О. Курило, *Словник ботанічної номенклатури*, т. VII, Київ 1928.

³ Ю. Кобіва, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

⁴ М. Носаль, І. Носаль, *Лікарські рослини і способи їх застосування в народі*, Київ 2013.

⁵ T. Skubalanka, *Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru* [w:] „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, vol. 27 (2009), s. 129–144.

⁶ M. Rejewski, *Nazwy roślin*, Toruń 2016.

⁷ W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko-polski*, Kraków 2008.

⁸ W. Stec, *Z zagadnień motywacji nazw roślin leczniczych w języku polskim i rosyjskim: nazwy motywowane warunkami środowiskowymi roślin* [w:] „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 13, 2013, s. 127–142.

⁹ *Мова – ДНК Нації*, <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/likarskuj,-likarskuj,-likarnyanuj>, [20.02.2024].

¹⁰ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/lekarski.html>, [20.02.2024].

¹¹ *Ibidem*.

„Лікарська рослина – це рослина, що є джерелом лікарської рослинної сировини і відповідає вимогам АНД”¹² [АНД – аналітична нормативна документація. – П. М.]. Від століть і донині особливо важливими є їхні властивості, які допомагали людям дбати про своє здоров’я. „Лікарські рослини, сільськогосподарські рослини, якими користуються люди або тварини; при застосуванні у відповідній формі та дозі вони мають відчутний, позитивний, оздоровчий вплив на їхні організми”¹³.

З розвитком мови розвивалися й процеси номінації рослин, у тому числі лікарських. Номінація – це не тільки складний процес творення нових назв, але також результат називання. „Теорія номінації (лат. *nomīnatio* – називання, найменування) – розділ мовознавства, що вивчає загальні закономірності утворення мовних одиниць, взаємодію мислення, мови і дійсності в цих процесах, ролі людського чинника у виборі ознак найменування, мовну техніку найменування тощо”¹⁴. Існує також більш точне визначення цього терміну:

1) творення і надання назв (та ін. мов. позначень) пізнаним і вичленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мов. одиницею і відповід. предметом (явищем, ознакою і т. ін.) 2) результат цього процесу, тобто сама назва 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів. Відповідно до різного розуміння номінат. функції мов. одиниць є ширше і вужче розуміння Н.: а) ширше – взагалі узагалі як знакової репрезентації позамов. об’єктів, властивої всім типам мов. знаків (реалізація репрезентативної функції мови, за К. Бюлером); вужче – тільки як називання об’єктів, тоді як указування на них (функція дейктичних одиниць) або їх вираження (напр. за допомогою вигуків) вважається невласне Н. або взагалі виводиться за її межі¹⁵.

Назви рослин здебільшого мотивовані. Переважна кількість назв термінологізувалася¹⁶. Люди завжди творили назви за різних обставин та шляхом різних номінацій, які протягом довгих років часто змінювалися. Серед найбільш поширених чинників, що впливали на номінування рослин, за моїми спостереженнями, можна виділити передусім:

¹² В. Ковальов, О. Павлій, Т. Ісакова, *Фармакогнозія з основами біохімії рослин*, Харків 2004, с. 9.

¹³ *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/ro%C5%9Blina%20lecznicza>, [20.02.2024].

¹⁴ М. Кочерган, *Загальне мовознавство*, Київ 2010, с. 439–440.

¹⁵ В. Русанівський, О. Тараненко, *Українська мова: енциклопедія*, Київ 2004, с. 417.

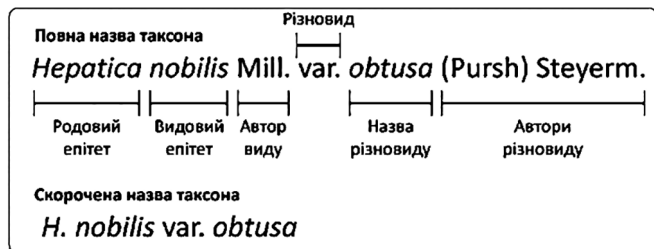
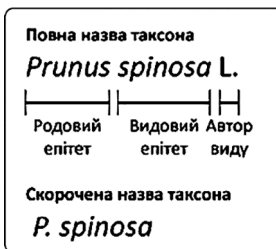
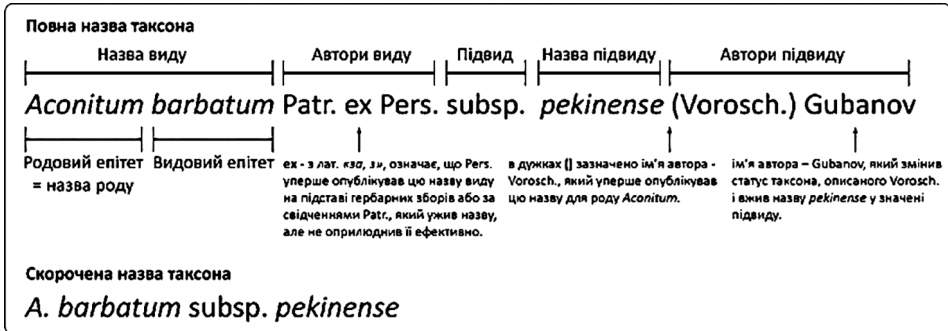
¹⁶ Про терміносистеми див.: І. Кочан, *Дослідження галузевих терміносистем в українському термінознавстві (2000–2015)* [в:] „*Studia Ucrainica Varsoviensia*”, nr 5, 2017, с. 73–86.

- а) релігійну мотивацію;
- б) зв'язки з тваринним світом;
- в) назви, мотивовані зовнішнім виглядом;
- г) назви, мотивовані місцем виникнення;
- г) назви, мотивовані властивостями;
- д) назви, мотивовані призначенням рослин;
- е) назви, мотивовані кольором;
- е) назви, які походять від імен міфологічних персонажів, особливо грецької та римської міфології;

ж) назви, присвячені членам сім'ї, друзям, створені на честь відомих учених, першовідкривачів і мандрівників, правителів.

У певний період розвитку людства з'явилася потреба класифікації біологічних назв. Засновником біномінальної (бінарної) номенклатурної системи вважають Карла Ліннея, якому вдалося поділити природу на три групи: тварини (*Regnum Animale*), рослини (*Regnum Vegetabile*), камені (*Regnum Lapideum*). Дослідник упорядкував назви рослин та першим створив основні принципи їх номінації. Одним із найскладніших завдань виявилось розрізнення видів та різновидів. „В цій книзі вперше послідовно вжито *біномінальну (бінарну) номенклатуру* (назва виду містить родовий і видовий епітети), для кожного з видів подано короткий діагноз (визначні особливості) й наведено синоніми, а також зазначено інформацію про поширення і посилання на попередні праці інших

Ілюстрація 1. Творення назв

дослідників”¹⁷. Перед ученим постало також важке завдання створення власного методу, за яким буде можна творити майбутні назви. Він вирішив, що латинська видова назва мусить складатися з двох частин. Це мав бути родовий епітет та видовий епітет. Перший член був пов’язаний із назвою роду й найчастіше мав форму іменника. Окрім цього, його часто потрібно було записувати з великої літери. Другу частину вважали унікальним ідентифікатором виду в межах роду. Видовий епітет повинен бути у формі прикметника і пишеться з малої літери. Часто в назвах рослин зазначають дослідника таксона, який створив науковий опис. Його записують за допомогою міжнародних скорочень, відомих як аббревіатури. Повні імена можна переглянути на таких сайтах, як ipni.org¹⁸.

Окрім Карла Ліннея, номенклатурою займався також Урл Ленхам, який у 1965 році уніномінальну номенклатуру. За її принципами, назва мала складатися з видового епітету; додатково записували також ім’я автора (який цей вид описав), рік опису, а в кінці – номер сторінки опису.

Існує також філогенетична номенклатурна система PhyloCode (кладистична номенклатура), згідно з якою організми групуються в класи на основі їхнього походження від спільних предків.

У наступні періоди дослідники продовжували працювати над розширенням списків назв рослин. Особливо відзначилися Альфонс Декандоль та його батько, які дали початок *Міжнародному кодексу ботанічної номенклатури*, який прийнято у 1952 році в Стокгольмі. Його назва та зміст через роки змінювалися:

1994 *Сент-Луїський кодекс*

2005–2011 *Віденський кодекс*

2012–2016 *Мельбурнський кодекс*.

Однак не так просто змінити зміст та додати інформацію до цього документу. Поправки регулюють *Міжнародний ботанічний конгрес* та *Міжнародна асоціація таксономії рослин*. Сучасні назви регулює *Міжнародний кодекс номенклатури водоростей, грибів і рослин (The International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants)*¹⁹.

Назви можуть бути також творені за поданою нижче схемою:

- 1) наукова латинська назва;
- 2) номенклатурний тип;
- 3) протолог таксона (опис, на підставі якого можна відрізнити таксони);
 - а) перелік синонімів;
 - б) перелік проаналізованих зразків;

¹⁷ А. Новіков, Б. Барабаш-Красни, *Сучасна систематика рослин. Загальні питання: навчальний посібник*, Львів 2015, с. 162.

¹⁸ *International Plant Name Index*, <https://ipni.org/>, [20.02.2024].

¹⁹ *International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Sheinzen code)*, 2018, <https://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php>, [20.02.2024].

- в) наукова назва державною мовою;
- г) ужиткові назви²⁰.

Спосіб творення назв рослин значно змінився від часів номенклатури Карла Ліннея. Можна помітити, що список назв рослин уміщує більше слів та став набагато складнішим. Це може бути пов'язане з розвитком досліджень, а тому й відкриттям нових видів рослин.

В українській і польській мовах протягом століть розвивалися свої принципи номінації. Це було передусім пов'язано з історичними обставинами.

В українській мові бурхливий розвиток фіксації назв рослин можна помітити від початку ХХ ст., коли дослідники почали друкувати книжки з природознавства. До цього періоду праці про термінологію й номенклатуру рослин були відсутні, тому у 1927–1939 роках були організовані експедиції, під час яких зібрано народні назви рослин. Одна з найбільших праць того часу – це *Словник ботанічної номенклатури*, створений Інститутом Української Наукової Мови Української Академії Наук. Серед дослідників, які брали участь у створенні словника, були О. Яната та Н. Осадча. Окрім них, збиранням назв займалися також студенти та вчителі. Збирачі не отримали конкретної інструкції та користувалися різними літературними джерелами. Деякі з них не підозрювали, що їхня праця буде використана у словнику. Тому навіть автори визнали, що словник має низку недоліків та необхідні дальші дослідження. Н. Осадча-Яната вирішила продовжувати збирання назв та створила *Словник ботанічної номенклатури*²¹. Вона додала назви, яких не відкрили інші збирачі.

На переломі ХІХ–ХХ ст. учені звернули увагу на хімічні речовини та властивості рослин. Вони почали розмовляти в околицях сіл із жінками, обізнаними на рослинах. Однак це виявилось складним завданням, тому що в СРСР особи, які професійно не займалися медициною або не мали дозволу, не могли лікувати інших. Збирали всі назви – незалежно від мови.

У польській мові одним з найстаріших відомих списків рослин є рукопис ХV ст. Яна Станка (Jan Stanko). Пізніше з'явилися також праці інших дослідників: Шимон Сиреніуш (Szymon Syreniusz) створив *Zielnik*²², а Марцін з Ужедова

²⁰ А. Новіков, Б. Барабаш-Красни, *Op. cit.*, с. 114.

²¹ О. Яната, Н. Осадча, О. Курило, *Словник ботанічної номенклатури*, т. VII, Київ 1928.

²² S. Syreniusz, *Zielnik herbarzem z ięzyka lacińskiego zowią. To iest opisane własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy zioł wszelakich, drzew, krzewin y korzenia ich, kwiatu, owoców, sokow, miąsg, żywic y korzenia do potraw zaprawowania, także trunkow, syropow, wodek, lekiwarzow, konfektow, win rozmaitych, prochów, soli z zioł czynioney, maści, plastrow, przytym o ziemiach, glinkach różnych; o kruscach, perlach y drogich kamieniach. Też o zwierzętach czworonogich, czółgających, ptactwie, rybach y tych wszstkich rzeczach które od nich pochodzą od discordia z przydaniem y dostatecznym dokładem z wielu innych tey materiey pisących, z położeniem własnych figur dla snadniejszego ich poznania y uzywania ku zachowaniu zdrowia tak ludzkiego iako bydłeczego y chorob przypadłych odpędzenia, z wielkim uważaniem y porządkiem polskiem ięzykiem zebrany y na ósmiero ksiąg rozłożony. Księga lekarzom, aptekarzom, cyrulikom, barbirzom, roztrucharzom, końskiem lekarzom, mastalerzom, ogrodnikom, kuchmistrzom, kucharzom, synkarzom,*

(Marcin z Urzędowa) – *Herbarz polski*²³. Автори почали користуватися гравюрами для кращого відрізнення окремих видів рослин. Поруч із ними вміщувалися точні описи вигляду рослини, період її цвітіння, місця виникнення та властивості, особливо лікувальні.

У пізніший період створено багато робіт, пов'язаних із назвами рослин. Дуже цікавим словником є *Słownik botaniczny łacińsko-maloruski*²⁴. Його було видано в Польщі 1936 року. У словнику вміщено назви рослин польською мовою, однак, на жаль, він дуже застарілий.

Однією з найновіших праць про походження назв рослин є словник *Nazwy roślin*²⁵. Марцін Реєвський (Marcin Rejewski) намагався скласти список не тільки офіційних, але і розмовних та неофіційних латинських та польських назв.

Дуже важливими термінами для порівняння українських і польських назв лікарських рослин можуть виявитися *внутрішня форма* та *етимологія*. А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько визначають, що головна відмінність між внутрішньою формою та етимологією полягає в тому, що остання розглядається переважно гіпостазовано, безвідносно до синхронного стану лексичного значення, в той час, як внутрішня форма, яка іманентно властива кожному слову, для носія мови не завжди має затемнений характер, незважаючи на можливе суб'єктивування її відтінків, особливо у випадку сприйняття ідеї апріорної інтерпретації²⁶.

Основна різниця полягає в тому, що внутрішня форма слова – це його мотивація:

Внутрішні форми є лише посередниками між лексичним значенням і матеріальною мовною оболонкою, потенційно вступає зі значенням відносно гомоморфізму. <...> Внутрішня форма слова являє собою мовну вмотивованість (тим більше – всі її різновиди). Правильніше розглядати мотивацію як властивість внутрішньої форми, як результат її відповідності значенню, а внутрішню форму – як основу мотивації лексичної одиниці²⁷.

Поняття мотивації можна визначити як „наводити мотиви, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо; обґрунтовувати”²⁸. Можна виділити зов-

gospodarzom, matkom, paniom, pannom y tym wszystkim, którzy się kochaią y obzieraią w lekarstwach pilnie zebrane a porządnie zapisane przez D. Simona Syrennivsa, Kraków 1613.

²³ Marcin z Urzędowa, *Herbarz Polski*, Kraków 1595.

²⁴ S. Makowiecki, *Słownik botaniczny łacińsko-maloruski*, Kraków 1936.

²⁵ M. Rejewski, *Nazwy roślin*, Toruń 2016.

²⁶ А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти*, Київ 2000, с. 58.

²⁷ *Ibidem*, с. 66.

²⁸ *Словник української мови, Академічний тлумачний словник (1970—1980)*, <http://sum.in.ua/s/motyvuvaty>, [20.02.2024].

нішню та внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація пов'язана зі звуконаслідуванням слів типу „бух”, „хіхикати”; внутрішня мотивація – „до якої належить морфемна вмотивованість похідних, особливо складних слів. У цьому випадку йдеться не про знаки й позначувані ними предмети, а про мотивування одних знаків іншими”²⁹.

Серед лікарських рослин можна спостерігати різні способи мотивації. Нижче пропонуємо порівняння назв в українській, польській та латинській мовах.

Назви рослин можуть вказувати на їхні основні риси:

а) як виглядає рослина, які її характеристики або на що вона схожа

Таблиця 1. Зіставлення назв рослин за ознаками

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Бузина чорна	Czarny bez	Sambucus nigra L.
Звіробій	Dziurawiec zwyczajny	Hypericum L.
Наперник пурпуровий	Naparstnica purpurowa	Digitalis purpurea L.
Пеларгонія	Pelargonium	Pelargonium l'hér. Ex aition
Плаун	Widłak	Lycopodium L.
Фіалка ранкова	Fiołek trójbarwny	Viola tricolor L.
Чистотіл звичайний	Glistnik jaskółcze ziele	Chelidonium majus L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

б) який у неї запах

Таблиця 2. Зіставлення назв рослин за запахом

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Вечорниці духмяні	Wieczornik damski	Hesperis matronalis subsp. Candida (Kit.) Hegi et em. Schmid
Колядра	Kolendra	Coriandrum L.
Підмаренник запашний	Marzanna wonna	Galium odoratum (L.) Scop
Рута запашна	Ruta zwyczajna	Ruta graveolens L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

²⁹ М. Кочерган, *Op. cit.*, с. 176.

в) які звуки вона видає

Таблиця 3. Зіставлення назв рослин за звуками

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Хвощ польовий	Skrzyp polny	Equisetum arvense L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

г) де рослини ростуть та звідки походять

Таблиця 4. Зіставлення назв рослин за походженням

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Гібіск китайська рожа	Ketmia róża chińska	Hibiscus rosa-sinensis
Гуньба сінна	Kozieradka grecka	Trigonella foenum-graecum L.
Лимонник китайський	Cytryniec chiński	Schisandra chinensis (Turcz.) Baill.
Цикорій дикий	Cykoria podróżnik	Cichorium intybus L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

г) які властивості та застосування вони мають

Таблиця 5. Зіставлення назв рослин за застосуванням

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Котяча м'ята	Kociwiętka	Nepeta L.
Медунка	Miodunka	Pulmonaria L.
Очанка	Świetlik	Eurhrasia L.
Собаче мило	Mydlnica	Saponaria L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

д) розповіді про історію, важливих діячів, а також легенди

Таблиця 6. Зіставлення назв рослин за важливими особами

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Ахілл	Krwawnik	Achillea L.
Гарденія жасминоподібна	Gardenia jaśminowata	Gardenia jasminoides
Гіацинт	Hiacynt	Hyacinthus L.
Жоржина	Dalia	Dahlia Cav.
Ірис	Irys	Irys L.
Нарцис	Narczyz	Narcissus L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

е) указівка на дослідників рослин

Таблиця 7. Зіставлення назв рослин за дослідниками

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Бугенвілія	Bugenwille	Bougainvillea Comm. ex Juss.
Каланхое Дайгремонта	Żyworódka Daigremonta	Kalanchoe daigremontiana

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

В одній мові часто існує декілька назв однієї рослини. Назви з'являлися протягом століть і тому як самі рослини, так і їхні назви нерідко змішуються. Деякі з рослин мають подібний вигляд, властивості та історію походження.

Серед причин існування кількох назв рослини в одній мові можна виділити:

а) пароніми

Таблиця 8. Зіставлення українських назв рослин-паронімів

Береза повисла	Березка польова
Бутс	Буквиця
Верба	Вербена
Лілія	Лілійник
Любка	Любисток

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

Таблиця 9. Зіставлення польських назв рослин-паронімів

Cyprys	Cyprysik
Jaśmin	Jaśminowiec
Kmin	Kminek
Kokorycz	Kokoryczka
Krwawnik pospolity	Krwawnica pospolita
Lilak	Liliowiec
Ostróżki	Ostróżeczki
Pigwa	Pigwowiec
Szczaw	Szczawik
Wrzos	Wrzosiec
Zawciąg	Zawciągowiec

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

б) незнання окремих видів та родів рослин

Таблиця 10. Зіставлення назв рослин за видами

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Нарцис жонкіль	Narcyz żonkil	Narcissus jonquilla L.
Підсніжник білосніжний	Śnieżyczka przebiśnieg	Galanthus nivalis L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

в) подібний вигляд рослин.

Особливо часто сплутують назви та рослини *Mlecz (Sonchus)* і *Mniszek (Taraxacum)*. Однак їх можна відрізнити за допомогою деталей, які легко помітити під час цвітіння. У квітні-травні цвітуть *Mniszki*, стебла яких ростуть з одного місця і з кожного стебла буде квітка. *Mlecz* цвітуть з червня по осінь та мають одне стебло, від якого відходять пагони з квітками.

Окрім цього, існує велика кількість подібностей та відмінностей назв рослин в українській та польській мовах. Серед них можна вирізнити три групи:

а) однакові назви в обох мовах

Таблиця 11. Зіставлення однакових назв в обох мовах

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Бобівник трилистий	Bobrek trójlistcowy	Menyanthes trifoliata L.
Буквиця лікарська	Bukwica zwyczajna	Betonica officinalis L.
Верес звичайний	Wrzos pospolity, wrzos zwyczajny	Calluna vulgaris
Горіх волоський	Orzech włoski	Juglans regia L.
Дуб	Dąb	Quercus L.
Живокіст лікарський	Żywokost lekarski	Symphytum officinale L.
Липа	Lipa	Tilia
Копитняк (підкопитник)	Kopytnik pospolity	Asarum europaeum L.
Маренка запашна	Marzanka wonna	Galium odoratum (L.)

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

б) частково спільні назви

Таблиця 12. Зіставлення частково спільних назв в обох мовах

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Бедринець ломикаменевий	Biedrzeńec pospolity. biedrzeńec mniejszy	Pimpinella saxifraga L.
Водяний перець	Rdest ostrogorzki	Polygonum hydropiper L.
Гірчак зміїний	Rdest węzownik	Polygonum bistorta L.
Кмин звичайний	Kminek zwyczajny	Carum carvi L.
Крушина ламка	Kruszyna pospolita	Frangula alnus Mill.
Мак дикий	Mak polny	Papaver rhoeas L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

в) різні назви

Таблиця 13. Зіставлення різних назв в обох мовах

Українська назва	Польська назва	Латинська назва
Калачики лісові	Śláz dziki	Malva sylvestris L.
Мати-й-мачуха	Podbiał pospolity	Tussilago farfara L.
Очанка лікарська	Świetlik	Euphrasia officinalis L.
Полин звичайний	Bylica pospolita	Artemisia vulgaris L.
Татарник	Popłoch pospolity	Onopordum acanthium L.

Джерело: опрацювання власне на основі W. Gawryś, *Słownik roślin zielnych łacińsko polski*, Kraków 2008, Н. Осадча-Яната, *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973 та Ю. Кобів, *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004.

Теорія номінації важлива тому, що завдяки їй можна впорядкувати назви та творити нові за визначеними принципами. Окрім загальних принципів, необхідно пам'ятати, що кожна мова має власні засади номінування. Назви лікарських рослин були мотивовані різними чинниками, але найчастіше вони були пов'язані з їхніми властивостями або кольорами. Завдяки назвам можна дізнатися не тільки про характеристичні риси, але й про історію походження рослин. Проблему існування подібних назв можна помітити як і в одній мові, так і у двох мовах. В одній мові найскладнішою проблемою виявилися пароніми, які дуже схожі між собою. Назви лікарських рослин можуть виглядати майже однаково обома мовами, відрізнятися в багатьох аспектах, а також можуть бути абсолютно різними.

Основними причинами існування великої кількості хибних назв однієї рослини виявилися передусім подібний вигляд, графічне зображення, незнання окремих видів та родів рослин або існування паронімів. Дуже важко запобігти вживанню неправильних назв тому, що вони надто поширені. Дослідники постійно намагаються виправляти помилки, однак з кожним роком з'являється все більше видів рослин, що ще більше ускладнює наведення ладу в номенклатурі.

LITERATURA / REFERENCES

- Д'яков А., Кияк Т., Куделько З., *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти*, Київ 2000. [D`âkov A., Kiâk T., Kudel'ko Z., *Osnovi terminotvorennâ: semantični ta sociolîngvîstični aspekti*, Kiïv 2000.]
- Кобів Ю., *Словник українських наукових і народних назв судинних рослин*, Київ 2004. [Kobiv Ū., *Slovník ukraïns'kih naukovih i narodnih nazv sudînnih roslin*, Kiïv 2004.]
- Ковальов В., Павлій О., Ісакова І., *Фармакогнозія з основами біохімії рослин*, Харків 2004. [Koval'ov V., Pavliij O., Isakova I., *Farmakohnoziâ z osnovami biòhîmii roslin*, Harkiv 2004.]

- Кочан І., *Дослідження галузевих терміносистем в українському термінознавстві (2000–2015)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 5, 2017, с. 73–86. [Kočan I., *Doslídženná haluzevih terminosystem v ukráin's'komu terminoznavstvi (2000–2015)* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 5, 2017, s. 73–86.]
- Кочерган М., *Загальне мовознавство*, Київ 2010. [Kočeragan M., *Zagal'ne movoznavstvo*, Kiïv 2010.]
- Мова – ДНК Нації*, <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/likarskuj,-likarskuj,-likarnyanuj>, [20.02.2024]. [*Mova – DNK Naciï*, <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/likarskuj,-likarskuj,-likarnyanuj>, [20.02.2024].]
- Новіков А., Барабаш-Красні Б., *Сучасна систематика рослин. Загальні питання*, Львів 2015. [Novikov A., Barabaš-Krasni B., *Sučasna sistematika roslin. Zagal'ni pitannâ*, L'viv 2015.]
- Осадча-Яната Н., *Українські народні назви рослин*, Нью-Йорк 1973. [Osadča-Ânata N., *Ukráin's'ki narodni nazvi roslin*, N'û-Jork 1973.]
- Русанівський В., Тараненко О., *Українська мова: енциклопедія*, Київ 2004. [Rusanivskij V., Taranenko O., *Ukráin's'ka mova: enciklopediâ*, Kiïv 2004.]
- Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980)*, <https://sum.in.ua/>, [20.02.2024]. [*Slovník ukráin's'koï movi. Akademičnij tumačnij slovník (1970–Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/ro%C5%Blna%20lecznicza>, [20.02.2024].]
- Gawryś W., *Słownik roślin zielnych łacińsko-polski*, Kraków 2008.
- International Code of Nomenclature for algae, fungi, and plants (Sheinzen code)*, 2018, <https://www.iapt-taxon.org/nomen/main.php>, [20.02.2024]
- International Plant Name Index*, <https://ipni.org/>, [20.02.2024].
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/>, [20.02.2024].
- Syreniusz S., *Zielnik herbarzem z języka łacińskiego zowią. To iest opisanie własne imion, kształtu, przyrodzenia, skutkow, y mocy ziół wszelakich, drzew, krzewin y korzenia ich, kwiatu, owoców, sokow, miasg, żywic y korzenia do potraw zaprawowania, także trunkow, syropow, wodek, lekiwarzow, konfektow, win rozmaitych, prochów, soli z ziół czynioney, maści, plastrow, przytym o ziemiach, glinkach różnych; o kruscach, perlach y drogich kamieniach. Też o zwierzętach czworonogich, czółgających, ptactwie, rybach y tych wszstkich rzeczach które od nich pochodzą od discordia z przydaniem y dostatecznym dokładem z wielu innych tey materiey piszących, z położeniem własnych figur dla snadniejszego ich poznania y vzywania ku zachowaniu zdrowia tak ludzkiego iako bydłęcego y chorob przypadłych odpędzenia, z wielkim uważaniem y porządkiem polskiem ięzykiem zebrany y na ośmiero ksiąg rozłożony. Księga lekarzom, aptekarzom, cyrulikom, barbirzom, roztrucharzom, końskiem lekarzom, mastalerzom, ogrodnikom, kuchmistrzom, kucharzom, synkarzom, gospodarzom, mamkom, paniom, pannom y tym wszystkim, którzy się kochaią y obzieraią w lekarstwach pilnie zebrane a porzqđnie zpisane przez D. Simona Syrennivsa, Kraków 1613.*

Тетяна МОРОЗ, Tetiana MOROZ

Хмельницький національний університет, Україна

Khmelnitsky National University, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6891-8326

e-mail: tatianamoroz94@gmail.com

Репрезентація життєвого шляху людини у прислів'ях та приказках із семантично протилежними компонентами (на матеріалі польської мови)

**Representation of a person's life path in proverbs and sayings
with semantically opposite components (based on the Polish
language)**

The article analyzes the scholarly works devoted to the main aspects of human existence and delves into Polish proverbs and sayings with semantically opposite components that indicate the human life path. Taking into account the semantics of the paremic units, five thematic groups have been distinguished which most clearly reflect the processes of human existence, human destiny, life experience and human labor activity, as well as human existence in time space. It has been discovered that the "Human Fate" TG includes the largest number of Polish paraphrases with semantically opposite components, while the "Human Labor Activity" TG has the smallest number. As the analysis of the actual material has shown, the image of fate in Polish proverbs and sayings is most often represented by such lexemes as *fortuna*, *dola* and *los*.

Keywords: paremia, proverb, sayings, semantically opposite components, thematic group, life path, person

У статті проаналізовано праці науковців, присвячені вивченню прислів'їв та приказок, у яких висвітлено основні аспекти існування людини, а також здійснено аналіз польських прислів'їв та приказок із семантично протилежними компонентами, що вказують на життєвий шлях людини. З огляду на семантику паремійних одиниць, виокремлено п'ять тематичних груп, які найяскравіше відображають процеси людського існування, людську долю, життєвий досвід та трудову діяльність людини, а також існування людини у часовому просторі. З'ясовано, що тематична група

(далі – ТГ) „Людська доля” об’єднує найбільшу кількість польських паремій із семантично протилежними компонентами, натомість ТГ „Трудова діяльність людини” – найменшу. Як показав аналіз фактичного матеріалу, образ долі у складі польських прислів’їв та приказок найчастіше представлений за допомогою таких лексем, як *fortuna, dola* та *los*.

Ключові слова: паремія, прислів’я, приказка, семантично протилежні компоненти, тематична група, життєвий шлях, людина

Життєвий шлях – це „унікальна, своєрідна драма буття особистості, кожен акт якої є результатом зіткнення безлічі індивідуально-неповторних характеристик і життєвих обставин, соціальних і природних умов існування”¹.

Безсумнівно, прислів’я та приказки є невід’ємною частиною мовної діяльності будь-якого народу, оскільки вони „найвиразніше передають нев’янучу красу мови”² та найяскравіше відображають не лише те, що нас оточує, а й світ людини, внутрішній та зовнішній зокрема. Не виняток і життєвий шлях людини. Як слушно зауважує Ж. Колоїз, прислів’я та приказки „являють собою «інтерпретативні акти», є знаками етнічної «традиційної» культури, що виконують роль «архіву» народної мудрості»³.

Питання антонімічних відношень між компонентами у складі паремійних одиниць залишається недостатньо висвітленим як у польському мовознавстві, так і в українській славістиці, що становить **актуальність** нашого дослідження.

Мета роботи полягає у здійсненні тематичного аналізу польських прислів’їв та приказок із семантично протилежними компонентами, що описують життєвий шлях людини.

Ступінь розробленості теми. Дослідженню паремій, які відображають процеси людського існування та людську долю, присвятили свої праці Н. Андрейчук та І. Мамажанова⁴, О. Дуденко⁵, О. Пилипів⁶, К. Шестопалова⁷,

¹ В. Панок, *Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології* [в:] „Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки”, вип. 2.12, 2014, с. 146–151.

² Г. Онуфрійчук, *Символьні характеристики української етнофразеології: біполярна пара „людина – тварина”* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, т. 4. 2016, с. 207–216.

³ Ж. Колоїз, *Проблема диференціації власне паремій* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, т. 3. 2015, с. 63–76.

⁴ Н. Андрейчук, І. Мамажанова, *Деякі особливості вербалізації концепта ‘доля’ в українській та англійській мовах* [в:] „Вісник національного університету «Львівська політехніка»”, № 586, 2007, с. 47–52.

⁵ О. Дуденко, *Концепт ‘доля’ як ключовий концепт етнокультури: українсько-польські паралелі* [в:] „Актуальні проблеми філології та перекладознавства”, вип. 14, 2018, с. 44–55.

⁶ О. Пилипів, *Репрезентація лінгвокультурного концепту ‘доля’ в латинській фразеології* [в:] „Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови”, вип. 21, 2013, с. 226–233.

⁷ К. Шестопалова, *Критерії життєвої компетентності української ментальності на матеріалі аналізу семантичного простору паремій* [в:] „Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки”, вип. 36, 2012, с. 391–395.

Ю. Собора⁸, Є. Бартмінський⁹, А. Вежицька¹⁰ та ін. Так, наприклад, О. Дуденко у своїх дослідженнях зіставляє народні уявлення про долю, експліковані в паремійному фонді українського та польського народів. Дослідниця аналізує погляди вітчизняних та зарубіжних науковців на семантику понять *доля*, *los*, *dola*¹¹. К. Шестопалова зосередила увагу на емпіричному виділенні критеріїв життєвої компетентності в парадигмі національного уявлення про життєтворчість на основі семантичного аналізу паремій. Зокрема мовознавчиня розглянула та зіставила звороти українського фольклору та сучасної мовотворчості, що стосуються теми життєвого шляху та життєвої компетентності¹². Дослідження одних із найважливіших для людського буття концептів *життя* та *смерть* на матеріалі чеської мови здійснила Ю. Собора. Авторка використала польову модель, виявила паремійне та фразеологічне поле, а також акцентувала увагу на емоційному забарвленні концептів *життя* / *смерть* та їхньому моральному осмисленні в чеських пареміях¹³.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні нам вдалося виокремити п'ять тематичних груп (далі – ТГ) прислів'їв та приказок із семантично протилежними компонентами, які характеризують життєвий шлях людини: „Процеси людського існування”, „Людська доля”, „Часовий вимір життя людини”, „Життєвий досвід людини” та „Трудова діяльність людини”.

ТГ „Процеси людського існування”. До цієї групи належать паремійні одиниці (далі – ПО), у яких ідеться про народження та смерть, плінність життя, раптовість, неочікуваність тощо. Так, скажімо, у прислів'ї *Jeden jest sposób urodzenia, a tysiąc zginienia* („є один спосіб народження, а тисяча (способів) загибелі”¹⁴) закладена ідея про те, що людина народжується одним способом – з утроби своєї матері, однак причин і способів смерті може бути незліченна кількість. Опозиційні частини у ПО *Jednemu ze świata, drugiemu na świat* („одному зі світу, а іншому на світ”¹⁵) вказують на плінність життя: одні народжуються, щоб робити світ кращим, натомість інші в цей час помирають, залишаючи після себе результати своєї діяльності. ПО *Życie różne, grób jednaki* („життя різне, могила однакова”¹⁶) демонструє думку про те, що

⁸ Ю. Собора, *Інтерпретація концептів 'život / життя' та 'smrt / смерть' у чеських пареміях* [в:] „Слов'янський світ”, вип. 13, 2014, с. 183–194.

⁹ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, wyd. trzecie, Lublin 2009.

¹⁰ А. Wierzbicka, *Język i naród: polski 'los' i rosyjska 'sud'ba'* [w:] „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 3(9), 1991, s. 5–20.

¹¹ О. Дуденко, *Op. cit.*, с. 44–52.

¹² К. Шестопалова, *Op. cit.*, с. 392–395.

¹³ Ю. Собора, *Op. cit.*, с. 184–192.

¹⁴ J. Krzyżanowski, *Nowa księжка przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* (далі – НКР), т. III, s. 60.

¹⁵ *Ibidem*, s. 471.

¹⁶ *Ibidem*, s. 972.

кожна людина проживає своє життя по-різному, натомість вічна домовина для всіх однакова.

До цієї ТГ належать також польські прислів'я та приказки, у складі яких протиставляються антонімічні частини *dziś żyć / jutro gnić*, які вказують на те, що в житті все відбувається раптово. Наприклад, у ПО *Dziś człowiek żyje, a jutro gnije; dziś się żyje, jutro gnije* („сьогодні людина живе, а завтра гние”¹⁷), *Dzisiaj żyjem, jutro gnijem* („сьогодні ми живемо, завтра гниємо”¹⁸), *Dziś kwitniemy, jutro gnijemy* („сьогодні ми квітнемо, завтра гниємо”¹⁹), *Dziś w stroju, jutro w gnoju* („сьогодні в одязі, завтра в гної”²⁰) ідеться про те, що сьогодні людина може спокійно жити та радіти, натомість наступного дня вона може бути вже на тому світі.

Є також прислів'я, у складі яких опозиційні частини вказують на те, що людина знає, звідки вона походить, який її рідний край, натомість про місце смерті дізнатися їй не вдається ніколи, наприклад: *Człowiek wie, gdzie się urodził, a nie wie, gdzie głowę poloży* („людина знає, де народилася, але не знає, де голову покладе”²¹), *Człowiek wie, gdzie się urodził, a nie wie, gdzie umrze* („людина знає, де народилася, але не знає, де помре”²²).

Як відомо, паремії мають дидактичний характер, зокрема містять повчання, поради, застереження. У складі досліджуваної ТГ нам вдалося зафіксувати ПО-застереження. Так, у прислів'ї *Słodkie życie, gorzka śmierć* („солодке життя, гірка смерть”²³) наголошується на тому, що людина, яка вестиме гріховний спосіб життя, сповнений спокус, у майбутньому матиме нелегку смерть. Натомість у ПО *Kto żyjąc płacze, śmiejąc się umiera* („хто живучи плаче, сміючись помирає”²⁴) маємо протилежну думку, згідно з якою людина, котра все своє життя прожила в сльозах, лише помираючи відчує щастя, а на її обличчі з'явиться усмішка. Подібну ідею фіксуємо в ПО *Jak na tym świecie żyjesz, tak na tamtym użyjesz* („як на цьому світі живеш, так на тому скористаєш”²⁵), де семантично протилежні частини (далі – СПЧ) вказують на те, що життя небесне, тобто вічне, насамперед залежить від того, як людина проживе своє земне життя. У ПО *Kto długo w łóżku gnije, ten na świecie krótko żyje* („хто довго в ліжку гниє, той на світі коротко живе”²⁶) ідеться про застереження, відповідно до якого лінь та обмежена фізична активність погано впливають на тривалість життя людини.

¹⁷ S. Dubisz, *Uniwersalny słownik języka polskiego* (далі – USJP), Warszawa 2003, t. 1–4 [Електронна версія 1.0, доступна на CD-ROM].

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ J. Krzyżanowski, *Op. cit.*, t. 1, s. 545.

²¹ *Ibidem*, t. 1, s. 380.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, t. 3, s. 971.

²⁴ *Ibidem*, t. 3, s. 974.

²⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 973.

²⁶ *Ibidem*, t. 2, s. 351.

Протиставлення довготривалості життя раптовості та швидкості смерті спостерігаємо в ПО *Długie życie, krótka śmierć* („довге життя, коротка смерть”²⁷). Протилежну семантику бачимо в паремії *Długi sen, krótkie życie* („довгий сон, коротке життя”²⁸), де СПЧ вказують на те, що життя є занадто швидкоплинним, на відміну від вічного, глибокого сну, який настає з моменту смерті.

ТГ „Людська доля”. Ця ТГ об’єднує найбільшу кількість польських прислів’їв та приказок із семантично протилежними компонентами, які вказують на те, що всі події, збіги обставин, що відбуваються в житті людини, визначені насамперед долею. Образ долі у складі польських прислів’їв та приказок представлений за допомогою таких лексем, як *fortuna, dola* та *los*.

Ідея про те, що суперечливість долі, яка здатна бути не лише прихильною та щедрою до людини, але й безпощадною та здатною все відібрати, закладена у прислів’ях *Fortuna, co jedną ręką daje, to drugą wydziera* („доля, що однією рукою дає, то другою вириває”²⁹), *Niestateczna fortuna, co raz podaruje, to prędko, co jej było, znowu odejmuje* („мінлива доля, що одного разу подарує, те швидко, що було, знову відніме”³⁰). На несправедливість долі, яка проявляється в тому, що одним у житті щастить і належить усе найкраще, а іншим нічого, вказують опозиційні частини в ПО *Fortuna jednym umknie chleba, drugim smaży pączki* („доля одним відбере хліба, іншим пончики смажить”³¹). Подібну семантику спостерігаємо в паремії *Jeden ma zanaadto, a drugi za mało* („один має занадто, інший замало”³²), де показано, що одні люди мають усього вдосталь, натомість інші мають дуже мало. У ПО *Pół świata skacze, a drugie pół płacze* („пів світу скаче (радіє), а друга половина плаче”³³), *Jednemu stypa, a drugiemu gody* („одному поминки, а іншому весілля”³⁴), *Jednym radość, a drugim smutek* („одним радість, іншим сум”³⁵), *Jednemu do śmiechu, drugiemu do zdechu* („одному до сміху, а іншому до смерті”³⁶) СПЧ вказують на те, що одним людям судилося переживати горе, відчувати біль, страждання та страх через нестачу коштів, війни, смерті близьких та знайомих, натомість в інших людей усе добре. Вони радіють життю, насолоджуються ним та відчувають позитивні емоції.

У пареміях *Fortuna dziesięciu minie, jednego ulapi* („удача десятиох омине, одного зловить”³⁷), *Fortuna w ślepeą babkę z ludźmi grać lubi: dziesięciu minie,*

²⁷ *Ibidem*, t. 3, s. 970.

²⁸ *Ibidem*, t. 3, s. 155.

²⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 571.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, t. 2, s. 572.

³³ *Ibidem*, t. 3, s. 474.

³⁴ *Ibidem*, t. 1, s. 691.

³⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 13.

³⁶ *Ibidem*, t. 3, s. 445.

³⁷ *Ibidem*, t. 1, s. 571.

jednego ulapi („удача у піжмурки любить із людьми грати: десятьох омине, одного зловить”³⁸) лексема *fortuna* представлена зі значеннями „везіння” та „удача”. Тут за допомогою протиставлення числівників *jeden / dziesięć* показано, що удача, як рулетка: обирає не всіх, а когось одного.

На закон бумеранга вказують антонімічні частини *siać wiatr / zbierać burzę* у прислів’ї-застереженні *Kto sieje wiatr, zbiera burzę* („хто сіє вітер, збирає бурю”³⁹). Мораль полягає в тому, що всі негативні дії, які чинить людина щодо інших, породжують страшні наслідки для неї самої.

Наступна паремія з лексемою *dola* має повчальний характер. У ній СПЧ *przyjaciele zafrasować / wroga uradować* указують на те, що нарікати на долю як чужим, так і близьким людям марно. Оскільки, поскаржившись на своє життя чужим людям, ти викличеш смуток у близької людини, натомість недруга потішиш: *Nie lamentuj przed ludźmi na swą dolę, bo przyjaciele zafrasujesz, a wroga uradujesz* („не нарікай перед людьми на свою долю, бо товаришів засмутиш, а ворога порадуєш”⁴⁰).

Тематику людської долі простежуємо і в таких пареміях, як *Człowiek wie, kiedy z domu wyjedzie, ale nie wie, kiedy wróci* („людина знає, коли з дому виїде, але не знає, коли повернеться”⁴¹), *Wie człowiek, kiedy wyjedzie, ale nie wie, kiedy przyjedzie* („людина знає, коли виїде, але не знає, коли приїде”⁴²), *W naszej mocy wyjechać, nie w naszej się wrócić* („у нашій силі виїхати, але не в нашій повернутися”⁴³). У них через СПЧ показано, що людині не підвладно змінити свою долю, усе буде відбуватися так, як має бути.

Протилежні оцінки людської долі становлять поняття *szczęścia* та *nieszczęścia*. У прислів’ї *Szczęście podwyższa, szczęście poniża* („щастя підносить, щастя принижує”⁴⁴) йдеться про те, що радісні, щасливі події можуть як піднести, звеличити людину, так і принизити її та призвести до падіння. У наступній паремії опозиційні частини вказують на те, що велика кількість щастя може випадати на долю людини з незначними розумовими здібностями: *Szczęścia wiele, rozumu mało* („щастя багато, розуму мало”⁴⁵).

Опозиція „щастя / нещастя” представлена в паремії *Szczęście rozum odejmuje, a nieszczęście go dodaje* („щастя розум віднімає, а нещастя його додає”⁴⁶). Основна думка полягає в тому, що людина втрачає розум, коли відчуває радість, натомість, зазнавши нещастя, навпаки, є більш зосередженою. У ПО *Szczęście wlecze się pomalą, a nieszczęścia jadą pocztą* („щастя тягнеться поволі, а нещастя

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, t. 3, s. 172.

⁴⁰ *Ibidem*, t. 1, s. 272.

⁴¹ *Ibidem*, t. 1, s. 380.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, t. 3, s. 385.

⁴⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 383.

⁴⁶ *Ibidem*, t. 3, s. 386.

їде поштою”⁴⁷) закладена ідея про те, що нещастя, на відміну від щастя, з’являється в житті кожного досить стрімко.

Зазначимо, що біда в деяких польських пареміях представлена метафорично, як жива істота. Так, у ПО *Bieda konno przyjeżdża, a pieszo odchodzi* („біда приїздить кінно, а відходить пішки”⁴⁸) ідеться про те, що біда до людини приходить дуже швидко, однак відступає дуже повільно. Основна ідея паремії *Bieda po biedzie, jeszcze jedna nie odeszła, a już druga idzie* („біда за бідою, ще одна не відійшла, а вже інша йде”⁴⁹) полягає в тому, що біда, яка сталася в житті людини, обов’язково притягне за собою інші нещастя.

Думка про те, що все минає досить швидко, але тільки не біда, простежується в ПО *Wszycko minęło, a bieda została* („усе пройшло, а біда залишилась”⁵⁰). Про те, що в житті людини набагато менше радісних днів, ніж бід, які можуть коїтися досить часто, говориться в ПО *Jeden dzień wesela, całe życie biedy* („один день веселоців, ціле життя нещасть”⁵¹).

Ідея про те, що людині потрібно пройти через різні життєві випробування для того, аби навчитися цінувати те, що маєш, закладена у прислів’ї *Kto biedy nie zazna, ten szczęścia nie umie ocenić* („хто бідності не знає, той і щастя не вміє оцінити”⁵²).

ТГ „Часовий вимір життя людини”. До цієї групи зараховуємо польські паремії, що описують життя людини у часовому просторі. У ПО *Co czas buduje, za czasem się rujnuje* („що час будує, з часом руйнується”⁵³) за допомогою протиставлення двох частин паремії *czas buduje / za czasem się rujnuje* відображена думка про те, що події, які відбуваються протягом певного часу, можуть призводити як до творення чогось нового, так і до його руйнації. Або ж, як ідеться у наступній паремії, події в житті людини можуть приносити людині все для її задоволення, але потім і забирати все це, пор.: *Czas wszystko przynosi, z czasem wszystko ginie* („час усе приносить, з часом усе гине”⁵⁴).

У пареміях з часовою опозицією „день / ніч” та протиставленням компонентів *do pracy / do spania, wyganiać / przyganiać* ідеться про своєчасність, зокрема про те, що для всього в житті людини свій час. Так, скажімо, у прислів’ї *Dzień do pracy, noc do spania* („день для праці, ніч для сну”⁵⁵) наголошується на тому, що вдень людина повинна трудитися для свого блага, зокрема, виконувати певні обов’язки на роботі та застосовувати свою фізичну та розумову енергію, натомість уночі – спати, щоб відпочити після насиченого, інтенсивного

⁴⁷ *Ibidem*, t. 3, s. 386.

⁴⁸ *Ibidem*, t. 1, s. 94.

⁴⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 95.

⁵⁰ *Ibidem*, t. 1, s. 102.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, t. 1, s. 95.

⁵³ *Ibidem*, t. 1, s. 355.

⁵⁴ *Ibidem*, t. 1, s. 358.

⁵⁵ S. Dubisz, *Op. cit.*

дня та прокинутися із новими силами. Подібну думку фіксуємо в ПО *Dzień wygania, noc przygania* („день виганяє, ніч приганяє”⁵⁶). У ній закладено ідею про те, що зі сходом сонця варто йти працювати, вирішувати певні справи, однак після заходу сонця потрібно повертатися додому. Хороші часи, які сприяють появі приємних подій, радості, задоволення, протиставляються поганим, що породжують негативні події та емоції, у прислів’ї *Piękne czasy rodzą róże, słabe zaś przynoszą burze* („хороші часи породжують троянди, важкі (часи) приносять бурі”⁵⁷).

Є також паремії, у яких закладена думка про плинність життя – людина не зможе виконати та надолужити наступного дня все те, що їй не вдалося зробити напередодні: *Co dziś opuścisz, jutro nie dogonisz* („що сьогодні пропустиш, завтра не наздоженеш”⁵⁸), *Co się dziś opuści, tego trudno jutro dogonić* („що сьогодні пропустиш, те завтра важко наздогнати”⁵⁹), *Co dziś łatwo wyrwać możesz, jutro siłą nie wyważysz* („що сьогодні легко можеш вирвати, завтра силою не зрівноважиш”⁶⁰). На непрогнозованість вказують антонімічні частини в паремії *Dziś jest nasze, jutro kto wie, czyje* („сьогодні є наше, а завтра хто знає чиє”⁶¹), де показано, що не варто відкладати щось на наступний день, оскільки ніхто не знає, що може бути завтра та як розвиватимуться події.

Мораль ПО *Często jutro pożądane zmienia się w dziś oplakane* („часто бажане завтра змінюється у плачевне сьогодні”⁶²) полягає в тому, що бажання людини, аби швидше закінчився сумний сьогоднішній день і настав щасливий завтрашній день, не завжди є здійсненним. Оскільки наступний день може стати продовженням нещасливого попереднього дня.

Іншу думку зафіксовано в ПО *Co się dziś nie stało, jutro się stać może* („те, що сьогодні не сталося, завтра може статися”⁶³), де опозиційні частини вказують на почерговість – події, які не відбулися в житті людини того ж дня, імовірно відбудуться наступного.

У прислів’ї *Dobre minie, a złe zginie* („хороше мине, а погане згине”⁶⁴) показано, що все хороше рано чи пізно непомітно мине, залишиться позаду, натомість усе недобре, лихе, що було в житті, обов’язково зникне назавжди. Іншу думку зафіксовано у паремії *Złe przychodzi prędko, a odchodzi pomalu* („погане приходиться швидко, але відступає повільно”⁶⁵).

⁵⁶ J. Krzyżanowski, *Op. cit.*, t. 1, s. 536.

⁵⁷ *Ibidem*, t. 1, s. 362.

⁵⁸ *Ibidem*, t. 1, s. 544.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, t. 1, s. 545.

⁶² *Ibidem*, t. 1, s. 880.

⁶³ *Ibidem*, t. 3, s. 296.

⁶⁴ *Ibidem*, t. 1, s. 445.

⁶⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 883.

У деяких прислів'ях закладена ідея про те, що одного дня можна бути лідером і мати все, що потрібно для щасливого життя, але вже наступного – усе це втратити й іти позаду когось: *Dziś wesoly, jutro goły* („сьогодні веселий, завтра голий”⁶⁶), *Kto dzisiaj na przedzie, jutro w tyle* („хто сьогодні попереду, завтра позаду”⁶⁷). Або ж, як засвідчує наступна паремія, навпаки, сьогодні людина може перебувати у злиднях, не маючи нічого, натомість завтра раптом почне володіти великими матеріальними цінностями та жити в достатку, пор.: *Dziś galgan i gołota, jutro pan wielki, pelen złota* („сьогодні телепень і голота, а завтра великий пан, повний золота”⁶⁸).

Основна думка наступної паремії полягає в тому, що все потрібно робити своєчасно, бо надолужити втрачене потім буде дуже важко чи навіть неможливо: *Kiedy się chlebem nie naję, to bułką nie nasyci* („коли хлібом не наїється, то булкою не насититься”⁶⁹).

ТГ „Життєвий досвід людини”. Досвід людини є однією з невід’ємних частин життя людини. Він є сукупністю знань, умінь, які здобуваються у житті, на практиці⁷⁰. Протилежними поняттями досвіду є необізнаність, недосвідченість, які здебільшого можуть зашкодити людині та призвести до помилок, необдуманих рішень і вчинків. У ПО *Czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci* („чим шкарлупка змолоду насититься, тим на старість смердить”⁷¹) антонімічні частини *za młodu nasiąknąć / na starość trącić* вказують на те, що всі звички та знання, набуті в молодому віці, знайдуть своє відображення у старшому віці. У наступній паремії опозиційні частини вказують на те, що людина, маючи гіркий досвід у минулому, буде ставитися до всього з обережністю в подальшому: *Kto się na gorącym sparzył, ten na zimne dmucha* („хто на гарячому спалився, той на холодне дмуха”⁷²).

Основна думка ПО *Młodego konia stary jeździec ujeździ* („молодого коня старий вершник об’їздить”⁷³) свідчить про те, що життєвого досвіду молоді люди набувають завдяки старшому поколінню, яке зможе передати свої знання та навички. Подібну семантику спостерігаємо в пареміях *Jako stare woły ryczą, tak się też młode od nich uczą* („як старі воли ревуть, так і молоді від них навчаються”⁷⁴), *Od starych kruków młode uczą się krakać* („у старих ворон молоді (ворони) вчать каркати”⁷⁵), у яких ідеться про те, що молодому поколінню прикладом для наслідування є саме старші люди.

⁶⁶ *Ibidem*, t. 1, s. 546.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, t. 1, s. 594.

⁶⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 251.

⁷⁰ *Словник української мови*: в 11 т., Київ 1970–1980, т. 2, с. 382.

⁷¹ S. Dubisz, *Op. cit.*

⁷² J. Krzyżanowski, *Op. cit.*, t. 1, s. 442.

⁷³ *Ibidem*, t. 2, s. 133.

⁷⁴ *Ibidem*, t. 3, s. 762.

⁷⁵ *Ibidem*, t. 2, s. 217.

У ПО *Co dwie głowy, to nie jedna* („що дві голови, то не одна (голова)”⁷⁶), *Co trzy głowy, to nie jedna głowa* („що три голови, то не одна голова”⁷⁷) говориться про те, що досвід більшої кількості людей допоможе швидше вирішити певні проблеми, ніж досвід однієї людини.

Наявність життєвого досвіду та мудрості у старшої людини протиставляється нетямущості молодшої людини в ПО *Co stara głowa, to nie młoda* („що стара голова, то не молода (голова)”⁷⁸). Значимо, що в цій паремії спостерігаємо дещо суперечливий зміст. З одного боку, СПЧ *stara głowa / młoda (głowa)* вказують на те, що старша людина є мудрішою, на відміну від молодшої. Однак, з іншого боку, якщо оцінювати не досвід людини, а пам’ять як психологічну властивість чи вміння орієнтуватися в сучасних інформаційних потоках та технологіях, то безсумнівно, що досвідченість молодшої людини переважає над досвідченістю старшої.

Компетентність і життєвий досвід відображені в паремії *Kto bywa na koniu, ten bywa i pod koniem* („хто буває на коні, той буває і під конем”⁷⁹), де йдеться про обізнаність людини, яка за життя побувала в різних ситуаціях: як здобувала перемогу, так і зазнавала поразки.

Трохи інша семантика закріплена в ПО *Błędu lepiej poprawić, aniżeli bronić* („помилки краще виправити, аніж захищати”⁸⁰). Тут наголошується на тому, що людина, яка припустилася помилки, повинна її краще визнати та виправити, аніж намагатися виправдатися.

ТГ „Трудова діяльність людини”. Серед паремій, що належать до цієї ТГ, виокремлюємо прислів’я та приказки, у яких відображено трудову діяльність, яка є життєвою потребою людини. Так, у паремії *Dobremu koniowi przysypują obroku, a złemu ujmują* („хорошому коневі підсипають корм, а поганому забирють”⁸¹). Опозиційні частини вказують на те, що хорошу заробітну плату буде мати той, хто сумлінно виконуватиме свою роботу. Якщо ж людина не захоче працювати, то, відповідно, буде позбавлена будь-якої платні.

У прислів’ї *Roboty dość, a pożytku mało* („роботи достатньо, а прибутку мало”⁸²) описано нерезультативність праці. Ідея полягає в тому, що людина може мати багато різної роботи, однак значної матеріальної вигоди та прибутковості від неї не отримає.

За допомогою семантично протилежних частин у паремії *Gadać łatwo, ale robić trudno* („базікати легко, але робити важко”⁸³) наголошується на тому, що

⁷⁶ *Ibidem*, t. 1, s. 637.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, t. 1, s. 638.

⁷⁹ *Ibidem*, t. 2, s. 131.

⁸⁰ *Ibidem*, t. 1, s. 114.

⁸¹ *Ibidem*, t. 2, s. 119.

⁸² *Ibidem*, t. 3, s. 55.

⁸³ *Ibidem*, t. 1, s. 588.

говорити можна багато та з легкістю, а ось фізично працювати набагато складніше. Схожу думку фіксуємо у прислів'ях *Wiele gadki, mało uczynku* („багато базікання, мало вчинків”⁸⁴), *Słów wiele, a rzeczy mało* („слів багато, справ мало”⁸⁵), згідно з якою людина через свою недоцільну балаканину не має часу виконувати важливу роботу, що в результаті призведе до малої результативності.

Мораль паремії *Kto pracuje, ten żyje, kto próżnuje, ten gnije* („хто працює, той живе, хто лінується, той гниє”⁸⁶) полягає в тому, що в працюючої людини життя складається добре, натомість у лінивої – погано, оскільки через свою бездіяльність вона починає поступово морально занепадати.

У прислів'ях *Po tłuste cielę i do domu trafią, a chudego i na targu nie kupią* („за жирним телям і додому придуть, а худого (теляти) і на ярмарку не куплять”⁸⁷), *Tłustę cielę i za piecem znajdą, o chude i na targu nikt się nie spyta* („жирне теля і за піччю знайдуть, а про худе (теля) і на ярмарку ніхто не запитає”⁸⁸) СПЧ вказують на те, що хороший товар, у який людина вклала багато своєї праці, завжди високо цінуватиметься та матиме великий попит серед покупців, натомість товар неналежного вигляду та якості нікого не зацікавить.

У наступних пареміях СПЧ виражають „традиційний” світогляд щодо трудових обов'язків чоловіка та жінки, зокрема показано, що призначення жінки – виконання хатніх робіт (приготування їжі, прядіння), натомість обов'язок чоловіка – виконувати ремонтно-будівельні та сільськогосподарські роботи: *Chłop do cepów, baba do kądzieli* („чоловік для ціїв, баба для веретена”⁸⁹), *Chłop do kielni, baba do patelni* („чоловік для кельми, баба для пательні”⁹⁰).

Мораль ПО *Człek zdechnie, a robota zostanie* („людина помре, а робота залишиться”⁹¹) полягає в тому, що людина є недовговічною, однак результати її праці можуть існувати довгий час і значно пережити свого виконавця. Філософська ідея закладена в паремії *Chleb to grunt, a sława zabawa* („хліб – це ґрунт (основа), а слава – розвага”⁹²), згідно з якою те, що здобує працюючий, є основою всього, а решта, зокрема слава, популярність, є тимчасовим, пустим та неважливим.

У прислів'ї *Na czarnej roli biały chleb się rodzi* („на чорній землі білий хліб родить”⁹³) наголошується на тому, що хоча праця, зокрема в полі, є брудною і тяжкою, однак її результати є народженням чогось світлого та доброго. Основна ідея ПО *Kto z płaczem sieje, żąć będzie z weselem* („хто з плачем сіє, той із радістю

⁸⁴ *Ibidem*, t. 1, s. 591.

⁸⁵ *Ibidem*, t. 3, s. 242.

⁸⁶ *Ibidem*, t. 2, s. 1055.

⁸⁷ *Ibidem*, t. 1, s. 314.

⁸⁸ *Ibidem*, t. 1, s. 314.

⁸⁹ *Ibidem*, t. 1, s. 260.

⁹⁰ *Ibidem*, t. 1, s. 261.

⁹¹ *Ibidem*, t. 3, s. 55.

⁹² *Ibidem*, t. 1, s. 247.

⁹³ *Ibidem*, t. 1, s. 255.

буде жати⁹⁴) полягає в тому, що результати праці завжди приносять людині радість, навіть незважаючи на важкість польових робіт.

Висновки. Отже, як бачимо, система національно-культурних цінностей найкраще відображена у прислів'ях та приказках, які є певним „архівом” народної мудрості. Паремії репрезентують найважливіші сфери життя людини, зокрема її життєвий шлях. У нашому дослідженні ми виокремили п'ять тематичних груп прислів'їв та приказок із семантично протилежними компонентами, які характеризують життєвий шлях людини: „Процеси людського існування”, „Людська доля”, „Часовий вимір життя людини”, „Життєвий досвід людини” та „Трудова діяльність людини”. Як показав аналіз фактичного матеріалу, найбільш численною виявилася тематична група „Людська доля”.

Перспективу дослідження вбачаємо у проведенні семантичного аналізу паремійних одиниць з антонімічними компонентами, у складі яких простежується явище енантіосемії.

LITERATURA / REFERENCES

- Андрейчук І., Мамажанова Н., *Деякі особливості вербалізації концепта 'доля' в українській та англійській мовах* [в:] „Вісник національного університету «Львівська політехніка»”, № 586, 2007, с. 47–52. [Andrejčuk Ī., Mamažanova N., *Deâki osoblivosti verbalizacii koncepta 'dolâ' v ukraïns'kij ta anglijs'kij movah* [v:] Visnik nacional'nogo univrsitetu «L'vivs'ka politehnika», za red. F. Bacevič, L'viv 2007, s. 47–52.]
- Дуденко О., *Концепт 'доля' як ключовий концепт етнокультури: українсько-польські паралелі* [в:] „Актуальні проблеми філології та перекладознавства”, вип. 14, 2018, с. 44–55. [Dudenko O., *Koncept 'dolâ' jak ključovij koncept etnokul'turi: ukraïns'ko-pol's'kî paraleli* [v:] „Aktual'ni problemy filologii ta perekladoznavstva”, vip. 14, 2018, s. 44–55.]
- Колоїз Ж., *Проблема диференціації власне паремії* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2015, с. 63–76. [Ž. Koloiz, *Problema diferenciacii vlasne paremij* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 3, 2015, s. 63–76.]
- Мороз Т., *Польські паремії з антонімічними компонентами (семантичний та структурно-граматичний аспекти): дис. ... док. філософії, Київ 2023.* [Moroz T., *Pol's'kî paremii z antonimicnimi komponentami (semantičnij ta strukturno-gramatičnij aspekti): dis. ... dok. filosofii, Kiiv 2023.*]
- Онуфрійчук Г., *Символьні характеристики української етнофразеології: біполярна пара 'людина – тварина'* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 4, 2016, с. 207–216. [Onufriičuk H., *Simvol'ni harakteristiki ukraïns'koï etnofrazeologii: bipolârna para 'lûdina – tvarina'* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 4, 2016, s. 207–216.]

⁹⁴ *Ibidem*, t. 3, s. 173.

- Панок В., *Життєвий шлях особистості як категорія прикладної психології* [в:] „Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки”, вип. 2.12, 2014, с. 146–151. [Panok V., *Zhyttëvij sláh osobistosti jak kategoriâ prikladnoï psihologii* [v:] „Naukovij visnyk Mykolaïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo. Seriâ: Psihologični nauki”, vip. 2.12, 2014, s. 146–151.]
- Пилипів О., *Репрезентація лінгвокультурного концепту „доля” в латинській фразеології* [в:] „Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови”, вип. 21, 2013, с. 226–233. [Pilipiv O., *Reprezentaciâ lingvokul'turnogo konceptu „dolâ” v latins'kij frazeologii* [v:] „Visnik L'vivs'kogo universitetu. Seriâ inozemni movi”, vip. 21, 2013, s. 226–233.]
- Словник української мови*: в 11 т., Київ 1970–1980, т. 2. [Slovník ukraïns'koï movi: v 11 t., Kïiv 1970–1980, t. 2.]
- Собора Ю., *Інтерпретація концептів ‘zivot / життя’ та ‘smrt / смерть’ у чеських пареміях* [в:] „Слов'янський світ”, вип. 13, 2014, с. 183–194. [Sobora Ů., *Ïnterpretaciâ konceptiv ‘zivot / žittâ’ ta ‘smrt / smert’ u čes'kih paremiâh* [v:] „Slov`âns'kij svît”, vip. 13, 2014, s. 183–194.]
- Шестопалова К., *Критерії життєвої компетентності української ментальності на матеріалі аналізу семантичного простору паремії* [в:] „Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки”, вип. 36, 2012, с. 391–395. [Šestopalova K., *Kriteriï žittëvoï kompetentnosti ukraïns'koï mental'nosti na materialî analizu semantičnogo prostoru paremij* [v:] „Naukovij časopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriâ 12: Psihologični nauki”, vip. 36, 2012, s. 391–395.]
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.
- Dubisz S., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003, t. 1–4.
- Krzyżanowski J., *Nowa księzka przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–IV, t. III.
- Wierzbicka A., *Język i naród: polski ‘los’ i rosyjska ‘sud’ba’* [w:] „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 3(9), 1991, s. 5–20.
- Мороз Тетяна** – докторка філософії (PhD) в галузі „Гуманітарні науки” (слов'янські мови), викладачка кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету. Сфера наукових інтересів – польська пареміологія та фразеологія.

Володимир ТРУБ, Volodymyr TRUB

Інститут української мови НАН України, Україна
Institute of the Ukrainian Language of the
National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-5955-2569
e-mail: trub44@ukr.net

Особливості функціонування української мови в Україні на початку XXI ст.

Peculiarities of the functioning of Ukrainian in Ukraine at the beginning of the 21st century

The article is based on the starting point that state language is one of the main factors that ensure normal existence and functioning of any country. Therefore, adequate awareness of the various types of threats that impede the full functioning of Ukrainian is of particular relevance. Among such threats, various interferences pose a particular danger. The article contains a comparative analysis of such interferences and some negative consequences that they cause.

The specificity of linguistic situation in Ukraine consists in the simultaneous coexistence of Ukrainian, Russian and other different minority languages. The minority languages have a local influence, limited by the area of their distribution. Meanwhile, Ukrainian-Russian bilingualism is widespread throughout Ukraine. The dominant position in this interaction used to belong to Russian. This factor leads to numerous types of deviations in the Ukrainian speech. One of the major types of such deviations is the so-called Ukrainian-Russian *surzhyk*, which especially spread throughout the eastern and southeastern Ukraine where the increased influence of Russian continued for almost 350 years. Meanwhile, the western part of Ukraine was under the influence of Russian for no more than 50 years. Such a short period could not have negatively affected the state of the Ukrainian language, which remains the first language for the vast majority of the population in this area. In recent years, significant changes in the vocabulary of Ukrainian appeared as a result of total globalization which led to the emergence of numerous borrowings from English. A significant part of the latter are designations of the special terms and new realities that were previously absent in everyday life. Meanwhile, there are a lot of cases when speakers prefer to use the anglicized hybrid forms instead of their adequate Ukrainian equivalents. Such phenomena cannot be assessed positively and require prescriptive measures to be taken by authorized and competent educational and government bodies.

Keywords: linguistic situation, minority language, bilingualism, *surzhyk*, globalization, borrowing, hybrid form

Стаття спирається на базову настанову про те, що державна мова є одним з головних чинників, які забезпечують нормальне існування і функціонування будь-якої країни. Тому особливої актуальності набуває адекватне усвідомлення різних типів загроз, які стоять на заваді повноцінному функціонуванню української мови. Серед таких загроз особливу небезпеку становлять різноманітні інтерферентні впливи. У статті подано порівняльний аналіз таких впливів та деяких негативних явищ, які вони спричиняють. Особливість української мовної ситуації полягає в одночасному співіснуванні української, російської та низки міноритарних мов. Міноритарні мови мають локальний вплив, обмежений територією їхнього поширення. Разом з тим українсько-російський білінгвізм поширений по всій території України. У цій мовній взаємодії домінуюча позиція належала російській мові, що призводило до численних відхилень у нормальному функціонуванні української. Серед цих девіацій особливе місце посідає українсько-російський *суржик*, який набув особливого поширення у східній та південно-східній Україні, де посилений вплив російської мови тривав майже 350 років. Натомість у західній частині України 50-річний вплив російської мови не зміг болісно вдарити по українській мові, яка була і залишається першою для переважної більшості населення цієї чималої території. Останнім часом глобалізація, що охопила весь світ, спричинила численні зміни у лексиці української мови. Її лексичний склад поповнився значною кількістю англійців на позначення спеціальних термінів та нових позитивних реалій, раніше відсутніх у повсякденній практиці українців. Разом з тим значно почастишали випадки вживання англійзованих запозичень замість цілком нормативних питомих українських лексем. Такі явища, які не можна вважати позитивними, потребують вживання прескриптивних заходів з боку повноважних і компетентних освітніх та державних органів.

Ключові слова: мовна ситуація, міноритарна мова, білінгвізм, суржик, глобалізація, запозичення, гібридна форма

I. Мовна ситуація в Україні являє собою досить складне і строкате явище. Адже до загальновідомого стану українсько-російської двомовності додається ще й функціонування кількох міноритарних мов, вплив кожної з яких має локально-територіальний характер. Частина міноритарних мов є державними мовами кількох країн – Угорщини, Румунії, Болгарії. Угорська мова поширена в Закарпатті, румунська в Буковині і частково в Одеській області, так само як і болгарська. Натомість деякі мови (кримськотатарська, караїмська, гагаузька) є автохтонними, тобто не мають „материкової підтримки” інших країн і поширені лише в окремих регіонах України. Кримсько-татарська та караїмська мови функціують в Криму, осередком гагаузької є Одеська область. Специфіка міноритарних мов полягає в тому, що вони, подібно до діалектів тієї самої мови, мають локальний вплив, обмежений відповідною територією.

Натомість українсько-російська двомовність поширена по всій території України. Відтак носії міноритарних мов є, по суті, як мінімум тримовними,

оскільки так чи інакше мають володіти своєю національною мовою, як правило першою, українською як державною та російською. Звичайно, усі мови треба цінувати, всіляко оберігати, стимулювати розвиток національних літератур, але не всі мови є однаково розвинутими. Загальний обсяг знань, які можна отримати через мову національної меншини, об'єктивно не може дорівнювати обсягові знань, що його можна здобути через державну мову. Адже кількість життєвих сфер, в яких функціують ці мови, є суттєво обмеженішою. Так само є істотна відмінність навіть у комунікативних потужностях мови у статусі діаспорної, і в статусі державної. Комунікативна потужність болгарської, румунської, угорської мови в Україні суттєво поступається комунікативній потужності цих самих мов на їхніх материкових територіях. Така сама різниця пролягає і між українською мовою в діаспорі і українською мовою тут, на українському „матеріку”. І все одно зараз докладається як ніколи багато зусиль для того, щоб культурно-освітній потенціал, доступний українською мовою, не поступався відповідному потенціалу, закодованому в російській. Домінантність мови, власне, виявляється в тому, що вона обслуговує, охоплює більшу кількість важливих сфер життя, ніж мова субдомінантна. У цих сферах панувала російська мова, яка цілком достатньо забезпечувала їх функціонування, адже російською було звично говорити про все. Зокрема, суттєвою перешкодою, яка завадила повноцінному функціонуванню української мови, було багатолітнє усталене використання російської для вивчення іноземних мов. Така ситуація є типовою, закономірною рисою нерівноправної, диглосної двомовності. Важлива умова набуття повноцінного державного статусу українською мовою полягає в якнайшвидшому подоланні цієї інформаційної диспропорції.

Особливо значні позиції російська мова посідала в наукових сферах – насамперед у природничих дисциплінах. Адже вузькопрофесійний світогляд науковців в тій чи тій природничій галузі (математики, кібернетики, фізики, хімії та ін.) упродовж кількох десятиліть формувався через опрацювання, осмислення, переосмислення великого обсягу наукової літератури, яка більш як на 90 відсотків не була українськомовною (насамперед – російськомовною). Авторів неодноразово випадало бути свідком неформального спілкування українською мовою членів природничих спеціалізованих вчених рад після вдалого захисту чиєїсь дисертації. Щойно в цьому розкутому спілкуванні українською мова заходить про проблеми ядерної фізики, математики, теорії відносності, про проблему Гільберта тощо, співрозмовники миттєво переходять на російську – адже свого часу вони вперше сприймали, вивчали, досліджували цю проблематику через російську мову. У таких випадках спрацьовує універсальний принцип „економії зусиль” – людині набагато легше обговорювати відповідну проблематику тією мовою, якою вона вперше її сприйняла, ніж попередньо перекладати свої думки українською.

Ось чому одним із важливих кроків, необхідних для нормалізації державного статусу української мови, має стати поширення її застосування саме у сфері

природничих наукових дисциплін (у гуманітарних сферах українська мова вже посідає досить міцні позиції). Цей важкий і надзвичайно відповідальний процес українізації вищої освіти вже перебуває в активній фазі і має призвести до поступового створення „критичної маси” мовців, які **вперше** опановують свій майбутній фах через українську мову. Відтак у білінгвальній мовній парі для них більш важливою, домінантною має стати українська. Саме тому не менше значення, ніж якісний переклад українською багатьох вершин світового письменства, має масова поява підручників на зразок: *Числові методи комп'ютерного моделювання автоматичних систем, Твердотільна електроніка, Автоматизоване проєктування багатошарових друкованих плат у системі PCAD, Методи спектрального аналізу, Інженерні розрахунки радіоелектронних кіл, Нелінійні кола з тепловими втратами, Функції дії за Гамільтоном та стійкість руху теплових систем, Основи дискретної математики* тощо. Усе це дає підстави для стриманого оптимізму.

II. Функціонування російсько-української двомовності спричинило різні типи диглосних взаємодій. І хоч ця двомовність охоплює практично всю територію України, таки існує значна відмінність між мовними ситуаціями у східній і південно-східній частині України, з одного боку, та її західній частині – з іншого.

II.1. Справа в тому, що східні та південно-східні регіони країни перебували під впливом російської мови як домінантної впродовж майже 350 років, що не могло не позначитися на мовній ситуації цієї великої території. Жорстка державна мовна політика царської Росії, а згодом СРСР, переселення великої кількості росіян в регіони Донбасу та Криму спричинило те, що значна частина населення цих регіонів стала російськомовною. І першою (тобто першою в житті) мовою для багатьох стала російська. Але, живучи в Україні, ці люди не можуть не знати української мови – для них вона стала другою, хоча й менш уживаною, не базовою. Буває, що деяким російськомовним складніше спілкуватися українською, ніж українцям російською. Але для жодного білінгвального мовця друга мова не може стати іноземною – ні українська для російськомовних, ні російська для україномовних, хоча для деякого можуть виникати проблеми з активним мовленням другою мовою. За таких умов володіння обома мовами (нехай і не однаково за ступенем) не є результатом їх спеціального вивчення, а зумовлене лише тим, що людина народилася й постійно (або давно) живе на території, де одночасно, хоча й по-різному, функціують обидві мови. Відтак, мовець просто не може не орієнтуватися в них. Показово, що в одномовних спільнотах діти засвоюють зв'язок між поняттям та словом, а у двомовних – зв'язок між двома словами, які належать до різних мовних систем. Вивчаючи згодом ці мови в навчальному закладі (наприклад – у школі), мовець просто вдосконалює, систематизує свою вже наявну двомовну компетенцію, підвищує рівень активного володіння другою мовою, опановує особливості писемної форми обох мов та ін. Водночас слід особливо наголосити, що російськомовні

громадяни України кардинально відрізняються від росіян, які живуть в Росії, для яких українська мова залишається однією з іноземних.

Посилення позицій української мови після здобуття нею державного статусу стимулювало російськомовних українців до покращення своєї українськомовної компетенції та переходу до іншого типу диглосії, „визначальною ознакою якої на сучасному етапі є диференціація формальної чи неформальної комунікації”¹. Адже відтепер в усіх офіційних сферах життя (на роботі, у навчанні, викладанні тощо) держслужбовці, згідно з Конституцією, **зобов’язані** користуватися державною українською мовою і можуть, за бажання, переходити на російську лише в неробочий час.

Інерція потужного інтерферентного впливу російської мови, як і раніше, спричиняє різноманітні типи відхилень від норм української мови. Одним із поширених виявів специфічної мовної ситуації в Центральній і Східній Україні стала форма просторіччя у вигляді українсько-російського суржику². Така форма просторіччя однозначно діагностує соціальний тип мовця з недостатнім культурно-освітнім рівнем, з першою українською мовою, яку він не зумів засвоїти на рівні її літературної форми. Суржик є видом мовної поведінки нижчих соціальних верств населення в умовах асиметричного білінгвізму. „Суржик, хоча й сформувався на первісній базі української мови, постав у результаті втрати у значній частині її носіїв усвідомлення відмінності своєї мови від конкуруючої з нею російської”³. Дослідниця Ю. Рисіч-Шафранець розглядає суржик як субкод українського та російського повноцінних мовних кодів, який має негативний вплив на вдержавлення української мови. Авторка подає широкий огляд численних лінгвістичних праць, присвячених суржику за понад 20 останніх років, і виділяє основні види наукових напрямів вивчення: описово-оцінний та суто описовий підходи, діалектологічний та соціолінгвістичний, який базується на даних, зібраних в результаті широкого опитування та відкритих і закритих анкетувань мешканців сіл, смт і малих міст. Потужне різноаспектне статистичне дослідження, проведене авторкою шляхом опитування представницького загалу студентської молоді України, засвідчило різке падіння вживання суржику серед 18-20-річних українців⁴.

Специфіка суржику, як відомо, найяскравіше виявляє себе на лексичному рівні, коли поряд із суто українськими лексемами повсякчас **без перемикання**

¹ Н. Матвеева, *Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва*: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 035 „Філологія”, Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, Київ–Тернопіль 2021.

² В. Труб, „Явище суржику” як форма просторіччя в ситуації двомовності [в:] „Мовознавство”, № 1, 2000, с. 47–58.

³ Л. Т. Масенко, *Роль мови в формуванні національної ідентичності* [в:] *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні*, Київ 2023, с. 127–128.

⁴ Ю. Рисіч-Шафранець, *Суржик із перспективи вивчення та функціонування (на матеріалі власного соціологічного дослідження)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, с. 99–122.

коду вживають так звані гібридні форми, в яких російські корені, основи фігурують в обрамленні українських формантних засобів. Типовою рисою суржиків є переважне вживання таких гібридних форм, які виступають заміниками українських слів на позначення високочастотної повсякденної побутової лексики, наприклад: *Вона дуже **странна**; Він не **согласився**; В порівнянні з цим вином конопля **оддыхає**; часових назв: Папа, ти стригся в **сентябрі**; Вона приїде в **октябрі*** тощо.

Вживання подібних гібридних форм зовсім не означає, що носієві суржиків невідомі їх адекватні українські відповідники, такі як *дивна, погодився, відпочиває, вересень, жовтень*. Якщо він почує ці слова у чиемусь мовленні або натрапить на них у тексті, то чудово зрозуміє їхнє значення. Проблема полягає в тому, що через брак належного культурно-освітнього рівня ці лексеми не актуалізовані, не активізовані у його повсякденному лексиконі, не входять до його активного словникового запасу, що й спричиняє відсутність автоматизму вживання адекватних кодифікованих форм у його мовленні чи текстотворенні. Мовець не може за потреби активізувати їх самостійно, без „підказки”, тобто без зовнішнього втручання – почутого правильного мовлення або сприймання кодифікованого тексту. Одне з психологічних пояснень вживання суржикових форм може полягати в наступному. Якщо слово, що позначає те чи інше поняття або реалію, було вперше почуте людиною російською мовою, тобто раніше за його український еквівалент (або російський еквівалент в її мовній практиці траплявся частіше), то мовець і надалі, спілкуючись рідною українською, віддаватиме перевагу вживанню зросійщеної форми. Так, з нещодавно почутого вислову українського військового *Не всі ж одразу з воєнним **опитом** приходять* можна зробити висновок, що слово **опыт** він почув раніше (або воно траплялося йому частіше), ніж слово **досвід**.

Суржик важко навіть назвати мовою, тобто єдиною конвенційною системою, спільною для всіх членів відповідного мовного колективу, адже вживання русифікованих гібридних форм може змінюватися від одного мовця до другого. Один мовець зовсім не обов’язково вживає ті самі гібридні форми, якими користується інший. І, звичайно, у потоці просторічного мовлення поряд із суржикізмами можуть уживатися й елементи справжнього **українського** просторіччя. Пор.: *теперка* ‘тепер’, *зара* ‘зараз’, *квартира* ‘квартира’, *радіва* ‘радіо’, *лісанет* ‘велосипед’, *соша* ‘шосе’. Пор. також *лахудра* (образлива назва модно одягненої, доглянутої та нафарбованої міської дівчини).

Слід зазначити, що деякі відхилення, хоч і набагато рідше, трапляються і в мовленні більш освічених мовців, наприклад у деяких народних депутатів. Ідеться про епізодичне вживання зросійщених форм, що співвідносяться з елементами літературної форми російської мови, при обговоренні політичних, економічних, культурологічних та інших проблем функціонування держави – пор.:

*Ми ніколи нікого не **ограничували**, ви самі себе **ограничуєте**.*

Проте треба зауважити, що подібні мовні помилки спостерігаємо сьогодні рідше, а от на початку незалежності з трибуни Верховної Ради можна було почути й таке:

Коли одрубана голова, то за причоску вже не думають.

І досі надзвичайно поширеним є використання зросійщеного *самий* в аналітичному способі вираження найвищого ступеня прикметника: **це саме цікаве, *це саме головне* замість адекватного укр. *найбільш – найбільш цікаве*. Хоча найпоширенішим в українській мові є вживання синтетичного засобу вираження: *найцікавіше, найголовніше* (а сказати *найбільш головне* взагалі не можна).

Інший вид відхилень у вживанні української мови пов'язаний з неадекватним калькуванням. Так, дуже часто зустрічаємо хибний вираз **приймати участь* як неадекватну кальку російської колокації *принимать участие* замість правильного *брати участь*.

Ще один тип відхилень зумовлений невдалим перекладом омонімічних російських лексем. Так, неправильність речення (1) **Я не є довіреним обличчям Юлії Тимошенко* пояснюється його невдалим перекладом російського речення (2) *Я не являюсь доверенным лицом Юлии Тимошенко*. У російській мові іменник *лицо* має принаймні два значення: 'обличчя' (фронтальна частина людської голови) і 'особа'. Причина помилки – в тому, що мовець переклав російський іменник у значенні 'обличчя', а не у значенні 'особа'. Отже, правильним перекладом (2) є (3) *Я не є довіреною особою Юлії Тимошенко*.

Принципово інший тип мовної компетенції ілюструють російські висловлення, які містять елементи вже не українсько-російського, а російсько-українського суржика:

*Всем показалось, что это какая-то **зрада**.*

*Сейчас у нас больше внимания на разные **поди** в Донбассе.*

*Меня очень **дратуе** бескультурье.*

*Это не так **болисно** для России.*

*Беспредел, который происходит в Киеве в области **охорони здоровья**, надо прекращать.*

*Эта **галузь** из **галузи** здравоохранения стала **галузью** захоронения.*

*Вы отказываете людям, которые за вас проголосовали, от светлого **май-бутнего** тощо.*

Такі речення можна почути від мовців, які добре володіють російською мовою, але, враховуючи специфіку спілкування (наприклад – українськомовного слухача-адресата), вони намагаються посильно підлаштуватися до умов комунікативної ситуації. За інших обставин вони зазвичай користуються чистою російською мовою.

Разом із тим спостерігаємо вживання російської мови у вітчизняних засобах масової комунікації на YouTube- та Telegram-каналах, що цілком закономірно пояснюється залученням багатьох високопрофесійних воєнних експертів та політологів, як російських, так і світових, які, не володіючи українською мовою, є від-

даними друзями України (Іларіонов, Каспаров, Швець, Яковенко, Піонтковський, Юнус, Невзоров, Понасенков, Шейтельман, Осечкін, Солонін, Потапенко, Парфьонов, Фейгін, Тамар, Жирнов, Радзинський та ін.). Такий підхід сприяє максимальному поширенню аудиторії, до якої вони звертаються. Завдяки високопрофесійному реалістичному аналізу щоденної поточної політичної ситуації, вони дають змогу мільйонам користувачів Інтернету „тримати руку на пульсі” усіх актуальних подій і розуміти глибинну сутність того, що насправді відбувається.

З цими шанованими експертами ведуть розмову професійні українські журналісти, які однаково добре володіють і українською, і російською (незалежно від того, яка з цих двох мов є для них першою). Водночас, слухаючи по радіо такі діалоги, буває цікаво спостерігати, як у їхньому російському мовленні час від часу відчувається тиск базової (робочої) української. На лексичному рівні це явище іноді виявляється у мимовільній „русифікації” деяких українських лексем (приклади почуто в українському YouTube):

*Мы традиционно **подбиваем** итоги недели.*

*В Северодонецке **точатся** тяжёлые бои.*

*Украинских инженеров держат в **заручниках**.*

*Он играл большую роль в **просуванні** российских нарративов.*

*У них тысячи **штурмовых бригад** **напоготове**.*

*Путина **ховали** ещё с 2014 года.*

На синтаксичному рівні спостерігаємо „підміну” російської моделі керування українською:

*Пока я ждала **на нашу** встречу... (<= чекала на нашу зустріч).*

*Как **на ваше** мнение (<= на вашу думку).*

*Всё говорит **на его** пользу (<= на його користь).*

*Пригожин **упрекает** Кремлю... (<= дорікає Кремлю).*

Усі наведені приклади є ілюстраціями висловлень без т. зв. **перемикання коду** повідомлення. Тож наявні в них іншомовні елементи жодною мірою не ставлять під сумнів переконання мовця в тому, що його висловлення належать до тієї самої мови – української або російської.

П.2. І зовсім іншу мовну ситуацію маємо в західній частині України, де тиск російської мови тривав не більше 50 років: неповні 2 роки від вересня 1939-го до червня 1941-го і 47 років від 1944-го до 1991-го року. Цей порівняно короткочасний вплив не зміг болюче вдарити по українській мові, яка була і залишається першою для переважної більшості населення цієї чималої території. А тривале перебування під владою Польщі та Австро-Угорщини принаймні не заважало нормальному функціонуванню української мови корінного населення. Тепер, після понад 30-ти років незалежності України, позиції української мови як державної тут значно посилились, а паралельне порівняно обмежене функціонування російської ніяк не здатне ці позиції похитнути.

У цьому контексті доречно торкнутися проблеми мовної взаємодії населення, евакуйованого зі Сходу, з українськомовними мешканцями Заходу.

За сьогочасних обставин імовірність зсуву місцевої мовної ситуації в бік розширення функціонування російської мови видається дуже сумнівною. Адже гості не можуть не відчувати поваги і вдячності до тих, хто їх прийняв і прийшов на допомогу у скрутну хвилину, зокрема мають відчувати і повагу до місцевої мови. Радше навпаки, більш українізованою стане мова гостей. Хоча, звичайно, у разі крайньої необхідності порозумітися російська мова може слугувати обом сторонам як мова „есперанто”. Але такі факти не здатні похитнути твердої українськомовної позиції місцевого населення. У цьому контексті доречно згадати численні приклади українсько-англійського суржику української діаспори в Америці і Канаді⁵, а також поширення українсько-італійського суржику серед українських мігрантів в Італії⁶.

У Західній Україні практично відсутнє явище диглосії, притаманне центральній і східній частинам. Адже і в офіційних сферах (на роботі, в державних, освітніх, наукових, медійних та ін. закладах), і за розкутих, „домашніх” умов панує українська мова. Тому тут можна констатувати наявність хіба що „внутрішньої” диглосії, коли зміна комунікативних ситуацій спонукає мовців до зміни реєстрів тієї самої мови. В офіційних ситуаціях використовують різні види її літературної форми (офіційно-ділова, публіцистична, наукова, художня тощо), а за невимушених обставин – розмовно-побутові форми української, український молодіжний жаргон, зокрема львівський, суто українські просторічні елементи з домішками гуцульського, лемківського, бойківського та інших діалектів.

А в нинішній час підступна, жорстока і кривава агресія, розв’язана Росією, викликала лютий гнів і непохитну рішучість боронити і відвойовувати свою землю. Війна стала потужним чинником вибуху мовного розвитку. Те, що зараз відбувається, спричинило свідоме масове „відштовхування” від російської як мови окупантів і значне поширення української мови на більшій частині території України, підвищення рівня володіння нею, суттєве розширення сфер її вживання.

III. Як відомо, у процесі еволюційного розвитку мови в ідіолекті її носіїв можуть відбуватися різні зміни. Варіативність мови свідчить про те, що вона жива, натомість повна законсервованість є ознакою її смерті – пор. такі мови як латинська, давньогрецька, санскрит. На відміну від змін, які свідомо запроваджуються прескриптивними вказівками повноважних органів, більш тривкими стають зміни стихійні, які особливо активізуються тоді, коли мова перебуває у стані збудження. Хоча будь-яка мова є невіддільною від її носіїв, такі зміни відбуваються начебто незалежно від волі людини. Ми користуємось мовою,

⁵ Ю. Жлуктенко, *Українська мова на лінгвістичній карті Канади*, Київ 1990.

⁶ П. Бокала, *Вплив міграції на мову соціальних мереж українських мігрантів в Італії* [в:] Del Gaudio S. (ed.). “Italian-Ukrainian Contrastive Studies: Linguistics, Literature, Translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)”, vol. 96, 2020, p. 37–49.

часто не помічаючи, що замість одних слів, які вживалися раніше, ми починаємо вживати інші. Можна виокремити такі типи змін:

III.1. Значно зростає частотність уживання деяких слів та словосполучень – пор., наприклад, іменник *майдан*, який набув значення ‘місце виявлення гнівного і масштабного народного протесту, що переростає в бурхливі революційні події’. До складу загальноновживаних слів увійшло чимало одиниць мілітарної лексики: *ескалація, деескалація (конфлікту, агресії), дислокація, передислокація (військ), блок-пост, снайпер, балаклава, коктейль Молотова, барикада, пацани, диверсант, терорист, сепаратизм, логістика, приліт, влучання* (ураження ворожими обстрілами матеріальних об’єктів України).

III.2. У процесі природного розвитку мови в ній із різних причин утворюються нові слова. Так, зовсім недавно поруч із відомими, усталеними лексемами з’явилися синонімічні їм нові мовні одиниці, утворені з ресурсів тієї самої мови – пор: *приспосування => застосунок*, а також розмовно-побутові приклади: *він це добре зрозумів => це йому добре зайшло; її думки мені добре заходять; оцінити => зацінити; багато => неміряно; не звертати уваги на щось – забити на щось; бавовна* (вибухи, заподіяні на ворожій території Збройними силами України). Прикметно, що значна частина мовців, переважно молодих, віддає перевагу вживанню новотворів.

III.3. Як відомо, стрімка глобалізація, яка охопила всі сфери людського життя, призвела, зокрема, і до того, що до нашої мови ввірвалася величезна кількість слів і словосполучень на позначення нових, раніше невідомих для багатьох, понять та реалій. Такі поняття отримують назви, які утворюються з ресурсів тієї мови, що є рідною чи базовою для людей або колективів, завдяки зусиллям яких відповідні реалії і були **вперше** створені, особливо якщо вони є важливими і здобули визнання у багатьох країнах. Відтак їхні позначення формуються переважно на основі запозичень з англійської мови – мови, якою вони були вперше вербалізовані – пор.: *рояліті, франшиза, мерчандайзинг, роумінг* тощо. Намагання запропонувати для таких реалій інші позначення, створені з власних ресурсів національних мов (зокрема й української), як правило, не є успішними. Як зауважує Оксана Михальчук, „...інформаційна потужність англійської зумовлює в українському суспільстві ставлення до цієї мови як до «мовної необхідності», мови, вивчення якої є першочерговою потребою»⁷. Слід особливо наголосити, що механізм утворення нових англізованих назв є практично тим самим, що і спосіб конструювання „гібридних” форм українсько-російського суржику. Різниця лише в тому, що в першому випадку „українізуються” не російські, а англійські основи, пряме значення яких для багатьох носіїв української (чи російської) мови часто залишається невідомим. Натомість суржикові лексичні одиниці будуються з таких російських основ,

⁷ О. Михальчук, *Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, с. 140.

значення яких є загальновідомими. Разом із тим адаптовані нашою мовою англійські та інші чужомовні терміни легко здобувають статус нормативних кодифікованих утворень української мови і входять до складу лексики, яка належить до однієї з форм літературної мови – спеціальних термінів з різних галузей знань. Це відбувається саме тому, що, на відміну від суржикових форм, які різко контрастують з питомо українськими кодифікованими лексемами, відповідним новотворам чужомовного походження немає з чим контрастувати і, отже, конкурувати – адже українська мова раніше не встигла виробити власних українських назв для позначуваних ними нових (для нас) реалій. Багато запозичень мають суто термінологічний статус і їхнє значення розкривається у спеціальних дефініціях, відомих переважно фахівцям з відповідної галузі. Наприклад, **франшиза** – ‘форма угоди, яку укладають між ринковими суб’єктами за право використовувати їхню торгівельну марку у своїх комерційних цілях’; **рояліті** – ‘винагорода, яку отримує автор за використання його творів’.

Щоправда, з іншого боку, лексикон багатьох мов поповнився українським словом **майдан** у значенні ‘масовий мирний протест проти політики влади, який зрештою призводить до реформування країни в напрямі загальноновизначених демократичних цінностей’.

III.4. Досить рідкісні випадки позначення нової реалії новотвором, сконструйованим засобами тієї самої мови як спротив чужомовному запозиченню: лайк => укр. **вподобайка**; комп’ютер => чеськ. **počítač**, франц. **l’ordinateur**; файл => польськ. **plik**.

III.5. Надзвичайно, на жаль, поширене явище абсолютно невинуватого заміни слова своєї мови чужомовним запозиченням – пор.: **випадок**, **факт** => **кейс**, **виклик** => **челендж**, **команда** => **тім**; **розвага** => **інтертейнмент**; **уміння**, **навички** => **скіли**; **досвід** => **експірієнс**; **кривдник** => **аб’юзер**; **докази** => **пруфи**; **цирульня**, **перукарня** => **барбершоп**; **центр міста**, **середмістя** => **даунтаун** тощо.

Отже, поруч із суто українськими позначеннями певних реалій останнім часом з’явилися нові мовні одиниці, яким віддають перевагу багато „просунутих” мовців. Типові українські форманти використовують для утворення дієслівних форм інфінітива: **вдосконалювати** => **апгрейдити**, **ненавидіти** => **хейтити**, **перевіряти** => **тестити**, **штовхати** => **пушити**, **ганьбити** => **шеймити**, **націлювати**, **адресувати** => **таргетувати**, **збуджувати**, **ініціювати** => **тригерити**, **скасовувати** => **кенселити**, **фіксувати** (хоча існує українське **фіксувати**) та навіть наказового способу: **зачекінься!** (**Зачекінься на IT-арені з українським радіо!**).

Важливо зазначити, що сам факт застосування українських формантних засобів до запозиченої англійської основи засвідчує відсутність перемикання кодів, тобто вказує на те, що, на думку мовця, відповідні новотвори є нормальними українськими мовними одиницями.

Надзвичайну поширеність подібних заміन повсякчасно підтверджують численні вислови, якими рясніють передачі українського радіо та український Інтернет:

*Як **ангрейдити** інфраструктуру?; Ракети вітчизняного **ангрейду** ЗСУ могли б застосувати на власний розсуд.*

*Ми обслуговуємо дуже великі **івеннти**; Будьте в курсі наших дегустаційних **івентів**.*

*Це не було чимось **аутстендінг** у моєму житті.*

*Його почали **хейтити** не лише в Україні, а й в Росії; Там була ціла хвиля **хейту**.*

*Скажіть, що вас **тригерить**?; Це її страшенно **тригерить**; Це нас теж **тригернуло**.*

*Це означає додаткову кількість **бенефітів**; Вони не бачать в цьому ніяких **бенефітів**.*

*Обговорюємо міжнародну **адженду**.*

*Ми тепер **кенселимо** імена Пушкіна, Толстого, Чайковського; Кіророва тепер за це **кенселять** і можуть **закенселити**.*

*Це ще один важливий **поінт**.*

*В будь-якій роботі **інфлюенсер** може знайти баланс.*

*Довкола нас є люди, які пережили той чи той вид **аб'юзу**.*

*Такі колготки – це **маст хев** (<= must have) кожної моди.*

Отже, у ситуації загальної глобалізації мусимо констатувати, що в ідіолекті багатьох освічених мовців рівень дистантного впливу англійської мови на українську поступово наближається до рівня впливу російської мови у нашій білінгвальній ситуації.

Як відомо, будь-який мовленнєвий акт обов'язково передбачає наявність мовця, слухача та коду, спільного для обох комунікантів. Відтак сам факт поширеності розглядуваних новоутворень вказує на те, що вони є кодовими елементами, абсолютно відомими, зрозумілими і мовцеві, і слухачеві. У протилежному випадку висловлення, які містять такі гібридні форми, просто не могли б з'являтися. Поміж тим кількість комунікантів, які легко оперують відповідними мовними одиницями, стрімко зростає. Так само швидко зростає і кількість таких мовних одиниць.

Психологічний механізм цього явища знову ж таки доречно порівняти з психологічним механізмом українсько-російського суржику. Суржик віддзеркалює такий недостатній стан мовної компетенції, коли мовець не спромігся досягти (або ще не досяг) здатності автоматично, не замислюючись, вживати кодифіковані літературні відповідники замість некодифікованих суржикових форм. Поміж тим розглядуване явище засвідчує протилежну ситуацію заміщення, тобто люди, які раніше автоматично вживали правильні українські літературні форми, почали згодом без перемикання коду віддавати перевагу їхнім англізованим відповідникам. В ідіолекті таких мовців відбувається стрімке і абсолютно безпідставне, невиправдане „дострокове” зміщення на периферію цілком сучасних питомих українських лексем і заміна їх на англізми. І така мовна стратегія теж набула автоматизму, тобто мовцям легше скористатися англізованою гібридною формою, ніж безумовно відомою їм українською.

Для таких мовців уживання англізованих гібридних форм не є проявом розмовно-побутового чи жаргонізованого мовлення. Адже в разі зміни комунікативної ситуації на офіційну адекватні носії української мови миттєво переходять із розкутого мовлення на застосування відповідних літературних українських форм. Поміж тим мовці, про яких ідеться, уважають (може й підсвідомо), що саме англізовані номінації виконують функцію **оптимальних** літературних форм української мови. Отже, якщо носії українсько-російського суржику – це мовці, які **ще** не змогли перейти до вживання правильних літературних форм, то в розглядуваній ситуації йдеться про освічених носіїв української мови, які **вже** здійснили перехід від оперування адекватними мовними одиницями до вживання гібридних новоутворень, які вони вважають більш привабливими, так би мовити, більш сучасними, „модними”.

IV. Узагальнюючи, можна зазначити, що явище суржику слід розглядати як форму просторіччя, що виникає у білінгвальній мовній ситуації під впливом тієї локальної мови, яка у відповідній країні має статус домінантної.

Натомість розглядуване явище можна кваліфікувати як певну надбудову над літературними формами мов країн, де **домінантною іноземною мовою** є англійська.

Численні приклади, наведені вище, засвідчують, що нормальному функціонуванню української мови в Україні заважають явища, коли нормативні мовні одиниці замінюють новотворами, побудованими **не** з питомо українських мовних ресурсів. У випадку українсько-російського суржику маємо численні гібридні форми, які походять з російської мови. А суцільна глобалізація спричинила невтримне насичення нашої мови англізмами. Зрозуміло, що підвищення освітнього рівня особи сприятиме суттєвому зменшенню вживання просторічних елементів (зокрема і суржикізмів) у її мовленні, яке буде поступово наближатися до літературного стандарту. Разом з тим високий освітній рівень мовців ніяк не стримує їх від зловживання англізмами. Ба більше: що вищим є цей рівень, то вищою стає ймовірність подібних зловживань, які загрожують втратою чистоти, своєрідності української мови, її унікальних особливостей. А однією з важливих ознак нормального функціонування будь-якої мови є збереження її унікальності. Нагальне завдання поточного мовного планування в Україні полягає у відновленні такого стану, коли знання іноземних мов не заважатиме повноцінному функціонуванню державної мови. Для вирішення цієї проблеми потрібен зовсім інший рівень національної самосвідомості, який мають супроводжувати потужні прескриптивні заходи компетентних освітніх та державних органів.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Бокала П., *Вплив міграції на мову соціальних мереж українських мігрантів в Італії* [в:] Del Gaudio S. (ed.), „Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)” vol. 97, 2020, с. 37–49. [Bokala P., *Vpliv migracii na movu social'nih merež ukrains'kih migrantiv v Italii* [v:] Del Gaudio S. (ed.), „Italian-Ukrainian contrastive studies: linguistics, literature, translation. Wiener Slawistischer Almanach. Linguistische Reihe (Herausgegeben von Tilmann Reuther)”, vol. 97, 2020, s. 37–49.]
- Жлуктенко Ю., *Українська мова на лінгвістичній карті Канади*, Київ 1990. [Žluktenko Ū., *Ukrains'ka mova na lingvističnij karti Kanadi*, Kiïv 1990.]
- Масенко Л. Т., *Роль мови в формуванні національної ідентичності* [в:] *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні*, відп. редактор С. О. Соколова, Київ 2023, с. 114–183. [Masenko L. T., *Rol' movi v formuvannî nacional'noi' identičnosti* [v:] *Teritorial'ni ta sociokul'turni umovi funkcionuvannâ ukrains'koï movi v Ukraini*, відп. redaktor S. O. Sokolova, Kiïv 2023, s. 114–183.]
- Матвеева Н., *Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва*: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 035 „Філологія”, Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, Київ–Тернопіль 2021. [Matveeva N., *Ukrains'ko-rosijs'kij bilingvizm i diglosiâ vsučasnomu komunikativnomu prostori Kieva*: dis. ... doktora filosofii zi special'nosti 035 „Filologija”, Ternopil's'kij nac. ped. universitet im. V. Gnatûka, Kiïv–Ternopil' 2021.]
- Михальчук О., *Ставлення до мови в координатах мовної поведінки: український контекст* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, с. 135–142. [Mihal'čuk O., *Stavlennâ do movi v koordinatah movnoi' povedinki: ukrains'kij kontekst* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, s. 135–142.]
- Рисіч-Шафранець Ю., *Суржик із перспективи вивчення та функціонування (на матеріалі власного соціологічного дослідження)* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, Warszawa 2022, nr 10, с. 99–122. [Risič-Šafrañec Ū., *Suržik iz perspektivi vivčennâ tafunkcionuvannâ (na materialî vlasnogo sociologičnogo doslidžennâ)* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, s. 99–122.]
- Ткаченко О., *Українська мова: сьогоднішня й історична перспектива*, Київ 2014. [Tkačenko O., *Ukrains'ka mova: s'ogodennâ j ištorična perspektiva*, Kiïv 2014.]
- Труб В., „Явище суржика” як форма просторіччя в ситуації двомовності [в:] „Мовознавство”, № 1, 2000, с. 47–58. [Trub V., *Áviše „suržiku” âk forma prostoriččâ v situacii dvomovnosti* [v:] „Movoznavstvo”, № 1, 2000, с. 47–58.]

Труб Володимир – український мовознавець, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Олена ТУРЧАК, Olena TURCHAK

Університет імені Альфреда Нобеля, Україна

Alfred Nobel University, Ukraine

ORCID: 0009-0004-5281-3174

e-mail: olena.turchak@duan.edu.ua

Парентеза як засіб експресивного синтаксису в історичному романі Павла Загребельного *Диво*

Parentheses as a means of expressive syntax in Pavlo Zahrebelny's historical novel *The Miracle*

The article analyzes the parenthetical (inserted) constructions in the historical novel *The Miracle* by Pavlo Zahrebelny. It has been established that parenthetical elements have a different syntactic structure. They are represented by words, phrases and various types of sentences, including textual formations. There is a small number of one- and two-component parentheticals. Most of them are multicomponent insertions. The grammatical compatibility of the parenthetical constructions with the main clause is taken under consideration. It has been established that parentheticals are joined to the main clause by both conjunctive and non-conjunctive relations. Attention is paid to the punctuation marks of the inserted components and their place in the sentence. The functional diversity of parentheses is determined. It has been found that they are used to clarify, explain, express desire, satisfaction, dissatisfaction, assumption, objection, doubt, etc. Particular attention is paid to parenthetical constructions as a means of expressive syntax and a marker of sentence modality. The expressiveness of parenthetical constructions is manifested through their versatility, redundancy, spontaneity and violation of the linear plan of presentation.

Keywords: parenthesis, inserted construction, syntax, expressiveness, functions of parentheses, structure of parentheses

У статті проаналізовано парентетичні (вставлені) конструкції в історичному романі Павла Загребельного *Диво*. Установлено, що парентетичні елементи мають різну синтаксичну структуру. Вони представлені словами, словосполученнями та різними типами речень, зокрема й текстовими утвореннями. Одно- та дво- компонентних парентез спостерігається невелика кількість. Здебільшого функціонують багатокомпонентні вставлення. Розглянуто граматичну сполучуваність парентетичних конструкцій

з основним реченням. Установлено, що парентези до головного речення приєднуються як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком. Звернуто увагу на місце вставлених компонентів у реченнях та розділові знаки в них. Визначено функційну різноплановість парентез. З'ясовано, що вони використовуються задля уточнення, пояснення, вираження бажання, задоволення, незадоволення, припущення, заперечення, сумніву тощо. Особливу увагу приділено парентетичним конструкціям як засобу експресивного синтаксису та маркеру модальності речення. Експресивність парентез проявляється через їхню багатоплановість, надмірність, спонтанність та порушення лінійного плану викладу.

Ключові слова: парентеза, вставлена конструкція, синтаксис, експресивність, функції парентез, структура парентез

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки актуальним залишається питання синтаксису, який наразі перебуває далеко за межею його традиційного розуміння, характерного для XIX та першої половини XX ст. Питання синтаксису вийшло на абсолютно новий рівень у зв'язку з глобалізацією суспільства, яка проявляється через культурну інтеграцію та уніфікацію. Тож синтаксична наука отримала новий виток розвитку на зламі століть завдяки багатоаспектному підходу до її вивчення: з'явилися нові погляди та ідеї, загальновідомі синтаксичні явища набули нового трактування, відбувся перегляд теоретичних надбань синтаксису, їхньої практичної реалізації та структури тексту загалом¹. Сферою студіювання синтаксису стали мовні одиниці, які слугують для безпосереднього спілкування. Вони містять інтелектуальну складову людини, фіксують її емоції, співвідносять висловлювання з реальною дійсністю, є виразниками особистісної експресії тощо. Усі зміни потребують глибокого осмислення та детального дослідження.

Одним із надзвичайно перспективних напрямків сучасних синтаксичних досліджень є експресивний синтаксис, який розкриває багатство та складність мовної системи. Актуальність питання пов'язана зі зміною структури тексту, способу його викладу комунікатором, взаємодії в тексті мовця та реципієнта. Мова стала більш жвавою, урізноманітнилися засоби виразності, що, відповідно, вплинуло й на сприйняття тексту та його розуміння. Експресивний синтаксис визначають як „особливий спосіб мовомислення й моделювання національної мовної картини світу”², адже з наявної в мові в певний період кількості слів

¹ О. Воробець, *Синоніміка поширювачів у семантичній структурі речення* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, с. 65–72; Н. Кобченко, *Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 83–97; С. Шульга, *Семантико-синтаксичні особливості українських й англійських паремій: зіставний аспект* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 295–303.

² Н. Бойко, *Проблеми експресивного синтаксису в лінгвістичній спадщині професора Н. Гуїванюк* [в:] *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження:*

створюється необмежена кількість речень. Тож експресивний синтаксис взаємодіє з творчим та потенційним аспектом мови; на основі їхнього взаємозв'язку можна вивчати особливості мовленнєвих конструкцій у певний проміжок часу або прикметні синтаксичні риси творчості окремого письменника.

Експресивність – це категорія, яка охоплює всі рівні мови. Загальноприйнятою вважається думка, що експресивність визначається як здатність виражати не тільки емоційний стан мовця, а й суб'єктивне ставлення комунікатора до предметів та явищ дійсності. Експресивність сьогодні розглядається вже не вузько (на рівні лексем та їхніх значень), вона проявляється значно ширше, зокрема, у синтаксичних конструкціях через особливість їхньої будови. Відзначимо, що в межах синтаксису експресивність проявляється максимально, оскільки вагому роль відіграє мовленнєва ситуація, де важливими є бажання й наміри комунікатора та розуміння й інтерпретація інформації реципієнтом, які можуть залежати від його знань, уявлень та вміння правильно трактувати сприйняту інформацію (без суб'єктивізму). Термін „експресивний синтаксис” був запроваджений у вжиток Ш. Баллі в 60-х роках ХХ ст. Відтоді експресивний синтаксис не раз ставав об'єктом дослідження, адже „синтаксичні засоби містять величезний експресивний потенціал, що виявляється передусім у їхній здатності стилістично варіюватися, передавати найтонші відтінки думки”³. Питання експресивності на синтаксичному рівні порушували Н. Гуйванюк⁴, А. Загнітко⁵, В. Чабаненко⁶. Зауважимо, що експресивність синтаксису не спонтанна, вона характеризується „продуманістю”, „умисністю”, „розважливістю”, „розсудливістю”, тобто „спланованим” впливом на адресата через спеціальні мовні засоби або конструкції, уведені в текст. Одним із проявів експресивності на синтаксичному рівні є парентетичні компоненти, експресивність яких проявляється через багатоплановість парентези, її надмірність, деякою мірою спонтанність, що супроводжується порушеннями лінійного плану викладу в реченні. У художньому тексті експресивність парентетичних одиниць реалізується завдяки їхній образності, емоційності, емпатичності та інтенсифікованості, які збільшують інформативність тексту.

Метою статті є аналіз парентетичних конструкцій у романі П. Загребельного *Диво* як „асистентів” автора в реалізації його основних комунікативних завдань та „будівничих” експресивності тексту.

матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слин'яка (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.), Чернівці 2022, с. 59.

³ А. Вовк, *Експресивний синтаксис: з історії вивчення* [в:] *Український смисл: науковий збірник*, Дніпропетровськ 2016, с. 254–264.

⁴ Н. Гуйванюк, *Синтаксичні експресиви з антиципацією* [в:] *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко*, Київ 2007, с. 84–92.

⁵ А. Загнітко, *Сучасні лінгвістичні теорії: монографія*, Донецьк 2006.

⁶ В. Чабаненко, *Стилїстика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя 2002.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- змоделювати власне розуміння парентези, дати їй визначення;
- подати авторську інтерпретацію розмежування вставних і вставлених конструкцій;
- дослідити структуру та семантику парентетичних одиниць у романі *Диво*;
- розглянути смислові зв'язки парентез з основним реченням;
- проаналізувати функції парентез, вивчити комунікативну та текстотвірну роль вставлень у мовній канві твору.

Матеріалом дослідження стали понад 150 вставлених конструкцій (слів, словосполучень, речень) у романі Павла Загребельного *Диво*.

Методи дослідження, які були використані в процесі аналізу: метод суцільної вибірки, метод синтаксичного аналізу, метод кількісної вибірки.

Парентеза належить до актуальних питань сучасного комунікативного синтаксису, оскільки завдяки вставленням досліджується мова в дії, тобто є можливість вивчити конструкції, через які відображається людський чинник у мові та „соціокультурний феномен, який є інваріантним компонентом етномовної свідомості”⁷. Явище парентези досі залишається дискусійним питанням, що пояснюється складністю самого явища, його багатоаспектністю, можливістю формувати нові додаткові значення через вторинність граматичних форм. Досліджувалися, зокрема, такі питання: структура парентетичних компонентів, їхня семантика, функції та зв'язок із основним реченням, роль парентези у функціональних стилях на прикладі різних мов⁸. В українській мовознавчій науці парентеза розглядається в різних аспектах: стилістичному, синтаксичному, функціональному. Варто підкреслити, що парентеза як експресивне явище почала вивчатися в межах стилістики, де вона трактується як стилістична фігура розміщення, „особлива вставка, пояснення, уточнення, між іншим кинута фраза, які перемижують основну думку додатковими, здебільшого другорядними відомостями”⁹. Парентеза на синтаксичному рівні співвідноситься з поняттям вставності та вставленості. Наприклад, у словнику-довіднику *Основні лінгвостилістичні поняття і категорії* парентеза визначається як „введення у фразу елементів, не пов'язаних з нею синтаксично (вставні і вставлені слова,

⁷ Р. Козак, *Парентеза у когнітивно-дискурсивній системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов* [в:] „Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки”, вип. 37, 2014, с. 147.

⁸ О. Борисович, *Функції парентези в оглядах серіалів (на матеріалі англомовних онлайн-медіа* [в:] „Львівський філологічний часопис”, №3, 2018, с. 42–46; Р. Козак, *Op. cit.*, с. 147–151; Ю. Пацаранюк, *Парентетичні конструкції у реченнєвій структурі іронічних висловлень: їх ознаки та функції* [в:] „Лінгвістичні студії”, вип. 13, 2006, с. 303–309; О. Кульбабська, *Комунікативно-прагматичні функції парентез у текстах повчань святих Отців-подвижників* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету”, вип. 506–508: Слов'янська філологія, Чернівці 2010, с. 62–68.

⁹ *Словник тропів і стилістичних фігур*, авт.-уклад. В. Святовець, Київ 2011, с. 127.

словосполучення і речення)¹⁰. Вставлені слова та конструкції в цьому самому словнику тлумачаться як „компоненти (слова, словосполучення, речення), які вводяться в інше, основне щодо них, речення, але синтаксично з ним не зв'язані, інтонаційно відокремлюються від нього і слугують засобом стилістичного синтаксису”¹¹. Функції парентез вивчалися в різних типах дискурсу: науковому, офіційно-діловому, публіцистичному та художньому. При всій різноманітності функцій вставлень (залежно від стилю мовлення) можна визначити їхню спільну функцію – додаткова інформація або ставлення мовця до повідомлюваного, що супроводжується авторським коментарем. Увага мовознавців концентрувалася й на текстотвірному потенціалі парентези, оскільки це явище синтезує, як мінімум, три компоненти дослідження: смислові відношення вставлень, їхню структурну зв'язність та експресивно-стилістичні можливості, що допомагає розкрити мікротему абзацу або всієї розповіді. Парентетичні конструкції свідчать про аналітизм мови та її компресію, вони стирають межі між усним та писемним мовленням (насамперед це помітно в текстах художнього стилю).

На сьогодні остаточно не визначено межі парентези. Цей термін застосовують як до вставних, так і до вставлених конструкцій. Зауважимо, що зарубіжні мовознавці щодо вставлень використовують єдиний термін „парентеза (парантеза)”, тобто дослідники не розмежовують вставні та вставлені одиниці. Українські науковці розрізняють ці поняття, переважно послуговуючись таким критерієм:

На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення і речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, вказуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формулювання думки¹².

Щоправда, коли українські вчені послуговуються терміном „парентеза”, то їхні думки розділяються. Одні дослідники в межах парентези розглядають і вставні, і вставлені одиниці, інші – виключно вставлені. У дослідженні дотримуємося погляду, що парентеза (або парентетичні конструкції, або парентетичні одиниці) – це виключно вставлені компоненти (вставлені слова, словосполучення, речення). У своїх міркуваннях спираємося на значення слова „парантез” – „друкарська назва фігурної дужки”¹³; тож це мають бути одиниці, узяті

¹⁰ Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога), уклад. І. Коломієць, Умань 2015, с. 108.

¹¹ *Ibidem*, с. 24.

¹² К. Шульжук, *Синтаксис української мови*, Київ 2004, с. 169.

¹³ *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, уклад. і голов. ред. В. Бусел, Київ 2005, с. 886.

в дужки. Крім того, для підтвердження позиції беремо до уваги й визначення парентези в *Словничку з творів Івана Франка*, у якому зазначено, що парентеза – це „вставка або вставне речення, виділене дужками”¹⁴. Зауважимо, що в перекладі з французької парантез означає „вставне слово або речення, дужка”¹⁵, з грецької – „вставка”¹⁶. Підкреслимо, що до вставлених, тобто парентетичних конструкцій, зараховуємо й компоненти, виділені тире.

Уважаємо, що вставні та вставлені конструкції не можна ототожнювати. Це різні поняття за структурою, семантикою, інтонацією і, певною мірою, позицією в реченні. Вставні та вставлені одиниці відрізняються задумом та наміром комунікатора. Комунікатор може додавати у вставлені компоненти вставні, якщо хоче висловити впевненість чи не впевненість щодо додаткової інформації, дати їй емоційну оцінку, зазначити джерело інформації, активізувати увагу на окремому моменті вставленої конструкції, указати на зв’язок між думками всередині неї тощо. Тож вставний компонент може бути всередині вставленого, а зворотній процес неможливий. Вставні слова можуть легко перейти у вставлені, а вставлені у вставні – не завжди. Відрізняються вставні та вставлені одиниці й розділовими знаками. Вставлені виділяються переважно дужками, рідше тире, надзвичайно рідко комою (за умови, що вставлене речення дуже близьке до змісту основного; подібні випадки трапляються у творах Т. Шевченка, напр.: „І золоті й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молоді”¹⁷), а вставні – комами; відповідно, інтонація в усному мовленні теж для них буде різна. Інтонаційні особливості вставлених конструкцій відрізняються залежно від їхньої структури. Найменшою за тривалістю буде пауза при вставленому слові, більш довгою, коли треба буде озвучити вставлене словосполучення або речення. Вставлену одиницю вважаємо за потрібне трактувати як суб’єктивну думку автора щодо висловлюваного (якщо не брати до уваги номінативні елементи, такі як зазначення авторства, пояснення якогось слова з посиланням на джерело тощо). Навіть у поясненні слова певною мірою проступатиме суб’єктивізм комунікатора, адже пояснення з’явилося, бо автор вважає, що слухач або читач не знає або може не знати того, про що говориться. Суб’єктивізм – теж результат дії виражальної функції мови, яка проявляє себе через експресивний синтаксис.

У мовознавчих працях стверджується думка, що вставлені компоненти, як і вставні, не є членами речення. Уважаємо, що таку позицію щодо вставлених конструкцій варто переглянути, адже переважно вставлені одиниці характеризуються як інтонаційно-самостійні утворення, що можуть функціонувати незалежно від речення, у яке вони введені. Це надзвичайно важливо для вставлених компонентів, які мають структуру речення або слугують додатковою інформацією не в межах речення, а в межах абзацу (тобто вони вставлені між

¹⁴ *Словничок з творів Івана Франка*, <https://zbruc.eu/node/26111>, [03.03.2024].

¹⁵ *Словник іношомовних слів*, за ред. О. Мельничука, Київ 1974, с. 578.

¹⁶ *Ibidem*, с. 578.

¹⁷ Т. Шевченко, *Кобзар. Повна збірка поезій*, Київ 1939, с. 562.

окремими реченнями абзацу). Дискусій щодо висловленої думки може бути багато. Питання виникатимуть щодо одно- та двослівних компонентів. Подібні вставлення (залежно від структури речення) можуть становити винятки та перебувати поза синтаксичним розбором. Тож питання синтаксичного розбору вставлених конструкцій потребує детального обговорення та обміну поглядами й міркуваннями. У студії дотримуємося думки, що вставлені конструкції з'являються там, де в комунікатора виникає потреба подати додаткову інформацію в процесі мовлення або своє розуміння ситуації чи ставлення до неї, власну оцінку чи характеристику окремої людини (персонажа) або її дій. Така інформація може бути як спонтанною, так і обдуманною та виваженою. Усе залежить, на нашу думку, від стилю мовлення. Спонтанність властива переважно усному мовленню, яке потребує миттєвого уточнення чи пояснення, а поміркованість та розважливність – писемному, де (за задумом автора) має з'явитися допоміжна для розуміння змісту інформація, щоб смисл сказаного був правильно трактований і вкладався в авторський задум. Сьогодні будь-який стиль важко уявити без парентетичних конструкцій. Незалежно від стилю вставлені одиниці репрезентуються як експресивне синтаксичне явище і як елемент комунікативно-динамічного членування речення. Щоправда, функція їхня різна: у художньому стилі вставлення насичують текст експресивністю, у розмовному – забезпечують емоційність, у науковому – аргументацію, в офіційно-діловому – підтверджують думку з посиланням на законодавство.

А. Загнітко стверджує, що термін „вставленість” варто застосовувати, з одного боку, до фактів письмового мовлення, у яких визначальною є пунктуація, – це може бути слово, член речення, група речень, уміщені в дужки¹⁸. З іншого боку, до фактів, де головну роль відіграє синтаксична структура – частина висловлення, яка особливим способом співвіднесена з іншими його частинами й на письмі може позначатися дужками або тире¹⁹. Звісно, головне речення, у яке зроблено вставлення, завжди залишатиметься на першому плані, оскільки саме воно безпосередньо сприймається слухачем або читачем як носій основної інформації. Речення із парентетичними конструкціями можна трактувати як судження, що є результатом пізнання та усвідомлення певної ситуації, характеристикою персонажа; як відображення об'єктивної дійсності через мислення, з уточненнями та міркуваннями.

Питання щодо вставлених конструкцій неодноразово порушувалося мовознавцями. До нього зверталися А. Висоцький²⁰, А. Загнітко²¹, Ж. Колоїз²²,

¹⁸ А. Загнітко, *Теоретична граматики української мови: Синтаксис*: монографія, Донецьк 2001, с. 253.

¹⁹ *Ibidem*, с. 253.

²⁰ А. Висоцький, *З історії вивчення вставних і вставлених частин речення* [в:] *Система і структура східнослов'янських мов*, Київ 1998, с. 218–223.

²¹ А. Загнітко, *Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні* [в:] „Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна”, вип. 28, 2000, с. 301–309.

²² Ж. Колоїз, *Дискусійні моменти теорії вставлень* [в:] „Філологічний часопис”, вип. 2(14), 2019, с. 46–53.

А. Мамалига²³ та багато інших дослідників. Вставлені конструкції були виділені в самостійну синтаксичну категорію в 50–60 рр. ХХ ст. Відтоді сплигло немало часу, але парентеза як предмет дослідження не зникає з мовознавчих студій. Зацікавленість вставленими конструкціями пояснюється прагненням лінгвістів розглянути парентетичні компоненти в різних стилях мови, вивчити особливості вставлень залежно від мети комунікації та мовленнєвої ситуації, проаналізувати їхню структуру та синтаксичну природу тощо. Саме тому й з'являються мовознавчі розвідки щодо вставлених одиниць у різних типах дискурсів. Парентетичні (вставлені) компоненти залишаються недостатньо дослідженими у творах українських письменників.

Парентези в романі П. Загребельного *Диво* представлені різними синтаксичними структурами. Серед них: слова, словосполучення, речення, великі за обсягом фрагменти тексту з відповідними розділовими знаками. Тож парентези репрезентовані одно-, дво- та багатокомпонентними одиницями. Однокомпонентних парентетичних елементів виявлено лише п'ять. В основі однієї з таких парентез заперечна частка *ні*, що виступає еквівалентом речення, яке оформлюється відповідною окличною інтонацією, напр.: „<...> не смолоскипи, несені челядинцями по боках, просвітлювали чорноту князеві, не світлі істини, про які думалося в молитвах, – *ні!* – солодкою manoю напливало на Ярослава Забавине лице <...>”²⁴. Ще два однослівні вставлення представлені прикметниками й виконують пояснювально-уточнювальну функцію, напр.: „<...> але потім помічаєш, що й вона теж прагне <...> вплестися в цей вічний самодостатній рух, який (*єдиний*) може порятувати від дрібних, буденних, нікчемних клопотів щоденності <...>”²⁵; „Оссендорфер обходить мовчанкою припущення вчених, що першу Софію – *дерев'яну* – поставила, певно, Ольга десь у 957 році <...>”²⁶.

До однокомпонентних парентез зараховуємо й цифрове позначення року, оскільки в такому записі воно сприймається як нерозривне ціле, напр.: „Під час князювання Ярослава Мудрого в центрі нових міських кварталів Києва споруджується собор св. Софії (1037) з умілим застосуванням часткових барокових форм”²⁷. Функція такого вставлення – додаткова та уточнювальна інформація, що розширює знання читача.

Серед однокомпонентних вставлень є парентеза, що містить тільки розділовий знак, напр.: „Нарешті Борис примусив себе зосередитися, він тепер не просто прочитував слова – складав їх до купи, формував з них речення, він збагнув

²³ А. Мамалига, *Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет)* [в:] „Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика”, вип. 4, 1997, с. 239–248.

²⁴ П. Загребельний, *Диво*, Харків 2005, с. 208.

²⁵ *Ibidem*, с. 324.

²⁶ *Ibidem*, с. 407.

²⁷ *Ibidem*, с. 265.

нарешті, що то останній (!) йому лист од Таї <...>²⁸. Знак оклику у вставленні підкреслює силу емоційного почуття героя (стан тривоги) й залежить від модальної семантики основного речення. Однослівні парентези переважно слугують для внесення в речення додаткового смислу в конкретний момент мовлення та уточнюють невеликий обсяг інформації.

Двослівні парентетичні конструкції представлені незначною кількістю прикладів. Серед двокомпонентних парентез наявні сполучення повнозначних слів, а саме:

– двох прислівників, напр.: „Знову вона мовби вгадала Отавині думки і ще раз – *вже вкотре* – здивувала його своєю проникливістю”²⁹;

– прислівника з дієсловом, напр.: „<...> тільки для дітей перед сном зігрівано постіль засовуваними під ковдри мідними тазами, повними розжареного вугілля, навіть – *соромно сказати!* – виходку путяшого не мали в замку <...>”³⁰;

– прислівника з прикметником, напр.: „<...> а ще не хотілося йому, щоб ота гарна тьмавість лягала на пухку (*теж спітнілу!*) долоню світлочубого Ситника”³¹;

– дієприкметника з іменником, напр.: „<...> а віз ріпи – *нечуване діло!* – продають за гривну, хоч що таке – ріпа?”³²

Спостерігається також поєднання двох іменників – однорідних членів речення, напр.: „<...> а може, перша літера була Ж – *життя, жито* – і мала кшталт предивного еліпса, як зернина, як сонце, як місяць, як дитяче личко або жіноче око?”³³

Двокомпонентні парентези можуть виражатися синтезом повнозначної та службової частин мови, зокрема:

– частки з дієсловом, напр.: „<...> і якби батько хоч трохи був пішов йому назустріч, то – *як знати* – може, й уцілів би <...>”³⁴;

– прийменника з іменником, напр.: „<...> а з цього боку – *для відвідувачів* – два фотелі, глибокі, спокійні, в тьмяному полиску темно-вишневої шкіри”³⁵. Серед двослівних парентез, що складаються з прийменника та іменника, помічено й відокремлений член речення – додаток, напр.: „...щодня народжувалися діти, щодня в Палаці одружень (*окрім вихідних*) відбувалися урочисті шлюбні церемонії <...>”³⁶.

²⁸ *Ibidem*, с. 590.

²⁹ *Ibidem*, с. 23.

³⁰ *Ibidem*, с. 359.

³¹ *Ibidem*, с. 35.

³² *Ibidem*, с. 357.

³³ *Ibidem*, с. 419.

³⁴ *Ibidem*, с. 270–271.

³⁵ *Ibidem*, с. 323.

³⁶ *Ibidem*, с. 585.

Трапляються сполучення вигука з іменником, напр.: „Зондерфюрер говорив – о, диво! – українською мовою, хоч з незвичним металевим акцентом <...>”³⁷. Наявний поодинокий випадок злиття прикметника та вставного слова, яке вказує на впевненість, напр.: „<...> художникам (*посереднім, звісно*) завжди чомусь здається, що чим у більшому місті вони мешкають, тим і самі стають більшими”³⁸. Функції двокомпонентних парентез різні. Здебільшого це вираження емоцій (*о диво! соромно сказати!*) або авторський коментар, який чи то стверджує думку (*посереднім, звісно*), чи то виражає сумніви (*як знати*), або підкреслює певну інформацію, уточнюючи її (*вже вкотре; для відвідувачів*) тощо. У парентез, що складаються лише з розділових знаків (!) або супроводжуються розділовими знаками (*о диво! соромно сказати!*), експресивна складова, на нашу думку, виражена максимально.

Багатослівні парентези представлені різноманітними сполуками. Вони виражаються:

– словосполученням, напр.: „Христос один раз преподає хліб („се тіло моє”), другий – чашу з вином („се кров моя”)”³⁹; „Часи, коли люди дозрівали швидко, старіли рано, часи, коли чотирнадцятилітня королева наказувала задусити вночі свого шістнадцятилітнього чоловіка (*застарий для неї*) і сама приходила в темну спальню <...>”⁴⁰. Серед вставлених словосполучень спостерігаємо лише вільні, стійких (фразеологізованих) помічено не було;

– простим поширеним реченням, напр.: „<...> або ж вималюються йому в сірій нудьзі щоденності барвисті плями, закружляють у нескінченному танку, ваблячи погляд, вбираючи очі (*дід Родим розтирає в круглих дерев’яних ложках з відламаними черенками свої краски*), а то зненацька посеред найбільшого велелюддя обступлять його непробивні лісові гущавини <...>”⁴¹; „А коли вийшов з церкви, де ждав його вірний воєвода Будий (*князь молився завжди самотньо*) з двома варягами, п’ятьма нахлинула на нього, мов чорна вода”⁴²;

– простим ускладненим реченням, напр.: „<...> просто гілочка невідомого дерева, яке росло перед кафе, росло десь унизу (*кафе містилося на другому поверсі високого старовинного будинку, складеного з грубих кам’яних квадрів*) і несміливо простягнуло одну лише свою гілочку до нового вікна”⁴³.

Серед парентетичних конструкцій багатокомпонентного наповнення є складні речення, зокрема:

– складнопідрядні з одним підрядним, напр.: „Родимові привозив він меди в збанах, зроблених самим дідом (*Сивоок вельми дивувався, що для себе дід*

³⁷ *Ibidem*, с. 177.

³⁸ *Ibidem*, с. 261–262.

³⁹ *Ibidem*, с. 565.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 63.

⁴¹ *Ibidem*, с. 34.

⁴² *Ibidem*, с. 208.

⁴³ *Ibidem*, с. 8.

не розмальовував ніякого посуду), недбало виставляв їх з луб'яного візка коло хижі, стираючи з лица піт <...>⁴⁴;

– складнопідрядні з кількома підрядними, напр.: „Перераховували по десять разів, прискіпувалися, когось били, когось виставляли в окрему шеренгу, яка мала вже сьогодні відмарширувати до ярів (*а хто сам не міг марширувати, того відтранспортовували автомашинами, бо завойовники були багаті, цивілізовані, технізовані й машинізовані аж по саме нікуди*), крутили й вертіли змучених людей <...>⁴⁵;

– безсполучникові, напр.: „Годі ти пробуєш посадити ще одного і ще (*а причину завжди легко відшукати, причина завжди та сама: для загального добра!*) – і знову все йде заведеним чином, все гаразд, бо держава постійно вимагає пожертв і треба її вдовольняти”⁴⁶;

– складні речення з різними видами зв'язку, напр.:

Але твердо впевнений був князь також у тому, що совається неспокійно перед ним отрок Пантелій не через холодний зимовий вітер з Дніпра, що пробився крізь благі стіни і крізь віконечка (*княгиня Ольга полюбляла поглядати на узвози, щоб бачити, хто й з чим іде до Києва, тому в палаці було безліч віконечок, повернених у бік Дніпра; палац не подобався Ярославові через свою незатишність, князь уже вирішив ставити собі новий палац, як тільки все буде завершено на спорудженні Софії*), – душевне сум'яття від надміру знань порушувало Пантелієве тіло перед князем <...>⁴⁷

Багатокомпонентні парентези можуть виражатися:

– сурядною частиною, напр.: „Мабуть, існує магнетизм поглядів, бо, зрештою, художниця повернула обличчя до вікна (*а перед тим вона мовби навмисне відверталася*), і її погляд зустрівся відразу з чотирма поглядами”⁴⁸; „В такі дні, звиклий до відсутності свого ворога (*а відсутність давала надію й на остаточне його усунення*), стаючи з ним знову віч-на-віч, кінь шалів, і, вже не намагаючись приховати перед Родимом своєї ворожнечі до малого, виявляв її, як тільки міг, – бурхливо й несамовито”⁴⁹;

– підрядною частиною, напр.: „Один був інженер, один (*що вже й зовсім незвично*) – поет, один – лікар, четвертий – Отава”⁵⁰; „Навіть зараз, коли курзал і всі літні майданчики ще тільки лагодилися для справжнього сезону (*бо хто ж їздить на*

⁴⁴ *Ibidem*, с. 34–35.

⁴⁵ *Ibidem*, с. 74–75.

⁴⁶ *Ibidem*, с. 483.

⁴⁷ *Ibidem*, с. 571.

⁴⁸ *Ibidem*, с. 15.

⁴⁹ *Ibidem*, с. 34.

⁵⁰ *Ibidem*, с. 88.

курорти взимку) і коли тільки ті санаторії, що мали великі клуби, могли дозволити собі розкіш шовечора влаштувати для своїх і прибудлих курортників танці...⁵¹.

Зауважимо, що сполучники підрядності не виконують у таких реченнях своєї основної функції – приєднання до головної частини, вони лише займають ініціальну позицію в парентетичній конструкції. Щоправда, вставлення, які починаються сполучниками підрядності, більш тісно пов'язані з основним реченням, ніж парентези, у яких сполучники відсутні. Отже, парентези до головного речення приєднуються як сполучниковим, так і безсполучниковим зв'язком. Серед сурядних сполучників було зафіксовано *а, і, або, та й, але*, серед підрядних – *що, якщо, бо, щоб, де, аби, як, коли, які, хоч, який*.

Парентези можуть виражатися прямою мовою. Такі вставлення передають думки вголос та містять елементи розмовності, напр.:

Ординарець справді трохи ніби аж розгубився, опинившись у загаченому книжками й раритетами професорському кабінеті, але відразу й опанував себе, знов викинув наперед руку („*Навіть привітання вкрали в стародавніх римлян*”, – *подумав про себе Гордій Отава, згодом сказав це й синові, як взагалі намагався ділитись із сином усіма своїми думками, вважаючи Бориса вже цілком дорослим, а головне, прагнучи, щоб той усе запам'ятав, усе перейняв од свого батька*) і відрекомендувався <...>⁵²

Подібна парентеза є унікальним синтезом кількох значень (реакція на побачене та почуте, коментар, що містить внутрішнє мовлення, подальше розгортання подій), але роль і вага кожного значення при цьому не втрачається. Тож, з одного боку, маємо гармонійно поєднані значення, з іншого – збереження їхньої рівноправності, тобто спостерігаємо поліфонію семантики вставлення.

Парентетичні конструкції доволі часто починаються вставними словами або містять їх усередині. Вставні компоненти різні за значенням, вони, зокрема, вказують на:

– припущення, напр.: „Мав город незвичний кшталт великого трикутника, одним боком майже входив у озеро (*а може, вибрідав з нього?*), високі зелені вали його були зміцнені дубовими клітьми <...>”⁵³; „<...> і хоч це обіцяло, може, життя, хто міг таким чином уціліти (*ймовірно, тільки ймовірно!*) – не відгукнувся і навіть прирік собі в думці <...>”⁵⁴;

– упевненість, напр.: „але й того видалося замало розпусникові, бо як народився від грекині Святополк (*власне, син Ярополчий*), а Рогніда розрішилася

⁵¹ *Ibidem*, с. 12.

⁵² *Ibidem*, с. 307–308.

⁵³ *Ibidem*, с. 144.

⁵⁴ *Ibidem*, с. 81.

Ізяславом, то вже князь мав у себе нову жону, Любушку-чехиню, та й та привела йому тільки одного сина Вишеслава і впала в немилість і відправлена була назад до Чехії в якийсь монастир <...>⁵⁵; „Він узяв всі мої малюнки (*ясна річ, ті, які подобаються мені самій*) і зробив щось, мовби музикальні гравюри з цих малюнків, а потім усе це з'єднав у цілість”⁵⁶;

– невпевненість, напр.: „Торік у гордині своїй дійшов до того, що коронувався на короля (*здається, купивши ту корону в папи римського, чи що*), а заледве два місяці побув королем <...>”⁵⁷;

– незадоволення, напр.: „Від своєї третьої жони Емнільди мав він синів Мішка, який згодом успадкував престол (*на жаль, нічого більше, бо не прозвали його Великим, як Болеслава, а – Гнусним*), і Оттона, а також двох доньок <...>”⁵⁸;

– зв'язок між думками, напр.: „Камери в катакомбах, мовляв, прикрашалися так само, як і взагалі тоді прикрашалися живописом різні приміщення (*для прикладу, в Помпеях, де це можна простежити найвиразніше: стіни розділялися лініями і обрамленням на різні поля, а вже ці останні пошвавлювалися міфологічними фігурками*)”⁵⁹. Такий симбіоз вставних і вставлених компонентів посилює модальність парентези, яка передає ставлення автора до висловлювання: авторська думка стає більш виразною й виходить на перший план.

Особливістю художньої мови П. Загребельного є парентетичні конструкції, виражені текстом, напр.:

Вона була заснована при храмі Серапіса Птоломеем Фісконом і поповнена Марком Антонієм перевезеною для Клеопатри бібліотекою Пергама, що складалася з 200 тисяч книг і звитків. Там була зібрана мудрість усього дотихчасового світу. (*До речі, пергамська книгозбірня виникла свого часу як свідчення культурного суперництва між Александрією і Пергамом. Коли Птоломей Філадельф заснував у Брухіоні – аристократичній частині Александрії – першу велику бібліотеку, цар Пергама Євмен взявся за це й у своїй столиці. Лякаючись суперництва, Птоломей Єніфан заборонив вивіз папірусу, на якому тоді писано. Тоді Євмен, шукаючи матеріалу для письма, винайшов те, що відоме тепер під іменням „пергамен”, тобто ягнячу або телячу відповідним чином виготовлену шкіру.*) Феодосій видав указ про знищення цього осередку поганських знань⁶⁰.

⁵⁵ *Ibidem*, с. 191.

⁵⁶ *Ibidem*, с. 590.

⁵⁷ *Ibidem*, с. 486.

⁵⁸ *Ibidem*, с. 469.

⁵⁹ *Ibidem*, с. 82.

⁶⁰ *Ibidem*, с. 278.

Автор використовує парентезу як окрему, абсолютно самостійну одиницю, уведено не в речення, а вставлену між реченнями. Парентетична конструкція, що розглядається, складна за будовою й завдяки унікальності структури відзначається автономністю комунікативного процесу. Це один із прикладів текстобудови, що демонструє багаторівневий процес висловлювання лінійного характеру. Спостерігаємо основну лінію розповіді (до та після вставлення) і допоміжну (другорядну), що передається через парентезу, яка складається із кількох речень і може бути окремим самостійним інформаційним центром, що створює паралельне повідомлення до основного й не порушує його цілісності. Такий випадок уживання поодинокій, але він є показовим прикладом нашарування текстових характеристик у межах абзацу. Якщо в реченнях із парентетичними компонентами вставлення є складовою частиною основної конструкції, то в аналізованому випадку йдеться про кілька ізольованих одна щодо одної предикативних одиниць, які не входять одна в іншу, але при цьому становлять синтаксичне ціле. Багатокомпонентне вставлення робить не просто побіжне зауваження або доповнення, воно надає ґрунтовну інформацію щодо всього висловлювання, конкретизуючи в деталях кожен смислову ланку. Читач завдяки таким парентезам здобуває нові знання, не передбачені основним змістом тексту. Ці вставлення мають не просто уточнювальний чи інформативний характер, у якийсь момент вони перебирають на себе основне навантаження й виконують текстотвірну та ретроспективну функції. Такі парентетичні конструкції граматично не пов'язані з основною думкою сусідніх речень, вони виконують роль перехідних одиниць між реченням і текстом.

Речення в романі *Диво* П. Загребельного можуть містити одночасно декілька вставлених одиниць різної структури. У таких конструкціях головне речення ніби губиться серед вставлених, завдяки чому досягається неперервність повідомлень і нескінченність інформації. Подібні структури нагадують складне синтаксичне ціле, де речення, об'єднані граматично та за змістом, виражають думку більш розгорнуто й вільно; де головне речення передає основну, найбільш важливу, інформацію, а вставлені компоненти уточнюють, конкретизують або поглиблюють її. Напр.:

Так і плив одтоді Константинополь далі й далі, змінювалися в палацах імператори, в короткім часі місто вже не вмещалося в тісному обширі, окресленому стіною Константина, і новий імператор Феодосій (*щоправда, вже не Великий, а Малий, названий, видно, так через те, що багато літ був попихачем своєї жони Євдоксії*) звелів провести нові мури, які було названо Довгими, або ж (*на його честь*) мурами Феодосія⁶¹.

⁶¹ *Ibidem*, с. 277.

Вставлені одиниці (особливо якщо їх кілька), завдяки пунктуаційному виокремленню, підвищують свою інформативність, тобто стають більш значущими. Закладений у них смисл не губиться в контексті речення й не втрачається на тлі його величини. У такий спосіб через структурне членування речення реалізується прагматичний ефект мовлення. Важливу роль при цьому відіграє добір лексем, семантику яких автор максимально пристосовує до конкретної мовної ситуації. Експресивність подібних речень беззаперечна, у них яскраво виражений оцінний характер, який має „спровокувати” читача та викликати в нього відповідні емоції.

Отже, для стилю П. Загребельного характерний прагматизм: письменник бажає подолати розрив між теорією (у нашому випадку це „написання тексту автором”) і практикою (усвідомленням та правильним розумінням прочитаного, тобто вдалою інтерпретацією тексту читачем). Думки автора, манера його письма, будова речень спрямовані на практичні результати, щоб читач (реципієнт інформації) мав ефект від прочитаного, зрозумів істинний смисл сказаного письменником. Тож постулати, якими П. Загребельний керується як автор у своїх творах, – це корисність, доцільність, дієвість, практична реалізація змісту, бажання задовольнити читацькі інтереси. Із зазначених характеристик впливає один із критеріїв експресивності – ступінь впливу на адресата, який у письменника реалізується через бажання писати не марно, а з чітко окресленою метою, напр.:

Імператор же, відтрапезувавши з патріархом (щоб не согрішити скоромним, святий отець пригощав царя приправленою з далекої Русі дивною рибою осетром, осетра вносили на золотих парчевих ношах, прикрашених корогвами, і Константин, який любив попоїсти, зустрів воістину царську рибу плесканням у долоні, жестом найвищого захвату), розпрощався з главою церкви, якому не годилося бути на каранні ворожих болгар, і переоблачився в багрянний, тяжко шитий золотом і обнизаний перлами й самоцвітами коловій (в багрянному коловії завжди зображувано розп'ятого Ісуса Христа, страждання і царственість поєднувалися в цій накидці), замість вінця надяг тогу, або тіару, і в супроводі чинів кувуклія в багряних сагіях прибув на форум, щоб стати свідком вершини сьогоднішнього тріумфу⁶².

Доказом прагматичності тексту й водночас особливістю авторського викладу є вмiле „вмонтування” кількох вставлених одиниць, абсолютно різних за змістом. Таке багатоманіття парентез допомагає об'єднати в нерозривне ціле події, пояснення, опис зовнішності, авторські ремарки, припущення тощо. Подібне розмаїття інформації є проявом експресивності художнього тексту, напр.:

⁶² *Ibidem*, с. 288–289.

Та капітан далі не міг помагати дивакові професорові, його частина мала просуватися кудись далі („*змінювати дислокацію*”, – *пояснив він*), лишити Отаві тритонку, попри всю свою закоханість у Київ, капітан-владимирівець (*русявий красень з блакитними очима*) не міг – інакше-бо йому загрожував трибунал, – тоді професор купив на Євбазі (*де тоді можна було придбати будь-що*) коняку з селянським возом, віддав за неї шалені гроші, всі свої довоєнні заощадження без вагання віддав неголеному невмиваці, який почував себе паном тільки тому, що мав коняку (*може, навіть украв її*), тоді як ніхто більше не міг і мріяти про такий скарб, бо коняка – то був засіб пересування, то був транспорт, то була змога рухатися, втекти, врятуватися⁶³.

Зауважимо, що такі парентези тяжіють до розмовності й додають жвавості та виразності викладу. Завдяки реченням із кількома вставленнями П. Загребельному вдається зробити виклад інформації неперервним, у такий спосіб автор уникає дискретності, тобто розділеності, тексту. Подібні утворення нагадують „будинок з багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово і не за строгим планом”⁶⁴. Але (!) завдяки таким „надбудовам-вставленням” увиразнюється текст, простежується динаміка викладу. Речення з кількома парентезами є цікавими не тільки з погляду їхньої будови, закладеного в них смислу, використання розділових знаків, а й модальності, що характеризує не лише дію в її процесі, а й демонструє ставлення автора до повідомлюваного, відображає його позицію. Напр.:

Я міг би зайти до вас, міг би запросити вас до себе („*Так, так, – думав Отава, – ти все можеш, тобі все дозволено, ти сам собі пан, сам собі свиня, а от хто я тепер, і що, і навіть що?*”), але... Нам треба для цього обрати нейтральну територію („*Так ніби існує нині де-небудь нейтральна територія!*” – *думав Отава*), щоб жодна з сторін не мала морального опертя і підтримки („*Ти певний, що я зламаний остаточно, що мені ждати підтримки нізвідки, що обставини притисли мене, знищили мене*”, – *подумав Отава*), тому я пропоную завтра вранці зустрітися просто в соборі, в цій вашій Софії, яку ви так добре знаєте, яку ви любите...⁶⁵

У реченні, що розглядається, перше вставлення передає невдоволення, друге – міркування, третє – незадоволення. Кожна парентеза перебуває в смисловому

⁶³ *Ibidem*, с. 118.

⁶⁴ О. Білецький, *Панас Мирний. Твори*: у 5 т., т. 1, Київ 1954, с. 21.

⁶⁵ П. Загребельний, *Op. cit.*, с. 185.

протиставленні щодо головної частини речення; такий контраст створює експресію тексту. Емоційності та образності додає контекст, який сприяє інтенсивності викладу та передає напруженість ситуації. Ступінь експресивності парентези залежить ще й від „яскравості” значень лексичних одиниць, які здебільшого містять потужні емоції й орієнтують читача на розуміння тексту на рівні чуття та інтуїції. Зазначені вище вставлені конструкції ілюструють процес аналітичного мислення Отави, який за допомогою внутрішнього монологу та логічних роздумів намагається усвідомити справжню суть сказаного Шнурре, тобто пізнати істинність слів свого опонента. Завдяки парентезам читач може створити психологічні портрети Отави та Шнурре, глибше зрозуміти їхні вчинки та ставлення один до одного.

Аналіз парентез у романі *Диво* виявив, що вони найчастіше виділяються дужками, рідше тире. Вставлених одиниць, відокремлених комами, не було виявлено. Дужки при парентезах більш прийнятні, адже концентрують увагу читача на вміщеній у них інформації. Вони здебільшого виражають доповнення, ставлення автора до повідомлюваної інформації, побіжні додаткові зауваження. Доволі часто неможливо чітко розмежувати значення парентез, оскільки вони одночасно можуть надавати різноманітну інформацію, напр.: „Жив у величезнім батьківському помешканні, серед книжок, раритетів (*ікон не було, їх вивіз Адальберт Шнурре так само, як вивіз усю колекцію з київських музеїв, і знайти крадені скарби так і не вдалося*), над Отавою підсміювалися: дивак, старий парубок, засохне коло своїх фресок і мозаїк...”⁶⁶ Вставлене речення поглиблює зміст головної частини, повідомляючи про відсутність ікон серед раритетів, дає пояснення, чому їх не було, та уточнює, що цінності так і не були знайдені.

Вставлені одиниці переважно стоять у середині речення, рідко займають позицію в кінці речення. Місце парентези визначається прагматичними комунікативними чинниками, які враховують логічну доцільність і семантичну потребу, напр.:

...Довелося німецькому командуванню посилати на Балкани генерала Рендулича, сподіваючись, що його сербське походження стане в пригоді (*справа в тому, що невеличка частина сербів, яесь із племен, ще в давні часи замешкала на території сучасної Австрії; це було войовниче плем'я, з нього виходили досить умілі воєначальники, ця війна знає такі імена, як Браухич і Рендулич, якщо говорити про найвідоміших, тепер трохи смішно згадувати, що головнокомандуючим арміями, які йшли по Європі, насаджуючи чистоту раси, був виходець з слов'янського народу Браухич, але тоді було не до сміху*)⁶⁷.

⁶⁶ *Ibidem*, с. 264.

⁶⁷ *Ibidem*, с. 508.

Парентези, які передають почуття автора, ніколи не стоять наприкінці речення, напр.: „<...> тоді зовсім несила буде боротися з своїм наміром спитати, будь-що спитати (*навіщо, навіщо?*), тому зупинився <...>”⁶⁸; „У 1169 році Андрій, якого згодом – *о іронія!* – названо Боголюбським, послав проти Києва ополчення одинадцяти північноруських князів на чолі з своїм сином Мстиславом”⁶⁹.

Парентези в романі *Диво* виконують дві основні функції:

1) повідомлення додаткової, але важливої інформації; надання пояснень; вираження ставлення автора до події чи персонажа або одного героя до іншого; узагальнення змісту основного речення;

2) вираження авторської модальності, яка реалізується через ставлення письменника до змісту висловлення, через побіжні зауваження та асоціації автора.

Парентези, які доповнюють або уточнюють інформацію основного речення, переважно виконують комунікативну функцію, напр.: „По вулиці проїздили німецькі машини, легкові й вантажні, тягнулися кінні запряги (*криті міцні фургони, вгодовані бельгійські важковози, мордаті візники в негнучких зеленавих плащах*), по тротуарах теж ішли німці, солдати, рідше офіцери, а киян майже й не видно було...”⁷⁰. Вставлені одиниці, що реалізують комунікативну функцію мови, характеризуються максимальною виразністю завдяки темпоритму та різноманітності інтонації, яка є своєрідною реакцією на події та явища, напр.: „Таязиков А. (*Чоловік? Справді, якийсь чоловік маскується під жінку, щоб кинути шмат голої правди?*)”⁷¹ Подібними вставленнями автор підкреслює важливі компоненти тексту, активізує увагу читачів і сприяє емоційному насиченню повідомлення.

У романі спостерігається значна кількість парентез із модально-оцінним значенням. Такі вставлення передають:

– бажання, напр.: „Професор Отава навшпиньки прокрався коридором, нечутно зняв ланцюжок (*бачила б баба Галя*), крутнув ключ у замкові, притулив вухо до дверей, ждав Борисових кроків на сходах”⁷²;

– задоволення, напр.: „<...> але всі були піші, не мали жодного коня, з неймовірними труднощами вибралися з відкритого місця в прихисток дерев і там – *о щастя!* – напоткнулися на візок медовара <...>”⁷³;

– незадоволення, напр.: „<...> незабаром „борода” справді підпливла до самих Сивоокових губ – *бери та плюй!* – то була прекрасно доглянена, кругла, розчесана, густо напахчена, чорна борода <...>”⁷⁴;

⁶⁸ *Ibidem*, с. 514.

⁶⁹ *Ibidem*, с. 325.

⁷⁰ *Ibidem*, с. 127.

⁷¹ *Ibidem*, с. 265.

⁷² *Ibidem*, с. 128.

⁷³ *Ibidem*, с. 460.

⁷⁴ *Ibidem*, с. 297.

– припущення, напр.: „<...> хто міг таким чином уціліти (*ймовірно, тільки ймовірно!*) – не відгукнувся <...>”⁷⁵;

– упевненість, напр.: „<...> не так воно й погано прогулюватися в пустельному лісі, зігріватися теплом, що йде від коня, дрімати, похитуючись у сідлі, ні про що не думаючи (*це стосувалося, ясна річ, Ульва*) або ж всотеро перебираючи в гадці, як перебігала вчора перед самим твоїм конем дорогу тонконога дівчина <...>”⁷⁶;

– заперечення, напр.: „<...> вони поступово заглиблювалися в гори, білий (*не ласкавий, ні!*) пил стояв над шляхом удень і вночі <...>”⁷⁷;

– сумнів, напр.: „Залишив недокінчену церкву (*чи й буде коли докінчена!*) і недолюблену Шуйцю (*чи ж можна долюбити до кінця жінку, милу твоєму серцю!*)”⁷⁸.

Часто вживаними є парентези, що містять суб’єктивну модальність. Вони супроводжуються знаком оклику або знаком питання. За допомогою таких парентез автор концентрує увагу читача на важливій інформації, напр.: „В твоїй іронічності я вичитала знання тих сучасних хворощів (*не суспільства! Суспільство гаразд знає, куди прямує і що йому слід робити, але окремі його члени, на жаль, не всі й не завжди володіють тою певністю*)”⁷⁹; „<...> в душі він змирився з княжою примхою (*бо як інакше міг назвати таке дивне рішення?*), але повинен був відстояти своє право покерувати...”⁸⁰. Питальні парентези нагадують риторичні запитання, що не потребують відповіді або виражають авторське міркування вголос, напр.: „По-друге (*а може, саме це й було по-перше?*), не хотів помирати просто задля самого себе”⁸¹. Зауважимо, що використання вставлених одиниць з окличною та питальною інтонацією є прикметною рисою авторського стилю П. Загребельного.

Висновки. У сучасній мовознавчій науці важливими характеристиками речення з погляду його структурної організації є внутрішня компактність, цілісність та злитість. Цілісність структури порушується ускладнювачами, до яких належать парентези, що характеризуються відсутністю зв’язку із структурою речення, у яке вони включені. Вставлені конструкції є класифікаторами експресивності та стилістичними засобами художнього тексту, які сприяють виразності висловлювання. Експресивність парентез реалізується через додатковість інформації та порушення загальноприйнятої будови речення. Багато важить лексика, що лежить в основі вставлень. Слово не просто реалізує своє значення в реченні, тут слово й речення взаємодіють задля максимальної інфор-

⁷⁵ *Ibidem*, с. 81.

⁷⁶ *Ibidem*, с. 217.

⁷⁷ *Ibidem*, с. 227.

⁷⁸ *Ibidem*, с. 341–342.

⁷⁹ *Ibidem*, с. 591.

⁸⁰ *Ibidem*, с. 534.

⁸¹ *Ibidem*, с. 81.

мативності та експресивності. Значну роль відіграє довжина вставлення та пунктуація в ньому. Оформлення вставлених конструкцій розділовими знаками залежить від обсягу самої парентези: чим більше вставлення, тим вища імовірність уживання в парентезі розділових знаків. Це й відокремлення вставних слів, дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, уживання розділових знаків між однорідними членами речення, на межі частин складних речень, при прямій мові тощо. Тож експресивність парентези проявляється в оригінальності її структури та доповнюється відповідною пунктуацією, що відображає прояв почуттів, волевиявлення, незакінченість думки або її перерваність. На основі аналізу ілюстративного матеріалу було з'ясовано, що вставлені конструкції збільшують не тільки структуру речення, а і його смислове наповнення, створюючи двоплановість вираження – як змістову, так і комунікативну. Незважаючи на те, що парентетичні елементи є ускладнювачами, завдяки їм досягається лаконізм висловлення, адже вставлення з'являються там, де потрібне гранично стисле та інформативне вираження думки, тобто миттєве пояснення, міркування, підкреслення авторської позиції, підтвердження або спростування думки оповідача, вияв емоцій, авторська ремарка тощо. Парентетичні компоненти – це вторинний план основного змісту, через який автор взаємодіє з читачем. Отже, вставлені одиниці в художньому масиві П. Загребельного, з одного боку, забезпечують прагматичність викладу, нерозривність повідомлення, з іншого боку, слугують „акцентуантами” важливості інформації та моменту, який підкреслюється.

Спостереження над мовою роману засвідчує різноманітність парентез із погляду структури. Вони представлені одно-, дво- та багатокомпонентними одиницями. Серед багатокомпонентних структур спостерігаються різні типи простих та складних речень. Парентези можуть бути окремим текстом, що зумовлено комунікативними та стилістичними потребами. Вони збагачують мову, дозволяють більш точно й виразно висловити авторську думку та позицію й максимально сприяють експресивності. Функції парентез відзначаються багатогранністю, здебільшого ті, що виражають авторську модальність, серед них: бажаність, задоволення, незадоволення, припущення, упевненість, сумнів тощо.

Перспективи подальших досліджень. Варто звернути увагу на вивчення парентези в різних типах дискурсів одного часового проміжку задля зіставлення та виявлення спільних і відмінних ознак у структурі вставлень та їхніх функційних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Білецький О., *Панас Мирний. Твори: у 5 т., т. 1*, Київ 1954. [Bilec'kij O., *Panas Mirnij. Tвори: u 5 t., t. 1*, Київ 1954.]
- Бойко Н., *Проблеми експресивного синтаксису в лінгвістичній спадщині професора Н. Гуйванюк [в:] Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи*

дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.), Чернівці 2022, с. 58–60. [Bojko N., *Problemi ekspresivnogo sintaksisu v lingvističnij spadžini profesora N. Gujvanûk* [v:] *Aktual'ni problemi sintaksisu: sučasnij stan i perspektivi doslidžennâ: materîali mižnarodnoï naukoivoï konferencii, prisvâčenoï 110-riččû vid dnâ narodžennâ profesora Îlariona Slin'ka* (Černivci, 16–17 červnâ 2022 r.), Černivci 2022, s. 58–60.]

Борисович О., *Функції парентези в оглядах серіалів (на матеріалі англомовних онлайн-медіа* [v:] „Львівський філологічний часопис”, №3, 2018, с. 42–46. [Borisovič O., *Funkcii parentezi v oglâdah serialiv (na materîali anglovovnih onlajn-media* [v:] „L'vivs'kij filologičnij časopis”, №3, 2018, s. 42–46.]

Великий тлумачний словник сучасної української мови, уклад. і голов. ред. В. Бусел, Київ 2005. [*Velikij tumačnij slovnik sučasnoï ukraïns'koï movi*, uklad. i golov. red. V. Busel, Kiïv 2005.]

Висоцький А., *З історії вивчення вставних і вставлених частин речення* [v:] *Система і структура східнослов'янських мов*, Київ 1998, с. 218–223. [Visoc'kij A., *Z istorii vivčennâ vstavnih i vstavlenih častin rečennâ* [v:] *Sistema i struktura shidnoslov'âns'kih mov*, Kiïv 1998, s. 218–223.]

Вовк А., *Експресивний синтаксис: з історії вивчення* [v:] *Український смисл: науковий збірник*, Дніпропетровськ 2016, с. 254–264. [Vovk A., *Ekspresivnij sintaksis: z istorii vivčennâ* [v:] *Ukraïns'kij smisl: naukovij zbirnik*, Dnipropetrovs'k 2016, s. 254–264.]

Воробець О., *Синоніміка поширювачів у семантичній структурі речення* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, с. 65–72. [Vorobec' O., *Sinonimika poširûvačiv u semantičnij strukturî rečennâ* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 4, 2016, s. 65–72.]

Гуйванюк Н., *Синтаксичні експресеми з антиципацією* [v:] *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: зб. наук. пр., присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко*, Київ 2007, с. 58–60. [Gujvanûk N., *Sintaksični ekspresemi z anticipačieju* [v:] *Lingvostilistika: ob'êkt – stil', meta – ocinka: zb. nauk. pr., prisv. 70-riččû vid dnâ narodžennâ prof. S. Â. Êrmolenko*, Kiïv 2007, s. 58–60.]

Загнітко А., *Семантика і прагматика вставлених одиниць в українському реченні* [v:] „Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна”, вип. 28, 2000, с. 301–309. [Zagnitko A., *Semantika i pragmatika vstavlenih odinic' v ukraïns'komu rečenni* [v:] „Visnik L'vivs'kogo univrsitetu. Seriâ: Filologična”, vip. 28, 2000, s. 301–309.]

Загнітко А., *Сучасні лінгвістичні теорії: монографія*, Донецьк 2006. [Zagnitko A., *Sučasnî lingvistični teorii: monografiâ*, Donec'k 2007.]

Загнітко А., *Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія*, Донецьк 2001. [Zagnitko A., *Teoretična gramatika ukraïns'koï movi: Sintaksis: monografiâ*, Donec'k 2001.]

Загребельний П., *Диво*, Харків 2005. [Zagrebel'nij P., *Divo*, Harkiv 2005.]

Кобченко Н., *Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 83–97. [Kobčenko N., *Sfera poširennâ*

napřivpredikativnogo sintaksičnogo zv'ázku [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, s. 83–97.]

- Козак Р., *Парентеза у когнітивно-дискурсивній системі експресивного синтаксису східнослов'янських мов* [в:] „Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки”, вип. 37, 2014, с. 147–151. [Kozak R., *Parenteza u kognitivno-diskursivnij sistemì ekspresivnogo sintaksisu shidnoslov'áns'kih mov* [v:] „Naukovì pracì Kam'áneč'-Podil's'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ìvana Ogiéнка: Filologìčni nauki”, vip. 37, 2014, s. 147–151.]
- Колоїз Ж., *Дискусійні моменти теорії вставлень* [в:] „Філологічний часопис”, вип. 2 (14), 2019. [Koloiz Ž., *Diskusijni momenti teorìi vstavlen' [v:] „Filologìčnij časopis”, vip. 2 (14), 2019.]*
- Кульбабська О., *Комунікативно-прагматичні функції парентез у текстах повчань святих Отців-подвижників* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету”, вип. 506–508: Слов'янська філологія, Чернівці 2010, с. 62–68. [Kul'babs'ka O., *Komunikativno-pragmatìčni funkciì parentez u tekstah povčan' svàtih Otcìv-podvižnikìv* [v:] „Naukovij vísnik Černivec'kogo unìversitetu”, vip. 506–508: Slov'áns'ka filologiá, Černivci 2010, s. 62–68.]
- Мамалига А., *Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет)* [в:] „Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія: Журналістика”, вип. 4, 1997, с. 239–248. [Mamaliga A., *Rivni tekstovogo viokremenná vstavnih ì vstavlenih konstrukcij (na materialì gazet)* [v:] „Visnik Kiïvs'kogo unìversitetu im. T. Ševčenska. Seriá: Žurnalistika”, vip. 4, 1997, s. 239–248.]
- Основні лінгвостилістичні поняття і категорії (словник-довідник філолога)*, уклад. І. Коломієць, Умань 2015. [Osnovni lingvistilistični ponáttá ì kategorìi (slovník-dovidnik filologa), uklad. Ì. Kolomiéc', Uman' 2015.]
- Пацаранюк Ю., *Парентетичні конструкції у реченнєвій структурі іронічних висловлень: їх ознаки та функції* [в:] „Лінгвістичні студії”, вип. 13, 2006. [Pacaranúk Û., *Parentetični konstrukciì u rečennévij strukturì ironìčnih visloven': ih oznaki ta funkciì* [v:] „Lingvistìčni studìi”, vip. 13, 2006.]
- Словник іноомовних слів*, за ред. О. Мельничука, Київ 1974. [Slovník inšomovnih sliv, za red. O. Mel'ničuka, Kiïv 1974.]
- Словник тропів і стилістичних фігур*, авт.-уклад. В. Святовец, Київ 2011. [Slovník tropìv ì stilističnih figur, avt.-uklad. V. Svátovec', Kiïv 2011.]
- Словничок з творів Івана Франка*, <https://zbruc.eu/node/26111>, [11.03.2024]. [Slovníček z tvorìv Ìvana Franka, <https://zbruc.eu/node/26111>, [11.03.2024].]
- Чабаненко В., *Стилістика експресивних засобів української мови*, Запоріжжя 2002. [Čabanenko V., *Stilistika ekspresivnih zasobìv ukráins'koì movi*, Zaporìžžá 2002.]
- Шевченко Т., *Кобзар. Повна збірка поезій*, Київ 1939. [Ševčenko T., *Kobzar. Povna zbìrka poezij*, Kiïv 1939.]
- Шульга С., *Семантико-синтаксичні особливості українських й англійських паремій: зіставний аспект* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, с. 295–303.

[Šul'ga S., *Semantiko-sintaksični osoblivosti ukraïns'kih j anglïjs'kih paremïj: zïstavnij aspekt* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 6, 2018, s. 295–303.]

Шульжук К., *Синтаксис української мови*, Київ 2004. [Šul'žuk K., *Sintaksis ukraïns'koï movi*, Kïïv 2004.]

Турчак Олена – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри європейських і східних мов та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля.

**LITERATUROZNAWSTWO
I KULTUROZNAWSTWO**

Ірина ЗБИР, Iryna ZBYR

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-5852-2002

e-mail: ivtorak@gmail.com

Використання досвіду Інституту польської глотодидактики Ягеллонського університету у Львівському національному університеті імені Івана Франка

**Using the experience of the Institute of Polish Glottodidactics
of the Jagiellonian University at the Ivan Franko National
University of Lviv**

The article concentrates on the current state and prospects of the development of linguodidactics of Ukrainian as a foreign language at the Ivan Franko National University of Lviv in the post-war period. One of the new solutions in this direction is the opening of an institution like the Institute of Polish Glottodidactics of the Jagiellonian University as a separate division of the Faculty of Philology, which, on the one hand, is engaged in training and certification of foreign students' knowledge of Ukrainian as a foreign language, and, on the other hand, has become a research center that trains specialists in teaching Ukrainian as a foreign language, develops methods of teaching Ukrainian as a foreign language (as a second or inherited language), conducts scientific research, as well as organizes conferences, symposia and trainings for Ukrainianists from various centers around the world. In the future, this will not only help to reorganize the work of preparatory faculties (departments), departments of Ukrainian Studies, centers of international education of Ukrainian universities, but also to popularize the Ukrainian language, history and culture around the world. Today, this issue is often raised at many conferences and meetings, but there is no unequivocal answer either from the state or individual institutions. Therefore, the Institute of Polish Glottodidactics, which has gone through a long and difficult path of formation, can become a good example in the implementation of this idea.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, methods of teaching Ukrainian as a foreign (second or heritage) language, linguodidactics, glottodidactics, Institute of Polish Glottodidactics of the Jagiellonian University

У статті звернено увагу на сучасний стан і перспективи розвитку лінгводидактики української мови як іноземної в Львівському національному університеті імені Івана Франка у повоєнний час. Одним із нових рішень у цьому напрямку є відкриття інституції на зразок Інституту польської глотодидактики Ягеллонського університету як окремого підрозділу філологічного факультету, яка з одного боку займається навчанням і сертифікацією знань з УМІ іноземних студентів, а з іншого – стала науковим осередком, у якому готують спеціалістів з викладання УМІ, розробляють методики навчання української мови як іноземної (як другої чи успадкованої), проводять наукові дослідження, а також конференції, симпозіуми, тренінги для українців з різних осередків на цілому світі. У майбутньому це допоможе не лише реорганізувати роботу підготовчих факультетів (відділень), кафедр українознавства, центрів міжнародної освіти українських університетів, а й популяризувати українську мову, історію та культуру у світі. Сьогодні це питання часто порушується на багатьох конференціях, зустрічах, однак немає однозначної відповіді ані з боку держави, ані окремих інституцій. Тому Інститут польської глотодидактики, який пройшов довгий і важкий шлях становлення, може стати добрим прикладом у реалізації цього задуму.

Ключові слова: українська мова як іноземна, методика викладання української як іноземної (другої чи успадкованої), лінгводидактика, глотодидактика, Інститут польської глотодидактики Ягеллонського університету

Викладання української мови як іноземної (далі – УМІ) у Львівському національному університеті імені Івана Франка (далі – ЛНУ) почалося від 1991 року – часу проголошення незалежності України. Це молода навчальна дисципліна, що швидко розвивається та реагує на різні зміни в українському суспільстві, за понад 30-літню історію пройшла шлях трансформації від навчання української мови іноземних студентів до складної наукової дисципліни із власною методикою, термінологією, науковими здобутками викладачів-практиків і дослідників цього напрямку та окремою спеціалізацією філологів „Українська мова як іноземна”. В останнє десятиліття зросла зацікавленість українською мовою у світі: інтеграція України в Європейський Союз, Євромайдан, Революція Гідності, війна на Сході України, а згодом і повномасштабне вторгнення росії на територію нашої держави 24 лютого 2022 року ознаменували ряд змін, із якими стикається українська освіта та лінгводидактика УМІ зокрема. Тому слід усвідомлювати сьогоденну ситуацію як невідворотні процеси, які мають безпосередній вплив на розвиток УМІ, отже, наукова дисципліна повинна реагувати на них та змінити свої напрями в найближчі роки.

Мовне питання в Україні завжди було наріжним каменем, однак сьогодні нам слід говорити не лише про методи навчання УМІ, а про ідею розбудови української мовної ідентичності та української національної ідентичності загалом. Багато століть української бездержавності та тотальна русифікація, яка тривала і в часи незалежності, призвела до надзвичайно негативних наслідків: поява російськомовних українців, які, того самі не усвідомлюючи, не знають

ані російської, ані української мови, а розмовляють покручем, який називаємо „суржиком”, утрата національної ідентичності та самоідентичності, байдужість до всього українського як елемента національної культури. Тому це проблема, яку потрібно розв’язувати на державному рівні, адже від цього залежить майбутнє України, її політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток, а щонайважливіше, сприйняття України у світі.

Отже, одним із основних чинників, який має відіграти ключову роль у становленні української державності, національної ідентичності та популяризації України (її культури, літератури, історії) у світі, є українська мова. У наш час викладання української мови не лише як іноземної, але другої чи успадкованої стоїть перед глобальними викликами. Не йдеться лише про викладання УМІ іноземним студентам в Україні чи за кордоном (так звану *дидактику*), а також про методику навчання УМІ, термінологію, дослідження та осмислення явищ та підходів у розвитку цієї наукової дисципліни, сертифікацію знань тощо (*глотодидактику*). У найближчій перспективі ці зміни неминучі, оскільки Україна прагне інтеграції з ЄС, тож освіта та наука повинні розвиватися за загальними принципами, а українська мова має стати однією з мов ЄС, тому її викладання має відповідати *Загальним Рекомендаціям з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання*¹ та сучасним методам і напрямкам роботи.

Метою цієї статі є пошук нових рішень інституційного реформування центрів/кафедр викладання УМІ в ЛНУ та розробка плану-проекту головних завдань, щоб популяризувати, удосконалювати процес методики викладання УМІ та систематизувати роботу української глотодидактики загалом, розвиваючи нові напрямки діяльності.

Слід зауважити, що досвід Інституту польської глотодидактики Ягеллонського університету в пошуку нових рішень інституційного реформування та вдосконалення процесу лінгводидактики УМІ в ЛНУ вибрано не випадково. По-перше, це нова інституція, яка була створена у 2020 році, однак за останні 50 років своєї активної діяльності глотодидактика польської мови як іноземної пройшла шлях від практичної до теоретичної дисципліни і виокремилася з прикладного мовознавства, що теж було спричинено популярністю польської мови у світі та входом Польщі до ЄС у 2004 р. По-друге, польська та українська мови – це слов’янські мови, а тому методики викладання цих мов є подібними. Про це свідчать численні праці відомих польських дослідників, на які покликаються українські вчені². По-третє, сьогодні це один із найбільш знаних Інститутів польської глотодидактики не лише в Польщі, а й у світі, що зауважують інші

¹ *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання*, наук. ред. С. Ніколаєва, Київ 2003.

² Йдеться про такі праці: Н. Komorowska, *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa 2005; А. Seretny, Е. Lipińska, *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, Kraków 2005; А. Szulc, *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego*, Warszawa 1984 та інші.

науковці. Зокрема, О. Туркевич зазначає, що „приклад Польщі в цьому контексті може бути корисним і для української лінгводидактики”³.

У статті розглянуто структуру Інституту польської глотодидактики Ягеллонського університету, процес його формування, головні завдання та пріоритети розвитку. Тут у нагоді стає монографія професора Владислава Мьодунки, „одного з піонерів викладання польської мови серед іноземців, людини надзвичайно заангажованої та заслуженої у викладанні польської мови, гуру в цій галузі”⁴ – *Глотодидактика польської мови: Походження – сучасний стан – перспективи* (2016)⁵, яка з’явилася на порозі змін і „фактично є підсумком наукових досягнень цієї дисципліни сьогодні”⁶. Звернемося також до інших наукових праць польських дослідників, а саме часопису факультету полоністики Ягеллонського університету „LingVaria”, серія „Глотодидактика”, щоб врахувати здобутки глотодидактики польської мови та зробити проєкцію на український ґрунт.

Сьогодні важко собі уявити розвиток польської економіки та перетворень у політичному житті країни без центрів польської мови та культури у світі. Це ті осередки, що пропагують та заохочують вивчати польську мову не лише за кордоном, а й у самій країні. Одним із таких центрів, який займається підготовкою спеціалістів із викладання польської мови як іноземної, а також навчанням іноземних студентів, які вивчають польську мову для того, щоб навчатися в польських університетах та здобувати різні спеціальності, є Інститут польської глотодидактики Ягеллонського університету. Спробуймо розглянути, у чому полягає його унікальність та як використання досвіду цієї інституції, зокрема деякі напрями його роботи, сприятимуть розвитку лінгводидактики УМІ в ЛНУ.

Інститут польської глотодидактики Ягеллонського університету як науково-педагогічний підрозділ факультету полоністики був створений у березні 2020 року в результаті трансформації Центру польської мови та культури у світі. Як згадує В. Мьодунка, в Ягеллонському університеті від 1965 р. працював Центр польської мови для іноземців („*Studium języka polskiego dla Cudzoziemców*”) в Інституті польської філології, у 1978 р. був перенесений до Інституту дослідження польської діаспори, де в 1980 р. утворено кафедру прикладного мовознавства... Сьогодні це кафедра польської мови як іноземної, яка працює в рамках Центру польської мови та культури у світі на факультеті польської філології⁷.

Варто додати, що цю кафедру було засновано у 2001 році на Факультеті міжнародних та політичних студій Ягеллонського університету, який згодом

³ О. Туркевич, *Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної*, Львів 2015, с. 8.

⁴ R. Cudak, *Glottodydaktyka polonistyczna w perspektywie przemian* [w:] „*Postscriptum Polonistyczne*”, nr 2, 2020, s. 12.

⁵ W. T. Miodunka, *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy*, Kraków 2016.

⁶ R. Cudak, *Op. cit.*, s. 12.

⁷ W. T. Miodunka, *Op. cit.*, s. 33.

теж розділився на два підрозділи: Інститут американських студій та Інститут дослідження польської діаспори.

Сьогодні Інститут польської глотидактики складається з трьох кафедр: кафедра польської мови як іноземної, кафедра прикладної лінгвістики, кафедра логопедії; двох лабораторій: лабораторія досліджень мови і культури польської діаспори, лабораторія польської культури у світі та школи польської мови та культури.

Від початку існування підрозділу, наукова та дидактична діяльність якого була зосереджена на методиці викладання польської мови та культури іноземців, співробітники Інституту займаються дослідженням проблем викладання та навчання польської мови як іноземної як у Польщі, так і за її межами, реалізуючи піонерські наукові проекти та публікуючи матеріали високого наукового рівня. Працівники кафедри польської мови як іноземної та прикладної лінгвістики проводять дослідження в галузі лінгводидактики, загальним завданням яких є діагностика та опис процесу формування комунікативної компетентності з урахуванням нових контекстів, відмінних у XXI ст. умов навчального процесу та потреб здобувачів освіти, а також, завдяки цифровій революції, повністю різних навчальних та дослідницьких можливостей. Багато викладачів Інституту працювали в іноземних університетах як запрошені професори.

Кафедра польської мови як іноземної є прямим продовженням наукової та дидактичної діяльності кафедри польської мови як іноземної, заснованої у 2001 році. Окрім дослідження, її працівники здійснюють підготовку бакалаврів за спеціалізацією „Полоністика – мова, культура, суспільство” (програма подвійного диплома переважно для іноземців) та магістрів за спеціалізацією „Викладання польської мови як іноземної”.

Кафедра прикладної лінгвістики займається дослідженням широкого кола теоретичних проблем викладання та вивчення польської мови як іноземної. Співробітники кафедри спільно з працівниками кафедри польської мови як іноземної є авторами важливих наукових публікацій у галузі методики навчання, а також сучасних навчальних підручників і навчально-методичних посібників. Вони одними з перших у Польщі запровадили комунікаційний метод, а потім метод завдань у навчанні польської мови як іноземної, розробили систему сертифікації, яка лягла в основу державних сертифікаційних іспитів з польської мови як іноземної.

Важливою частиною наукової діяльності Інституту є також дослідження, пов'язані з мовою і культурою польської діаспори та польської культури у всьому світі. Сьогодні це дві лабораторії: лабораторія досліджень мови та культури польської діаспори та лабораторія польської культури у світі, які продовжують діяльність Інституту досліджень польської діаспори. Дослідження, проведені першою установою, охоплюють питання мови та культури польської діаспори, зміни та нові виклики, які постають перед культурою та освітою польської діаспори в мінливому світі. Наукові проекти здійснюються в тісному зв'язку з іноземними та польськими освітніми та науковими установами в рамках

співпраці польської громади та поляків з-за кордону з Польщею. З іншого боку, дослідження, проведені лабораторією польської культури у світі, зосереджуються на тому, що визначає культурну польськість у зовнішній рецепції – спосіб сприйняття та інтерпретації польської культури, визначення її специфічних цінностей, визнання та визначення польськості через культуру. Це дає можливість визначити присутність польської культури за межами країни, її рецепцію та інтерпретацію іноземцями.

У 2017 році до складу підрозділу також увійшла новостворена кафедра логопедії. З самого початку вона почала проводити спеціалізовані високореєтингові дослідження в галузі клінічної лінгвістики. У своїй науковій, клінічній та дидактичній роботі кафедра впроваджує та поширює Міжнародну класифікацію функціонування (ICF), зосереджуючись на реалізації соціально заангажованих проєктів, відповідно до принципів дослідницької етики.

Школа польської мови та культури – найстаріший та найбільший заклад такого типу в Польщі, який вже понад 50 років проводить визнані та дуже популярні програми з навчання польської мови та культури для іноземців. Тут пропонують різноманітні види активностей: інтенсивні та неінтенсивні семестрові та однорічні курси польської мови та культури, літню школу, програми для іноземних університетів „Семестр за кордоном” та курси Erasmus+. Школа першою в Польщі запропонувала мовну, культурну та туристичну програму для неповнолітньої молоді з-за кордону „Літо першовідкривачів”, а також реалізувала програми в рамках конкурсів, організованих Національним агентством академічних обмінів Польщі. Щороку у школі навчається кілька сотень іноземців з різних країн світу⁸.

Найперше слід пояснити термін „польська глотодидактика”, його інтерпретацію, використання, походження та розвиток наукової рефлексії щодо викладання польської мови як іноземної в Ягеллонському університеті зокрема. Відповіді на всі ці запитання знаходимо у вищезгаданій монографії В. Мьодунки *Глотодидактика польської мови: Походження – сучасний стан – перспективи*. Хоча ця розвідка з’явилася за 4 роки до створення Інституту, вона описує всі зміни, на порозі яких стояла польська глотодидактика.

Дослідник детально характеризує розвиток дидактики навчання польської мови як іноземної та причини зміни терміна „методика навчання польської мови як іноземної” на „польське прикладне мовознавство”, а згодом на „польська глотодидактика”; характеризує сучасний стан наукових досліджень, що в майбутньому дозволить виокремити напрямки розвитку цієї дисципліни тощо.

Беззаперечною цінністю монографії професора В. Мьодунки є те, що вона документує здобутки відносно молоді та вже сформованої наукової дисципліни – польської глотодидактики. Автор розглядає підручники з методики викладання польської мови як іноземної, навчальні програми, методичні посіб-

⁸ Детальніше тут: https://igp.polonistyka.uj.edu.pl/pl_PL/igp-instytut, [27.06.2024].

ники та праці загальної глотодидактики. Уже тут, оскільки опис є комплексним підходом, є праці, присвячені викладанню польської мови не лише як іноземної, а й як другої та успадкованої. Варто зазначити, що дослідник також характеризує програми та книги з викладання реалій та польської культури як іноземної. Водночас інноваційність погляду дає змогу окреслити еволюцію навчання, пов'язану з переходом від лінгвістичної моделі мови як структури (граматики) до мови як засобу спілкування та адаптацію комунікативного підходу до глотодидактики.

Важливо й те, що професор В. Мьодунка зміг переконливо довести, що представлене в книзі дослідження можна оформити в рамках конкретної наукової дисципліни і де-факто формально оголосити про його існування в польській науці. Нарешті, до переваг слід додати те, що автор пропонує визначення цієї дисципліни, визнаючи офіційно проголошену науку специфічною реалізацією розгорнутого різновиду загальної глотодидактики⁹:

Глотодидактика польської мови – напрямок гуманітарних наук, що вивчає процес викладання та вивчення польської мови як іноземної та другої. Переконавання про взаємозв'язок і взаємозумовленість процесів викладання та навчання має призвести до підвищення ефективності обох процесів у результаті використання загальних глотодидактичних знань¹⁰.

Професор також показав наукові досягнення польської глотодидактики в межах таких субдисциплін:

- польська педевтологія;
- засвоєння польської мови як іноземної та другої;
- дидактика польської мови;
- підготовка та оцінка матеріалів глотодидактики;
- викладання та вивчення польської мови як іноземної та другої за допомогою комп'ютера;
- стан полоністики та викладання польської мови як іноземної в окремих країнах та регіонах світу;
- мовна політика у сфері популяризації та викладання польської мови у світі;
- історія викладання польської мови як іноземної та другої;
- порівняльна глотодидактика¹¹.

Однак спеціалісти польської глотодидактики розглядають дещо ширше область досліджень, зробивши поділ на викладання та вивчення польської мови

⁹ R. Cudak, *Op. cit.*, s. 4.

¹⁰ W. T. Miodunka, *Op. cit.*, s. 54.

¹¹ W. T. Miodunka, *Op. cit.*, s. 54.

як іноземної, другої та успадкованої. Зокрема Пшемислав Гембаль охарактеризував ці три різновиди мови, окресливши три рівні дослідження:

- польська мова як іноземна;
- польська мова як друга;
- польська мова як успадкована¹².

Субдисципліни польської глотодидактики, які виділив В. Мьодунка, та поділ на викладання та вивчення польської мови як іноземної, другої та успадкованої П. Гембала, – це елементи інноваційності, що дають змогу представити методіку викладання з погляду *terminus ad quem* і роздумів про другу та успадковану мову (та її викладання). Упровадження у визначення глотодидактики польської мови як другої є значним нововведенням В. Мьодунки, який вважав це дуже важливим, виводячи цю дисципліну за межі традиційних рамок класифікації та специфікації та розташовуючи її між традиційною глотодидактикою та дидактикою польської мови. Це видається виправданим для процесу навчання, оскільки „пов’язано з ситуаціями мовної освіти серед людей старшого віку та молоді, для яких польська мова не є чужою в сенсі походження (вона певною мірою рідна), але використовують її рідко, по-іншому або загалом не використовують (також) через обмежені компетенції та життєву ситуацію”¹³.

Підсумовуючи свої роздуми, професора В. Мьодунка зазначає щодо терміна „польська глотодидактика”:

...*Глотодидактика* – термін, що означає науку та практику, яка пов’язана з навчанням іноземних мов на відміну від дидактики навчання рідної мови <...> У значенні терміна також вживається поняття „як іноземна мова”, пояснюючи термін „глотодидактика” не лише як „навчання іноземних мов”, але як „навчання як іноземних мов” (і відповідно: наука про навчання мов як іноземних), що дозволяє нам вживати термін щодо рідної мови, у нашому випадку – польської (глотодидактика польської як іноземної мови), що вивчається як іноземна мова. <...> У цьому ракурсі польська глотодидактика (або, можливо, точніше – глотодидактика польської мови) означає навчання польської як іноземної мови, нерідної, а отже, насамперед, процес навчання польської мови серед іноземців¹⁴.

Ще одне питання, яке порушує професор В. Мьодунка, це використання словосполучення „польська глотодидактика” замість „глотодидактика польської мови”. З визначення випливає, що стрижнем теорії і практики цієї науки є навчання мови. Ця та інші праці дослідника свідчать про те, що, очевидно,

¹² P. E. Gębal, *Dydaktyka języków obcych. Wprowadzenie*, Warszawa 2019, s. 76–77.

¹³ R. Cudak, *Op. cit.*, s. 15.

¹⁴ R. Cudak, *Op. cit.*, s. 14.

мова є (фундаментальним) культурним явищем, а її вбудованість у культуру фактично помітна на кожному рівні організації мовного вираження. Навчаючи мови, ми також навчаємо культури, в якій вона працює. Це теж, на думку Р. Цудака, пов'язано з тим, що

вона сильніше пов'язує глотодидактику у своїй міждисциплінарності не лише із загальною глотодидактикою та лінгвістикою, а й із сучасною, полоністикою в широкому розумінні. Це по-своєму порушує інтенції, приховані в етимології назви (*glotto-* < *glossa* = мова, *glottodidactics* як дидактика мови), хоча це не зовсім основне вживання терміна, оскільки *glotto-* асоціюється з іншомовністю, але слід зробити висновок, що ця інновація відповідає духу часу сучасної та новітньої дидактики та тенденції до інтеграції¹⁵.

Також вважаємо за доцільне звернути увагу на кілька напрямків досліджень у сучасній польській глотодидактиці, які в майбутньому потрібно розвивати в ЛНУ. Як зауважує одна з редакторок монографії *Напрямки досліджень в польській глотодидактиці (Kierunki badań w glottodydaktyce polonistycznej)* Івона Яновська,

сучасні викладачі польської мови як іноземної не обмежуються теоретичними рішеннями, а перевіряють різні погляди, використовуючи, серед іншого, методи чи інструменти, які вважаються типовими для точних наук (статистика, корпус, акустика тощо). Висновки дослідження, представлені в окремих статтях, дозволяють по-новому поглянути на процес засвоєння та/або викладання/вивчення польської мови в таких аспектах, як, наприклад, ефективність використання нових технологій, якість і легітимність вербальної та невербальної практичної діяльності викладачів, відповідний вибір навчальних матеріалів, продиктований потребами конкретних адресатів або способами розвитку мовних компетенцій у гетерогенних і гомогенних групах¹⁶.

Такі аспекти викладання/вивчення польської мови як іноземної покладено в основу навчальних програм кафедри польської мови як іноземної, яка здійснює підготовку бакалаврів за програмою подвійного диплома „Полоністика – мова, культура, суспільство” (для іноземних студентів, зокрема китайських) та магістрів „Викладання польської як іноземної мови”.

На особливу увагу заслуговує програма ОР Бакалавр „Полоністика – мова,

¹⁵ *Ibidem*, s. 15.

¹⁶ I. Janowska, M. Biernacka (red.), *Kierunki badań w glottodydaktyce polonistycznej*, Kraków 2020, s. 8.

культура, суспільство” (для китайських студентів), яка розпочалася у 2019–2020 н. р. і перший випуск якої був у червні 2022 р. Це новаторський проект, ідея якого з’явилася ще у 2006 р., коли було підписано угоду про співпрацю між Ягеллонським університетом і Державним управлінням Китаю з розвитку китайської мови (Chińskie Państwowe Biuro Międzynarodowej Promocji Języka Chińskiego), і від того часу велика кількість китайських студентів щороку прибувала на навчання до Кракова¹⁷. Це стало передумовою відкриття нової спеціалізації на кафедрі польської мови як іноземної та створення спеціальної 2-річної програми для китайських студентів, які, за словами І. Яновської, „продовжують навчання, розпочате в китайських університетах, що спирається на специфічну програму КНР, а також на стандарти вивчення так званих екзотичних мов у китайських університетах”¹⁸. У Польщі ці студенти поглиблюють свої знання з польської мови, історії та культури та набувають нових вмінь і навичок. Програма подвійного диплома „Полоністика – мова, культура, суспільство” пропонує 4 блоки занять:

- *суро мовні заняття* (практичного та теоретичного характеру): практичне вивчення польської мови, переклад (польсько-китайський та китайсько-польський), читання медіатекстів, читання літературних текстів, польська мова на фоні інших мов, багатомовна та багатокультурна Польща;
- *заняття з літератури, культури, мистецтва, польської історії та соціології*: твори польської літератури, польська культура та реалії, міжкультурна комунікація, польський театр і кіно, польська музика та образотворче мистецтво; вибрані питання з історії Польщі, сучасного польського суспільства, багатомовної та багатокультурної Польщі, польсько-китайських відносин;
- *заняття, спрямовані на розвиток особистих (чи загальних компетенцій) користувачів мови*: театральний майстер-клас, освітній проект, міжкультурна комунікація, стратегії вивчення мови;
- *спеціалізовані заняття*, орієнтовані на обсяг/тему дипломної роботи за вибором студентів: просемінар, бакалаврський семінар¹⁹.

Як бачимо, укладачі цієї програми керувалися двома основними критеріями – критерієм корисності та критерієм потреб учнів, які сумісні між собою, оскільки обидва враховують прагматичні чинники та мотивацію студентів.

Щодо магістерської програми „Викладання польської мови як іноземної”, то вона також є новаторською з погляду концепції та показує один із основних напрямів роботи Інституту – підготовку фахівців з викладання польської мови

¹⁷ Детальніше див. T. Czerkies, A. Prizel-Kani (red.), *Między Wschodem a Zachodem. O wyzwaniach dydaktycznych podczas pracy z grupami chińskimi*, Kraków 2022, s. 7.

¹⁸ I. Janowska, *Program kształcenia językowego na kierunku studia polskie – język, kultura, społeczeństwo* [w:] T. Czerkies, A. Prizel-Kani (red.), *Między Wschodem a Zachodem. O wyzwaniach dydaktycznych podczas pracy z grupami chińskimi*, Kraków 2022, s. 49.

¹⁹ *Ibidem*, s. 49.

як іноземної. Як зазначено в програмі, „магістерська програма «Викладання польської мови як іноземної та другої» призначена для осіб, які бажають отримати кваліфікацію викладача польської мови як іноземної та другої та працювати в країні або за кордоном”²⁰.

Упродовж навчання в магістратурі студенти здобувають ґрунтовні знання з загальної та полоністичної глотидактики, проводять свої власні емпіричні дослідження, а щонайважливіше, отримують перший практичний досвід під час педагогічних практик у Польщі, зокрема, на Літніх школах польської мови і культури для іноземних громадян в Ягеллонському університеті або в закордонних інституціях, які співпрацюють з Інститутом польської глотидактики (60 годин упродовж 2 років).

Дослідницька програма кафедри охоплює переважно теми, що пов’язані з викладанням польської мови як іноземної та другої мови, а також навчальні дисципліни на цьому напрямку і теми магістерських робіт:

- загальна та польська глотидактика, їх стан і розвиток;
- прикладне мовознавство у викладанні польської мови як іноземної;
- методи та підходи викладання іноземних мов;
- методика викладання мовних навичок;
- методика навчання підсистем мови;
- методика навчання польської мови як другої в Польщі та за кордоном;
- оцінювання мовних навичок;
- психологія та засвоєння мови;
- індивідуальні відмінності у вивченні мови;
- література і культура в мовній освіті;
- двомовність та польсько-іншомовні контакти у країнах поселення польської діаспори;
- індивідуальна та соціальна багатомовність;
- європейська мовна політика²¹.

І, звісно, потрібно згадати про сертифікацію знань з польської мови як іноземної, яку розпочато в 2005 р., а сьогодні викладачі Інституту є одними з розробників екзаменаційних завдань та експертами в галузі реформування й зміни тестів та дослідження помилок у студентів різних національностей. Однак це надзвичайно широке питання, яке потребує окремого дослідження, тому ми його не будемо детально розглядати.

Уважаємо, що огляд цього питання не буде повним, якщо не додати інформацію про викладання УМІ в ЛНУ, де є свої напрацювання та здобутки. Як було зазначено вище, створенню Інституту польської глотидактики передувало

²⁰ Program studiów. Wydział Polonistyki. Nauczanie języka jako obcego i drugiego. Studia stacjonarne. Rok akademicki 2022/2023. Załącznik nr 149 do uchwały nr 52/VI/2022 Senatu UJ z dnia 29 czerwca 2022 r., s. 3.

²¹ *Ibidem*, s. 6.

існування різних кафедр та інших структурних підрозділів. Отже, сьогодні викладання УМІ в ЛНУ проводять три центри, що тісно співпрацюють між собою і творять одну команду, спільною метою якої є навчання УМІ іноземних студентів та популяризація української мови у світі:

- Центр міжнародної освіти (раніше – від 1991 р. підготовче відділення для іноземних громадян факультету доуніверситетської підготовки);
- кафедра українського прикладного мовознавства філологічного факультету (1996);
- ГО „Центр україністики” (2008).

Центр міжнародної освіти є окремим навчально-науковим підрозділом Інституту післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки ЛНУ, який було створено в 2012 році з метою підготовки іноземців до навчання в українських університетах, а також допомоги іноземцям, які бажають вивчати українську мову. Центр продовжує освітні традиції підготовчого відділення для іноземних громадян.

Головним завданням ГО „Центр україністики” є популяризація і поширення знань про Україну, українську мову та культуру у світі, проведення літніх і зимових шкіл для іноземців, а також інших короткотермінових комерційних курсів з УМІ.

Кафедра українського прикладного мовознавства, окрім широкого спектру наукових досліджень, має дві основні цілі своєї діяльності: викладання УМІ іноземним студентам (стажистам) та викладання навчальної дисципліни „Українська мова за професійним спрямуванням”, а також інших дисциплін прикладної лінгвістики філологічного профілю, зокрема „Риторики”, „Культури мови і мовлення”, „Мистецтва успішної комунікації” тощо, на різних факультетах університету.

Щодо викладання УМІ, то на кафедрі створено систему, яка охоплює різні аспекти: теоретико-лінгвістичні, науково-методичні, навчальні та організаційні. Її завданнями, цілями та проблемами є:

1. Наукові дослідження в межах держбюджетних та кафедральних тем: „Науково-методична концепція викладання української мови як іноземної”; „Навчальна лексикографія в курсі української мови як іноземної”; „Лінгводидактичні основи викладання української мови як іноземної”, „Українська мова в аспекті прикладних проблем сучасного мовознавства”;

2. Створення та розміщення на вебсайті ЛНУ (www.franko.lviv.ua/lknp/mowa/in/index.php) тестових завдань, призначених для проведення контролю за рівнем знань УМІ, та навчально-методичних матеріалів, що допоможуть викладачам української мови навчати іноземців в режимі онлайн;

3. Робота постійного науково-методичного семінару кафедри українського прикладного мовознавства „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”;

4. Проведення щорічної Міжнародної наукової конференції „Теорія і практика викладання української мови як іноземної” (від 2006); Міжнародної наукової

конференції „Мова як іноземна: проблеми сертифікації за міжнародними стандартами” (2009) спільно з кафедрою польської філології та Школою польської мови і культури Сілезького університету²²; Міжнародної наукової конференції „Українська лінгводидактика: минуле і сучасне” (секція 3 „Методика викладання української мови як іноземної” (2010)) тощо;

5. Видання збірника наукових праць *Теорія і практика викладання української мови як іноземної* (головний редактор проф. Кочан І. М.), перший випуск якого з’явився у 2006 р., а цього року вийшов друком вже випуск 17. Сьогодні збірник має статус фахового видання категорії „Б”;

6. Створення програм і видання навчальних посібників, словників та навчально-методичних матеріалів з УМІ²³;

7. Від 1997 р. підготовка українських студентів до роботи з іноземцями на філологічному факультеті (магістратура та докторантура), а в 2021–2022 навчальному році розпочалася підготовка студентів-бакалаврів за спеціальністю „Українська мова як іноземна мова”. Зараз викладачі факультету працюють над магістерською програмою за цим напрямом. Студенти проходять практику в Центрі міжнародної освіти та на заняттях з УМІ викладачів кафедри в ЛНУ або за кордоном в Університеті ім. Адама Міцкевича в Познані та Вроцлавському університеті;

8. Завдяки спільній роботі співробітників кафедри та Центру міжнародної освіти ЛНУ у 2012 році затверджено *Стандарт викладання української мови як іноземної у Львівському національному університеті імені Івана Франка* (протокол 36/2 на засіданні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка від 29 лютого 2012 р.), який тоді став першим в Україні документом, що відповідно до *Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти* визначив шкалу рівнів володіння УМІ та містив опис вимог до кожного рівня та процедуру сертифікації. Нова редакція *Стандарту* (2018) розширює та деталізує систему вимог до кожного рівня знань УМІ (від А1 до С2), а також містить чіткий перелік комунікативних умінь та навичок для всіх видів мовних навичок (розуміння на слух, читання, письмо, говоріння). Завдяки цьому документу іноземці, незалежно від того, де вони вивчали українську мову, за якими програмами та планами, можуть під час іспиту підтвердити свій рівень знання української мови та отримати відповідний сертифікат ЛНУ²⁴;

²² Матеріали цієї конференції було опубліковано у збірнику: *Język jako obcy: problemy certyfikacji według standardów europejskich*, red. J. Tambor, A. Krawczuk, O. Antoniów, Lwów 2010.

²³ Більше інформації про публікації працівників кафедри української прикладної лінгвістики можна знайти в бібліографічному індексі „Verba Volant, Scripta Manent” за редакцією проф. Ірини Кохан (Львів 2021).

²⁴ Від 2020 р. в Україні працює Національна комісія з питань стандартизації державної мови, яка сьогодні видає сертифікат лише на рівні В1.

9. Багато викладачів кафедри мають досвід роботи в закордонних університетах як гостьові професори (зокрема, в Польщі, Румунії, Великобританії, Канаді, Сполучених Штатах Америки, Китаї та Республіці Корея);

10. Кафедра співпрацює з факультетами та центрами україністики різних університетів світу²⁵.

Отже, можна стверджувати, що у Львівському університеті є всі підстави для створення інституції на зразок Інституту польської глотидактики в Ягеллонському університеті, зокрема тут ідеться не лише про центри, які сьогодні функціонують в ЛНУ, а про розвиток УМІ як окремої наукової дисципліни. Ці напрацювання допоможуть вирішити проблеми, пов'язані з методикою навчання УМІ, та структурою і завданнями цієї інституції. Як зазначала у 2002 р. А. Бронська:

Методика навчання української мови як іноземної належить до лінгводидактики, перебуває на початковому етапі розвитку і для свого концептуального оформлення потребує розробки лінгвістичних засад навчання української мови як іноземної, стандарти рівнів володіння мовою, програми окремих етапів і квоти, а також відповідне методичне розуміння навчального процесу УМІ²⁶.

Із плином часом (минуло 20 років від моменту висловлення цієї думки) було розроблено стандарти рівня володіння мовою, створено навчальні програми для різних ступенів і для представників різних національностей, а також численні методичні дослідження та посібники з методики викладання УМІ. Можна сказати, що УМІ як наукова дисципліна є не лише частиною лінгводидактики, але може називатися українською глотидактикою як окрема дисципліна. Велику роль у цьому відіграють і зовнішні фактори (політичні та економічні зміни, реформи освіти в Україні, міграція, революції та війни), які постійно сприяють розвитку науки.

Думка Йоланти Ноцонь показує, що ми на правильному шляху, коли йдеться про використання терміну „глотидактика”:

Лінгводидактика є частиною польської лінгводидактики (разом з дидактикою літератури та культури), яка займається теорією та практикою мовної освіти. Це еквівалент глотидактики, яка в дидактичній традиції стосується лише навчання іноземних мов і не включає шкільний процес набуття, розвитку та вдосконалення лінгвістичних і комунікативних компетенцій рідною/пер-

²⁵ Більше інформації про кафедру див. тут: <https://philology.lnu.edu.ua/department/ukrajinsko-ho-rykladnoho-movoznavstva>, [27.06.2024].

²⁶ А. Бронська, *Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних*, Київ 2002, с. 187.

шою мовою (хоча, як показує дослідження, ці процеси протікають аналогічно)²⁷.

Не варто забувати, що мова – це не лише засіб пізнання історії та культури іншого народу, а й частина цієї культури, яку необхідно постійно розвивати. Як зазначалося у вступі, зміни в суспільно-політичному житті України та історичних реаліях мають стати умовою поширення інформації про українську мову, історію та культуру у світі. Провідну роль у цьому мають відігравати як державні установи, так і академічні та наукові центри.

LITERATURA / REFERENCES

- Бронська А., *Теоретичні основи базової методичної підготовки викладачів української та російської мов як іноземних*, Київ 2002. [Brons'ka A., *Teoretični osnovi bazovoi metodičnoi pidgotovki vkladaciv ukraïns'koï ta rosïjs'koï mov ak inozemnih*, Kiïv 2002.]
- Єдина типова навчальна програма з української мови для студентів-іноземців основних факультетів нефілологічного профілю вищих навчальних закладів України III–IV рівнів акредитації, уклад.: Л. І. Дзюбенко, В. В. Дубічинський, С. А. Чезганов та ін.; за ред. О. Н. Тростинської, Н. І. Ушакової, Київ 2009, ч. 3. [*Єдина tipova navčal'na programa z ukraïns'koï movi dlâ studentiv-inozemciv osnovnih fakul'tetiv nefilologičnogo profilû viših navčal'nih zakladiv Ukraïni III–IV rïvniv akreditacïi*, uklad.: L. Ī. Dzûbenko, V. V. Dubičins'kij, S. A. Čezganov ta in.; za red. O. N. Trostins'koï, N. Ī. Ušakovoï, Kiïv 2009, č. 3.]
- Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання, наук. ред. С. Ніколаєва, Київ 2003. [*Zagal'noevropejs'ki rekomendacïi z movnoi osviti: vïvčennâ, vkladannâ, ocïnïvannâ*, nauk. red. S. Nikolaeva, Kiïv 2003.]
- Кушнір І., *Сучасна лінгводидактика української мови як іноземної: досягнення, проблеми, перспективи* [в:] *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти*, DOI: 10.26565/2073-4379-2019-34-07, [02.03.2023]. [Kušnir Ī., *Sučasna lingvodidaktika ukraïns'koï movi ak inozemnoi: dosâgnennâ, problemi, perspektivi* [v:] *Vikladannâ mov u viših navčal'nih zakladah osviti*, DOI: 10.26565/2073-4379-2019-34-07, [02.03.2023].]
- Мазурик Д., *Державний іспит з української мови як іноземної: вимоги та результати* [в:] *Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць*, Львів 2015, вип. 11, с. 65–70. [Mazurik D., *Deržavnij ispït z ukraïns'koï movi ak inozemnoi: vimogi ta rezul'tati* [v:] *Teoriâ i praktika vkladannâ ukraïns'koï movi ak inozemnoi: zb. nauk. prac'*, L'viv 2015, vip. 11, s. 65–70.]
- Мазурик Д., Антонів О., *Стандарт Львівського університету. Українська мова як іноземна (рівні загального володіння)*, Львів 2018. [Mazurik D., Antoniv O., *Standart*

²⁷ J. Nocoń, *Problemy i dylematy współczesnej lingwodydaktyki języka polskiego* [w:] „Lingwistyka Stosowana”, nr 5, 2012, s. 50.

L'viv's'kogo univërsitetu. Ukraïns'ka mova âk inozemna (rivni zagal'nogo volodinnâ), L'viv, 2018.]

- Стантартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань, уклад. Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак, Г. Бойко, Київ 2020. [*Stantartizovani vimogi: rivni volodinnâ ukraïns'koï movoï âk inozemnoï А1–С2. Zrazki sertifikacijnih zavdan'*, uklad. D. Mazurik, O. Antoniv, O. Sinčak, G. Wojko, Kiïv 2020.]
- Туркевич О., *Становлення терміносистеми методики викладання української мови як іноземної*, Львів 2015. [Turkevič O., *Stanovlennâ terminosistemi metodiki vkladannâ ukraïns'koï movi âk inozemnoï*, L'viv 2015.]
- Удосконалений стандарт. Українська мова як іноземна. Рівні загального володіння та діагностика (проект), 2016, <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennja-derzhavnij-standart-z-ukrayinskoyi-movi-yak-inozemnoyi>, [02.03.2023]. [*Udoskonalenij standart. Ukraïns'ka mova âk inozemna. Rivni zagal'nogo volodinnâ ta diagnostika* (proëkt), 2016, <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennja-derzhavnij-standart-z-ukrayinskoyi-movi-yak-inozemnoyi>, [02.03.2023].]
- Verba Volant, scripta manent. Слова відлітають, написане залишається: бібліографічний покажчик з української як іноземної (1996–2021)*, уклад. О. Антонів, І. Кметь, Н. Станкевич; за ред. проф. І. Кочан, Львів 2021. [*Verba Volant, scripta manent. Slova vidlitaït', napisane zališaët'sá: bibliografičnij pokazčik z ukraïns'koï âk inozemnoï* (1996–2021), uklad. O. Antoniv, I. Kmet', N. Stankevič; za red. prof. I. Kočan, L'viv 2021.]
- Cudak R., *Glottodydaktyka polonistyczna w perspektywie przemian* [w:] „Postscriptum Polonistyczne”, nr 2, 2020, s. 11–29, https://doi.org/10.31261/PS_P.2020.26.01, [02.03.2023].
- Gębal P., *Dydaktyka języków obcych. Wprowadzenie*, Warszawa 2019.
- Gębal P. E., Miodunka W. T., *Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego*, Warszawa 2020.
- Janowska I., *Od nauczania języków obcych do glottodydaktyki polonistycznej – przegląd koncepcji* [w:] Janowska I., Biernacka M. (red.), *Kierunki badań w glottodydaktyce polonistycznej*, Kraków 2020, s. 13–31.
- Janowska I., *Program kształcenia językowego na kierunku studia polskie – język, kultura, społeczeństwo* [w:] Czerkies T., Prizel-Kani A. (red.), *Między Wschodem a Zachodem. O wyzwaniach dydaktycznych podczas pracy z grupami chińskimi*, Kraków 2022, s. 39–56.
- Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa 2005.
- Miodunka W. T., *Wprowadzenie. Metodyka, dydaktyka, pedagogika a nauczanie języka polskiego jako obcego* [w:] Lipińska E., Seretny A. (red.), *Z zagadnień dydaktyki języka polskiego jako obcego*, Kraków 2006, s. 7–9.
- Miodunka W. T., *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy*, Kraków 2016.
- Miodunka W. T., Tambor J. i in., *Nauczanie i promocja języka polskiego w świecie. Diagnoza – stan – perspektywy*, Katowice 2018.

- Nocoń J., *Problemy i dylematy współczesnej lingwodydaktyki języka polskiego* [w:] „Lingwistyka Stosowana”, nr 5, 2012, s. 49–64.
- Program studiów. Wydział Polonistyki. Nauczanie języka jako obcego i drugiego. Studia stacjonarne. Rok akademicki 2022/2023. Załącznik nr 149 do uchwały nr 52/VI/2022 Senatu UJ z dnia 29 czerwca 2022 r.*
- Seretny A., Lipińska E., *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, Kraków 2005.
- Spyt A., *Z dziejów nauczania cudzoziemców języka polskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim* [w:] Miodunka W., Rokicki J. (red.), *Oswajanie chrząszcza w trzcinnie, czyli o kształceniu cudzoziemców w Instytucie Polonijnym Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków, 1999, s. 26–33.
- Szulc A., *Podręczny słownik językoznawstwa stosowanego*, Warszawa 1984.
- Tambor J., Krawczuk A., Antoniów O. (red.), *Język jako obcy: problemy certyfikacji według standardów europejskich. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Lwów 2010.
- Zarzycka G., *Mediacja kulturowa jako niedoceniony wymiar glottodydaktyki* [w:] Potasińska P., Stasieczek-Górna M. (red.), *Wyzwania glottodydaktyki polonistycznej. „Życie zaczyna się po sześćdziesiątce...”*, Warszawa 2018, s. 117–131.

Збир Ирина – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Зінаїда КОСИЦЬКА, Zinaida KOSYTSKA

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України, Україна
M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6416-5037
e-mail: zinaida.kosytska@gmail.com

Музей народного мистецтва в Отрембусах. Значення діяльності Маріана Покропка для вивчення українського мистецтва в Польщі

**The Museum of Folk Art in Otrębusy by Marian Pokropek and
its significance for the study of Ukrainian art in Poland**

Activities of the Polish researcher, Doctor habilitatus Marian Pokropek (1932–2023), professor of the University of Warsaw, are well known in European countries and even more widely in the world, in particular, in Asia and the USA. The scientist gained the fame as a professional ethnographer and a tireless collector of folk art already in the 20th century. The heritage of Ukrainian folk craftsmen is preserved in his private Museum of Folk Art in Otrębusy, which was founded in 1996. The museum exhibits include icons on glass, Hutsul tiles, woven and embroidered carpets and *rushnyky*, etc. among many works. These displays have been presented repeatedly at numerous exhibitions in Poland. The professor organized the exhibition *Ukrainian Folk Art in the Collection of the Museum in Otrębusy. Українська sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach* (22 May 2022) in the first months of the war, after the invasion of Russian troops in Ukraine in February 2022. The scientist also greatly contributed to the study of Ukrainian art in his collection. During the war, this collection located in the territory of Poland is an extremely valuable material for the study of folk art of Ukraine.

Keywords: Doctor habilitatus Marian Pokropek, Museum of Folk Art in Otrębusy, ethnography, Art Studies, folk art of Poland, folk art of Ukraine

Діяльність польського науковця, професора, доктора габілітованого, багатолітнього викладача Варшавського університету Маріана Покропка (1932–2023) добре відома в європейських країнах і ширше в світі, зокрема в Азії й Америці – дослідник ще в ХХ ст. заслужив славу фахового етнографа й невтомного колекціонера народного

мистецтва. У його приватному Музеї народного мистецтва в Отрембусах, заснованому в 1996 р., серед багатьох творів зберігаються вироби українських народних майстрів: ікони на склі, гуцульські кахлі, ткани й вишиті килими, рушники тощо. Неодноразово ці експонати були представлені на виставках у Польщі. Після лютневого повномасштабного вторгнення російських військ в Україну в 2022 р. професор у перші місяці війни організував виставку „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах” (22 травня, 2022). Також учений завжди сприяв вивченню українського мистецтва в його колекції. У час війни це зібрання є надзвичайно цінним матеріалом на теренах Польщі для дослідження народного мистецтва України.

Ключові слова: доктор габілітований Маріан Покропек, Музей народного мистецтва в Отрембусах, етнографія, мистецтвознавство, народне мистецтво Польщі, народне мистецтво України

Польський дослідник, доктор габілітований, професор Варшавського університету Маріан Покропек (1932–2023) – добре відома постать серед науковців європейських країн, а також у культурному просторі Азії та Америки¹. Ще в другій половині ХХ ст. він заслужив славу фахового етнографа й невтомного колекціонера народного мистецтва. Відхід професора 13 січня 2023 року був великою втратою для етнографічної науки Польщі й усієї Європи – ім'я вченого мало неабиякий авторитет в галузі польської народної культури і всіх слов'янських народів.

Доля подарувала Маріану Покропку 90 років активного життя, наділивши багатьма талантами, сприявши розквіту різних граней його творчої особистості. Своєю чергою професор кожну з них розвинув і прикрасив життєвий шлях значними успіхами. Наукова діяльність вченого тривала понад 65 років, за цей час він підготував сотні публікацій, в яких представлені дослідження з дерев'яної архітектури, народного ремесла й народного мистецтва Польщі та сусідніх країн. Така багатоплідна наукова, викладацька й громадська активність професора відзначена високими нагородами, серед яких Золотий Хрест Заслуги (1977, *Złoty Krzyż Zasługi*), Лицарський Хрест ордена Відродження Польщі (2003, *Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski*), Золота медаль за заслуги перед культурою „*Gloria Artis*” (2022). Професор став Лауреатом премії ім. Оскара Кольберга „За заслуги перед народною культурою” (1993), двічі отримував Відзнаку заслуженого діяча культури (*Odznaka Zasłużony Działacz Kultury*) і багато інших нагород. Неодноразово вченого запрошували до складу журі конкурсів і престижних відзнак Польщі, крім того він був членом наукових організацій і редколегій, серед яких згадаємо лише Комітет етнологічних

¹ Принагідно висловлюємо щиру вдячність пані Станіславі Покропек (Stanisława Pokropek) і пані Агнешці Покропек-Свідерській (Agnieszka Pokropek-Świderska) за надані музейні матеріали та постійну допомогу під час роботи над статтею.

наук Польської академії наук (Komitet Nauk Etnologicznych PAN), також брав активну участь у наукових радах при багатьох етнографічних музеях.

Народився вчений у с. Кросна-Весь (Krosna-Wieś), гміна Брвінув, неподалік Варшави 7 вересня 1932 року. Освіту здобув в Інституті історії матеріальної культури Варшавського університету, отримавши в 1956 році ступінь магістра, тоді ж почав брати участь в експедиціях. В alma mater він тривалий час очолював Кафедру польської й слов'янської етнографії при Інституті етнології та культурної антропології Варшавського університету. Професор здійснював дослідження у різних куточках Європи: в Україні, Литві, Латвії, Македонії, Болгарії, Румунії, Чехії, Словаччині, Угорщині та інших країнах. Крім власних напрацювань, представлених вагомими монографіями й збірниками, за роки багатолітньої викладацької діяльності він виховав не одне покоління фахових етнографів і етнологів, які сьогодні вивчають різні аспекти діяльності й щоденного побуту поляків та інших слов'ян, послуговуючись новітніми методами й науковими прогресивними практиками. Серед іншого він керував понад 200-ма кандидатськими й був науковим керівником 4-х докторських дисертацій.

Маріана Покропка цікавило багато галузей культури, особливо близькими йому були теми, пов'язані з сільським господарством, сільською дерев'яною архітектурою, народним мистецтвом Польщі й інших слов'янських народів. Уже в 1970-х роках він починає працювати над створенням *Atlasu sztuki ludowej i folkloru w Polsce* (1978)². Крім цієї важливої праці, професор підготував та опублікував низку видань, що стали підсумком його копіткої, тривалої і напруженої праці. Серед найважливіших згадаємо *Budownictwo ludowe w Polsce* (1976)³ і монографію *Etnografia: materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym* (2019)⁴, яка стала незамінною книгою для кожного, хто вивчає чи зацікавився польською народною культурою. Це найвагоміше видання в галузі польського народного мистецтва другої половини ХХ ст. На пошану відомого етнографа його колеги з Варшавського університету підготували самобутній науковий презент-книгу *Regiony, granice, rubieże: tom w darze dla profesora Mariana Pokropka* (2005)⁵.

Дуже важливо, що професор не був кабінетним ученим, регулярно польові дослідження давали йому можливість стати очевидцем багатьох явищ, особисто спілкуватися з людьми й фотографувати їх, описувати автентичні речі, нові місця й аналізувати актуальні події. Копітка праця впродовж тривалого часу сприяла зібранню унікальної колекції польського народного мистецтва, що стала в подальшому основою для приватного Музею народного мистецтва

² M. Pokropek, *Atlas sztuki ludowej i folkloru w Polsce*, Warszawa 1978.

³ Idem, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 1976.

⁴ Idem, *Etnografia: materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Warszawa 2019.

⁵ *Regiony, granice, rubieże: tom w darze dla profesora Mariana Pokropka*, pod red. L. Mróz, M. Zowczak, K. Waszczyńska, Warszawa 2005.

в Отрембусах, неподалік від Варшави. Формування колекції тривало понад 40 років. Експозицію для відвідувачів відкрили в 1996 р., представивши на огляд унікальну збірку виробів народних майстрів Польщі й різних країн Європи.

Для дослідників і шанувальників української культури надзвичайно важливо, що в зібранні музею серед різних експонатів є значна частка творів з України. Авторці пощастило працювати з колекцією у 2022–2023 рр. й особисто спілкуватися з професором, його дружиною, пані Станіславою та родиною доньки, пані Агнешкою Покропек-Свідерською і її чоловіком Томашем Свідерським (Tomasz Świdorski). Приємно згадати, що рідні завжди були поруч із професором під час виставок і лекцій, що проходили в Музеї чи інших установах Польщі, зокрема в освітньо-конференційному центрі „Мазовше”.

Перші кроки в колекціонуванні професор почав робити ще в 1960-і роки, коли ідею створення збірки народного мистецтва й демонстрацію надбань диктувала сама наукова етнографічна й мистецтвознавча діяльність, пов’язана з роботою над згаданим вище *Atlasem sztuki ludowej i folkloru w Polsce*⁶. Цілеспрямована праця над книгою тривала впродовж 8 років і сприяла накопиченню та детальній систематизації різних матеріалів. Книгу було видано видавництвом „Arkady” у 1978 році, а вже через два роки це саме видавництво опублікувало переклади німецькою⁷, англійською⁸ і французькою⁹ мовами. Поповненню колекції сприяла також робота Маріана Покропка у співавторстві з іншими колегами над альбомом *Sztuka ludowa w Polsce* (1988)¹⁰. Це видання також було тиражоване англійською¹¹ і німецькою¹² мовами.

Крім названих головних праць, проф. Маріан Покропек присвятив народному мистецтву 5 випусків зошитів *Jarmark Płocki. Katalog twórców ludowych biorących udział w kiermaszach w Płocku w latach 1968–1979*¹³, також він був

⁶ M. Pokropek, *Atlas sztuki ludowej i folkloru w Polsce*, Warszawa 1978.

⁷ Idem, *Atlas der Volkskunst und Folklore in Polen*, Warschau 1980.

⁸ Idem, *Guide to folk art and folklore in Poland*, transl. by M. Mierowska-Paszkiwicz, Warsaw 1980.

⁹ Idem, *Atlas de l'art populaire et du folklore en Pologne*, trad. par J. Wolf, Varsovie 1980.

¹⁰ E. Fryś-Pietraczkowa, A. Kunczyńska-Iracka, M. Pokropek, *Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1988.

¹¹ Idem, *Folk art in Poland*, trans. by J. A. Bałdyga, Warsaw 1991.

¹² Idem, *Die Volkskunst in Polen*, übers. von R. Sachs, Warsaw 1991.

¹³ M. Pokropek, *Jarmark Płocki. Katalog twórców ludowych biorących udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w latach 1968–1973*, Płock 1974; Idem, *Jarmark Płocki, cz. 2 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1974*, Płock 1975; Idem, *Jarmark Płocki, cz. 3 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1975*, Płock 1976; Idem, *Jarmark Płocki, cz. 4 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1976*, Płock 1977; Idem, *Jarmark Płocki, cz. 5 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1977 i 1978 r.*, Płock 1979.

редактором книги *Oskary Kolberga: katalog Laureatów Nagrody im. Oskara Kolberga w Uznanii Zasług dla Kultury Ludowej* (1997)¹⁴, в якій опубліковано біографії провідних польських майстрів народного мистецтва. Природно, що така діяльність була пов'язана з необхідністю активного спілкування з митцями різних видів творчості, вивченню їхніх набутоків. Дослідник зумів налагодити прямі контакти з багатьма народними майстрами, які жили переважно далеко від великих міст, часто у простих селянських оселях, нерідко вони були інвалідами. Професор спілкувався завжди щиро, натхненно, високо цінуючи кожную особистість, кожен твір народного митця. Природно, що найперші експонати його колекції, її основа, були закладені саме як збірка робіт польських авторів. Їхні набутки в Музеї представлено надзвичайно широко.

Зібрання постійно розширювалося і після 25 років будівництва окремого музейного павільйону, зведеного поруч із власною домівкою родини Покропків, 15 вересня 1996 року господар відкрив власний Музей, нині відомий як Музей народного мистецтва в Отрембусах. Від цього часу двері закладу були завжди відкриті для відвідувачів.

Сам дослідник щиро зізнається, що до такого рішення він прийшов не відразу. Його тривалі спроби отримати для колекції хоч якийсь громадське приміщення тогочасна влада демонстративно ігнорувала, і професору довелося власноруч зводити стіни й виконувати всі будівельні роботи, закупаючи матеріали за власний кошт без усякої додаткової допомоги з боку держави.

За довгі роки діяльності експозицію Музею оглянули тисячі відвідувачів: студентів, школярів, етнографів, колекціонерів, політиків, церковних діячів і просто звичайних туристів. У книзі відгуків слова вдячності залишили шановані єпископи, відомі державні діячі різних країн Європи, Азії, Америки. Часто в музеї працювали науковці для написання своїх розвідок, а для самого власника фонди були не лише результатом, а й основою для його подальших досліджень.

Особливо плідними для колекціонування і дослідницької роботи були роки після розпаду радянського союзу, коли професор міг особисто їздити в країни, які вивчав. Неодноразово, подорожуючи Європою, він відвідував Україну. Тісні дружні контакти з музеями, культурними товариствами й творчими особистостями були імпульсом до збагачення колекції новими експонатами. У записках професора, збережених нині в Музеї, зазначено, що найбільше експонатів він завжди привозив із України, де часто проводив експедиції й організовував виставки польського народного мистецтва.

Спільну виставкову діяльність з Україною в 2004 році започаткував показ колекції „Польські народні витинанки. Polskie wycinanki ludowe”, що відбувся у м. Коломия, а згодом у Києві, Косові й Чернівцях. До події науковець

¹⁴ *Oskary Kolberga: katalog Laureatów Nagrody im. Oskara Kolberga w Uznanii Zasług dla Kultury Ludowej 1974–1996*, praca zbiorowa, pod red. M. Pokropka, Warszawa 1997.

підготував каталог польською та українською мовами¹⁵. Організатори обрали саме паперові твори, оскільки їх простіше було перевозити через кордон. Тому професор в Україну приїхав тоді з величезною валізою, наповненою витинанками польських майстрів.

Директорка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського академік Ганна Скрипник разом із завідувачкою відділу української та зарубіжної фольклористики Лесею Вахніною багато й активно попрацювали, аби твори польських авторів змогли поцінувати в Українському домі в Києві, де під час відкриття виступили провідні діячі науки й культури, зокрема доктор мистецтвознавства, академік Національної академії мистецтв України Тетяна Кара-Васильєва; директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, академік Микола Жулинський; народний художник України Володимир Прядка¹⁶.

Із часом активна плідна наукова й колекційна діяльність М. Покропка створили добру основу для успішної виставки в Польщі „Huculszczyzna i Łemkowszczyzna na nowo odkryte. Krajobraz – Architektura – Obrzędowość”, експоновану від 9 березня до 7 травня 2006 р. у Музеї Цешинської Сілезії (Muzeum Śląska Cieszyńskiego)¹⁷.

Готуючись до цього заходу, професор Маріан Покропек підготував детальну документацію і запропонував для показу наступні зразки, окремо виділивши:

1. Самобутню групу пам'яток – серію живописних ікон на склі, серед яких є унікальний експонат середини XIX ст. (Богородиця з Немовляем);
2. Малюнки вихованців Кам'янець-Подільської міської дитячої художньої школи, у роботах яких представлено переважно пам'ятки міста і сцени з життя подільського села;
3. Живописні олійні роботи інших авторів на різноманітну тематику як додаток до художньої частини виставки – 30 позицій;
4. Твори польських художниць, пов'язаних із Україною: Марії Ігнарської (Maria Ignarska) та Ірени Тшасковської (Irena Trzaskowska). Запропоновано 12 творів.

Зауважимо, що виокремлення живописних полотен польських художниць українського походження засвідчує шанобливу повагу Маріана Покропка до набутків українських митців і водночас глибоке розуміння народного мистецтва як проєкції ментальності й особистісного авторського смаку.

Решту експонатів народного мистецтва з України науковець поділив на кілька окремих груп:

1. Кераміка, виготовлена на Гуцульщині й Покутті, де є роботи українських митців кінця XIX – початку XX ст. та авторські роботи сучасних майстрів,

¹⁵ *Polskie wycinanki ludowe. Польські народні витинанки. Katalog wystaw – Ukraina. Каталог виставок – Україна*, red. M. Pokropek, Otrębusy 2004.

¹⁶ Н. Калініченко, *Мистецтво польської витинанки* [в:] „Народна творчість та етнографія”, nr 4, 2004, с. 121–123.

¹⁷ *Muzeum Śląska Cieszyńskiego – Huculszczyzna i Łemkowszczyzna na nowo odkryte*, /muzeum-cieszyn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=152, [13.06.2023].

зокрема Михайла Трушика (м. Косів). Насамперед, це кахлі, посуд, кринки (вазони), миски, свічники, глечики, баранці тощо. Професор відзначав виняткові архаїчні форми полив'яної і димленої, так званої чорної, кераміки українських митців. Загалом із цієї частини колекції тоді було запропоновано до показу понад 100 зразків;

2. Група тканих виробів: килими гуцульські, багатокольорові ромбічно-променисті, ліжники, килими буковинські довжиною понад 4 метри. Загалом 12 позицій;
3. Рушники вишиті – 12 експонатів;
4. Різні елементи одягу: сорочки, запаски та інші деталі вбрання – 15 експонатів;
5. Вироби з дерева: хрести, посуд пастухів, посуд для освячення пасок, посуд дерев'яний інкрустований – 12 експонатів;
6. Малий вітвар (вилитий із міді) – 1 експонат;
7. Ікони мальовані й ікони різьблені – 10 експонатів;
8. Колекція писанок – понад 400 експонатів;
9. Іграшки глиняні й дерев'яні – 20 експонатів.

Як писав тоді професор про власну збірку, що, хоча запропоновані зразки не представляли загальної панорами всього українського народного мистецтва, вони демонстрували результат індивідуального колекціонування. Попри те, що ця справа, на жаль, як він сам зауважував, була обмежена його фінансовими можливостями, колекція достатньо повно репрезентує життя регіону і може бути трактована як перегляд найцікавіших зразків культури й народного мистецтва саме західних областей України.

Особливим акцентом виставки стала увага професора до світлин, що виразно доповнили рукотворні експонати і були досконалим тлом для демонстрації пам'яток. Без них запропонований проєкт у Музеї Цешинської Сілезії не мав би такого яскравого ефекту. Для цього етнограф відібрав декілька груп фотографій:

1. Краєвиди;
2. Історичні пам'ятки;
3. Дерев'яна архітектура сакральна (церкви, каплички, хрести);
4. Народна архітектура;
5. Традиційні ремесла (ткацтво, гончарство, вівчарство);
6. Народний одяг;
7. Обряди і звичаї річного святкового циклу (Різдво Христове, Новий рік, Маланка, Йордан, Вербна неділя, Великдень і т. п.);
8. Обряди і звичаї родинних і суспільних свят (весілля, похорон, вихід на полонину і т. п.);
9. Фольклорні фестивалі (танці, обряди);
10. Народне мистецтво;
11. Музичні інструменти (бандури, трембіти тощо);
12. Щоденне життя, народні типи.

Принагідно зауважимо, що професор зберігав серед музейних документів кілька тисяч світлин, виконаних ним особисто під час поїздок в Україну. Цей навіть побіжний перелік експонатів, запропонованих науковцем для показу на виставці, виразно демонструє багатство творів українських митців його колекції.

Згодом, того ж 2006 року, восени 28 жовтня, виставку з роботами українських майстрів було експоновано в стінах Музею в Отрембусах під назвою „Między Prutem a Dniestrem”. На імпрезу традиційно прийшли колеги, поважні громадяни м. Отрембуси, м. Брвінув, багато приятелів професора й поціновувачів мистецтва.

Окремо варто зупинитися на музейній колекції українських витинанок, оскільки мені пощастило бути безпосередньою учасницею створення її головної частини на одному з міжнародних симпозіумів у 2016 році, де ми познайомилися з професором та його дружиною, пані Станіславою. Серед учасників зустрічі, крім науковців-етнографів і мистецтвознавців, тоді було багато майстрів з України. Сам професор, як виявилось, привіз із собою витинанки польських авторів із власної приватної колекції, запропонувавши обмін майстрам, які могли з його збірки вибрати для себе польський твір і навзаєм залишити власну роботу. Тоді в зібранні Музею з'явилися витинанки багатьох українських митців, серед яких Людмила Бабіч (сmt. Царичанка Дніпропетровської обл.)¹⁸, Юлія Датченко (Дніпро), Галина Дудар (Тернопіль), Зінаїда Косицька (Київ-Вишневе), Вікторія Нестерова (Часів Яр Донецької обл.)¹⁹, Оксана Цимбалюк (м. Дунаївці Хмельницької обл.) та інші вітчизняні майстри. На жаль, нині я не можу назвати всі прізвища авторів, чії роботи є в Музеї, оскільки деякі з них у цей час перебувають на тимчасово окупованих ворогом територіях і висвітлення їхніх імен в українському культурному просторі може призвести до переслідувань з боку російських служб і навіть трагічних наслідків. Не можна обійти увагою обставину, що така багата колекція витинанок саме сучасних українських митців у Польщі є лише в музеї в Отрембусах.

Особливо хочеться відзначити вияв професором дружньої підтримки Україні після вторгнення російських військ у лютому 2022 року. Вже 22 травня він організував відкриття виставки „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах”, на якій і були вперше демонстровані витинанки згаданих авторів. Науковець окремо турбувався, щоб на відкритті було більше біженців з України, які змогли би відчутти підтримку в затишному просторі серед виробів українського народного мистецтва²⁰. Лише як штрих до портрету науковця

¹⁸ З. Косицька, *Петриківка – давній осередок витинанки в Україні* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 9, 2021, s. 97.

¹⁹ З. Косицька, *Українські витинанки кінця XIX – початку XXI ст.: проблеми вивчення, еволюція стилістики* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 11, 2023, s. 105.

²⁰ З. Косицька, *Виставка „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах”* [в:] „Народна творчість та етнологія”, nr 3, 2022, s. 120.

варто додати, що через кілька місяців, у вересні, того ж року він святкував своє 90-ліття.

Ще в 2008 р. від Кам'янець-Подільського центру газети Верховної Ради України „Голос України” Маріана Покропка було відзначено не звичайною грамотою, а „Доземною подякою”²¹ за відданість мистецтву та невтомну працю задля дружби України та Польщі, налагодженню культурних мостів, популяризацію українського та польського народного мистецтва. Подяку було вручено професорові з нагоди відкриття виставки „Польський народний дереворит і сучасна графіка” (Чернівці, 11 серпня 2008). Сьогодні до цих слів можна додати лише те, що таким активним діячем професор залишився до останніх днів свого життя, про що він постійно мріяв і що йому було подаровано долею.

На завершення важливо додати, що справу професора продовжила дружина, пані Станіслава, разом із родиною доньки – Агнешкою Покропек-Свідерською і Томашем Свідерським. Уже у квітні-червні 2023 року в Музеї була організована виставка „Wielkanoc w sztuce ludowej”, друга мала назву „Wizerunki Matki Boskiej w sztuce ludowej” (вересень – листопад 2023). Її відкриття було відзначено в день народження професора Маріана Покропка, що став першим таким днем у стінах рідного дітища вже без самого господаря.

У статті представлено лише окремі сторінки діяльності професора Маріана Покропка і його родини, що сприяли знайомству польської й української публіки з мистецтвом наших країн, демонструючи багатство унікальної колекції. Нині приватний музей на теренах Польщі є важливим центром, де можна провадити дослідження з народної культури Польщі й України.

В умовах війни такі зібрання творів мистецтва, як у музеї професора Маріана Покропка, є надзвичайно важливими, оскільки зараз ми спостерігаємо культурну екстермінацію – нищення української ідентичності та духовної спадщини на території всієї України, а особливо в тимчасово окупованих містах і селах. Нині від ракетних обстрілів у країні страждають тисячі мирних жителів, архітектурні пам'ятки й музейні експонати. Тому для польських і українських дослідників і всієї наукової спільноти Європи Музей народного мистецтва в Отрембусах у наші дні становить надзвичайну цінність, яку потрібно не тільки зберігати, а й активно досліджувати.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Калініченко Н., *Мистецтво польської витинанки* [в:] „Народна творчість та етнографія”, nr 4, 2004. [Kaliničenko N., *Mistectwo pol's'koj vitinanki* [v:] „Narodna tvorčist' ta etnografiâ”, nr 4, 2004.]

²¹ „Доземна Подяка” – грамота зберігається в фондах Музею народного мистецтва в Отрембусах.

- Косицька З., *Виставка „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах”* [в:] „Народна творчість та етнологія”, nr 3, 2022. [Kosytska Z., *Vistavka „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Ukraïns'ke narodne mistectvo u kolekcii Muzeu v Otrębusah”* [v:] „Narodna tvorčist' ta etnologiâ”, nr 3, 2022].
- Косицька З., *Петриківка – давній осередок витинанки в Україні* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 9, 2021. [Kosytska Z., *Petrikivka – davnij oseredok v Ukraïni* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 9, 2021.]
- Косицька З., *Українські витинанки кінця XIX – початку XXI ст.: проблеми вивчення, еволюція стилістики* [в:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 11, 2023. [Kosytska Z., *Ukraïns'ki vitinanki kîncâ XIX – počatku XXI st.: problemi vivčennâ, evoluciâ stilistiki* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 11, 2023.]
- Fryś-Pietraczkowa E., Kunczyńska-Iracka A., Pokropek M., *Die Volkskunst in Polen*, übers. von R. Sachs, Warsaw 1991.
- Fryś-Pietraczkowa E., Kunczyńska-Iracka A., Pokropek M., *Folk art in Poland*, trans. by J. A. Bałdyga, Warsaw 1991.
- Fryś-Pietraczkowa E., Kunczyńska-Iracka A., Pokropek M., *Sztuka ludowa w Polsce*, Warszawa 1988.
- Muzeum Śląska Cieszyńskiego – Huculszczyzna i Łemkowszczyzna na nowo odkryte*, muzeum-cieszyn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=152, [27.02.2024].
- Pokropek M., *Atlas de l'art populaire et du folklore en Pologne*, trad. par J. Wolf, Varsovie 1980.
- Pokropek M., *Atlas der Volkskunst und Folklore in Polen*, Warschau 1980.
- Pokropek M., *Atlas sztuki ludowej i folkloru w Polsce*, Warszawa 1978.
- Pokropek M., *Budownictwo ludowe w Polsce*, Warszawa 1976.
- Pokropek M., *Etnografia: materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Warszawa 2019.
- Pokropek M., *Guide to folk art and folklore in Poland*, transl. by M. Mierowska-Paszkievicz, Warsaw 1980.
- Pokropek M., *Jarmark Płocki. Katalog twórców ludowych biorących udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w latach 1968–1973*, Płock 1974.
- Pokropek M., *Jarmark Płocki, cz. 2 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1974*, Płock 1975.
- Pokropek M., *Jarmark Płocki, cz. 3 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1975*, Płock 1976.
- Pokropek M., *Jarmark Płocki, cz. 4 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w roku 1976*, Płock 1977.
- Pokropek M., *Jarmark Płocki, cz. 5 Katalog twórców ludowych biorących po raz pierwszy udział w kiermaszu sztuki ludowej w Płocku w 1977 i 1978 r.*, Płock 1979.
- Polskie wycinanki ludowe. Польські народні витинанки. Katalog wystaw – Ukraina. Каталог виставок – Україна*, red. M. Pokropek, Otrębusy 2004. [*Polskie wycinanki ludowe. Pol's'ki narodni vitinanki, Katalog wystaw – Ukraina. Katalog vistavok – Ukraïna*, red. M. Pokropek, Otrębusy 2004.]

Oskary Kolberga: Katalog laureatów nagrody im. Oskara Kolberga w uznaniu zasług dla kultury ludowej 1974–1996, praca zbiorowa, pod red. M. Pokropka, Warszawa 1997.
Regiony, granice, rubieże: tom w darze dla profesora Mariana Pokropka, pod red. L. Mróz, M. Zowczak, K. Waszczyńska, Warszawa 2005.

Косицька Зінаїда – кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця відділу образотворчого та декоративного мистецтв Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, членкиня Національної спілки майстрів народного мистецтва України, авторка монографії *Історія української витинанки* (2019).

Проф. Маріан Покропек під час відкриття виставки „Ukraińska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах”, 22 травня 2022 (світлина З. Косицької).

Частина експозиції виставки „Ukrainiska sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво в колекції Музею в Отрембусах”, 22 травня 2022 (світлина З. Косицької).

Томаш Свідерський, Едита Хойнацька, Станіслава Покропек під час відкриття виставки „Українська sztuka ludowa w zbiorach Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach. Українське народне мистецтво у колекції Музею в Отрембусах”, 22 травня 2022 (світлина З. Косицької).

Зінаїда Косицька, Станіслава Покропек, Агнешка Покропек-Свідерська під час експонування виставки „Wielkanoc w sztuce ludowej” (угорі над входом гуцульські кахлі), Музей народного мистецтва в Отрембусах, квітень 2023 (світлина М. Янкової).

Марта КРАВЧЕНКО, Marta KRAVCHEŃKO

Львівська національна академія мистецтв, Україна

Lviv National Academy of Arts, Ukraine

ORCID: 0000-0002-0742-9147

e-mail: kravchenkomarta@lnam.edu.ua

Деякі аспекти термінологічних дефініцій сучасного мистецтва прикрас: художні, авторські, ювелірні прикраси

Some aspects of the terminological definitions of modern jewelry

The paper presents some principles of formation and replenishment of Ukrainian art terminology. It has been found that today there are no established concepts of decoration in contemporary art. Attention is focused on definitions taking into account foreign and Ukrainian experience. A number of terminological definitions of English, German, French and Polish definitions are analyzed. On the basis of the study of foreign experience in the terminology of jewelry art, the general concept of “jewelry” is outlined as one that includes jewelry and jewelry made of alternative materials and provides for the expression of innovative thinking, design and creation of an integral artistic image. It is proposed to introduce terminological definitions into the circulation of art criticism of Ukrainian science.

Keywords: art of decoration, artistic jewelry, jewelry, costume jewelry, contemporary art, term, terminological definitions

У роботі представлено деякі засади формування та поповнення української мистецтвознавчої термінології. З'ясовано, що на сьогодні не існує усталених понять прикраси в сучасному мистецтві. Зосереджено увагу на дефініціях з урахуванням зарубіжного та українського досвіду. Проаналізовано низку термінологічних дефініцій англійських, німецьких, французьких і польських означень. На основі дослідження зарубіжного досвіду термінології мистецтва прикрас окреслено загальне поняття „прикраси” як такі, що охоплюють ювелірні прикраси та прикраси з альтернативних матеріалів і передбачають вираження новаційного мислення, дизайну та творення цілісного художнього образу. Запропоновано ввести термінологічні дефініції у мистецтвознавчий обіг української науки.

Ключові слова: мистецтво прикраси, художні прикраси, ювелірне мистецтво, біжутерія, сучасне мистецтво, термін, термінологічні дефініції

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. – час кардинальних змін у світовому мистецтві, зі зміщенням фокусу на концептуальне мистецтво та стирання меж між образотворчим та декоративно-ужитковим мистецтвом. Художні прикраси як окреме явище в мистецтві займають чітку й упевнену позицію саме в другій половині ХХ ст. Активні експерименти у творчих процесах виготовлення прикрас відбувалися ще на початку ХХ ст. на прикладі діяльності Баугаузу, де культивувалося впровадження функціональних тенденцій і синтез матеріалів у проєктованих творах. Від 1960-х років новаторські тенденції в мистецтві прикрас поширюються в Європі, США, а в 1970-х роках – у країнах Східної Європи: Чехії, Словаччині, Польщі, Латвії, Естонії та Україні. Художники експериментували з матеріалами, формою, технологією, конструкцією, створювали нефункціональні твори, які пізніше трансформувались у так звані „арт-об’єкти”. Активні зміни в цьому напрямку декоративно-ужиткового мистецтва відбувались у різних країнах Європи синхронно. Це було зумовлено використанням нетрадиційних форм і матеріалів – пластмаси, акрилу, латексу, силікону. Ці напрацювання були підсилені багатим теоретичним доробком: художники задекларували концепції своєї творчості, мистецтвознавці аналізували цей мистецький рух у публікаціях, відбувалися колективні виставки та науково-творчі конференції, присвячені мистецтву „нової” прикраси.

У Європі 1970-х років митці створили пласт теоретично-філософських концепцій творення тогочасної художньої прикраси, що виходить за межі декоративно-ужиткового мистецтва і, відтак, претендує на образотворчість. Прикраса стає не лише ужитковим об’єктом і предметом колекціонування, а є твором мистецтва, культурним артефактом, що має утилітарну, естетичну та образотворчу функції. На цьому тлі виникла проблема термінологічних дефініцій „прикраси”. Так, у європейському мистецтвознавстві терміну „мистецтво прикраси” тотожні англійське „art jewelry” та німецьке „die Schmuckkunst” – поняття, які відрізняються за змістом, але є близькими за своєю суттю. У сучасних умовах швидкої адаптації нових мистецьких течій і явищ термінологічне означення поняття „прикраса” здатне набувати різних тлумачень. Так, у найширшому сенсі цей термін передбачає декорування візуального простору, екстер’єру чи інтер’єру приміщень, що потрібно розуміти як оздобу, прикрашання предметів. У публікації ми зосередили увагу на визначенні поняття „прикраса”, пов’язаному з образом людини, тілом і одягом, вона може бути виготовлена з коштовних, напівкоштовних та інших матеріалів, де основну роль відіграє авторська концепція твору. Також у поняття „прикраси” ми включаємо ювелірні вироби та прикраси з альтернативних матеріалів. У процесі їх поєднання основна увага зосереджена на художніх концепціях провідних майстрів та естетичних особливостях їхніх творів.

Ці процеси відбувалися майже в усіх країнах Європи, але з обов'язковим урахуванням національних традицій і культурних особливостей. Українське мистецтво прикрас у загальних рисах повторило зарубіжний шлях розвитку, але основні художні тенденції змістилися в часі, що було пов'язано з інформаційною ізоляцією в радянські часи (до 1991 року).

Досить складним питанням сучасного мистецтвознавчого дискурсу є термінологічний понятійний апарат у сфері сучасного мистецтва та дизайну. Дискусійними і такими, що потребують переосмислення визначень, є поняття сучасного декоративного мистецтва, зокрема „мистецтво прикрас” та „сучасні художні прикраси”. Саме під час спроби їх конкретного визначення та порівняння зі світовими термінами ми зіткнулися з проблемою неусталеної мистецтвознавчої термінології, підміною значення одного терміна іншим, близьким йому за змістом, але принципово іншим за суттю. Проблема фахової термінології передбачає смислову деформацію в тлумаченні історії мистецтва та сучасних мистецьких процесів. Ця ситуація є особливо гострою в останні десятиліття. В Україні стала доступною інформація про закордонні художні процеси та з'явилася низка художників, які у творчості звертаються до форм та концепцій сучасного мистецтва¹.

Сучасне українське мистецтво не має чіткої загально визнаної періодизації, типології, методології, а отже, термінології, яка за своєю суттю залишається радянською. Упереджений підхід створює значні труднощі при аналізі та інтерпретації творів сучасного мистецтва й прикрас, зокрема, вони вкладаються в рамки класифікацій, штучно створених у радянський час. Це своєю чергою впливає на неоднозначне розуміння світових мистецьких процесів ХХ–ХХІ ст.

Дослідження українських мистецтвознавців Г. Вишеславського та О. Сидора-Гібелінди *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*² стало першою спробою ввести дефініції сучасного світового мистецтва в український контекст.

Дослідник мистецтва, професор ЛНАМ О. Голубець у публікації *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті*³ наголошує на необхідності впорядкувати термінологію, що суттєво б розширило фахові можливості вітчизняних мистецтвознавців. Автор зачіпає проблеми термінології мистецтва, як в образотворчому, так і в декоративно-ужитковому мистецтві. Зокрема, автор указує на проблемні аспекти в термінах „декоративно-ужиткове мистецтво”, „декоративне мистецтво”, „мистецтво предмета”, а також згадує застарілі визначення. Наприклад, термін „декоративно-ужиткове мистецтво” у такому поєднанні не

¹ Д. Скринник-Миська, *Проблема періодизації художнього процесу: класична, некласична та постнекласична моделі* [в:] „Мистецтвознавство”, № 12, 2012, с. 27–39.

² Г. Вишеславський, О. Сидор-Гібелінда, *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*, Київ 2010.

³ О. Голубець, *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті* [в:] „Мистецтвознавство України”, вип. 9, 2008, с. 6–18.

використовують у світовому мистецтві. У зарубіжній науковій практиці ці терміни вживають окремо: „декоративне мистецтво” та „ужиткове мистецтво”. Поняття „декоративність” пов’язане з певною дією, процесом декорування, прикрашання чогось: архітектурної споруди, елементів інтер’єру та окремих предметів. „Ужиткове мистецтво” наближає діяльність людини до виготовлення матеріальних предметів з певними ужитковими функціями. Відповідником до „ужиткового мистецтва” в Європі окреслюється термін „мистецтво предмета”, що виявляється в синтезі та взаємопроникненні мистецтв через використання різноманітних матеріалів – глини, скла, дерева, металу тощо. Поступово відмежовуючись від ужиткових функцій, „мистецтво предмета” виділяється у специфічну зону творчості, наближаючись до образотворчого мистецтва⁴.

Термін „прикраси” часто має багатозначне тлумачення. Українська наукова думка й досі не виробила чіткого визначення цього поняття, а щодо термінологічних норм внесла навіть певні неузгодження. У *Словнику української мови*⁵ термін „прикраса” визначений у таких поняттях:

- те, що оздоблює або служить оздобленням чого-небудь, оздоба; предмет, що служить доповненням до одягу, призначений до прикрашання; // орнамент (що дослівно означає прикраса, оздоблення), як відомо, у прикладних мистецтвах є суттєвим елементом художнього образу;
- те, що своєю присутністю додає краси чому-небудь; // засіб художнього вираження;
- те, що виділяється своєю досконалістю⁶.

У роботі над дослідженням виникли проблемні питання, які стосуються термінології. Зокрема, ми оперуємо поняттями „мистецтво прикраси”, „авторські прикраси”, „художні прикраси”, „ювелірні прикраси”, „біжутерія”.

Дослідник сучасного ювелірного мистецтва Р. Шмагало у праці *Енциклопедія художнього металу. Світовий та український художній метал. Класифікація, термінологія, стилістика, експертиза*⁷ подає потужний блок термінологічного апарату – 326 термінів, що інформують про ремесла й галузі виробництва художнього металу, термінологічні показники металів, коштовних каменів, прикрас і т. д. Видання містить ґрунтовний термінологічний показник, у якому зосереджено увагу на термінах „прикраси”, „ювелірне мистецтво”, „біжутерія”.

Термін „прикраси” дослідник визначає так: „прикраси – загальна назва декоративних орнаментальних форм і предметів ювелірного мистецтва”⁸. Автор також дає чітке визначення терміна „ювелірне мистецтво”:

⁴ *Ibidem*, с. 6–12.

⁵ *Словник української мови*: в 11 т., за ред. І. К. Білодіда, т. 11, Київ 1980.

⁶ *Ibidem*, с. 645.

⁷ Р. Шмагало, *Op. cit.*

⁸ *Ibidem*, с. 269.

Вид декоративно-ужиткового мистецтва, виготовлення художніх прикрас, коштовних предметів культу, побутового начиння, зброї та інших виробів з коштовних металів (золото, срібло), часто в поєднанні з коштовними та напівкоштовними каменями, перлами, перламутром, бурштином, кісткою, склом і ін.; до ювелірного мистецтва належать також художні вироби з коштовних металів (бронза, мідь, нейзильбер, титан, сталь). Головні техніки ювелірного мистецтва – кування, лиття, карбування, тиснення, гравіювання, філігрань, зернь, чернь, емаль, інкрустація, травлення, шліфування...⁹

Автор також зазначає, що в українському мистецтвознавстві поряд з терміном „ювелірне мистецтво” прийнято оперувати терміном – „золотарство”¹⁰.

Поряд із ювелірним мистецтвом у дослідженні мистецтва прикрас у термінологічному обігу фігурує термін „біжутерія”. Дослідник Р. Шагало у *Термінологічному покажчику* вищезгаданої праці¹¹ визначає:

Біжутерія (від фр. Bijouterie – ювелірний магазин) – дрібні золотарські та ювелірні вироби. До біжутерії відносять також оздоби первісних народів, виготовлені з рогу та кістки, кольорових камінців. В основному біжутерія виготовляється з некоштовних металів і каміння, слонової кістки чи перламутру із застосуванням усіх золотарських технік. Біжутерія завжди підпорядковувалась стилю епохи. До біжутерії належать персні, браслети, намиста, діадеми, декоративні ланцюжки, медальйони, сережки, а також фібули, застіжки, пряжки, шпильки, гудзики, пояси тощо. Від середини XIX ст. поширилось масове виробництво біжутерії (штампованої) з імітаційних матеріалів, форми якої підроблялися під давні українські твори. Для XX ст. характерна тенденція пошуку високохудожніх форм біжутерії з використанням відносно дешевих матеріалів, у тому числі й синтетичних (наприклад, популярні вироби фірми „Яблонец” у Чехії). Виробництво біжутерії зосереджене на ювелірних фабриках, а також у промислових артілях¹².

Як бачимо, в українському мистецтвознавстві спеціалізована термінологія зосереджена в галузі ювелірного мистецтва, натомість пошукам терміна для визначення сучасних прикрас, створених художниками на межі образотворчого, декоративного мистецтва та дизайну, з альтернативних, часто не коштовних матеріалів, не приділено достатньо уваги.

Щоб усебічно проаналізувати понятійний апарат, ми звернулися до термінологічних тлумачень „прикраси” у публікаціях зарубіжних дослідників.

⁹ *Ibidem*, с. 19.

¹⁰ *Ibidem*, с. 18.

¹¹ *Ibidem*, с. 261.

¹² *Ibidem*, с. 260.

У науковому мистецтвознавчому обігу Великобританії фігурує термін „art jewelry”, що означає ювелірні вироби, прикраси, які створили автор, студія, ремісник. У назві „art” чітко підкреслено творче вираження та дизайн, також характеризується застосуванням різних матеріалів, часто альтернативних (пластик, папір, скло, тканини, предмети, що були у вжитку, та ін.), що формують альтернативу використанню „коштовних матеріалів”, таких як золото, срібло й каміння в традиційних ювелірних прикрасах, де вартість твору прив’язана до вартості матеріалів, із яких вона виготовлена. Поняття „art jewelry” тісно пов’язане з авторською роботою (craftsmen, studio) в інших матеріалах, таких як скло, дерево, пластик і глина, також „art jewelry” звертається до образотворчого мистецтва й дизайну.

Британська дослідниця мистецтва Л. ден Бестен у монографії *A Compendium of International Contemporary Art Jewelry* окреслює п’ять різних визначень мистецтва прикраси, тобто „art jewelry”, а саме: сучасна прикраса („contemporary jewelry”), студійна прикраса („studio jewelry”), художня прикраса („art jewelry”), дизайнерська прикраса („design jewelry”) та авторська прикраса („author jewelry”)¹³. Серед них найбільшого поширення отримали поняття сучасна („contemporary jewelry”), студійна („studio jewelry”) та художня („art jewelry”) прикраса.

Німецька мистецтвознавиця М. Конігер у публікації для енциклопедії сучасного мистецтва прикрас *The Fat Booty of Madness*, яка була видана у співавторстві з Отто Кюнцлі на базі відділу мистецтва прикрас Академії мистецтв у Мюнхені, стверджує, що різні терміни „art jewelry” мають важливе значення для того, щоби відрізнити цей тип прикрас від традиційного ювелірного мистецтва. Використання терміна „концептуальна прикраса” („conceptual jewelry”), за її словами, це „спроба відокремити себе через термінологію від продуктів комерційної ювелірної промисловості, де відтворюють кліше і прикраси, орієнтовані на смаки масового споживання, з одного боку, а з іншого боку – демонструвати індивідуальний дизайн, авторську естетику та ручну роботу”¹⁴.

Американська дослідниця та кураторка відділу декоративного мистецтва та скульптури Музею американського мистецтва у Бостоні К. Елькюер у праці *Jewelry by Artists in the Studio* в розділі *Introduction: Defining the field* дає визначення студійним прикрасам як відгалуженню ремісництва, наголошуючи на тому, що вони не відтворюють конкретних художніх стилів. Дослідниця зазначає, що особливістю студійних прикрас є те, що їх виконав безпосередньо художник у своїй майстерні, такі твори є унікальними¹⁵.

¹³ L. den Besten, *On jewellery: A compendium of international contemporary art jewellery*, Stuttgart 2012.

¹⁴ M. Koniger, *A class of its own* [in:] F. Hufnagl (ed.), *The Fat Booty of Madness*, Stuttgart 2008, с. 32.

¹⁵ K. LECuyer, *Introduction: Defining the field* [in:] *Jewelry By Artists in the Studio*, London 2010, с. 17–23.

Швейцарська дослідниця сучасного мистецтва прикрас, професорка відділу прикрас і моди Університету мистецтв і дизайну у Женеві М. Гаспар проаналізувала тимчасове значення різних термінів, які використовувалися в мистецтві прикрас „art jewelry” за останні 40 років. У публікації *Contemporary jewelry in post-historical times*¹⁶ авторка класифікує прикраси в таких позиціях: „avant-garde jewelry” – прикраси, які перебувають радикально попереду основних ідей; „modern jewelry”, або „modernist jewelry”, що відображають дух часу, в якому вони були виконані, тобто модерн або модернізм; „studio jewelry” – перехід від ремісничої діяльності до творчої, у майстерні; „new jewelry” – прикраси, які передбачають критичну позицію щодо коштовностей; та „contemporary jewelry” – сучасні прикраси, які відображають ідею „тут і зараз”, без огляду на традиційні ювелірні виробы, тяглість поколінь (для цих прикрас властива ідея „прикраса – не реліквія”)¹⁷.

У німецькомовному науковому дискурсі присутнє поняття „Schmuck” – прикраса, ювелірний виріб і „Schmuckkunst” – мистецтво прикраси. У німецькій мові поняття „Schmuck” (прикраса) має широке значення, схоже до українського визначення:

1. Декорації і декорування візуального простору, екстер'єру та інтер'єру приміщень, що служать для підсилення репрезентативності, дизайн середовища, предметів (тобто оздоба, прикрашання, декорування предметів та приміщень).
2. Прикраса як декор тіла способом розмальовування (боді-арт, татуювання, пірсинг).
3. Прикраси, прикріплені до тіла чи одягу людини, ювелірна прикраса та прикраса з інших матеріалів (дерево, кістка, скло і т. д.) художнього змісту. Декорує тіло та одяг людини¹⁸.

Визначення терміна „прикраси” знаходимо у спільній праці німецького та англійського дослідників прикрас П. Дормера та Р. Турнера *The New Jewelry: Trends + Traditions*, де автори також подають дефініцію терміну „сучасне мистецтво прикраси” (new jewelry/moderne, Schmuckkunst), яке формує власну творчу позицію за рахунок багатства ідей, винахідливості й досконалого виконання роботи в різних матеріалах і техніках¹⁹.

Як ми бачимо, німецькі та українські визначення поняття є досить близькими за значенням і суттю, англійська термінологія передбачає ширші дефініції.

Водночас маємо на меті висвітлити ще одне поняття, яке викликає питання в нашому дослідженні, оскільки стосується інших за мистецьким значенням

¹⁶ M. Gaspar, *Contemporary jewellery in post-historical times* [in:] M. Bersegio (ed.), *Time tales: time's perceptions in research jewellery*, Barcelona 2007, p. 12–14.

¹⁷ *Ibidem*, s. 13.

¹⁸ C. Holzach, F. Falk, *Schmuck der Moderne/Modern Jewellery 1960–1998*, Stuttgart 1999.

¹⁹ P. Dormer, R. Turner, *The new jewelry: trends & traditions*, New York 1994.

прикрас, а саме біжутерії. Біжутерія (від фр. bijouterie, bijou) – жіночі прикраси не з коштовних каміння та металу²⁰. Біжутерія виникла у XVIII ст. як імітація коштовностей із дешевших матеріалів та існувала в такому форматі аж до першої третини XX ст. Розвиток біжутерії у XX ст. було зумовлено розвитком моди та модних тенденцій. Біжутерійні прикраси виконували як доповнення до модного образу, вони стали аксесуаром. Однією з перших модельєрів, хто ввів біжутерію в модний обіг, стала Коко Шанель. Від середини XX ст. біжутерія авторства майстрів високої моди або художників, отримує новий статус і більшу цінність. В англomовному обігу терміну „біжутерія” відповідає „costume jewelry”. У виробництві біжутерії використовуються різні метали й сплави, прозоре та кольорове скло, пластмаси, кераміка та ін. За зовнішнім виглядом біжутерія може бути схожою на „справжні” ювелірні вироби, але її вартість набагато нижча.

Слід зазначити, що в польському науковому дискурсі термін „біжутерія” (biżuteria) має дещо інше визначення і трактується як прикраси загалом, охоплює поняття „ювелірні вироби”, „ювелірні прикраси, які створив ювелір”, „прикраса, що використовується для прикрашання тіла й одягу”, як правило, виготовлена з коштовних матеріалів, багато декорована. Польські дослідники подають наступні термінологічні визначення:

- біжутерія, прикраси (biżuteria) – будь-яке об’ємне оздоблення тіла чи одягу, незалежно від використовуваних технік і матеріалів²¹;
- біжутерія, прикраси (biżuteria) (2) – усі види виробів, які носять жінки та чоловіки як прикраси чи емблеми, що представляють їхню світську чи духовну владу. Вони можуть бути виготовлені з коштовних і кольорових металів, заліза, коштовного і напівкоштовного каміння, бурштину, слонов’ої кістки (та інших видів кістки), рогу, черепашок, глини, дерева і скла²².

Художні прикраси (biżuteria artystyczna) – це частина ювелірного мистецтва, яка характеризується індивідуальним підходом виробника до виробу та збереженням його функціонального призначення. Його надихають попередні проекти чи історичні ювелірні вироби, але для збереження його художнього характеру необхідний інтелектуальний внесок художника²³.

Авторські прикраси (biżuteria autorska) – виготовляються автором – художником (випускником художнього вищого навчального закладу, членом мистецького об’єднання або особою, яка має дійсну кваліфікацію художника), що характеризується індивідуальним проектом, оригінальною технікою виготов-

²⁰ *Словник української мови, Op. cit.*, с. 669.

²¹ M. Pajaczkowski, *Hasło tegorocznego konkursu jest skomplikowane nawet dla samych pomysłodawców...* [w:] *Granice sztuki globalnej. Rzemiosło. Design. Sztuka*, Legnica 2010.

²² S. Kolkówna, *Biżuteria* [w:] *Kultura materialna starożytnej Grecji*, red. K. Majewski, t. III, Warszawa 1978.

²³ M. Pajaczkowski, *Op. cit.*

лення, власноруч створеною дизайнерською лінією, індивідуальним декоративним елементом тощо²⁴.

У чеській мові існує єдиний загальний та універсальний термін „*sperky*”, який визначає поняття натільної прикраси з ювелірних і неювелірних матеріалів загалом.

Отож, при дослідженні базових понять роботи ми визначили та проаналізували низку термінологічних дефініцій англійських, німецьких, французьких і польських (*art jewelry, conceptual jewelry, contemporary jewelry, studio jewelry, Schmuck, Schmuckkunst, bijouterie, bijuteria, sperky* / ювелірна прикраса, авторська прикраса, художня прикраса, біжутерія, прикраса) та дійшли висновку, що оптимальним визначенням цього підвиду сучасного мистецтва є поняття „прикраси”, яке охоплює ювелірні прикраси та прикраси з неювелірних матеріалів, передбачає вираження новаційного мислення, дизайну та творення цілісного художнього образу.

Усе це переконливо свідчить про те, що створенню термінологічної бази в галузі мистецтва та стандартизації термінологічних понять обов’язково мають передувати концептуальне осмислення й розроблення термінів фахівцями та компетентними лінгвістами. Це сприятиме підвищенню значущості українського мистецтва в сучасній культурі, науці, а також якості україномовної довідникової та науково-методичної літератури.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Вишеславський Г., Сидор-Гібелінда О., *Термінологія сучасного мистецтва. Означення, неологізми, жаргонізми сучасного візуального мистецтва України*, Київ 2010. [Višeslavs'kij G., Sidor-Gibelinda O., *Terminologija sučasnego mistectva. Označennâ, neologizmi, žargonizmi sučasnego vizual'nogo mistectva Ukraïni*, Kïiv 2010.]
- Голубець О., *Питання термінології в сучасній мистецькій освіті* [в:] „Мистецтвознавство України”, вип. 9, 2008, с. 6–18. [Golubec' O., *Pitannâ terminologij v sučasnij mistec'kij osviti* [v:] „Mistectvoznnavstvo Ukraïni”, vip. 9, 2008, s. 6–18.]
- Словник української мови*: в 11 т., за ред. І. К. Білодіда, т. 11, Київ 1980. [*Slovník ukraïns'koï movi*: v 11 t., za red. Í. K. Bilodida, t. 11, Kïiv 1980.]
- Шмагалю Р., *Світовий та український художній метал. Класифікація, термінологія, стилістика, експертиза. Енциклопедія художнього металу*, т. 1, Львів 2015. [Šmagalo R., *Svitovij ta ukraïns'kij hudožnij metal. Klasifikaciâ, terminologija, stilistika, ekspertiza. Enciklopedija hudožn'ogo metalu*, t. 1, L'viv 2015.]
- Den Besten L., *On jewelry: A compendium of international contemporary art jewelry*, Stuttgart 2012.
- Dormer P., Turner R., *The new jewelry: trends & traditions*. New York 1994.

²⁴ *Ibidem*.

- Gaspar M., *Contemporary jewelry in post-historical times* [in:] Bersegio, M. C. (ed.), *Time tales: time's perceptions in research jewelry*, Barcelona 2007, p. 12–14.
- Holzach C., Falk F., *Schmuck der Moderne/ Modern Jewellery 1960–1998*, Stuttgart 1999.
- Kolkowna S., *Biżuteria* [w:] *Kultura materialna starożytnej Grecji*, red. K. Majewski, t. III, Warszawa 1978.
- Koniger M., *A class of its own* [in:] Florian Hufnagl (ed.), *The Fat Booty of Madness*, Stuttgart 2008.
- L'Ecuyer K., *Introduction: Defining the field* [in:] *Jewelry By Artists in the Studio*, London 2010, p. 17–23.

Паґачkowski M., *Hasło tegorocznego konkursu jest skomplikowane nawet dla samych pomysłodawców...* [w:] *Granice sztuki globalnej. Rzemiosło. Design. Sztuka*, Legnica 2010.

Кравченко Марта – кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри історії і теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв.

Julia ROGUSKA

Uniwersytet Warszawski
University of Warsaw
ORCID: 0000-0001-5412-8366
e-mail: julia.roguska@uw.edu.pl

Renata BOTWINA

Uniwersytet Warszawski
University of Warsaw
ORCID:0000-0002-1128-4518
e-mail: r.botwina@uw.edu.pl

Ukraińscy twórcy filmowi we wschodnioeuropejskim kinie niemym

Ukrainian filmmakers in Eastern European silent cinema

Celem niniejszego artykułu jest analiza działalności ukraińskich twórców kina niemego epoki modernizmu. Zaakcentowano mało znany ukraiński kontekst w dziejach wschodnioeuropejskiej sztuki filmowej. Opisano wybrane aspekty życia artystycznego Oleksandra Chanżonkowa i Wiery Chołodnej oraz osiągnięcia prekursorów kinematografii Iosifa Timczenki i Alfreda Fedeckiego. Opracowanie stanowi wstęp do badań nad zagadnieniem niemego kina w Europie Wschodniej końca XIX i początku XX wieku.

Słowa klucze: Europa Wschodnia, ukraińscy twórcy, kino nieme, modernizm, kinematograf, prekursorzy, koniec XIX i początek XX wieku

The purpose of this article is to analyze the role of the Ukrainian filmmakers of the modern era's silent cinema. Unfortunately, the Ukrainian context in the history of Eastern European film art is not widely known. Hence, it deserves special attention. Selected aspects of the artistic life of Oleksandr Khanzhonkov and Vera Kholodnaya are described, as well as the achievements of cinematic precursors, such as Iosif Timchenko and Alfred Fedecky. The study is an introduction to the extensive research on the issue of silent cinema in Eastern Europe of the late 19th and early 20th century.

Keywords: Eastern Europe, Ukrainian filmmakers, silent cinema, modernism, cinematography, precursors, late 19th and early 20th century

Kino nieme końca XIX i początku XX wieku od lat wzbudza ogromne zainteresowanie badaczy. Świadczą o tym pojawiające się w ciągu ostatnich dekad publikacje¹, które pozwalają odkryć na nowo tę nieco zapomnianą do niedawna odmianę sztuki filmowej. Ponowny dostęp do archiwów, cyfrowa rekonstrukcja zachowanych filmów (niestety dość nielicznych) umożliwiła coraz szerszy ogląd twórczości kinematograficznej okresu modernizmu. Dzieje tzw. ożywionej fotografii (jak początkowo określano nową dziedzinę artystycznego wyrazu) wciąż pozostawiają wiele przestrzeni dla analizy i pogłębionej interpretacji.

Jednym z ich mniej znanych kontekstów jest prekursorska działalność ukraińskich twórców, którzy wnieśli szczególnie wkład w rozwój kinematografii końca XIX i początku XX wieku. Zarówno w polskim, jak i światowym piśmiennictwie filmowym ich dorobek nadal jest włączany w poczet osiągnięć rosyjskiej sztuki filmowej epoki kina niemego. Przyczyna takiego stanu rzeczy jest oczywista i wiąże się z ówczesną terytorialną przynależnością Ukrainy do Carskiej Rosji. Sami twórcy, dzieła których zostaną omówione w niniejszym artykule, identyfikowali się z obydwoma kulturami – ze swoją rodzimą kulturą ukraińską, ale i rosyjską. Głównym celem niniejszego artykułu jest uwypuklenie ich ukraińskiej tożsamości. Przedmiotem analizy uczyniliśmy wybrane aspekty działalności artystycznej Oleksandra Chanżonkowa, reżysera, producenta i założyciela jednej z największych ówczesnych wytwórni filmowych oraz role Wiery Chołodnej, najpopularniejszej aktorki kina niemego – świadczące o wspomnianej identyfikacji z kulturą Ukrainy. Opisałyśmy również dokonania dwóch prekursorów kinematografii – wynalazcy Iosifa Timczenki i autora filmów dokumentalnych Alfreda Fedeckiego, których nazwiska nadal dość rzadko pojawiają się w literaturze przedmiotu.

Przywołując mniej znane fakty z historii Dziesiątej Muzy, podjęłyśmy próbę uzupełnienia jej o często marginalizowany lub pomijany ukraiński kontekst. Niniejszy artykuł jest wprowadzeniem do szerszych badań nad fenomenem kina niemego w krajach Europy Wschodniej okresu modernizmu.

¹ Zob. P. Skrzypczak, *Aktor i jego postać ekranowa. Aktorstwo ery kina niemego w teorii i refleksji krytycznej*, Toruń 2009; *Historia kina*, t. 1, *Kino nieme*, red. T. Lubelski, I. Sowińska, R. Syska, Kraków 2014; *idem*, *Historia kina polskiego 1895-1914*, Kraków 2015; I. Żukowska, F. Toeplitz-Cieśla, *Sfinks. Wizjonerzy i skandaliści kina*, Warszawa 2016; M. Hendrykowska, *Śladami tamtych cieni. Film w kulturze polskiej przełomu stuleci 1895-1914*, Poznań 2003; *Pleograf. Słownik biograficzny filmu polskiego 1896-1939*, red. J. Maśnicki, K. Stepan, Kraków, 1996; B. Mucha, *Sztuka filmowa w Rosji 1896-1996*, Piotrków Trybunalski 2002; В. Миславський, *Історія українського кіно 1896–1930: факти і документи*, т. 1., Харків 2018; *Великий кинемо: Каталог сохранившихся игровых фильмов России (1908-1919)*, ред. В. Иванова, В. Мьльникова, С. Сковородникова, Ю. Цивьян, Р. Янгиров, Москва 2022; С. Гинзбург, *Кинематография дореволюционной России*, Москва 2007; В. Миславский, В. Гергеша, *Механик-изобретатель Иосиф Тимченко в документах и воспоминаниях*, Харьков 2021; *История отечественного кино. Хрестоматия*, ред. А. Трошин, Н. Дымщиц, С. Ишевская, В. Левитова, Москва 2012; В. Михайлов, *Рассказы о кинематографе старой Москвы*, Москва 2003.

Epoka *fin de siècle* należała do szczególnie ważnych etapów w historii kultury, charakteryzowała się intensywnymi poszukiwaniami nowych środków artystycznego wyrazu, licznymi eksperymentami obejmującymi każdą dziedzinę sztuki. Był to czas niebywałego rozwoju myśli naukowej i postępu technicznego, wielkich odkryć i wynalazków. Kinematografia stała się w tym okresie symbolem wspomnianego technicznego progresu oraz odzwierciedleniem dążenia ówczesnego człowieka do przekraczania wszelkiego rodzaju ograniczeń. Upatrywano w niej także możliwości realizacji wagnerowskiej idei *Gesamtkunstwerk*². Sztuka filmowa skupiła artystów wywodzących się z różnych kręgów kulturowych, stając się miejscem twórczej współpracy i wzajemnych inspiracji.

Za wynalazców kinematografu powszechnie uważa się braci Augusta i Louisa Lumiere, którzy w lutym 1895 roku opatentowali swój wynalazek, umożliwiający rejestrację ruchu oraz projekcję ruchomych obrazów, a miesiąc później 22 marca zademonstrowali paryskiej publiczności pierwszy w historii kinematografii film pt. *Wyjście robotników z fabryki*³. Okazuje się jednak, że podobnego typu eksperymenty – czyli próby rejestracji ruchu za pośrednictwem różnego rodzaju urządzeń były udziałem także innych wynalazców, między innymi Thomasa Edisona⁴ i Kazimierza Prószyńskiego⁵.

Należał do nich również Iosef Timchenko, ukraiński mechanik, pracownik Uniwersytetu Odesskiego. Już rok przed pokazami braci Lumiere, czyli w 1894 roku organizował w Odessie podobnego typu projekcje z użyciem kinematografu. Jego odkrywczą działalność nadal jest marginalizowana, wzmianki o wynalazkach Timczenki w dziedzinie sztuki filmowej można odnaleźć w zaledwie kilku publikacjach, głównie w języku ukraińskim i rosyjskim⁶.

Iosef Timchenko (1852-1924) urodził się 26 listopada 1852 roku we wsi Okop (terytorium ówczesnej Guberni Charkowskiej) i był synem chłopca pańszczyźnianego. Już w okresie młodzieńczym ujawniał swoją inteligencję i talent do przedmiotów

² Zob. *Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, pod red. A. Drawicza, Warszawa 2002, s. 19-46; K. Cieślak, J. Smaga, *Kultura Rosji przełomu stuleci XIX-XX. Życie intelektualne, sztuka, literatura*, Warszawa 1991, s. 41. O idei *Gesamtkunstwerk* zob. art. E. Gieysztor-Miłobędzkiej, *W obronie „całościowości”*. Pojęcie *Gesamtkunstwerk*, <https://www.nck.pl/>, [29.03.2023].

³ Film składał się tylko z jednego ujęcia i trwał zaledwie 45 sekund. Zob. np. *Historia kina, Op. cit.*, s. 89.

⁴ W 1889 roku Thomas Edison opatentował kinetoskop, aparat służący do oglądania filmów, zarejestrowanych za pomocą kinetografu (rodzaju prekursorskiej kamery). *Ibidem*, s. 35-89.

⁵ Kazimierz Prószyński (1875-1945) – polski inżynier, operator filmowy, reżyser i wynalazca. W 1894 roku, czyli rok przed projekcją filmów Braci Lumiere zademonstrował pleograf, czyli aparat kinematograficzny służący jednocześnie do rejestracji materiału filmowego oraz jego projekcji. Zob. T. Lubelski, *Historia kina polskiego 1895-1914, Op. cit.*, s. 31; *Historia kina, Op. cit.*, s. 73.

⁶ О. Шимон, *Сторінки з історії кіно на Україні*, Київ, 1964, с. 7-15; Г. Островський, *Одесса, море, кино*, Одесса 1989, с. 9-13; А. Малиновский, *Кино в Одессе*, Одесса 2000, с. 7-11; Н. Капельгородська, С. Глущенко, *Начерки далекої кіноісторії*, Київ 2005, с. 22-24.

ściślych (od jedenastego roku życia pobierał nauki w szkole parafialnej, którą ukończył w wieku czternastu lat). Wkrótce udał się do Charkowa, gdzie otrzymał możliwość praktyki w warsztacie mechanicznym Aleksandra Edelberga – optyka, fizyka i mechanika, współpracującego z Uniwersytetem Charkowskim. Jak wspominają badacze Władimir Mislawski i Wiktor Gergesza, to właśnie w warsztacie Edelberga ukształtował się wybitny talent Timczenki⁷. W wieku 15 lat zaczął uczyć się na wykłady w Uniwersytecie Charkowskim, gdzie w otoczeniu wybitnych uczonych parał się mechaniką i inżynierią elektryczną. Dość szybko rozpoczął pracę nad własnymi wynalazkami – szeregiem różnego typu urządzeń, między innymi zegarkiem elektrycznym czy narzędziami mikrochirurgicznymi do operacji okulistycznych⁸.

W 1893 roku ukraiński inżynier wspólnie z fizykiem Nikołajem Lubimowem i wynalazcą Michaiłem Freidenbergiem opracowali mechanizm przeskakowania tzw. *ślimaka*⁹, który stał się podstawą urządzenia nazwanego później kinetoskopem. Aparat ukraińskiego innowatora nie używał taśmy celuloidowej, lecz dyskowej płyty fotograficznej. Przy pomocy urządzenia Timczenki zostały zarejestrowane na hipodromie odesskim dwa filmy: *Galopujący jeździec* oraz *Miotacz włóczni*. W listopadzie tego samego roku w odesskim hotelu *Francja* odbyła się ich pierwsza publiczna projekcja, a następnie w styczniu 1894 roku filmy te zaprezentowano na XIX zjeździe rosyjskich lekarzy i przyrodników¹⁰. Niestety pionierski wynalazek Timczenki nie został opatentowany (w przeciwieństwie do urządzeń braci Lumiere, którzy zdecydowali się ulepszyć kinetoskop Edisona, sygnując go własnym nazwiskiem). Obecnie prototyp jego aparatu filmowego znajduje się w zbiorach muzeum Politechniki Moskiewskiej.

Mimo iż powszechnie Timczenki nie uważa się za wynalazcę kinematografu (gdyż to właśnie Braciom Lumiere udało się w swoim aparacie kinematograficznym zrealizować podstawowe założenia: czyli projekcję na ekran oraz zastosowanie celuloidowej taśmy filmowej wraz z mechanizmem pozwalającym przesuwając ją poprzez serię szarpnięć – co powodowało pełne oświetlenie obrazu i jego dokładne zarejestrowanie przez widza, tworząc wrażenie ruchu), a następnie opatentować urządzenie, wiele jego odkryć w znacznej mierze wyprzedziło swoją epokę i pozostawiło piętno na rozwoju ówczesnej techniki kinematograficznej. Timczenko uczestniczył w wielu międzynarodowych wystawach, między innymi w Paryżu, Odessie, Piotrogradzie, Niżnym Nowogrodzie, w czasie których demonstrował swoje wynalazki¹¹. Za tę innowacyjną działalność został uhonorowany wieloma nagrodami, w tym pięcioma złotymi i trzema srebrnymi medalami¹².

⁷ В. Миславский, В. Гергеша, *Op. cit.*, s.13.

⁸ Zob. wykaz wynalazków Timczenki wraz z ich opisem, *Ibidem*. s. 228-262.

⁹ O mechanizmie *ślimaka* zob. *Ibidem*, s. 114, 120-121.

¹⁰ Д. Зинченко, *Иосиф Тимченко – история забытого гения*, <https://xfile.ru/>, [27.03.2023].

¹¹ Do wynalazków Timczenki należały między innymi: *pluwiograf* – aparat do mierzenia osadów atmosferycznych, *anemorumbograf* – urządzenie automatycznie rejestrujące dane o sile i kierunku wiatru oraz samorejestrujący się barometr rtęciowy.

¹² В. Миславский, В. Гергеша, *Op. cit.*, s. 170.

Kolejnym ukraińskim prekursorem kinematografii, któremu warto poświęcić uwagę jest osoba Alfreda Fedeckiego. Urodzony w Żytomierzu fotograf był autorem pierwszych kronik i filmów dokumentalnych, powstałych na terytorium Imperium Rosyjskiego. 30 września 1896 roku zrealizował swoje dzieło pt. *Uroczyste przeniesienie Ikony Ozeriankiej z Kuriażskiego Monastynu do Charkowa*. Dwa następne filmy, czyli *Dżygitowka kozaków Pierwszego Orenburskiego Pułku kozackiego* (nakręcone podobnie jak miało to miejsce w przypadku obrazów zarejestrowanych przy pomocy aparatu Timczenki na hipodromie odesskim) oraz *Widok dworca w Charkowie w chwili odjazdu pociągu* powstały kilka tygodni później¹³. Natomiast w 1897 roku Fedeckeri zademonstrował publiczności film dokumentalny pt. *Zabawy ludowe na placu konnym* oraz *Zabawy na Placu Czerwonym* oraz jedyny film fabularny jego autorstwa pt. *Kuglarz Albanii*. Ich projekcje urządzał w Teatrze Opery w Charkowie¹⁴. Mimo niebywałego sukcesu, jaki osiągnął dzięki eksperymentom w dziedzinie kronikarstwa filmowego, nie udało mu się w pełni zrealizować wielu nowatorskich pomysłów. Dwa ówczesne największe europejskie przedsiębiorstwa kinematograficzne Pathé oraz firma Braci Lumiere były początkowo zainteresowane zakupem filmów Fedeckiego. Ostatecznie jednak nie wyraziły zgody, by twórczość ukraińskiego dokumentalisty była sygnowana jego nazwiskiem, co zaprzepaściło szansę na jej zagraniczną dystrybucję. Fedeckeri zdecydował się na otwarcie własnego kinoteatru w Charkowie, cieszącego się dużą popularnością wśród publiczności. Niestety pożar kina, podczas którego spłonęły taśmy filmowe jego autorstwa, ostatecznie zniweczył plany o kolejnych eksperymentach w dziedzinie kinematografii¹⁵. Fedeckeri powrócił do praktyki fotograficznej¹⁶. Nowatorska fotografia portretowa przyniosła mu liczne nagrody na krajowych i zagranicznych wystawach, między innymi w Brukseli, Londynie oraz Paryżu¹⁷.

Wśród pionierów filmu niemego odnajdujemy także kolejnego twórcę ukraińskiego pochodzenia Oleksandra Chanżonkowa (1877-1945). Urodził się on w 1877 roku we wsi Chanżonkowska (ziemie Obwodu Wojska Dońskiego) w rodzinie szlacheckiej o wojskowych tradycjach. W 1896 roku Oleksandr ukończył szkołę podchorążych kozackich w Nowoczerkasku i został sierżantem w pułku kozaków dońskich w Moskwie. Po zakończeniu kariery wojskowej, spowodowanej względami

¹³ 15 października 1896 roku zrealizowano zdjęcia do filmu *Dżygitowka kozaków Pierwszego Orenburskiego Pułku kozackiego*, natomiast 4 listopada do filmu *Widok dworca w Charkowie w chwili odjazdu pociągu*. В. Миславський, *Op. cit.*, s. 29-30.

¹⁴ С. Гинзбург, *Op. cit.*, с. 32.

¹⁵ Fedeckeri podejmował próby zapisu dźwięku, prowadził także eksperymenty z fotografią kolorową.

¹⁶ W 1896 roku Fedeckeri otworzył atelier fotograficzne w Charkowie. Był twórcą portretów fotograficznych wielu ówczesnych znakomitości, w tym kompozytora Piotra Czajkowskiego oraz carów Aleksandra III i Mikołaja II.

¹⁷ В. Миславський, М. Жур, *Альфред Федецький, Странички биографіи*, [http://Альфред Федецький. Странички биографіи \(Владимир Миславський, Михаил Жур\) | Откуда Родом \(otkudarodom.ua\), \[29.03.2023\]](http://Альфред Федецький. Странички биографіи (Владимир Миславський, Михаил Жур) | Откуда Родом (otkudarodom.ua), [29.03.2023].).

zdrowotnymi, zafascynował się kinematografem. Uznał go za doskonały środek artystycznego przekazu, a nie tylko rodzaj nowinki technicznej lub mało wyrafinowanej rozrywki (jak wówczas powszechnie postrzegano sztukę filmową). W 1906 roku został przedstawicielem francuskich firm dystrybuujących filmy na terytorium Europy Wschodniej, dwa lata później otworzył własne przedsiębiorstwo, przekształcone w 1912 roku w Towarzystwo Akcyjne Chanżonkow i Spółka. Początkowo specjalizowało się ono w wynajmie kopii filmów zagranicznych oraz produkcji filmów rosyjskich¹⁸. W tym czasie Chanżonkow podjął współpracę z początkującymi aktorami, reżyserami oraz producentami, którzy w krótkim czasie wnieśli ogromny wkład w rozwój kinematografii europejskiej. Do grona tych twórców, należeli między innymi, Wiera Chołodnaja, Wasilij Gonczarow, Piotr Czardynin, Iwan Mozzuchin, Antoni Fertner¹⁹, Edward Puchalski i Aleksander Herz, założyciel słynnej polskiej wytwórni filmowej Sfinks²⁰.

Chanżonkow zazwyczaj nie trudnił się reżyserią. Jednym z nielicznych wyjątków był film historyczny *Obrona Sewastopola* z 1911 roku. To pierwszy pełnometrażowy film w historii kinematografii światowej (trwający godzinę i czterdzieści minut) zrealizowany jak na owe czasy z wielkim rozmachem. Chanżonkow wspólnie ze wspomnianym reżyserem i scenarzystą Wasilijem Gonczarowem zrekonstruował wydarzenia wojny krymskiej, stosując się do wskazówek żyjących jeszcze weteranów, którzy pojawili się na ekranie. Zdjęcia kręcono na Krymie, w filmie wykorzystano naturalne plenery i wprowadzono sceny rodzajowe (między innymi tańce ludowe), miał on wydźwięk patriotyczny²¹. Jak wynika z zachowanych recenzji szczególne wrażenie na widzach i części krytyków wywarły imponujące sceny batalistyczne autorstwa Chanżonkowa. Nowatorstwo ukraińskiego reżysera polegało na zastosowaniu dwóch kamer równocześnie rejestrujących przebieg wydarzeń, co dawało efekt pewnej panoramiczności ujęć²².

Wytwórnia Chanżonkowa w znaczący sposób wpłynęła na rozwój kinematografii Europy Wschodniej. Działalność filmową ukraińskiego twórcy można określić jako bardzo zróżnicowaną i prawdziwie pionierską. Został wydawcą dwóch pism „Kinowy Zwiastun” oraz „Pegaz” – jedyne go ówczesnego periodyku poświęconego w głównej mierze filmowi jako nowemu gatunkowi sztuki²³. W 1913 roku otworzył

¹⁸ Do pierwszych produkcji jego wytwórni filmowej należał obraz pt. *Dramat w obozie cygańskim pod Moskwą*. Zob. В. Михайлов, *Op. cit.*, s. 114.

¹⁹ O rolach filmowych A. Fertnera w kinie niemych zob. *Historia kina*, s. 478-479; J. Roguska, *Антоша первый раз в Москве. Деятельность Антони Фертнера в русском немом кино* [w:] Science and World. International scientific journal, pod red. S. Musienko, Nr 1 (41), Russia 2017, t. I, s. 88-91.

²⁰ Zob. I. Żukowska, F. Toeplitz-Cieśla, *Op. cit.*, s. 48-55.

²¹ *Historia kina*, *Op. cit.*, s. 467.

²² В. Михайлов, *Op. cit.*, s. 126-127.

²³ W periodyku publikowano także scenariusze filmowe oraz artykuły na temat muzyki, malarstwa i literatury. Zob. *Великий кинемо: Каталог сохранившихся игровых фильмов России (1908-1919)*, *Op. cit.*, s. 525.

w Moskwie własne studyjne kino, chętnie uczęszczane przez widzów ze względu na projekcje filmów o zróżnicowanej tematyce, w tym obrazów o treści naukowej i edukacyjnej²⁴. W kinoteatrze organizowano także seanse dla pedagogów, a w czasie Pierwszej Wojny Światowej, prowadzono prelekcje z udziałem wybitnych uczonych połączone z projekcjami dla celów charytatywnych. Chanżonkow zasłynął jako producent filmów naukowych obejmujących takie dziedziny jak botanika, zoologia, medycyna, geografia i etnografia. Jego wytwórnia realizowała również obrazy fabularne o dużym zróżnicowaniu tematycznym, wśród których można wyodrębnić dwa główne nurty: filmy o tematyce historycznej oraz ekranizacje literatury, między innymi utworów Nikołaja Gogola (*Martwe dusze, Wij, Jarmark Soroczyński*).

Jednak do najbardziej rozpowszechnionych gatunków filmowych zarówno wytwórni Chanżonkowa, jak i całej kinematografii przedrewolucyjnej Europy Wschodniej, należał melodramat. Stał się on na początku XX wieku symbolem dekadentyzmu, a zarazem dążenia do obyczajowego i społecznego wyzwolenia. Gatunek ten odkrywał obyczajowe tabu, ukazywał mroczne oblicze życia ludzi z wyższych sfer (ich instynkty, pragnienia) i tragedie dziewcząt z niższych warstw społecznych, spowodowane ich moralnym upadkiem.

Kluczową rolę w kinie melodramatycznym odegrała wspomniana wcześniej Wiera Chołodnaja (z domu Lewczenko). Urodzona w Połtawie aktorka zadebiutowała na ekranie w 1914 roku, niemal od razu stając się niekwestionowaną ikoną kina niemego. Niezwykła uroda, fotogeniczność a także naturalność gry miały duży wpływ na angażowanie jej przez wytwórnie filmowe. Do stałego repertuaru aktorki należały bohaterki piękne i tragiczne zarazem, uwikłane w miłosny trójkąt, cierpiące z powodu nieszczęśliwego splotu zdarzeń, napiętnowane przez los. Chołodnaja wielokrotnie otrzymywała propozycję udziału w filmach zagranicznych, zapraszano ją do również Hollywood, jednak nigdy nie zdecydowała się na emigrację.

W 1915 roku Chołodnaja podpisała kontrakt z atelier Chanżonkowa, który powierzał jej główne role w swoich produkcjach. Łącznie wystąpiła w trzynastu jego filmach (były to między innymi *Pieśń tryumfującej miłości, Księżycowa piękność, Dzieci wieku, Przebudzenie, Życie za życie*). Fenomen jej gry polegał na tym, że obdarzała swoje postacie własną osobowością, publiczność utożsamiała aktorkę z tajemniczymi i tragicznymi bohaterkami, które kreowała na ekranie. Twórcza współpraca Chołodnej z Chanżonkowym przyczyniła się do jeszcze większego wzrostu jej popularności, przypieczętowując jej status gwiazdy kina niemego. Na filmy z udziałem ukraińskiej aktorki, uwielbianej przez publiczność prowadzono przedsprzedaże (co wówczas należało do rzadkości). Ekranowe *emploi* Chołodnej podzieliły ówczesnych krytyków w ich opiniach. Jedni doceniali naturalizm jej gry, inni zaś podkreślali brak warsztatu aktorskiego, dostrzegając jedynie atrakcyjną aparycję artystki²⁵.

²⁴ Kino do dzisiejszego dnia mieści się na Placu Tryumfalnym w Moskwie, obecnie funkcjonuje pod nieoficjalną nazwą „Dom Chanżonkowa”.

²⁵ *Великий кинемо: Каталог сохранившихся игровых фильмов России (1908-1919, s. 526).*

Ukraińska aktorka wystąpiła w trzydziestu pięciu filmach na przestrzeni niespełna czterech lat²⁶. Do dnia dzisiejszego zachowało się zaledwie kilka z nich, są to między innymi wspomniane wcześniej *Dzieci wieku* i *Życie za życie, Miraże, Milcz, smutku, milcz* oraz *Ostatnie tango*.

Warty odnotowania jest ostatni etap działalności artystycznej Chołodnej, który stał się swego rodzaju powrotem do jej ukraińskich korzeni. Latem 1918 roku aktorka wyjechała do Odessy, by rozpocząć tam pracę nad filmami *Księżna Tarakanowa* i *Cyganka Aza*. Razem z Osipem Runiczem, innym aktorem ukraińskiego pochodzenia, kilkakrotnie występowała na deskach teatrów Kijowa, Charkowa i Odessy. W Odessie wystąpiła w kilku produkcjach filmowych, oprócz dwóch wyżej wspomnianych były to *Ostatnie tango*, *Kobieta, która wynalazła miłość* oraz *Azra*. Podzieliły one jednak los większości filmów epoki przedrewolucyjnego kina niemego – zostały częściowo lub całkowicie utracone. Z Odessy Chołodnaja nigdy nie powróciła. Aktorka zmarła 16 lutego 1919 roku w wieku zaledwie 26 lat. Do dzisiejszego dnia nie są wyjaśnione okoliczności związane z jej śmiercią²⁷.

Od kilku lat obserwujemy wzmożone zainteresowanie dorobkiem artystycznym Chołodnej. Jej twórczość upamiętniono rzeźbą autorstwa Aleksandra Tokariewa przy ulicy Prieobrażeńskiej, naprzeciwko domu, w którym mieszkała pod koniec swoich dni²⁸. W 2010 roku w Odessie odbył się festiwal pt. *Nieme noce*, poświęcony ukraińskiej kinematografii epoki kina niemego, podczas którego zaprezentowano publiczności film z udziałem aktorki pt. *Milcz smutku, milcz* z 1918 roku. 31 października 2013 roku poczta Ukrainy wydała znaczki pocztowe z wizerunkiem Chołodnej z okazji 120 rocznicy jej urodzin (autorem projektu był artysta Wasily Wasilenko)²⁹, natomiast w 2017 roku ukraiński reżyser Igor Kozłow-Pietrowski rozpoczął zdjęcia do filmu biograficznego o aktorce³⁰.

Opisana działalność ukraińskich twórców kina niemego odcisnęła szczególne piętno w historii kultury europejskiej. Innowacyjny aparat Timczenki, obrazy dokumentalne Fedeckiego, produkcje Chanżonkowa i kreacje filmowe Chołodnej stały się symbolem epoki modernizmu. W artykule przedstawiliśmy jedynie niewielki wycinek unikalnego wkładu w kinematografię końca XIX i początku XX wieku³¹. Dokonania tych prekursorów kina niewątpliwie zasługują na dalsze badania i będą stanowić przedmiot kolejnych opracowań naukowych.

²⁶ Niektóre źródła podają też liczbę 50 filmów z udziałem Chołodnej. *Ibidem*.

²⁷ O okolicznościach śmierci W. Chołodnej zob. J. Roguska, *Od Poltawy do Odessy. Wiera Chołodnaja – fenomen gwiazdy kina niemego* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 5, I. Mytnik (red.), Warszawa 2017, s. 253-261.

²⁸ М. Івлєв, *Диктатор Одессы. Зигзаки судьбы белого генерала*, Москва 2013, с.159-160.

²⁹ Віра Холодна. 1893—1919. 120 років від дня народження [w:] „Поштовий вісник”, № 41, 2013, с. 5.

³⁰ Uroczysty pokaz filmu miał odbyć podczas uroczystości jubileuszowej w 2019 roku z okazji setnej rocznicy otwarcia w Odessie najstarszego na świecie studia filmowego. Zob. <https://inform-ua.info/society/v-odesse-snymut-ystorycheskyy-fylm-o-zvezde-nemoho-kyno-vere-kholodnoy>, [29.03.2023].

³¹ W artykule pominęliśmy między innymi twórczość Daaniły Sachnenki. Jego działalność kinematograficzna będzie przedmiotem oddzielnych badań.

LITERATURA / REFERENCES

- Cieślik K., Smaga J., *Kultura Rosji przelomu stuleci XIX-XX. Życie intelektualne, sztuka, literatura*, Warszawa 1991, s. 41.
- Gieysztor-Miłobędzka E., *W obronie „całościowości”. Pojęcie Gesamtkunstwerk*, <https://www.nck.pl/>, [29.03.2023].
- Hendrykowska M., *Śladami tamtych cieni. Film w kulturze polskiej przelomu stuleci 1895-1914*, Poznań, 2003.
- Historia kina*, t. 1, *Kino nieme*, red. T. Lubelski, I. Sowińska, R. Syska, Kraków 2014.
- Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, pod red. A. Drawicza, Warszawa 2002, s. 19-46.
- Lubelski T., *Historia kina polskiego 1895-1914*, Kraków 2015.
- Mucha B., *Sztuka filmowa w Rosji 1896-1996*, Piotrków Trybunalski 2002.
- Pleograf. Słownik biograficzny filmu polskiego 1896-1939*, red. J. Maśnicki, K. Stepan, Kraków 1996.
- Roguska J., *Антоша первый раз в Москве. Деятельность Антони Фертнера в русском немом кино [Antosza pierwszy raz w Moskwie. Diejatielnost' Antoni Fiertniera w ruszskom niemom kino]* [w:] „Science and World. International Scientific Journal”, pod red. S. Musienko, Nr 1 (41), Russia 2017, t. I, s. 88-91.
- Roguska J., *Od Poltawy do Odessy. Wiera Chołodnaja – fenomen gwiazdy kina niemego* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 5, I. Mytnik (red.), Warszawa 2017.
- Skrzypczak P., *Aktor i jego postać ekranowa. Aktorstwo ery kina niemego w teorii i refleksji krytycznej*, Toruń 2009.
- Żukowska I., Toeplitz-Cieśla F., *Sfinks. Wizjonerzy i skandaliści kina*, Warszawa 2016.
- Великий кинемо: Каталог сохранившихся игровых фильмов России (1908-1919)*, red. В. Иванова, В. Мыльникова, С. Сквородникова, Ю. Цивьян, Р. Янгиrow, Москва 2022. [*Wielikij kiniemo: Katalog sochranionychsia igrowych filmow Rossii (1908-1919)*, red. W. Iwanowa, W. Mylnikowa, S. Skworodnikowa, Ju. Cywjan, R. Jangirow, Moskwa 2022.]
- Вира Холодна. 1893—1919. 120 років від дня народження* [в:] „Поштовий вісник”, № 41, 2013, с. 5. [*Wira Cholodna. 1893—1919. 120 rokiw wid dnia narodzennia* [w:] „Posztowij wisnik”, nr 41, 2013, s. 5.]
- Гинзбург С., *Кинематография дореволюционной России*, Москва 2007. [Ginzburg S., *Kiniematografija doriewolucyionnoj Rossii*, Moskwa 2007.]
- Ивлев М., *Диктатор Одессы. Зигзак судьбы белого генерала*, Москва 2013, с.159-160. [Iwlew M., *Diktator Odiessy. Zigzaki sud'by bielogo gienierala*, Moskwa 2013, s.159-160.]
- История отечественного кино. Хрестоматия*, ред. А. Трошин, Н. Дымшиц, С. Ишевская, В. Левитова, Москва 2012. [*Istorija otieczestwiennogo kino. Chriestomatija*, red. A. Troszyn, N. Dymyszyc, S. Iszewskaja, W. Lewitowa, Moskwa 2012.]
- Капельгородська Н., Є. Глущенко, *Начерки далекої кіноісторії*, Київ 2005, с. 22-24. [Kapielgorods'kan., Є. Głuszczenko, *Naczerki dalekoї kinoistorii*, Kiїв 2005, s. 22-24.]
- Малиновский А., *Кино в Одессе*, Одесса 2000, с. 7-11. [Malinowski A., *Kino w Odiessie*, Odiessa 2000, s. 7-11.]

- Миславский В., Жур М., *Альфред Федецкий, Странички биографии*, [http://Альфред Федецкий. Странички биографии \(Владимир Миславский, Михаил Жур\) | Откуда Родом \(otkudarodom.ua\)](http://Альфред Федецкий. Странички биографии (Владимир Миславский, Михаил Жур) | Откуда Родом (otkudarodom.ua), [29.03.2023]), [29.03.2023] [Miślawskij W., Źur M., Alfred Fiedieckij, *Straniczki biografii* [http://Alfried Fiedieckij. Straniczki biografii \(Władimir Miślawskij, Michał Źur\) | Otkuda Rodom \(otkudarodom.ua\)](http://Alfried Fiedieckij. Straniczki biografii (Władimir Miślawskij, Michał Źur) | Otkuda Rodom (otkudarodom.ua), [29.03.2023]), [29.03.2023]
- Миславський В., *Історія українського кіно 1896–1930: факти і документи*, т. 1., Харків 2018. [Miślawskij W., *Istoriia ukraińskogo kino 1896–1930: fakti i dokumenti*, t. 1., Charkiw 2018.]
- Миславский В., Гергеша В., *Механик-изобретатель Иосиф Тимченко в документах и воспоминаниях*, Харьков 2021. [Miślawskij W., Giergiesza W., *Miechanik-Izobrietateljiosif Timczenko w dokumentach i wspomnianijach*, Charkow' 2021.]
- Михайлов В., *Рассказы о кинематографе старой Москвы*, Москва 2003. [Michajłow W., *Rasskazy o kinematografie staroj Moskwy*, Moskwa 2003.]
- Островский Г., *Одесса, море, кино*, Одесса 1989, с. 9-13. [Ostrowskij G., *Odiessa, morie, kino*, Odiessa 1989, s. 9-13.]
- Шимон О., *Сторінки з історії кіно на Україні*, Київ, 1964, с. 7-15. [Szymon O., *Storinki z istorii kino na Ukraini*, Kiiw, 1964, s. 7-15.]

Лариса РЕВА, Larisa REVA

Національна академія вищої освіти України, Україна
Національна спілка краєзнавців України, Україна
National Academy of Higher Education of Ukraine
National Union of Local History of Ukraine, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6623-362x
e-mail: LesyaReva7@gmail.com

І знову до Біблії – першооснови в житті, літературі

And again to the Bible – the basics in life, literature

The article analyses the issue of the entry of ancient literature, which is considered to be cult, to the educational programs of educational institutions of Ukraine. Such tasks have already been partially tackled by domestic scientists. However, it is not about the training manuals. Rather, it is about the preservation of national heritage. A century later, I. Ogienko in the book *History of Ukrainian Printing* (Lviv, 1925) collected and systematized a huge amount of source material, planning a multi-volume publication in the future which would present the history of Ukrainian books from the 15th to the 18th centuries, including a description of old printings, an album of photographs of their title pages, artistic decorations, etc., textbook materials on the history of Ukrainian bibliography, content of ancient books, their printing techniques, the history of engraving, censorship, etc. This means that the scope of the research was planned to be diverse. However, these plans of the scientist were not destined to come true. And to date, I. Ogienko's tasks have not been fully implemented as he wanted them to be. Today, lack of such knowledge leads to dire consequences. Biblical texts should become the first series of tasks to correct this wrong policy of lack of knowledge and ignoring the canons of prehistoric times. Even the current war is one of those violations of the rules of life that were forcibly rejected by Marxist-Leninist ideology, militant atheism from Ukrainian families, from everyday life under the USSR.

Keywords: Bible, I. Ogienko, ancient literature, old prints, bibliography, brotherhood, the Gospel

Ми піднімаємо питання про входження давньої літератури, яку прийнято вважати культовою, до освітніх програм як середніх, так і вищих навчальних закладів України. Такі завдання вже були частково порушені вітчизняними вченими, однак не йшлося про навчальні посібники, а скоріше – про збереження національної спадщини. Століття потому І. Огієнко у книзі „Історія українського друкарства” (Львів 1925) зібрав і систематизував величезний джерельний матеріал, плануючи в подальшому багатотомне

видання, де представлено було б історію української книги XV–XVIII ст., опис стародруків, альбом фотографій їх титульних аркушів, мистецьких прикрас тощо, хрестоматійні матеріали з історії українського книгознавства, зміст давніх книг, техніку їх друку, історію гравюри, цензури тощо. Отож, спектр дослідження мав бути різноплановим. Однак цим задумам ученого не судилося здійснитися. І на сьогодні поставлені І. Огієнком завдання не зреалізовані в повній мірі так, як він би того хотів. Недостатня кількість подібних знань призводить до страшних наслідків. Незнання та ігнорування канонів предковичної давнини, біблійних текстів мають стати першорядним завданням щодо виправлення цієї хибної політики. Навіть нинішня війна є одним із тих порушень правил життя, які силоміць були відкинуті марксистсько-ленінською ідеологією, войовничим атеїзмом із українських родин, із повсякденного життя за СРСР.

Ключові слова: Біблія, І. Огієнко, давня література, стародруки, бібліографія, братство, Євангеліє

Мета статті. Ми прагнемо розширити знання про Біблію, про дослідників давньої літератури – тих, які за складних радянських часів студіювали Біблію, давню літературу, тобто спецфонди, розповісти про твори давньої писемної літератури, друкарів та письменників. Також нашим завданням буде представити малознані архівні документи з означеної теми, які, в основному, є плодом діяльності тих дослідників, чії тексти за тоталітаризму були вилучені з наукового обігу.

Основний виклад матеріалу. Частково підіймали пласт досліджень над старою книгою С. Маслов, П. Попов, І. Свенціцький та інші вчені, однак їхні напрацювання все ж мали характер звуженого кола досліджень. Стара українська книга знаходила свого читача принагідно, її тексти здебільшого використовувалися у храмах, тобто в культових осередках. До шкільних програм книга через зрозумілі обставини не надходила.

У перспективах подальшого дослідження диференційований підхід до студіювання та популяризації кирилических книг необхідний, оскільки має сприяти вихованню всебічно грамотної та духовно збагаченої особистості, що було втрачено за радянської доби.

Нині нами підготовлено навчальний посібник *Давня література релігійного змісту, важлива інтелектуальна власність держави – основа християнської етики і моралі*, праця над яким тривала понад 30 років.

У цій статті ми системно порушуємо проблему використання богослужбової літератури в освітянському процесі. Ідеться, насамперед, про книгу, що займає важливе місце в житті кожного громадянина, – Біблію, а також канонічні твори, житійну літературу, які відігравали непересічну роль не лише в українській культурі, а й у світовій цивілізації. Цей вагомий пласт оригінальних творів за радянської доби ігнорувався, призначався безпосередньо для культового вжитку, що завдавало чималої шкоди у вихованні молоді, і в подальшому призвело до проблем, які постають перед суспільством сьогодні. Навіть агресивна політика

Росії є безпосереднім наслідком атеїстичної пропаганди. Ми дуже сподіваємося, що врешті стара книга (мається на увазі Біблія, книги духовного вжитку, хоча б їхні назви з короткими змістами та роз'ясненням, твори давніх письменників та біографічні відомості про них) увійде до програми загальноосвітньої школи і посяде достойне місце у навчальному процесі, інакше й надалі молодь буде недостатньо освіченою, не знатиме своїх коренів, звичаїв та обрядів.

Подібними дослідженнями в царині книгознавства, читай – в історії давньої літератури, займалося багато вчених. Важливою була роль у вивченні та бібліографуванні українських кириличних стародруків Я. Головацького, І. Франка, Б. Грінченка, С. Голубева, М. Грушевського, С. Маслова, П. Попова, Ф. Максименка. Значний внесок у дослідження національної стародрукованої книги зробили також М. Возняк, І. Крип'якевич, О. Білецький, Я. Запаско, Я. Ісаєвич, М. Тимошик. Про їхні напрацювання йтиметься нижче.

„Імперські режими політично, економічно, соціально і психологічно формували й підтримували комплекс культурної неповноцінності української нації, – відзначав І. Дзюба. – Нині вперше в новітню добу світової історії українська нація повинна була б мати можливість показати справжню міру своєї культуротвірної продуктивності”¹.

Українські стародруковані та рукописні видання свідчать про високу освіченість, культуру, духовну міць нації, її морально-етичні ідеали. А коли розглядати систему західноєвропейських цінностей, то наша спадщина стоїть на перших сходинках високої культури.

Давні друкарні, щоб задовольнити найширший попит населення, не багато дбали про власні зиски, друкуючи книги, а першим завданням ставили виконувати роль культурно-просвітницьких осередків. Величезну роль в історії культури та освіти зіграла Києво-Печерська лаврська друкарня, яка за часи свого існування (1616–1720) стала центром, що згуртував найкращі письменницькі та просвітницькі ресурси.

Києво-Печерський монастир (Лавра) відомий як осередок просвітництва. Тут діяла Києво-Печерська друкарня – центр складання літописів та агіографічної літератури. Імена просвітителів Середньовіччя, чия діяльність безпосередньо пов'язана з Лаврським культурним осередком – Нестора (*Повість временних літ*), Никона, Феодосія Печерського, – стали відомими далеко за межами Києва. А вже 1615 р. Єлисей Плетенецький у стінах Лаври заснував друкарню, видавши *Часослов* (1616). Наступником Єлисея Плетенецького став Захарія Копистенський. У Печерській друкарні зберігали „традицію – служити своєму народові, бути національним у своїх виданнях, ось чому так часто в тодішніх друках подається на берегах книжки переклад трудних церковно-слов'янських слів на українську мову”, – зазначав проф. Іван Огієнко².

¹ І. Дзюба, *Чи немає і нашої вини* [в:] „Слово і час”, №1, 1996, с. 15.

² І. Огієнко, *Історія українського друкарства*, Київ 1994, с. 264.

Найвидатнішим витвором літератури став *Патерик Печерський* (XIII ст.). З його сторінок ми маємо інформацію не лише про історію Києво-Печерського монастиря, його зодчих, художників та святих отців, але й про тогочасні реалії та події, які характеризують побут та звичаї в монастирі, життя Києва того часу³.

Острозька Біблія (1581) – перше повне видання Біблії з усіма канонічними книгами старослов'янською мовою. Її появі сприяв князь Костянтин Острозький, який допомагав не лише фінансово, а й написав до неї вступне слово, де викладено мету видання, бо „бачив Церкву Христову, <...> як звідусіль топтали її противники – вороги <...>, пожирали її без милосердя”⁴.

Але „творцем” Острозької Біблії був не князь Костянтин Острозький, і не Іван Федорович, а „гурток освічених українців, що оточував князя і самовіддано працював під його патронатом <...> Ці митці були в центрі творчої роботи над перекладом і друкуванням Біблії й надали їй графічному й мовному змістові, замість церковно-слов'янської, цивільно-українську графічну форму”⁵.

Спочатку книга подає вступне слово князя, а далі – два вірші Герасима Смотрицького на герб князя Костянтина Острозького – перші відомі твори геральдичної поезії, а також передмову, в якій ідеться про складні обставини праці над книгою („время люто и плача достойно”). Костянтина Острозького порівнюють із Володимиром Святославовичем та Ярославом Мудрим, підносячи його високу просвітительську діяльність. У кінці книги – друкований знак друкаря Івана Федорова.

Острозька Біблія була дійсним дарунком православної Церкві, бо це видання „творило другу, далеко важнішу епоху в історії слов'янського біблійного тексту”⁶. Однак *Острозька Біблія* була не лише релігійною книгою, вона несла потужний виховний заряд і була науковою працею. Острозькі видавці відповідально оцінили усі наявні копії книги, вибрали найкращий варіант, зіставили переклад із грецьким, усунули пізніші вставки, розділили на книги, виправили помилки у власних іменах⁷.

Одним із найпомітніших культурних осередків України в ту добу було Львівське ставропігійське братство. Уперше згадується 1439 р. Його склад був неоднорідним – князі Острозькі, Вишневецькі, Ружинські та ін., друкарі Михайло Сльозка, Памва Беринда, Іван Кунотович, Йосип Кирилович, гравери Андрій Скульський, Дмитро Кульчицький, Семен та його син Василь Ставницькі, Степан Половецький та ін. Відомо також, що після 1570 і до своєї смерті тут працював Іван Федорович.

³ Л. Рева, *Літературний Київ середньовіччя* [в:] „Вісник Книжкової палати”, № 11, 2001, с. 43–46; Л. Рева, *Слов'янські кириличні видання XV століття в бібліотеках України* [в:] „Диво-слово”, № 4, 1997, с. 56–59.

⁴ М. Возняк, *Історія української літератури*, Львів 1992, с. 345.

⁵ П. Клименко, *Графіка шрифту в Острозькій Біблії*, Київ 1925, с. 17.

⁶ М. Возняк, *Op. cit.*, с. 345.

⁷ *Ibidem.*

Львівська Братська школа, заснована у 1585 р., увійшла в історію стараннями визначних письменників і вчених. Перший її ректор – Арсеній Еласонський, пізніше серед ректорів і викладачів були Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній, Йов Борецький та інші. Спектр предметів, які вивчалися тут, улаштував найрізноманітніші смаки: церковно-слов'янська, грецька мови, граматики, риторика, поетика. Видання друкарні (вона існувала до 1788 р.), заснованої 1585 р. на базі друкарського устаткування Івана Федоровича, поширювалися не лише по Галичині, а й далеко за її межами: на Волині, Поділлі, Київщині, по інших православних державах – Білорусі, Росії, Молдові, Болгарії, Сербії. Окрім церковної, друкарня видавала невелику кількість навчальної, а також світської літератури⁸.

Чернігівщина протягом віків відігравала провідну роль у культурному житті Лівобережної і навіть усієї України. Тут жили і працювали видатні письменники та культурно-церковні діячі: Кирило Транквіліон Ставровецький, Лазар Баранович, Іоанікій Галятовський, Іван Максимович, що заснував 1700 р. Чернігівську колегію.

У розвитку освіти і культури Чернігівщини багато допомогло друкарство. Зокрема український письменник, церковно-освітній діяч, друкар Кирило Транквіліон Ставровецький заснував у Чернігівському Єлецькому монастирі друкарню, в якій 1646 р. було надруковано збірник його віршів і прози *Перло многоцінноє*.

Заснування й розвиток постійного друкарства на Лівобережжі стали безперечною заслугою визначного письменника і впливового церковного ієрарха Лазаря Барановича (світське ім'я – Лука).

Лазар Баранович (бл. 1620⁹–1693 рр.) був найпомітнішою постаттю в релігійному, суспільно-політичному, культурно-освітньому та літературному житті України в другій половині XVII ст., хоча „перша половина його життя, – як говорив М. Возняк, – оповита заслоною. Не маємо навіть точної дати його народження”¹⁰. Упродовж 37 років (від 1657 р. до своєї смерті 1693 р.) Баранович був чернігівським владикою, спершу в сані єпископа, а від 1667 р. – архієпископа. Водночас майже 20 років він – намісник Київської митрополії. Одним із перших запровадив посади проповідників, створив при храмах цехи різних ремесел, прибутки від яких спрямовувалися на підтримку сиріт, старців і калік.

За життя організував чимало нових монастирів, шкіл. Провадив складну і не завжди послідовну політику збереження незалежності православної церкви в Україні.

⁸ Л. Рева, *Анфологіони друкарні Львівського Ставропигійського Братства* [в:] „Пам'ять століть”, № 4, 1997, с. 142–145.

⁹ За іншими джерелами датою народження є 1596 р.: Т. Chynczewska-Hennel, *Pojednanie polsko-ukraińskie w wierszach Łazara Baranowicza* [w:] *Kultura staropolska – kultura europejska*, Warszawa 1997, s. 325.

¹⁰ М. Возняк, *Op. cit.*, с. 564.

Великими є заслуги Лазаря Барановича в розвитку книгодрукування. 1674 р. у Новгороді-Сіверському він засновує друкарню, 1679 р. переведену до Чернігова, де за його життя видано понад 50 книг церковно-слов'янською, українською, польською, латинською та іншими мовами.

Зразком багатомовності Чернігівської друкарні є книга Лазаря Барановича *Слово на Рождество Христово* (1682). Основний текст написано церковно-слов'янською і почасти українською мовою, далі подано латиномовний вірш *Prima trias virgo est...* із його українським перекладом і польськомовний вірш з латинським заголовком *Aurora musis amica*. У кінці книжки вказано: „Слово сіє от трудолюбія Лазаря Барановича іздаєся в типографії монастира Святотроєцького Ілїїнського Чернігівського року 1682”¹¹. Припинила роботу друкарня 1820 р.

Для нас надзвичайну вагу мають передмови, посвяти, післямови давніх книг, що несли в собі потужний філософський посил, розмірковували про час, призначення людини на землі, несли богослужбові повчання, передавали інколи історичні відомості, факти. Авторами їх були визнані авторитетні діячі-гуманісти: Петро Могила, Тарас Земка, Захарія Копистенський, Лазар Баранович, Кирило Транквіліон Савровецкий та інші визначні діячі, твори яких не втратили свого виховного впливу й у наші дні. Вони закладали міцне підґрунтя і для виховання в нашого народу національної гідності, патріотизму, високих моральних і етичних засад. Часом це найцінніші матеріали для вивчення історії, літератури, мистецтва. Подеколи письменники відходили від усталених догм і йшли шляхом нової теології, наближаючись до натурфілософії, надаючи виключного значення ролі особистості.

Так, наприклад, Кирило Транквіліон Савровецкий більше тяжів до модерного мислення й модернізації „священних подій” і усвідомлення естетики Нового часу. Він возвеличував людину як основного героя життя, з її пориваннями до лихого і доброго. На його думку, ми всі повсякчас стоїмо перед вибором. І тут Транквіліон не має сумнівів у великих творчих потенціях людини, що має „ум” і розум: перше – вроджене, друге – набуте:

Ум невидимий, самовласний, безсмертний, вічний, найперша сила душі, а при нім інші сили розумної душі: воля, пам'ять, доброта, гадка, розум, хитрість, уява, застанова, радість і любов. Як чого від кого іншого навчишся й порозумієш, це розум, а ум в душі сам через себе розумний, то й всякі розуми в світі родить і украшає¹².

¹¹ Я. Запаско, Я. Ісаєвич, *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 1: 1574–1700, Львів 1981, с. 97.

¹² М. Возняк, *Op. cit.*, с. 447.

Кирило Транквіліон Ставровецький, розробляючи концепцію двох начал у людині, обґрунтовує гармонію її душі і тіла, поєднання в ній суперечностей – світла й пільми, ангела і звіра, смерті і життя. Письменник ставить перед людиною основну мету: прийти через світ до Бога, через осягнення „земного” до „небесних сфер”. Особливістю твору є своєрідне світобачення, яке базується на високих гуманістичних засадах і разом з тим підпорядковується антропоцентричному принципу. Усе, що може людина – прожити своє життя згідно з християнською мораллю, за якою оцінюється її життя і вчинки.

Такий культурний пласт історії української стародрукованої книги завжди мав багатьох прихильників. Так, М. Максимович, який першим подав цілісну історію національного друкарства у часописі „Книжная старина южно-русская”¹³, представив читачам початки книгодрукування кирилівським шрифтом, проаналізував діяльність усіх тогочасних українських друкарень і подав реєстри виданої ними продукції, що давали вичерпну картину зведення українських стародруків від початку книгодрукування в Україні до 1800 р. уключно.

Його послідовниками в царині дослідів з бібліографії українських стародрукованих книг були Я. Головацький¹⁴, І. Франко¹⁵, Б. Грінченко¹⁶, С. Голубев¹⁷, Ф. Тітов¹⁸, І. Свенціцький¹⁹, М. Грушевський²⁰, С. Маслов²¹, П. Попов²²,

¹³ М. Максимович, *Собрание сочинений*, т. III: *Языкознание. История словесности*, Київ 1880, с. 661–716.

¹⁴ *Дополнение к очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского, содержащего книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864 г., в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати* [в:] *Прилож. к XXIV тому Записок Имп. АН*, сост. Я. Головацкий, №3, 1874.

¹⁵ І. Франко, *Теорія і розвій літератури. Екскурс II. Оглавление книгам и кто их писал* [в:] „Записки наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка”, т. 89, кн. 3, 1909, с. 35–45; І. Франко, *Історія української літератури*, ч.1: *Від початків українського письменства до Івана Котляревського* [в:] І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 40, Київ 1983, с. 7–370.

¹⁶ Б. Грінченко, *Про книги. Як їх вигадано друкувати*, Київ 1908; Б. Грінченко, *Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького*, Черкаси 1917.

¹⁷ С. Голубев, *Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковно-славянских книгах преимущественно конца XVI и XVII столетий*, Київ 1876.

¹⁸ Хв. Тітов, *Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв: везбірка передмов до українських стародруків*, Київ 1924.

¹⁹ І. Свенціцький, *Початки книгопечатання на землях України*, Жовква 1924; І. Свенціцький, *Каталог книг церковно-славянської печати*, Жовква 1908.

²⁰ М. Грушевський, *Історія української літератури: в 6 т.*, т. 5, кн. 2: *Перше Відродження: 1580–1610*, Київ 1995; М. Грушевський, *Історія української літератури*, т. 6, кн. I: *Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст.*, Київ 1996.

²¹ С. Маслов, *Українська друкована книга XVI–XVIII вв.*, Київ 1925.

²² П. Попов, *Початковий період книгодрукування у слов'ян*, Київ 1958.

Ф. Максименко²³. Усі вони добре знали на історіографії, подавали реєстри та описи існуючих книгозбірень, як-от Я. Головацький – галицькі друки в нарисі слов'янсько-руської бібліографії В. Ундольського від 1491 по 1864 р., чи І. Свенціцький – каталог книг церковно-слов'янського друку на західноукраїнських землях. М. Грушевський та І. Франко виконали досить широкий пласт досліджень – історіографія, бібліографія тощо. Значний внесок у дослідження національної стародрукованої книги зробили також М. Возняк²⁴, І. Крип'якевич²⁵, О. Білецький²⁶, Я. Запаско²⁷, Я. Ісаєвич²⁸ та ін.

Але найбільшим ученим у галузі книгознавства, різноплановим дослідником, котрий представив вагомі праці з історії мови, літератури та друкарства був Іван Огієнко (02. 10. 1882, м. Брусилів, тепер смт Коростишівського р-ну Житомирської обл. – 29. 03. 1972, м. Вінніпег, Канада) – український мовознавець, історик церкви, державний, церковний і культурно-освітній діяч, професор (від 1917 р.) Київського університету, ординарний професор і ректор (у 1918–20 рр.) Українського університету в Кам'янці-Подільському, міністр освіти (1918) та Міністр віросповідань (1919–21 рр.) в уряді УНР, професор Варшавського університету (1926–32 рр.), видавець і редактор часописів „Рідна мова” (1933–39 рр.), „Наша культура” (1935–37 рр.). 1940 р. прийняв чернечий сан і став архієпископом Холмським і Підляським УАПЦ під іменем Іларіон, 1944 р. дістав підвищення до сану митрополита. 1947 р. емігрував до Канади, де працював видавцем і редактором журналів „Слово істини” (1947–51 рр.), „Наша культура” (1951–53 рр.), „Віра й культура” (1953–67 рр.). 1951 року обраний предстоятелем Української греко-православної церкви в Канаді²⁹.

У своїх дослідженнях учений спирався на психологічну теорію О. Потєбні – про утворення й сприймання слова. У колі його інтересів була також теорія про роль мови в пізнаванні зовнішнього світу, про її зв'язок із психологією, культурою народу. Саме його перу належить фундаментальна праця *Історія українського друкарства* (Львів 1925, перевид.: Київ 1994). Книга представляє друкарство в Україні – від краківського міщанина Швайпольта Фіоля XV ст., який опікувався друкуванням богослужбових книг для українського населення, та львівської друкарні Івана Федорова – до українських друкарень XVIII ст.

²³ Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у Львівських збірках: 1574–1800. Зведений каталог, уклад Ф. П. Максименко, Львів 1975.

²⁴ М. Возняк, *Op. cit.*

²⁵ Крип'якевич І., *Каталог бібліотеки Львівської Ставропігії з 1619 р.* [в:] „Українська книга”, № 7–8, 1937, с. 157–166.

²⁶ О. Білецький, *Зібрання праць*, т. I: *Давня українська і давня російська література*, Київ 1965.

²⁷ Я. Запаско, *Мистецтво книги на Україні в XII–XVIII ст.*, Львів 1971; Я. Запаско, *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*, Львів 1995.

²⁸ Я. Ісаєвич, *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.*, Київ 1966.

²⁹ Іларіон (Огієнко), <https://vuc.gov.ua/>, [04.07.2024].

із науковою бібліографією до кожного розділу. Насичена біографія вченого свідчить про його різнопланові глибокі студії, активну життєву та громадянську позицію.

Справа І. Огієнка отримала продовження. За часів СРСР було ухвалено *Програму зі створення національного бібліографічного реєстру*, згідно з якою наукові бібліотеки та інші організації України, причетні до цієї справи, активували свою діяльність у вивченні та описі кириличних стародруків. Почали з'являтися каталоги, наукові описи окремих збірок кириличних друків бібліотек, музеїв, друкарень, приватних колекцій тощо. Виходили узагальнені наукові праці, статті, акценти в яких змістилися в коло історичних, літературознавчих, текстологічних, мистецтвознавчих, мовознавчих досліджень: зібрання Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника, Державної історичної бібліотеки нашої держави, музеїв, історико-культурних заповідників тощо³⁰.

Свого часу членом міжнародної редколегії *Зведеного каталогу з опису стародрукованих видань кириличного і глаголичного шрифтів* книгознавцем Я. Ісаєвичем було продовжено дослідження над старою українською книгою. Як наслідок, 2002 року світ побачив фоліант за його авторством *Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми*, де йдеться про першопочатки інформаційних революцій, роль раннього книговидання і друкарства в контексті культурного життя України.

У нашій розвідці ми ставимо завдання ввести книги, які прийнято вважати культовими, до шкільних програм, оскільки українство тисячоліттями живе за канонічними законами, календарем, обрядами тощо. Тут слід назвати книги: *Патерик Печерський*, пам'ятку XIII ст. Необхідно також увести до шкільних та університетських програм розширені курси, які б давали знання про книги *Апостол* Івана Федоровича та *Острозьку Біблію*, книги друкарні Швайпольта Фіоля, Гедеона Балабана, Дмитра Туптала – *Руно орошене* (1680) (збірник про чудеса Богородиці) та його ж *Четві-Мінеї*; Кирила Транквіліона Ставровецького *Зерцало богословії* (1618), збірку казань *Євангеліє учительне* (1619) та морально-релігійні повчання *Перло многоцінне* (1646).

Підручник для загальноосвітньої школи для 9 класу в розділі „Давня література” подає рубрику „XI–XV ст.”, де побіжно розглядаються *Остромирове Євангеліє*, *Ізборник*, *Біблія*, *Притча про блудного сина*, *Повість минулих літ*, *Повчання дітям* Володимира Мономаха, а стаття „Києво-Печерський патерик” уміщує лише *Життя Феодосія Печерського* та *Житіє Антонія Печерського* (далі йде *Слово про Ігорів похід*). Давні письменники-проповідники Лазар Баранович, Дмитро Туптало, Кирило Транквіліон Ставровецький та інші мають посісти повноцінне місце в шкільних програмах як яскраві

³⁰ *Славянские книги кирилловской печати XVIII–XX вв.: Каталог. Книги, изданные в типографии Киево-Печерской лавры*, сост. Г. Е. Варварич, Київ, 1981.

представники вітчизняної культури, а їхні твори мають вивчатися в курсах історії української літератури XVII ст.

Фонди стародрукованих книг представляють багатющу культуру України. Переконані, що подальший розвиток держави неможливий без опертя на молоді національні кадри з високою духовністю, що продовжували б традиції попередніх поколінь. Як писав Іван Огієнко, „у який бік не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український”³¹.

Нація пізнається найперше через культуру, літературу, усну народну творчість, які є носіями багатовікової спадкоємності та цілісності, а їх першоджерело вимірюється за світовим рівнем. Як твердив М. Максимович, „якщо порівняти стародавню словесність із сучасним її станом словесності західних народів, то, звичайно, жоден з них не візьме переваги перед нами; принаймні нам невідомо нічого в XI і XII століттях на західноєвропейських землях, що переважало б літописання Нестора, слова Кирила Туровського та *Пісню о полку Ігоревім*”³².

Відомий книгознавець, мистецтвознавець Я. Запаско стверджував: „Має глибокий зміст думка про те, що давні витвори мистецтва, писемності є не просто об’єктами досліджень або замилювання, в них зберігається генетичний код народу, вони продовжують брати участь у його житті і впливають на нього”³³. Ми приєднуємося до цієї думки, оскільки нова українська література не постала сама по собі, а зберегла свою ідентичність завдяки незвіданим процесам, які несуть у собі пам’ятки, рукописні чи друковані, що є ключем для розуміння розвитку і пізнання вже пізнішої літератури. Духовні джерела народу – невичерпні.

Книга Буття, в основу якої закладені канони та моральну поведінку громадянина, є обов’язковим постулатом знання і дотримання цих законів. Вивчення української кириличної стародрукованої книги репрезентує початковий і найважливіший період розвитку нашого письменства – його фундамент³⁴, що дасть можливість заповнити прогалини в історії української літератури – невід’ємної частини всесвітньої. Саме в такому ракурсі шкільна освіта має розглядати українську давню книгу та культових письменників, а не відкидати духовну літературу до церковного вжитку.

Шкільна програма, на нашу думку, повинна включати уривки з давньої літератури, оскільки кожен пересічний українець живе за законами, встановленими його пращурами: свята, розписані у богослужбових збірниках, постування тощо. „Народ український творив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя... у нас був навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського”³⁵.

³¹ І. Огієнко, *Українська культура*, Київ 1991, с. 5.

³² М. Максимович, *История древней русской словесности*, кн. I, Київ 1839, с. 95.

³³ Я. Запаско, *Пам’ятки книжкового мистецтва, Українська рукописна книга*, Львів 1995, с. 9.

³⁴ В. Полек, *Історія української літератури X–XVIII ст.*: навч. посібник, Київ 1994, с. 3.

³⁵ І. Огієнко, *Історія українського друкарства*, *Op. cit.*, с. 264.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що наука і освіта, від стану розвитку яких залежить рівень підготовки сучасної молоді, з патріотичним наповненням – важливі чинники соціальних перетворень, що впливають на розвиток суспільства. Велика роль тут відводиться бібліотекам, які мають сприяти забезпеченню інформаційних потреб фахівців у кожній галузі, насамперед підняття психолого-педагогічної науки та освіти в Україні, забезпеченню навчально-виховного процесу. У перспективах подальшого дослідження – диференційований підхід до студіювання та популяризації кирилических книг, який має сприяти вихованню всебічно грамотної та духовно збагаченої особистості, що було втрачено за радянської доби.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Білецький О., *Зібрання праць*, т. I: *Давня українська і давня російська література*, Київ 1965. [Bilec'kij O., *Zibrannâ prac'*, t. I: *Davnâ ukraïns'ka i davnâ rosij's'ka literatura*, Kiïv 1965.]
- Возняк М., *Історія української літератури*, Львів 1992. [Voznâk M., *Îstorîâ ukraïns'koï literaturi*, L'viv 1992.]
- Голубев С., *Библиографические замечания о некоторых старопечаных церковно-славянских книгах преимущественно конца XVI и XVII столетий*, Київ 1876. [Golubev S., *Bibliografičeskie zamečaniâ o nekotoryh staropečanyh cerkovno-slavânskikh knigah preimušestvenno końca XVI i XVII stoletij*, Kiïv 1876.]
- Грінченко Б., *Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького*, Черкаси 1917. [Grinčenko B., *Bratstva i prosvitna sprava na Ukraïni za pol's'kogo panuvannâ do B. Hmel'nic'kogo*, Čerkasi 1917.]
- Грінченко Б., *Про книги. Як їх вигадано друкувати*, Київ 1908. [Grinčenko B., *Pro knigi. Âk ih вигадано drukuvati*, Kiïv 1908.]
- Грушевський М., *Історія української літератури*: в 6 т., т. 5, кн. 2: *Перше Відродження: 1580–1610*, Київ 1995. [Gruševs'kij M., *Îstorîâ ukraïns'koï literaturi*: v 6 t., t. 5, kn. 2: *Perše Vidrodžennâ: 1580–1610*, Kiïv 1995.]
- Грушевський М., *Історія української літератури*, т. 6, кн. I: *Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст.*, Київ 1996. [Gruševs'kij M., *Îstorîâ ukraïns'koï literaturi*, t. 6, kn. I: *Literaturnij i kul'turno-nacional'nij ruh peršoi polovini XVII st.*, Kiïv 1996.]
- Дзюба І., *Чи немає і нашої вини* [в:] „Слово і час”, №1, 1996. [Dzûba Î., *Či nemaê i našoi vini* [v:] „Slovo i čas”, №1, 1996.]
- Дополнение к очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского, содержащего книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с 1491 по 1864 г., в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати* [в:] „Прилож. к XXIV тому Записок Имп. АН”, сост. Я. Головацкий, №3, 1874. [Dopolnenie k očerku slavâno-russkoj

- bibliografii V. M. Undol'skogo, soderžašego knigi i stat'i, propušennye v pervom vypuske hronologičeskogo ukazatelâ slavâno-russkikh knig cerkovnoj pečati s 1491 po 1864 g., v osobennosti že perečen' galicko-russkikh izdanij cerkovnoj pečati* [v:] „Prilož. k XXIV tomu Zapisok Imp. AN”, sost. Â. Golovackij, №3, 1874.]
- Запаско Я., *Мистецтво книги на Україні в XII–XVIII ст.*, Львів 1971. [Zapasko Â., *Mistectvo knigi na Ukraïni v XII–XVIII st.*, L'viv 1971.]
- Запаско Я., *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*, Львів 1995. [Zapasko Â., *Pam'atki knižkovogo mistectva. Ukraïns'ka rukopisna kniga*, L'viv 1995.]
- Запаско Я., Ісаєвич Я., *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні*, кн. 1: 1574–1700, Львів 1981. [Zapasko Â., İsaëvič Â., *Pam'atki knižkovogo mistectva: Katalog starodrukiv, vidanih na Ukraïni*, кн. 1: 1574–1700, L'viv 1981.]
- Ісаєвич Я., *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.*, Київ 1966. [İsaëvič Â., *Bratstva ta ih rol' v rozvitku Ukraïns'koï kul'turi XVI–XVIII st.*, Kiïv 1966.]
- Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у Львівських збірках: 1574–1800. Зведений каталог*, уклад Ф. П. Максименко, Львів 1975. [Kirilični starodruki Ukraïns'kih drukaren', šo zberigaiut'sâ u L'vivs'kih zbirkah: 1574–1800. Zvedenij katalog, uklav F. P. Maksimenko, L'viv 1975.]
- Клименко П., *Графіка шрифту в Острозькій Біблії*, Київ 1925. [Klimentko P., *Grafika šriftu v Ostroz'kij Bibliï*, Kiïv 1925.]
- Крип'якевич І., *Каталог бібліотеки Львівської Ставропігії з 1619 р.* [в:] „Українська книга”, №7–8, 1937, с. 157–166. [Krip'akevič İ., *Katalog biblioteki L'vivs'koï Stavropigii z 1619 r.* [v:] „Ukraïns'ka kniga”, №7–8, 1937, s. 157–166.]
- Максимович М., *История древней русской словесности*, кн. I, Київ 1839. [Maksimovič M., *Istoriâ drevnej russkoj slovesnosti*, кн. I, Kiïv 1839.]
- Максимович М., *Собрание сочинений*, т. III: *Языкознание. История словесности*, Київ 1880. [Maksimovič M., *Sobranie sočinenij*, t. III: *Azykoznanie. Istoriâ slovesnosti*, Kiïv 1880.]
- Маслов С., *Українська друкована книга XVI–XVIII вв.*, Київ 1925. [Maslov S., *Ukraïns'ka drukovana kniga XVI–XVIII vv.*, Kiïv 1925.]
- Огієнко І., *Історія українського друкарства*, Київ 1994. [Ogiënko İ., *İstoriâ Ukraïns'kogo drukarstva*, Kiïv 1994.]
- Огієнко І., *Українська культура*, Київ 1991. [Ogiënko İ., *Ukraïns'ka kul'tura*, Kiïv 1991.]
- Полєк В., *Історія української літератури X–XVIII ст.: навч. посібник*, Київ 1994. [Polëk V., *İstoriâ Ukraïns'koï literaturi X–XVIII st.: navč. posibnik*, Kiïv 1994.]
- Попов П., *Початковий період книгодрукування у слов'ян*, Київ 1958. [Popov P., *Počatkovij period knigodrukuvannâ u slov'an*, Kiïv 1958.]
- Рева Л., *Анфологіони друкарні Львівського Ставропігійського Братства* [в:] „Пам'ять століть”, №4, 1997, с. 142–145. [Reva L., *Anfologioni drukarni L'vivs'kogo Stavropigijs'kogo Bratstva* [v:] „Pam'at' stolit'”, №4, 1997, s. 142–145.]
- Рева Л., *Літературний Київ середньовіччя* [в:] „Вісник Книжкової палати”, № 11, 2001, с. 43–46. [Reva L., *Literaturnij Kiïv seređn'oviččâ* [v:] „Viśnik knižkovoï palati”, № 11, 2001, s. 43–46.]

- Рева Л., *Слов'янські кириличні видання XV століття в бібліотеках України* [в:] „Дивослово”, №4, 1997, с. 56–59. [Reva L., *Slov'âns'ki kirilični vidannâ XV stolittâ v Bibliotekah Ukraïni* [v:] „Divoslovo”, №4, 1997, с. 56–59.]
- Свенціцький І., *Початки книгопечатання на землях України, Жовква 1924.* [Svencic'kij Ī., *Počatki knigopečatannâ na zemlâh Ukraïni, Žovkva 1924.*]
- Свенціцький І., *Каталог книг церковно-славянської печати, Жовква 1908.* [Svencic'kij Ī., *Katalog knig cerkovno-slavânskoj pečati, Žovkva 1908.*]
- Славянские книги кирилловской печати XVIII–XX вв.: Каталог. Книги, изданные в типографии Киево-Печерской лавры*, сост. Г. Е. Варварич, Київ 1981. [Slavânskie knigi kirillovskoj pečati XVIII–XX vv.: Katalog. Knigi, izdannye v tipografii Kievo-Pečerskoj lavry, sost. G. E. Varvarič, Kiïv 1981.]
- Тітов Хв., *Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI–XVIII вв: везбірка передмов до українських стародруків*, Київ 1924. [Titov Hv., *Materiâli dlâ istoriï knižnoï справи na Ukraïni v XVI–XVIII vv: vsezbirka peredmov do Ukraïns'kih starodrukiv*, Kiïv 1924.]
- Франко І., *Історія української літератури*, ч. 1: *Від початків українського письменства до Івана Котляревського* [в:] І. Франко, *Зібрання творів: у 50 т.*, т. 40, Київ 1983, с. 7–370. [Franko I., *Īstoriâ Ukraïns'koï literaturi*, č. 1: *Vid počatkiv Ukraïns'kogo pis'menstva do Īvana Kottlârevs'kogo* [v:] Ī. Franko, *Zibrannâ tvoriv: u 50 t.*, t. 40, Kiïv 1983, s. 7–370.]
- Франко І., *Теорія і розвій літератури. Екскурс II. Оглавление книгам и кто их писал* [в:] „Записки наук. т-ва ім. Т. Г. Шевченка”, т. 89, кн. 3, 1909, с. 35–45. [Franko Ī., *Teoriâ ì rozvij literaturi. Ekskurs II. Oglavlennie knigam i kto ih pisal* [v:] „Zapiski nauk. t-va im. T. G. Ševčenka”, t. 89, kn. 3, 1909, s. 35–45.]
- Chynczewska-Hennel T., *Pojednania polsko-ukraińskie w wierszach Łazara Baranowicza* [w:] *Kultura staropolska – kultura europejska*, Warszawa 1997, s. 325–329.

Рева Лариса – кандидатка філологічних наук, член-кореспондентка Національної академії вищої освіти України, членкиня Національної спілки краєзнавців України.

Ольга СМОЛЬНИЦЬКА, Olga SMOLNYTSKA

Місія „Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих”

Української Греко-Католицької Церкви, Україна

Mission „Postulational Center for Beatification and Canonization of Saints”

of the Ukrainian Greek Catholic Church, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9864-1727

e-mail: mytholog7@gmail.com

Перекладацькі стратегії та трансформації як можливість дослідження концепту святості у вибраних листах Софії Фредро-Шептицької до її сина Романа Шептицького (з польської, французької, англійської та латинської мов)

Translation strategies and transformations as an opportunity to study the concept of holiness in the selected letters by Sophia Fredro-Sheptytska to her son Roman Sheptytsky (in Polish, French, English and Latin)

The article aims to analyse translation strategies and transformations on the material of the selected Polish-language letters by Sofia Fredro-Sheptytska to her son Roman Sheptytsky, which were not sent nor published during the author’s lifetime. Polish, French, English, and Latin are taken into account. Hidden quotations are compared with similar passages in different translations of the Bible. The possibilities of the Ukrainian language in the translation of spiritual letters are investigated. The work was carried out with manuscripts translated into Ukrainian, typed on a computer and commented on by church activists and their colleagues. Thanks to textological, translational, comparative, biblical and other forms of analysis, the spiritual portrait of the addressee – Roman Sheptytsky, as well as the addressee, his mother, was revealed.

Keywords: letter, translation, translation transformation, faith, icon

У статті вперше проаналізовано перекладацькі стратегії та трансформації на матеріалі вибраних польськомовних листів Софії Фредро-Шептицької до її сина Романа Шептицького, не надісланих і не опублікованих за життя авторки. Беруться до уваги польська, французька, англійська, латинська мови. Порівняно приховані цитати з аналогічними уривками в різних перекладах Біблії. Досліджено можливості української мови в перекладі духовної епістолярії. Здійснено працю з перекладеними українською мовою рукописами, набраними на комп'ютері та прокоментованими церковними діячами та їхніми колегами. Завдяки текстологічному, перекладознавчому, компаративному, біблеїстичному та іншому аналізу виявлено духовний портрет адресата – Романа Шептицького, – як і адресантки, його матері.

Ключові слова: лист, переклад, перекладацька трансформація, віра, ікона

Місія „Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих” Української Греко-Католицької Церкви, зокрема ЧСВВ (Чин святого Василя Великого), надає важливого значення науковій роботі, у тому числі теорії та практиці. У цьому полягає як текстологічна робота (що включає й архівну), так і перекладацька. Цікавими та актуальними матеріалами є ті, що стосуються родини Шептицьких: польськомовні листи Софії Фредро-Шептицької до її синів Романа та Андрея, передані лише після смерті адресантки. Ці тексти (які містять значний відсоток міркувань на християнську тематику і часто є настановами синам до і після їхньої схиби) не публікувалися й не перекладалися, проте наразі успішно триває переклад названих документів українською мовою (здійснений Богданою Мончак, знавчиною французької та інших мов), перспективних для вивчення в релігієзнавстві, філософії, літературознавстві, перекладознавстві та інших гуманітарних дисциплінах. Також триває вчитування та редагування цих текстів, оскільки наразі не всі слова та ідіоми вдалося ідентифікувати, тож робота вимагає остаточного доопрацювання. Таким чином, актуальність нашої статті полягає у вивченні цього унікального матеріалу, залученні його до загального історичного, релігійного, мистецького та іншого контекстів, а також для вибудування культурно-історичної тяглості.

Мета – дослідити перекладацькі стратегії та трансформації на прикладі відтворення концепту святості в окремих неопублікованих листах Софії Фредро-Шептицької до її сина Романа Шептицького. Узятю до уваги вибрані тексти польською мовою, а також англійські, французькі та латинські вставки.

Завдання: 1) стисло схарактеризувати релігійну діяльність С. Фредро-Шептицької; 2) навести стислий дискурс особливостей мов оригіналів і перекладу; 3) перелічити головні перекладацькі трансформації, задіяні в українському перекладі конкретних листів С. Фредро-Шептицької; 4) проаналізувати вибрані листи С. Фредро як ілюстративний матеріал із позицій трьох мов, узявши до уваги релігійний матеріал, у тому числі концепти віри, жертви (офіри), святості тощо.

З огляду на великий обсяг для пропонованої статті береться як матеріал Зошит I (Zeszyt I). Досліджуються тексти польською, частково французькою,

англійською та латинською (оригінали) і українською (переклади) мовами. Відповідно, беруться до уваги слов'янська, романська, германська мовні групи. Додатковим матеріалом для виявлення релігійних лексем є різні переклади Біблії українською та французькою мовами. Робота має теоретичне і практичне значення.

У цитуванні збережено виділення тексту (у тому числі курсив, жирний шрифт і підкреслення), як і стиль перекладачів та коментаторів.

Залучається лінгвістичний, тезаурусний і власне перекладознавчий, контекстуальний, компаративний, біблеїстичний, символічний аналіз. З огляду на постійну роботу Місії „Постуляційний Центр” над перекладом і редагуванням листів С. Фредро-Шептицької пропонуване дослідження не претендує на вичерпність і не ставить на меті аналіз усього корпусу текстів. Пропонується дослідження та показ окремих виразних моментів цих листів.

Цитовані переклади українською з польської мови зберігають французькі, англійські та латинські вставки, які пояснюються у примітках. Відповідно, зберігається колорит епохи та окремої історичної постаті як інтелектуальний портрет.

Ці листи – унікальні людські документи, які подають портрет тодішньої інтелектуалки та аристократки, християнки. На жаль, досі не так багато систематизованої інформації про Софію Фредро-Шептицьку (1837–1904, польською Zofia Ludwika Cecylia Konstancja z Fredrów Szeptycka¹), окрім того, що вона була матір'ю Андрея і Романа Шептицьких, яких сама виховувала у християнському дусі², – хоча збережено її тексти³ та написану нею ікону Святого Серця Ісусового (інші витвори мистецтва цієї діячки, на жаль, було знищено)⁴. Відомо, що Софія Фредро-Шептицька була письменницею та художницею⁵. Більше відомо про її синів (безперечно, про митрополита Андрея Шептицького, якому присвячена чимала кількість літератури⁶). Заслугою Місії „Постуляційний

¹ Zofia Szeptycka, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofia_Szeptycka, [06.07.2024].

² Шептицька Софія Олександрівна, https://uk.wikipedia.org/wiki/Шептицька_Софія_Олександрівна, [06.07.2024]; *Неопубліковані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького (комп. набір). (З неопублікованого архіву о. Полікарпа Марцелюка), ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46: спр. 1002 Ранні листи Олександра і Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького; спр. 1140 Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціаті та як до священника; спр. 1206 Fr-Ukr, 1–27 арк.*

³ Софія з Фредрів Шептицька, *Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Спогади*, https://chtyvo.org.ua/authors/Szeptycka_Zofia/Molodist_i_poklykannia_o_Romana_Sheptytskoho.pdf, [17.05.2023]; див. також архівні джерела з прим. 2.

⁴ Г. Терещук, *Софія Фредро-Шептицька заслуговує на беатифікацію*, <https://www.radiosvoboda.org/a/27081810.html>, [06.07.2024].

⁵ Zofia Szeptycka, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofia_Szeptycka [06.07.2024]; Шептицька Софія Олександрівна, https://uk.wikipedia.org/wiki/Шептицька_Софія_Олександрівна, [06.07.2024].

⁶ М. Новак, *В Галичині Андрей Шептицький виконував роль неформального лідера*, <http://1zahid.com/info/v-galychyni-andrej-sheptytskyj-vykonuvav-rol-neformalnogo-politychnogo-lidera-andrij-pavlyshyn/>, [06.07.2024]; Смольницька О., *Митрополит Андрей Шептицький: Християнин може і повинен бути патріотом*, <https://uain.press/glory/olga-smolnytska-17-892211>, [06.07.2024].

Центр” є зібрання, збереження та обробка біографій членів родини Фредро та укладання генеалогії цих родів. Пам’ять про С. Фредро увічнюється також заходами, як-от травневою Прощею Родин Рудки-Прилбичі (2023), де були зачитані окремі уривки з перекладених українською листів цієї діячки – свідчення про віру⁷. Також є наукові та науково-популярні дослідження про неї (І. Набитович, згадані М. Новак, Г. Терещук та ін.), проте хотілося б ширшого студіювання цієї різнобічної індивідуальності.

Перекладачам удалося відтворити релігійну термінологію та взагалі фразеологію, „перенісши” їх в українську з польської та французької мов. Помітно, зокрема, що французька мова часто будується на конкретиці (про що свідчать артиклі), роди іменників можуть не збігатися тощо. Також компактність французької лексики не завжди відповідає українській – і, відповідно, подекуди доводиться застосовувати описовість, інші замітники (перекладацькі трансформації) та ін. Переважно те ж саме можна сказати про англійську та латинську мови, уживані як вставки в аналізованих листах. Загалом є й проблема відтворення полісемії, а також узяття конкретних лексем і висловів в історичному контексті – у тому числі як „приховані цитати”, ремінісценції, алюзії тощо. Пропонована стаття є пропозицією дослідити вибрані моменти такого перекладу. З метою полегшення аналізу окремі листи поділяються на мовні блоки.

Термінологія перекладацьких трансформацій (з огляду на різні підходи в сучасному перекладознавстві) береться переважно за джерелом *Теорія і технологія перекладу*⁸.

Листи відкриваються присвятою: „Romciowi do otworzenia po śmierci mojej – lub w chwili zwątpienia gdy innej pomocy nie miałby”⁹ – у перекладі: „Ромцьові – відкрити після моєї смерті або у хвилину відчаю, якщо у нього не буде іншої підтримки”¹⁰. Далі зазначено: „Listy do Romuńka do oddania mu po śmierci mojej” – „Листи до Ромуцька – передати йому після моєї смерті”¹¹. Ці тексти позначені індивідуальним стилем (недарма С. Фредро була письменницею) та оригінальним мисленням. Наприклад: „Рік наближається до завершення, а далі Божа ласка веде від пристані до пристані!”¹² (вітання з Різдом, „Краків 29/12/[18]89”¹³).

Польський блок. Зокрема, Зошит I листів польською мовою, адресованих Роману Шептицькому як підтримка від матері, має цікаве поєднання стилів.

⁷ *Проца Родин Рудки-Прилбичі*, <http://missiopc.blogspot.com/2023/05/13-14.html>, [06.07.2024]; *Неопубліковані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького*, *Op. cit.*

⁸ О. М. Білоус, *Теорія і технологія перекладу. Курс лекцій: доопрацьований та доповнений. Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень*, Кіровоград 2013, https://www.cusru.edu.ua/images/download-files/inmov/posibniki/teoria_perkladu.pdf, [07.07.2024].

⁹ *Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціаті та як до священника*, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1140, с. 1.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, с. 2.

¹² *Ibidem*, с. 98.

¹³ *Ibidem*.

Це художній (власне, навіть ліричний) стиль, із яким сусідує науковий (релігійний). Так, у листі, написаному в „Dzień Bożego Ciała 20/6.[18]89 Przyłbice”¹⁴, авторка прямо вживає релігійну (християнську) лексику в ідіомі: „...mówiłeś mi, kochanie moje, «Ja listy mamy palę, każdy w duchu ofiary z prośbą, by mi Pan Jezus dał go w niebie odnaleźć»”¹⁵. Тут цікавий вислів *duchu ofiary* (духу офіри, жертви або жертвовності), який асоціюється зі Старим і Новим Завітом. Але конкретний образ офіри-жертви (спалені листи), який викликає асоціацію зі старозавітним цілопаленням, водночас поєднаний із новозавітними асоціаціями саме духовної офіри, тобто переходить від конкретики до абстрактного поняття. Це універсальні поняття віри, вірянину – і конкретні, навіть родинні (мати-вірянка передає листи як опору своєму сину-вірянину). Також це можна інтерпретувати як самопожертву.

Узагалі мотив і навіть сакральний символ офіри, жертви, жертвовності є одним із наскрізних у цій теці листів. Зокрема, С. Фредро писала:

Наскільки ж людина нерозумна при оцінці себе, як соловейкові неможливо пояснити, щоб він не вив гнізда на землі, так і людині у її відношенні до Бога усе видається навиворіт, навіть коли ця людина має добру волю. Так і тепер, впродовж цього останнього часу я думала, просила, навіть добивалася цього єднання. „Живи у єднанні!” – у найтяжчі хвилини невралгії я думала і прагнула цього. Та завжди я сприймала це як потребу щось зробити чи дати Богу, як гречність з мого боку, як пам’ять про Єднання, жертву Ісуса, а це ж така жертва, як сісти до чийогось возу, замість того, щоб йти пішки¹⁶.

Тут упадає у вічі й тема вибору християнином власного шляху, що поєднується з волею. Або: „Жертва – це завжди наближення до Нього, правда, мій любий?”¹⁷.

У листах сказано про свободу і радість як невід’ємні складники віри та постаті християнина. Скажімо, у листі від „14/9 [18]89. День Воздвиження Хреста Господнього”¹⁸ – „Dzień Podwyższenia Krzyża Św[iętego]”¹⁹: „Ще лиш бракувало мені більше свободи – радості у виразі Твого обличчя – часом такому суворому, як Ти до себе суворий, мій любий. А так не має бути. Якби у таку хвилину, коли ти не вважаєш на Себе, дитина або бідняк глянули на Тебе,

¹⁴ *Ibidem*, с. 3.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, с. 29.

¹⁷ *Ibidem*, с. 62.

¹⁸ *Ibidem*, с. 60.

¹⁹ *Ibidem*, с. 58.

то не побачили б Господа Ісуса крізь Тебе, який має щораз більше виднітися”²⁰. С. Фредро прагнула світлої та радісної віри.

Офіра подається тут як частина життя С. Фредро, причому навіть уварзнено-образотворча (певно, це пов’язано зі сприйняттям авторки як художниці, іконописки). Скажімо, це враження від власної роботи – образу Ісуса Христа (лист із Прилбичів 9 липня 1889 р.) і нагадування про цю ікону для зцілення хворого: „Пам’ятайте, що чудотворний Господь Ісус є у костелі”²¹. Коментар перекладачів і дослідників: „Йдеться про образ Найсвятішого Серця Христового, намальованого Софією Шептицькою після народження 4 липня 1877 р. наймолодшого брата Романа Леона Шептицького. Спочатку знаходився у Брухнальському костелі Пресвятої Трійці. Сьогодні зберігається у митрополічних палатах Собору св. Юра у Львові”²². Цікаво читати про процес роботи (іконописання) та видіння, які виникли у С. Фредро: „Пам’ятай про ті Його Очі, які раптом глянули на мене з під ножа, яким я здряпувала фарбу, коли впродовж двох днів зо двадцять разів я перемальовувала їх, прагнучи зробити так, щоб вони дивилися прямо”²³. І далі – показано процес іконописання як святу обітницю (а не лише як натхнення, зумовлене творчим даром мисткині):

Я постійно собі повторювала „Не треба лінуватися для Господа Ісуса” і знову перемальовувала. Врешті фарби настільки забруднилися і нашарувалися, що знову повторюючи своє „Не треба лінуватися для Господа Ісуса”, я зрізала їх ножем, а звідти дивляться на мене світлі глибокі очі. Так і залишилось, я додала одну чорну точку у самій зіниці очей, бо дивно солодко дивлячись, вони дивилися немов крізь туман. Тож намалювала я їх шкрябаючи ножем, не знаю, чи це можна би було скопіювати²⁴.

Таке писання можна вважати обітницею послуху та даром на церкву.

Взаємопов’язаність Бога, віри і мистецтва засвідчуються в цих листах не лише на прикладі власних творів С. Фредро, але й, на думку адресантки, узагалі в Божому творенні всього та присутності Господа в усьому:

Господь вчинив як художник, котрий прагнучи створити сильніше враження своїм твором, поставив його для цього у найтемнішому закапелку. І лиш, коли глядач віддаляється, переконаний, що тут вже немає на що ще сподіватися, схований художник поволі спрямовує на свій твір ясний промінь світла, що одразу ж посилюється... І в ньому твір розкривається, росте, ясніше, променіє водночас

²⁰ *Ibidem*, с. 61.

²¹ *Ibidem*, с. 30.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, с. 30–31.

тисячею красот, огортає тисячею думок, промовляє тисячею значень... Так, котику, і відбулося з Божим творінням цих кілька хвилин жертви²⁵.

Це переходить у світло – і авторка розгортала цей образно-асоціативний ряд далі: „Коли б я раніше писала лист, якого не буде надіслано, можливо, я б і Тобі змогла вділити цього зростаючого світла. Сьогодні ж уже запізно – стерлися бліді промені у найживішому, бо останньому [листі]. Я пам’ятаю останні з передостанніх, що своєрідною ознакою життя було і стало прагнення досконалішого поєднання з Богом – як я його тепер розумію”²⁶.

Також це детальна розповідь про „лампадку для реліквій” і видіння або відчуття, пов’язане з нею (лист від 14 вересня 1889 р.):

Запалюючи її, щоб вдень і вночі вона тут прославляла Дерево Хреста, реліквії Гробу Матері Божої і святих Братів – наших покровителів, я у наміренні присвятила теж цей малий її вогник для прославлення Святих Тайн у **Брухналі**, перед яким жодний не запалюється... І я відчувала, що таку лампадку Господь Ісус повісив у душі цією твоєю присутністю, при її світлі Він Сам працює – за закритими дверима... Я відчувала, що щось відбувається, щось розвивається, ламається і долає мене у моїй душі – та що мій розум і тіло, є зтяжками, щоб взяти участь у цій праці. І було кілька таких днів... І кілька разів офірувала я себе Господу...²⁷.

Це може бути і містицизмом, і візіонерством, художнім сприйняттям, яке поєднане з власне відчуттям віри. Конкретна лампадка перетворюється на абстрактний образ лампади віри – або підкреслює цю абстракцію. Світло постає безкровною жертвою. Можна згадати католицький символ Ісусового серця, з Якого йдуть червоний та блакитний промені, і видіння, пов’язані з цим. Також можна згадати слова Ісуса Христа: „Запаливши світильник, ніхто не накриває його посудиною і не ставить під ліжку, але ставить на свічник, щоб ті, які входять, бачили світло. Адже немає прихованого, що не стане явним, і немає таємного, що не стане відомим і не виявиться” (Лк. 8: 16–18)²⁸ – цитується в перекладі о. Р. Турконяка (висловлюю подяку о. Полікарпу Марцелюку ЧСВВ за вказане джерело). У перекладі І. Огієнка: „А світла засвіченого ніхто не покриває посудиною, і не ставить під ліжку, а але ставить його на світильник, щоб бачили світло, хто входить”²⁹. У перекладі о. І. Хоменка: „Ніхто не засвічує

²⁵ *Ibidem*, с. 10–11.

²⁶ *Ibidem*, с. 11.

²⁷ *Ibidem*, с. 62.

²⁸ *Біблія в перекладі о. Р. Турконяка*, Луки 8 | Видання УТТ | YouVersion (bible.com), [07.07.2024].

²⁹ *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської й грецької на українську [проф. Огієнком] наново перекладена. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні (988–1988)*, с. 1275.

світила...”³⁰. В одному з французьких перекладів Біблії (оскільки ця мова була базовою для С. Фредро та її родини, у тому числі дітей) сказано *une lampe*³¹, що можна перекласти як „світільник”, а ставлять це на *le porte-lampe*³² або *support*³³, тобто „підставку”. У цій маленькій цитаті вживаються варіанти щодо „світла” *un lit* та *la lumière*³⁴ (відповідно, маскулінний і фемінінний). Також пригадуються Ісусові слова: „Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя” (Ів. 8: 12)³⁵ – переклад І. Огієнка. Інший варіант (переклад о. Р. Турконяка): „Я – Світло для світу! Хто піде за Мною, той не ходитиме в темряві, але матиме Світло життя”³⁶. (У перекладі о. І. Хоменка: „Я – світло світу. Хто йде за Мною, не блукатиме у темряві, а матиме світло життя”³⁷, „І поки Я у світі, Я – світло світу”³⁸). В одному з французьких перекладів: „Je suis la lumière du monde”³⁹. Скрізь фемінітив – *la lumière*.

У цих листах є й приховані цитати – у тому числі зі Святого Письма, розшифровані дослідниками. Наприклад (14 вересня 1889 р.): „Що болить, коли я думаю, що сьогодні Господь Ісус починає відбирати у Тебе «молоко для дітей», і як вірному слугі дає нести свій хрест”⁴⁰. В оригіналі – “mleko dzieci”⁴¹, що можна перекласти і як „дитяче молоко”. „Молоко для дітей” тут є цитатою з Першого Послання апостола Павла коринтянам: „Пор.: 1 Кор 3: 2: «Я вас годував молоком, а не твердою їжею, бо ви не могли її їсти»”⁴² – переклад І. Огієнка⁴³. У перекладі о. Р. Турконяка – „тому що ви не могли їсти”⁴⁴. Детальніше – для контексту

³⁰ *Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами*, Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 М, с. 85.

³¹ *La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament*. Traduite de l’hébreu et du grec en français courant. Alliance Biblique Universelle, Stuttgart 1983, p. 99; *Traduction œcuménique de la Bible*, comprenant l’Ancien et le Nouveau Testament, traduits sur les textes originaux hébreu et grec avec introduction, notes, références et glossaire. Alliance Biblique Universelle – Paris, Le Cerf 1980, p. 1447.

³² *La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament...*, *Op. cit.*, p. 99.

³³ *Traduction œcuménique de la Bible...*, *Op. cit.*, p. 1447.

³⁴ *La Sainte Bible...*, *Op. cit.*, p. 99.

³⁵ *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту...*, *Op. cit.*, с. 1321.

³⁶ *Біблія в перекладі о. Р. Турконяка*, Івана 8 | Видання УТТ | YouVersion (bible.com), [07.07.2024].

³⁷ *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*, *Op. cit.*, с. 124.

³⁸ *Ibidem*, с. 126.

³⁹ *La Bible. L’original, avec les mots d’aujourd’hui*. Second 21. Société Biblique de Genève 2007, s. p. 694; *La Sainte Bible...*, *Op. cit.*, p. 195; *Traduction œcuménique de la Bible*, *Op. cit.*, p. 1490.

⁴⁰ *Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціаті та як до священника*, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1140, с. 61.

⁴¹ *Ibidem*, с. 59.

⁴² *Ibidem*, с. 61.

⁴³ *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*, *Op. cit.*, с. 1406.

⁴⁴ *Біблія в перекладі о. Р. Турконяка*, 1 Коринтян 3 | Видання УТТ | YouVersion (bible.com), [07.07.2024].

рядки в перекладі о. І. Хоменка: „І я, брати, не міг до вас говорити як до духовних, але як до тілесних, як до немовляток у Христі. Я молоком поїв вас, не їжею, ви бо не могли їсти її, та й тепер ще не можете, бо ви ще тілесні” (І Кор., 3: 1–3⁴⁵). У французькому перекладі: „la nourriture solide”⁴⁶ (так само – „тверда їжа”). Тобто тут пряме порівняння з малими дітьми, а молоко – материнське, хоча скрізь указано просто „молоко” (у тому числі французькою – “donner du lait”⁴⁷, „давати молоко”, тут – „давав”, в іншому перекладі: „Je vous ai donné du lait”⁴⁸ – „Я давав вам молоко”, тобто „годував”, або в екуменічному: „C’est du lait que je vous ai fait boire...”⁴⁹, де дієслово „пити” або „поїти”). Відповідно, як мати С. Шептицька могла свідомо чи несвідомо застосувати цей образ, а також роль відіграло і виховання на Біблії та взагалі християнській доктрині.

Французький блок: це усталені ідіоми та інші конструкції, у тому числі притаманні світському мовленню та часті у класиці (*à propos*⁵⁰ – до речі), але є й рівноправні релігійні терміни та інші вислови. Наприклад, у листі від 22 липня 1889 р.: „...*que c’est le commencement de la fin et un commencement pas facile dans tous les cas*”⁵¹ – „що це початок кінця і в кожному разі, не легкий початок”⁵² (або „у будь-якому разі”). Або лист, написаний 24 червня 1889 р., польською мовою, містить уривок французькою (в українському перекладі цей момент виділено курсивом): „*Можна крутитися довкола правди, все ж повертаємося до вихідної точки – настільки ми єднаємося з Богом наскільки ми від’єднуємося від себе – настільки приближаємося до Нього, наскільки ми віддалюємося/відходимо від себе, наскільки ранимо себе*”⁵³. В оригіналі: „On a beau tourner autour de la vérité, on revient toujours au point de départ – qu’il n’y a d’union avec Dieu qu’autant qu’il y a désunion avec nous-même – qu’on ne va à Lui qu’autant qu’on sort de soi-même qu’autant qu’on se fait violence”⁵⁴. Останню фразу можна перекласти як „чинимо насильство над собою” (*violence* походить від латинського *violata*). Це може бути фізичним і духовним насильством (аналогічно – „рана” в українському перекладі).

Франкомовні тексти показові тим, що фактично є містерією, підготовкою душі до обітниці (у дусі католицьких святих жінок-містиків), водночас залишаючи відчуття конкретного шляху конкретної жінки-інтелектуалки.

⁴⁵ *Святе Письмо Старого та Нового Завіту, Op. cit.*, с. 209.

⁴⁶ *La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament...*, *Op. cit.*, р. 238.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *La Bible...*, *Op. cit.*, р. 325.

⁴⁹ *Traduction œcuménique de la Bible...*, *Op. cit.*, р. 1575.

⁵⁰ *Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціаті та як до священника*, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1140, с. 17, с. 19.

⁵¹ *Ibidem*, с. 36.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, с. 22.

⁵⁴ *Ibidem*, с. 21.

Начебто буденні події тут подаються з релігійних позицій та набувають особливого значення. Наприклад, про себе в різдвяному листі („Краків 29/12/[18]89”⁵⁵) адресантка вказувала: „Взагалі я жила з дня на день – трохи на душі, як живуть на землі ті, що борються за хліб насущний”⁵⁶. Ідіома „з дня на день” в оригіналі – *du jour au lendemain*⁵⁷, що французькою означає: „зо дня на день”, „день-у-день”, „усю ніч”, „в одну годину”, „одночасно”. Тобто це фразеологізм. Його багатозначність вимагає від перекладача пошуку найкращого відповідника в контексті (який знову ж таки має з’ясувати і відтворити транслятор). Якщо прийняти значення „усю (цілу) ніч”, то це викликає асоціації з цілонічним пильнуванням. Далі сказано про „три Святі Літургії”⁵⁸. Перекладач подає коментар: „В Латинській Церкві на Різдво священик міг відправити 3 Служби Божі”⁵⁹.

Зокрема, для перекладознавчого аналізу важливі слова про вибір власного духовного шляху:

Скажу Тобі, мій милий, що я не знаю, як, яким чином і коли, однак достатньо, що серед цих трьох Святих Літургій я знайшла заклик до Бога, знайшла у собі радісну, цілком очищену і зміцнену усіляким випробуванням, дозрілу ніби власним запамороченням, у якому вона не втонула – відповідь, прийняття цього заклику. Чи на землі відриваючись повільно від усього, чи покидаючи землю – я прагну усе покинути для Одного Господа Ісуса. Це не прагнення, а рішуче прийняття шляху⁶⁰.

Латинський блок. Латинські цитати вказуються і для увиразнення та своєрідного підсумку – наприклад, там, де авторка остаточно визначилася зі своїм вибором⁶¹. Вона дякує Ісусу Христу, висловлюючись латиною: „Deo, Deo, Deo gratias” („Богу дякувати”⁶²), і далі: „...gloria in sanctus Deo!”⁶³. Це готова формула, але вона являє труднощі для українського перекладу. У чернетці вказано вагання щодо перекладу всієї латинської фрази (як робочий момент): „Богові, Богові, Богові вдячність, слава у святих? Єдиному Господу Господа” (пер. лат) святому”⁶⁴. Можна перекласти і як „Боже, Боже, Богові подяка (вдячність), слава святому Богу!”, але це спрощує зміст. *Deo* латиною може бути давальним

⁵⁵ *Ibidem*, с. 98.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, с. 99.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

або аблятивом (ablativus) однини іменника *deus*⁶⁵, тобто останній випадок – поєднання орудного і місцевого відмінків. Вочевидь, у цьому контексті – давальний відмінок. Загалом помітно, що ці латинські цитати виразно пов’язані з католицьким контекстом.

Англійський блок в епістолярії презентований рідше, але теж має цікаві приклади. Наприклад, авторка писала: „Good evening darling boy”⁶⁶, тобто: „Доброго вечора, дорогий хлопче”⁶⁷ (після *evening* у наборі, вочевидь, випущено розділовий знак – кому). Або: „my own darling boy”⁶⁸, що у примітці відтворено як: „мій рідний, дорогий хлопче (пер. англ)”⁶⁹. Епітет *darling* має родинний, інтимний колорит. Це можна відтворити як „дорогий”, „любий”, а для підсилення – „рідний”. Водночас такі англійські вставки створюють враження певної анонімності та водночас інтимності, оскільки лише двом особам (матері та сину) вони зрозумілі. Цей стилістичний прийом, певно, вимагає детальнішого розгляду. Або, наприклад, як відкривається лист від 22 липня 1889 р.: „Передучора я написала до тебе, любий хлопче, і говорила по-англійськи – може ті слова, сказані так, як ми говорили, коли ти був ще маленькою дитиною, буде тяжко спалити, так як ти спалюєш всі листи, ось вони знову тут, любий хлопче, не спалені тільки живі, немов мама житиме та перебуватиме біля тебе, ближче них сьогодні, коли читатимеш ось тут ці слова, любий, найбільш любий мій рідний хлопче!”⁷⁰ (в оригіналі: „The day before yesterday I wrote to you darling boy, and spoke English – perhaps these words, spoken, as we spoke when you were still a little child will be difficult to burn, as you burn all the letters, here they are again darling boy not burnt but living, as mother will live and be near you, nearer them today when you read these words here, darling, best loved darling boy of my own!”⁷¹). Тут є нейтральний варіант *mother* (мати), який український переклад відтворює „мама” (тоді як було б Mum, Mom та ін.), загалом цей англомовний текст зберігає теплоту і позбавлений сентиментальності.

Відповідно, у проаналізованих українських текстах помітно такі перекладацькі трансформації в пошуках еквівалентності, як: доместикація (українізація), генералізація, конкретизація, заміна, вилучення тощо. Водночас помітно збереження точності та адекватності перекладу. Також наявні філософські та культурні неперекладності. Відтак, можна виокремити *філософський і культурний переклад* листів С. Фредро-Шептицької. Важливий тут і конотативний аспект. Адже вживані адресанткою цього епістолярного жанру лексеми польською та

⁶⁵ *Deo*, <https://en.wiktionary.org/wiki/deo#Latin>, [07.07.2024].

⁶⁶ *Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціаті та як до священника*, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1140, с. 29.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, с. 98.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, с. 35–36.

⁷¹ *Ibidem*, с. 32.

французькою мовами мають різні асоціативні забарвлення, конотацію тощо в цих мовах, тоді як український переклад, спираючись на переклади Біблії та інших джерел, може пропонувати інші асоціації. Отже, тут постає й психологічний аспект.

Таким чином, ці листи показують зростання, еволюцію духовного пошуку християнської індивідуальності. Це психологічний портрет Софії Фредро-Шептицької.

Робота має перспективу продовження, оскільки весь корпус листів С. Фредро-Шептицької ще перекладається (а переклади редагуються) і має бути опублікованим. Насиченість цих текстів вимагає глибшого та більш різноманітного аналізу. Несподівано результативним виявився компаративний аналіз (у тому числі зіставлення з різними перекладами Святого Письма українською та французькою мовами), тобто додатковий матеріал (цитати або приховані цитати) перейшов в основний. Відповідно, ці епістолярні пам'ятки цікаві релігієзнавцям, філософам, перекладачам, перекладознавцям, літературознавцям, лінгвістам, біблієстам, історикам, мистецтвознавцям, педагогам, методистам та іншим. Підсумовано, зокрема, що ці листи будуть цікаві не лише українцям, а й полякам, англістам, латиністам (як і взагалі фахівцям із романських мов, у тому числі французької) та іншим філологам. Робота має теоретичне і практичне значення. Також цікаво порівняти особистий духовний досвід С. Фредро з аналогічним у католицьких святих жінок-містиків (святої Тереси Авільської, святої Терези Малої з Лізьє та ін.).

LITERATURA / REFERENCES

- Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської й грецької на українську [проф. Огієнком] наново перекладена. Ювілейне видання з нагоди тисячоліття християнства в Україні (988–1988).* [Bibliâ abo Knigi Svâтого Pis'ma Starogo j Novogo Zapovitu, iz movi davn'oëv'rejs'koï j grec'koï na ukraïns'ku [prof. Ogiënkomb] nanovo perekladena. Úvilejne vidannâ z nagodi tisâçolittâ hristiânstva v Ukraïni (988–1988).]
- Біблія в перекладі о. Р. Турконяка*, <https://www.bible.com/uk/audio-bible-app-versions/1755-utt-turkonyak-translation>, [07.07.2024]. [Bibliâ v perekladï o. R. Turkonâka, <https://www.bible.com/uk/audio-bible-app-versions/1755-utt-turkonyak-translation>, [07.07.2024].]
- Білоус О. М., *Теорія і технологія перекладу. Курс лекцій: доопрацьований та доповнений. Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень*, Кіровоград 2013, https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/inmov/posibniki/teoriya_perekladu.pdf, [07.07.2024]. [Bilous O. M., *Teoriâ i tehnologiâ perekladu. Kurs lekcij: dooprac'ovani j ta dopovnenij. Navçal'nij posibnik dlâ studentiv perekladac'kih viddilen'*, Kirovograd 2013, https://www.cuspu.edu.ua/images/download-files/inmov/posibniki/teoriya_perekladu.pdf, [07.07.2024].]

- Новак М., *В Галичині Андрей Шептицький виконував роль неформального лідера*, <https://1zahid.com/info/v-galychyni-andrej-sheptytskyj-vykonuvav-rol-neformalnogo-politychnogo-lidera-andrij-pavlyshyn/>, [07.07.2024]. [Novak M., *V Galičini Andrej Šeptic'kij vikonuvav rol' neformal'nogo lidera*, <https://1zahid.com/info/v-galychyni-andrej-sheptytskyj-vykonuvav-rol-neformalnogo-politychnogo-lidera-andrij-pavlyshyn/>, [07.07.2024].]
- Проша Родин Рудки-Прилбичі, <http://missiopc.blogspot.com/2023/05/13-14.html>, [07.07.2024]. [Proša Rodin Rudki-Prilbiči, <http://missiopc.blogspot.com/2023/05/13-14.html> [07.07.2024].]
- Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами*. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 М. [Svâte Pis'mo Starogo ta Novogo Zavitu. Povnij pereklad, zdïjsnenij za oriĝinal'nimi êvrejs'kimi, aramijs'kimi ta grec'kimi tekstami. Ukrainian Bible 63 DC. United Bible Societies 1990 – 55 М.]
- Смольницька О., *Митрополит Андрей Шептицький: Християнин може і повинен бути патріотом*, <https://uain.press/glory/olga-smolnytska-17-892211>, [07.07.2024]. [Smol'nic'ka O., *Mitropolit Andrej Šeptic'kij: Hristiânin može i povinen buti patriotom*, <https://uain.press/glory/olga-smolnytska-17-892211>, [07.07.2024].]
- Софія з Фредрів Шептицька, *Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Спогади*, https://chtyvo.org.ua/authors/Szeptycka_Zofia/Molodist_i_poklykannia_o_Romana_Sheptytskoho.pdf, [07.07.2024]. [Sofiâ z Fredriv Šeptic'ka, *Molodist' i pokli-kannâ o. Romana Šeptic'kogo. Spogadi*, https://chtyvo.org.ua/authors/Szeptycka_Zofia/Molodist_i_poklykannia_o_Romana_Sheptytskoho.pdf, [07.07.2024].]
- Терещук Г., *Софія Фредро-Шептицька заслуговує на беатифікацію*, <https://www.radiosvoboda.org/a/25332763.html>, [07.07.2024]. [Terešuk G., *Sofiâ Fredro-Šeptic'ka zaslugovûe na beatifikaciû*, [07.07.2024].]
- Шептицька Софія Олександрівна*, <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шептицька Софія Олександрівна>, [06.07.2024] [*Šeptic'ka Sofiâ Oleksandrivna*, <https://uk.wikipedia.org/wiki/Шептицька Софія Олександрівна>, [06.07.2024].]
- Deo, <https://en.wiktionary.org/wiki/deo#Latin>, [07.07.2024].
- La Bible. L'original, avec les mots d'aujourd'hui*. Segond 21. Société Biblique de Genève 2007.
- La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament. Traduite de l'hébreu et du grec en français courant*. Alliance Biblique Universelle, Stuttgart 1983.
- Nouveau Testament. Psaumes*. By the Gideons International. (Commémorer plus de 100 Ans de Distribution de Sainte Écriture).
- Traduction œcuménique de l Bible*, comprenant l'Ancien et le Nouveau Testament, traduits sur les textes originaux hébreu et grec avec introduction, notes, références et glossaire. Alliance Biblique Universelle – Paris, Le Cerf 1980.
- Zofia Szeptycka*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zofia_Szeptycka, [06.07.2024].

Документи:

- Неопубліковані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького (комп. набір). (З неопублікованого архіву о. Полікарпа Марцелюка), ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46. [Neopublikovanì listi Sofii Fredro-Šeptic'koï do Romana Šeptic'kogo (komp. nabir). (Z neopublikovanogo arhivu o. Polikarpa Marcelúka), CDĪAL, f. 201, op. 46.]*
- Ранні листи Олександра і Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1002. [Ranni listi Oleksandra i Sofii Fredro-Šeptic'koï do Romana Šeptic'kogo, CDĪAL, f. 201, op. 46, spr. 1002.]*
- Ненадіслані листи Софії Фредро-Шептицької до Романа Шептицького у новіціатах та як до священника, ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1140. [Nenadišlani listi Sofii Fredro-Šeptic'koï do Romana Šeptic'kogo u noviciati ta ák do svâšennika, CDĪAL, f. 201, op. 46, spr. 1140.]*
- Fr-Ukr., 1–27 арк., ЦДІАЛ, ф. 201, оп. 46, спр. 1206. [Fr-Ukr., 1–27 ark., CDĪAL, f. 201, op. 46, spr. 1206.]*

Смольницька Ольга – кандидатка філософських наук, консультантка з філології, місія „Постуляційний Центр беатифікації й канонізації святих” Української Греко-Католицької Церкви.

Галина ЖУКОВСЬКА, Halyna ZHUKOVSKA

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-4815-8283

e-mail: gelena7g@gmail.com

Постколоніальна література: стратегія подолання глобалізаційних викликів

Postcolonial literature: a strategy for overcoming globalization challenges

The article deals with a number of important factors: author – publisher – reader – translator, etc., which determine the state and peculiarities of the entry of modern post-colonial Ukrainian literature into the global processes of cultural dialogue. It has been noted that the rapprochement and mutual enrichment of different cultures will be productive only when it is based on mutual interest, on the acceptance of another culture, that is, on conscious mutual enrichment. A number of problems that complicate the entry of post-totalitarian literature into the global cultural environment is also identified. Thus, for example, it is emphasized that such a relevant issue for national European literatures in a globalized world as the preservation of identity is much more difficult for post-colonial literature, in which the processes of overcoming the complexes imposed by the colonizer, demythologizing stereotypes, as well as finding and affirming one's own identity are taking place.

Keywords: globalization, postcolonial literature, identity, author, reader, intercultural dialogue

У статті йдеться про низку важливих чинників: автор – видавець – читач – перекладач тощо, які визначають стан і особливості входження сучасної постколоніальної української літератури у світові процеси культурного діалогу. Зауважено, що зближення і взаємозбагачення різних культур буде продуктивним лише тоді, коли воно базуватиметься на взаємному інтересі, на прийнятті іншої культури, тобто на усвідомленому взаємозбагаченні. Також визначено низку проблем, які ускладнюють входження пост-тоталітарної літератури у світове культурне середовище. Так, наприклад, наголошено, що таке актуальне для національних європейських літератур у глобалізованому світі питання, як збереження ідентичності, є набагато складнішим для постколоніальної літератури, де тривають процеси подолання комплексів, нав'язаних колонізатором, деміфологізація стереотипів, пошук і утвердження власної ідентичності.

Ключові слова: глобалізація, постколоніальна література, ідентичність, автор, читач, міжкультурний діалог

Хоча Україна не була колонією російської імперії в так званому класичному Саїдовому¹ трактуванні, проте інтерпретація України як колонії (самоінтерпретація і зовнішнє її трактування) відбувалась і в дореволюційний, і в радянський, і, на жаль, у пострадянський час. Ідеться про дещо іншу конфігурацію колоніалізму в імперському просторі російської держави, де завжди активно впроваджувались і сьогодні продовжують впроваджуватися технології явного або прихованого домінування в різних аспектах: економічних, соціальних, культурних, політичних тощо. Тривале упосліджене ставлення до України та українців – це, на думку О. Забужко, наслідок так званої „клінічної симптоматики імперського світосприйняття, – коли політико-економічна залежність автоматично пов’язується з нижчістю, меншеартістю”².

Актуалізовані сьогодні наративи російської влади щодо України, відомі ще з валуєвських часів („не было, нет и быть не может”), які призвели до початку повномасштабної фази російсько-української війни в лютому 2022 року, не тільки засвідчують агресивні неоколоніальні прагнення росії, а й підтверджують те, що статус України протягом тривалого часу був важчим за колоніальний. Бо ж багато колишніх колоній (наприклад, Ірландія, Австралія, ПАР та ін.) сьогодні незалежно успішно розвиваються, Україну ж російська імперія завжди намагалася підступно явно або приховано асимілювати, а коли це не виходило, то знищити. Згадаймо, численні заборони української мови, видань, театру тощо, штучні голодомори або розстріли інтелігенції. Фізичне знищення України й українців у III тисячолітті (від 2014 до сьогодні) здійснюється особливо жорстокими терористичними методами на очах усього світу. Ідеться не тільки про загрози територіальній цілісності, а й про існування української нації та державності. Адже, як влучно спостерегла Е. Томпсон, росію завжди вирізняв „агресивний націоналізм, спрямований на експорт власної національної ідентичності та завоювання земель, на яких живуть Інші”³.

У такій ситуації проблема подолання локальних і глобалізаційних викликів у різних сферах життя є надзвичайно важливою і складною, так само як і пошуки шляхів протидії цьому. Це й визначає актуальність студіювання запропонованої теми.

У сучасних українських постколоніальних студіях М. Павлишина, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Шкандрія, Г. Сивоконя, О. Юрчук та ін., які стали методологічною основою дослідження, здійснюється системний аналіз впливу і наслідків колоніального минулого на українську культуру, виявляються і розвінчуються імперські наративи, вивчаються колоніальні, антиколоніальні

¹ Е. Саїд, *Орієнталізм*, пер. В. Шовкуна, Київ 2001, с. 53.

² О. Забужко, *Процання з Імперією: кілька штрихів до одного портрета* [в:] *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*, Київ 2009, с. 288.

³ Е. Томпсон, *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*, пер. М. Корчинської, Київ 2006, с. 193.

і постколоніальні оповідні маркери. Постімперська історична перспектива України активізувала в художньому і науковому дискурсах чимало важливих проблем, упосліджених у минулому, таких як гендер, фемінізм, етнос, нація, ідентичність, лінгвістична відмінність, політика, ідеологія тощо.

На переконання Т. Гундорової, одним із пріоритетних напрямків сучасної науки є „введення української літератури в контекст постколоніальної критики”, оскільки „постколоніальна чуттєвість на посттоталітарному просторі імпліцитно відображає боротьбу імперського та колоніального мислення”⁴. Постколоніальна критика як важлива інтерпретаційна доктрина вибудовує стратегію і тактику реінтерпретації імперських оповідних структур, уводить українську літературу у світову систему наукових координат.

Як відомо, в основі глобалізації лежить розширення зони міжкультурної взаємодії, зближення раніше віддалених культурних форм, що закономірно призводить, з одного боку, до взаємозбагачення, тобто до так званої продуктивної взаємодії, а з іншого – до загроз і небезпек (загрозливої взаємодії), що проявляються в тенденціях уніфікації, диверсифікації, патологічних культурних мішанинах. Такі процеси, як зауважує І. Дзюба, ставлять під загрозу „культурну багатоманітність людства”, яка й є „способом буття культури”. Питання про збереження національної культури (літератури) сьогодні стає питанням „не лише національної, а й «загальнопланетарної безпеки»”⁵.

Діалог культур в умовах сучасного глобалізованого світу спонукає письменників шукати нові форми і засоби вираження. Водночас автор свідомо чи несвідомо орієнтується на запити читацької аудиторії, її інтереси та вподобання, особливості сприйняття текстів. Тому специфіку авторської оповідної стратегії великою мірою визначає читач-адресат, або за визначенням В. Ізера, „імпліцитний читач”⁶, що сприймає художній текст не як замкнене в собі ціле, а як відкриту діалогічну систему. Ф. Ортега-і-Гассет з цього приводу зауважував, що цінність твору визначається наявністю саме такого сприйняття: „...на увагу заслуговує лише та книга, яка дає нам відчуття того, що її автор здатний конкретно уявити свого читача, а його читач відчуває міцну руку автора”⁷. Саме читач є джерелом множинності семантики тексту, що породжує нескінченну кількість його трактувань.

У сучасних умовах формування світового споживацького ринку література комерціалізується, конкретний художній твір стає товаром, який прагнуть вигідно продати. У такому випадку текст має містити теми, образи, сюжети,

⁴ Т. Гундорова, *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи* [в:] *Постколоніалізм. Генерації. Культура*, за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк, Київ 2014, с. 44.

⁵ І. Дзюба, *Глобалізація і майбутнє культури* [в:] „Слово і час”, №9, 2008, с. 27.

⁶ В. Ізер, *Процес читання: феноменологія наближення* [в:] *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.*, за ред. М. Зубрицької, Львів 1996, с. 265.

⁷ Х. Ортега-і-Гасет, *Вибрані твори*, пер. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко, Київ 1994, с. 311.

цікаві масовому читачу. Для їхнього втілення автор намагається відшукати не зужиті оповідні структури.

Якщо зважити на різноманітні рейтинги найпопулярніших книг світу, у першій десятці неодмінно побачимо такі, як *Гаррі Поттер* Джоан Роулінг, *Володар кілець* Дж. Р. Р. Толкіна, *Алхімік* Пауло Коельйо, *Код да Вінчі* Дена Брауна, *Віднесені вітром* Маргарет Мітчелл і ін. В українських рейтингах (візьмемо для прикладу проєкт Українського осередку Міжнародного ПЕН-клубу 2019 року „Від Сквороди до сьогодні: 100 знакових творів українською мовою”⁸ або ж рейтинг, оголошений Українським інститутом книги 2021 року, „Тридцять найзнаковіших книжок України часів Незалежності”⁹) серед найпоцінованіших сучасних авторів неодмінно побачимо Ліну Костенко, Василя Шкляра, Юрія Винничука, Юрія Андруховича, Оксану Забужко, Марію Матіос, Тараса Прохаська, Сергія Жадана, Софію Андрухович, Макса Кідрука та інших.

Формули популярності названих авторів і книг активно дискутуються в науковому та читацькому просторах, проте очевидним є те, що цікаві сюжетні ходи, персонажі, тобто так звана первинна структура тексту, захоплює, інтригує, часто корелює з життєвими цінностями, потребами, проблемами й ситуаціями, близькими для читача, створює ефект „упізнаної реальності”. Такі тексти, порушуючи вічні проблеми співіснування добра/зла, любові/ненависті, вірності/підступу, життя/смерті, стосунків у сім’ї, дружби тощо, зазвичай утверджують базові універсальні цінності незалежно від соціального, культурного чи національного статусу. Тобто важливим складником універсальної формули популярності книги є талановите втілення вічних проблем, модифікована, проте повторювана оповідна модель, цікава й легка для сприйняття.

У сучасному глобалізованому світі кардинально змінилася роль читача, котрий стає активним співтворцем кінцевого продукту. Від читача як об’єкта і суб’єкта творчої діяльності залежить вибір книги, її сприйняття і розуміння, адекватність інтерпретації та оцінки, активність чи пасивність у віднайденні закладених смислів, прийняття чи неприйняття їх. Таким чином, автор і читач взаємозалежні: автор ураховує смаки масового читача, читач заявляє про свої очікування покупкою/популяризацією книги, фактично вказує, про що і як писати, які тексти його цікавлять.

Необхідність тісної співпраці автора й реципієнта зумовлює їхню обопільну відповідальність за створення якісних художніх полотен, тому сьогодні загострюється проблема культивування вдумливого і відповідального читача. Активний читач, який хоче споживати якісний продукт, мотивує книжковий ринок, створює попит на книжку.

⁸ *Від Сквороди до сьогодні: 100 знакових творів українською мовою*, <https://pen.org.ua/vid-skovorody-do-sogodennya-100-znakovyh-tvoriv-ukrayinskoyu-movoyu>, [07.07.2024].

⁹ *Тридцять знакових книжок нашої незалежності*, <https://chytomo.com/oholosyly-najznakovichu-ukrainsku-knyzhku-chasiv-nezalezhnosti/>, [07.07.2024].

У цьому контексті важливо зауважити ще одну сучасну загрозу для літератури – „криза читання”, або проблема читача („туга за справжнім читачем”). Ідеться про зниження читацької активності загалом, а також про інтерес до полегшеного читання, який спостерігається протягом останніх десятиліть. На жаль, сьогодні потребу в читанні часто задовольняють новітні засоби масової інформації і різноманітні інтернет-ресурси, які створюють ілюзію повноцінного еквіваленту художнього твору.

Питання формування потреби в читанні художньої літератури і розвитку читацької культури потребує насамперед ґрунтовного аналізу причин зниження читацького інтересу. Важливим, крім виявлення й усунення цих причин, є прищеплення ще в ранньому дитячому віці усвідомлення того, що читання є не лише найважливішим способом пізнання навколишнього світу й засвоєння необхідних знань, а головне – одним із основних чинників формування й розвитку особистості. Тому таким важливим сьогодні є розроблення й утвердження літературного канону, а також модернізація змісту навчальних програм з української літератури в школах і вишах на його основі. З огляду на сучасні реалії інформаційного суспільства й цивілізаційного вибору України, також необхідним є оновлення підходів щодо викладання української літератури з урахуванням сучасних читацьких зацікавлень.

Очевидно, що розвиток інформаційних технологій стає викликом для традиційної літератури та методики її викладання. Сьогодні аудиторія прагне швидкого пошуку й засвоєння необхідної інформації, безпосередньої двосторонньої комунікації з автором. Використання різноманітних інноваційних інтернет- та медіа-стратегій є важливим маркером здатності автора/книги відповідати викликам сучасного інформаційного суспільства та потребам цільової аудиторії.

Російська агресія, сьогоднішня щоденна боротьба українців за свою державу і за своє існування загострили питання формування загальнонаціонального самоусвідомлення та зумовили читацький інтерес до всього українського: класичних творів, текстів про війну, історію та сучасність. За цих непростих внутрішньо- і зовнішньополітичних викликів особливе значення має розвиток книговидавничої галузі. Активізація книговидавання і книгорозповсюдження – важливий чинник формування й утвердження загальнонаціональної ідентичності, а отже, важливий складник державної безпеки. Адже процес реінтерпретації імперських оповідних структур, за О. Юрчук, „двовекторний: деконструкція і конструювання українського національного «обличчя»”¹⁰, бо, як зазначає письменник і воїн, безпосередній учасник жорстокої геноцидної війни росії проти українців, Валерій Ананьєв (Маркус) у книзі *Сліди на дорозі* (2018), „війна, яку ми сьогодні ведемо, в першу чергу не за землю, а за думки людей. Ми

¹⁰ О. Юрчук, *У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії*, Київ 2013, с. 7.

ведемо війну з минулим, з паразитом, який хоче розповсюдитись. Ми можемо закінчити війну і повернути землі. Але якщо ми не припинимо русифікацію, то це буде поразка. Паразиту потрібна не земля, а душа”¹¹.

Тому попри універсальну проблематику, образність та аксіологічні координати, у творах сучасних українських письменників (В. Голобородько, В. Шкляр, В. Герасим’юк, М. Матіос, О. Забужко, Т. Прохасько та ін.) активно демонструються національні цінності та пріоритети, особливості української моделі життя, світогляду, характеру, утверджується національний культурний код, архетипи, що формують розуміння нашої ідентичності.

Мужній український спротив російській агресії, сміливе відстоювання власної держави й самототожності сьогодні приковують увагу світу до України. На цій хвилі інтересу відкрилася реальна можливість розповісти про те, що з нами відбувалося в минулому, що відбувається сьогодні, експортувати досвід пережитого, втрати і травми. Закономірно, що сучасна українська література транслює переживання, побоювання і страхи українців, пов’язані з імперським, колоніальним і геноцидним минулим, із сьогоднішніми неокolonіальними та неогеноцидними прагненнями та діями росії.

Як зауважує Тамара Гундорова у праці *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи*, покликаючись на запропоноване Грехеном Хаггеном (*Постколоніальна екзотика* (2002)) розрізнення понять „постколоніалізм” і „постколоніальність”, де перше трактується як „форма локалізованого спротиву”, а друге – „як форма глобального товарного обміну”, „постколоніальність <...> заснована на постмодерності – <...> екзотизує локальну інакшість і продає її як товар. Товаром, до речі, стає й постколоніальна травма”¹².

Отже, сьогодні перед українською літературною спільнотою стоїть ціла низка важливих та необхідних до розв’язання завдань:

- здійснити реінтерпретацію літературно-мистецьких явищ і канонів;
- продовжити повернення заборонених або з певних причин забутих імен та творів у літературний процес;
- показати повноту української літератури, її тематичне, жанрове та стильове багатство;
- сприяти популяризації серед української та іноземної читацької аудиторії знакових українських книг, спонукати видавців видавати та перевидавати такі книги;
- поглиблювати міжнародну культурну взаємодію, сприяти формуванню відкритого міжкультурного діалогічного простору;
- здійснювати переклади кращих творів української літератури і популяризувати їх на Заході, а також збагачуватись світовим літературним

¹¹ В. Ананьєв, *Сліди на дорозі*, Київ 2018, с. 5.

¹² Т. Гундорова, *Op. cit.*, с. 41.

досвідом – перекладати та поширювати в Україні найкращі зразки світової літератури;

- спонукати вітчизняні медіа- та інтернет-ресурси більше уваги приділяти яскравим явищам (автор/твір) української літератури.

В умовах сучасної глобалізації вирішення таких і подібних завдань сприятиме формуванню міжнародної конкурентоздатності української літературної продукції.

Відкритим також залишається питання поширення не масових популярних книг, а альтернативних їм, які не приносять великого прибутку, але мають важливе значення. Розробка механізмів виявлення та популяризації таких текстів є нагальною необхідністю, адже їм треба допомогти пробитись крізь широко рекламовані художні полотна, знайти свого читача.

Не менш важливою в умовах глобалізації є проблема фахового перекладу, адекватності перекладеного, адже навіть найпрофесійніший перекладач і найдовершеніший переклад не здатен передати енергетику оригіналу, „систему езотеричних, <...> магічних (міфологічних) словесних кодів”, особливо коли йдеться про поезію, наприклад, В. Голобородька чи В. Герасимюка, у яких, за спостереженням О. Забужко, є не просто „якась тайна”, а „пряма мова землі. Таке практично не перекладається – воно просто існує в ландшафті, на правах живого організму, і «приручити» його в іншому мовному крайобразі – справа ох нелегка!”¹³

Отже, ціла низка чинників визначає стан і особливості входження сучасної постколоніальної української літератури у світові процеси культурного діалогу. Як зауважено в декларації ЮНЕСКО¹⁴, зближення і взаємозбагачення різних культур буде продуктивним лише тоді, коли воно базуватиметься на взаємному інтересі, на прийнятті іншої культури, на усвідомленому взаємозбагаченні. Нагальна для сучасного глобалізаційного світу проблема, з якою сьогодні стикаються національні європейські літератури, – збереження своєї ідентичності, є набагато складнішою для постколоніальної літератури, в якій тривають процеси пошуку й утвердження ідентичності, подолання комплексу меншовартості, деміфологізація стереотипів, створених колонізатором. Отже, сьогодні, паралельно з глобалізацією, набуває популярності й ідея глокалізації, що

передбачає не тільки збереження, а й піднесення регіональних господарських, суспільно-звичаєвих, культурних потенціалів. Це дало би змогу, не протидіючи позитивним тенденціям глобалізації, зменшити її уніфікаторську дію та повніше розкрити твор-

¹³ О. Забужко, *Що сказано, або як українська література „виходить в люди”* [в:] О. Забужко, *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*, Київ 2009, с. 264.

¹⁴ UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>, [22.07.2024].

чий потенціал усіх людських спільнот. Адже етнічна багатоманітність із розмаїттям культур і мов – найбільший здобуток історії, і втрата його – незворотне збіднення і примітивізація життя людства, загроза його майбутньому¹⁵.

Таким чином, сучасна постколоніальна українська література має можливість презентувати себе світовій спільноті художньо якісними текстами, які зацікавлять іншомовну аудиторію оригінальним національно самобутнім художнім світом. У матриці автор – видавець – читач – перекладач важлива кожна ланка. Плідна взаємодія цих складових визначає стан і особливості входження національної літератури в світові процеси культурного взаємозбагачення, є запорукою перетворення постколоніальної літератури на повноцінний суб'єкт міжкультурного діалогу в сучасному глобалізованому світі¹⁶.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Анан'єв В., *Сліди на дорозі*, Київ 2018. [Anan'ëv V., *Slidi na dorozì*, Kìiv 2018.]
 Від Сквороди до сьогодні: 100 знакових творів українською мовою, <https://pen.org.ua/vid-skovorody-do-sogodennya-100-znakovyh-tvoriv-ukrayinskoju-movoyu>, [07.07.2024].
 [Vid Skovorodi do s'ogodennâ: 100 znakovih tvoriv ukrains'koïu movoïu, <https://pen.org.ua/vid-skovorody-do-sogodennya-100-znakovyh-tvoriv-ukrayinskoju-movoyu>, [07.07.2024].]
- Гундорова Т., *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи* [в:] *Постколоніалізм. Генерації. Культура*, за ред. Т. Гундорової, А. Матус'як, Київ 2014, с. 26–44. [Gundorova T., *Postkolonial'nij roman generacijnoï travmi ta postkolonial'ne čitannâ na shodì Ėvropi* [v:] *Postkolonializm. Generacii. Kul'tura*, za red. T. Gundorovoï, A. Matusâk, Kìiv 2014, s. 26–44.]
- Дзюба І., *Глобалізація і майбутнє культури* [в:] „Слово і час”, №9, 2008, с. 23–30.
 [Dzûba Ī., *Globalizaciâ ì majbutnë kul'turi* [v:] „Slovo ì čas”, №9, 2008, s. 23–30.]
- Забужко О., *Процання з Імперією: кілька штрихів до одного портрета* [в:] *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*, Київ 2009, с. 276–307. [Zabužko O., *Prošannâ z Īmperiëu: kil'ka štrihiv do odnogo portreta* [v:] *Hroniki vid Fortinbrasa. Vibrana eseïstika*, Kìiv 2009, s. 276–307.]
- Забужко О., *Що сказано, або як українська література „виходить в люди”* [в:] О. Забужко, *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*, Київ 2009, с. 253–266. [Zabužko O., *Šo skazano, abo âkukrains'ka literatura „vihodit' v lûdi”* [v:] O. Zabužko, *Hroniki vid Fortinbrasa. Vibrana eseïstika*, Kìiv 2009, s. 253–266.]
- Ізер В., *Процес читання: феноменологія наближення* [в:] *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.*, за ред. М. Зубрицької, Львів 1996, с. 261–276.

¹⁵ І. Дзюба, *Глобалізація і майбутнє культури*, *Op. cit.*, с. 29.

¹⁶ Г. Жуковська, *Сучасна українська література: глобалізаційні виклики*, Київ 2023, с. 37.

[Īzer V., *Proces čitannâ: fenomenologiâ nabližennâ* [v:] *Antologiâ svìtovoi literaturno-kritičnoi dumki XX st.*, za red. M. Zubric'koï, L'viv 1996, s. 261–276.]

Ортега-і-Гасет Х., *Вибрані твори*, пер. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко, Київ 1994.

[Ortega-i-Gaset H., *Vibrani tvori*, per. V. Burggardta, V. Sahna, O. Tovstenko, Kiïv 1994.]

Саїд Е., *Орієнталізм*, пер. В. Шовкун, Київ 2001. [Saïd E., *Orientalizm*, per. V. Šovkun, Kiïv 2001.]

Тридцять знакових книжок нашої незалежності, <https://chytomo.com/oholosyly-najznakovishu-ukrainsku-knyzhku-chasiv-nezalezhnosti/>, [07.07.2024]. [*Tridcât' znakovih knižok našoi nezalezhnosti*, <https://chytomo.com/oholosyly-najznakovishu-ukrainsku-knyzhku-chasiv-nezalezhnosti/>, [07.07.2024].]

Томпсон Е., *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*, пер. М. Корчинської, Київ 2006. [Tompson E., *Trubaduri imperii: Rosijs'ka literatura i kolonializm*, per. M. Korčins'koï, Kiïv 2006.]

Юрчук О., *У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії*, Київ 2013. [Ūrčuk O., *U tini imperii. Ukraïns'kaliteratura u svitli postkolonial'noi teorii*, Kiïv 2013.]

UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity, <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>, [22.07.2024].

Жуковська Галина – кандидатка філологічних наук, доцентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Marta ZAMBRZYCKA

Uniwersytet Warszawski
University of Warsaw
ORCID 0000-0002-2123-8531
mail: m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

Choroba i śmierć w ukraińskiej powieści popularnej na przykładzie utworu *Willa Anemona* Hałyny Petrosaniak

Illness and death in a Ukrainian popular novel as exemplified by the work *Willa Anemona* by Halyna Petrosaniak

W artykule analizuję dwa nurty dyskursu choroby i śmierci obecne w popularnej ukraińskiej powieści Hałyny Petrosaniak *Willa Anemona* (2021). Pierwszy nurt medykalizuje chorobę i śmierć i wiąże się z praktykami marginalizacji i wykluczenia osób nieuleczalnie chorych, drugi natomiast postuluje idee humanistyczne wynikające z założeń ruchu hospicyjnego i opieki paliatywnej, kładąc nacisk na znaczenie współobecności z umierającym i jego prawo do niez izolowania się od społeczeństwa.

Słowa kluczowe: literatura ukraińska, dyskurs choroby, śmierć, eutanazja

The article analyses two trends in the discourse of illness and death present in the Ukrainian popular novel *Anemona's Villa* by Halyna Petrosaniak (2021). The first trend medicalizes illness and death and is associated with practices of marginalization and exclusion of terminally ill people, while the second one postulates humanistic ideas resulting from the assumptions of the hospice movement and palliative care, putting emphasis on the importance of co-presence with a dying person and their right not to isolate themselves from society.

Keywords: Ukrainian literature, discourse of disease, death, euthanasia

Obiektem mojej analizy jest debiutancka powieść ukraińskiej poetki i tłumaczki Hałyny Petrosaniak *Вілла Анемона* wydana w roku 2021, a w 2022 nominowana do nagrody „Książka roku BBC Ukraina” [Книга року BBC Україна]. Utwór należy do literatury popularnej, nawiązującej do konwencji melodramatu, ale ze względu na tematykę choroby terminalnej i śmierci uważam, że można uznać go za przykład skierowanej do szerokiego grona odbiorców refleksji nad tematyką istotną społecznie

i egzystencjalnie. *Вілла Анемона* to historia Ukrainki Ruty, która w Szwajcarii próbuje zarobić na mieszkanie dla siebie i swojej dorastającej córki. Znajomość z lekarką Beatą umożliwia jej zatrudnienie się w miejscowym hospicjum, które w istocie jest miejscem wykonywania zabiegów samobójstwa wspomaganego, czyli zapewnienia infrastruktury i środków do realizacji przez pacjenta „śmierci na życzenie”. W ośrodku tym Ruta poznaje Thomasa – chorego onkologicznie mężczyznę, który szybko okazuje się jej wielką miłością. Bohaterka odwołuje się do decyzji o samobójstwie i kochankowie spędzają wspólnie krótkie, ale szczęśliwe chwile, będące zarazem ostatnim etapem życia Thomasa. W formie bardzo uproszczonej, ujętej w miłosną fabułę autorka podejmuje niezwykle trudny, kontrowersyjny problem postaw wobec choroby i umierania, a więc wpisuje swój tekst w dyskurs maładyczno-tanatyczny, zdominowany dziś, wg. Anny E. Kubiak, „kwestiami medykalizacji, biurokratyzacji warunków umierania, racjonalizacji biowładzy, pluralizacji światopoglądowej i w konsekwencji różnymi postawami wobec życia, śmierci i cierpienia”¹.

Utwór przedstawia opozycję dwóch postaw, z których pierwsza medykalizuje chorobę i śmierć oraz łączy się z racjonalizacją życia, czego apogeum stanowi w tekście praktyka samobójstwa wspomaganego, druga zaś postuluje idee humanistyczne, wynikające z założeń ruchu hospicyjnego i opieki paliatywnej, kładzie nacisk na znaczenie współobecności z osobą umierającą i jej prawo do niez izolowania się ze społeczeństwa. Ponieważ konstrukcja powieści zbudowana jest według opartego na dramacie etycznym schematu melodramatycznego², fabuła została moralnie spolaryzowana. Waloryzowana pozytywnie postawa głównej bohaterki zakłada nieingerowanie człowieka w sprawy życia i śmierci, zaś mająca w utworze wydzźwięk negatywny postawa pozostałych bohaterów – lekarzy stanowi reakcję na wyzwania współczesnej medycyny, która staje przed nowymi dylematami, wymagającymi redefinicji wielu podstawowych pojęć etycznych. Waloryzacja moralna sprawia, że nurt medykalizujący został ukazany w sposób znacznie uproszczony, kładący nacisk przede wszystkim na jego negatywne aspekty, a kwestia eutanazyjna sprowadzona do praktyki będącej wyrazem wypaczonego rozumienia wolności jednostki.

Melodramatyczna konwencja utworu realizuje się zarówno w polaryzacji postaw bohaterów jak i w planie fabularnym, konstrukcji przestrzennej oraz w sposobie ukazania ludzkiej cielesności. Na poziomie przestrzennym znamienne wydaje się wybranie Szwajcarii. Jest to kraj, w którym samobójstwo wspomaganie jest rzeczywiście prawnie dopuszczalne „a rodzina lub przyjaciele, pomagający umrzeć bliskiej osobie, nie są pociągani do odpowiedzialności prawnej”³. I choć nie jest jedynym państwem zezwalającym prawnie na taką praktykę, w opinii potocznej stała się

¹ A. E. Kubiak, *Debata o eutanazji wobec biowładzy*, [w:] „Studia Socjologiczne” 2012, 3/ (206), s.106.

² M. Kochanowski, *Melodramatyzm i powieść (Żeromski, Mniszkówna, Strug). Od rytuału do sensacji*, Białystok 2015, s. 46-47.

³ S. Głuszek, D. Rębak, D. Kozieł, *Wybrane problemy bioetyczne w chirurgii*, [w:] „Studia Medyczne” 2010, 20, s. 7-13.

ucieleśnieniem skrajnie liberalnego prawa eutanatycznego i najgłośniejszych bodajże kontrowersji związanych z działalnością klinik „Exit” i „Dignitas”, które zajmują się „komercyjną pomocą w realizacji samobójstw”⁴. Zdaniem Klaudyny Kowalskiej Szwajcaria stanowi też najczęstszy cel tzw. „turystyki samobójczej”, czyli wyjazdów osób terminalnie chorych w celu zakończenia życia, gdyż jako jedyne państwo nie wymaga, „aby osoba popełniająca samobójstwo była tamtejszym obywatelem”⁵. Jest to więc idealny „plac boju” dla powieściowej bohaterki, która jest wyrazicielką połączonego z etyką chrześcijańską dyskursu hospicyjnego, zakładającego troskę o życie i postulującego opiekę paliatywną.

Melodramatyzm, który rozumiem jako kategorię estetyczną, obecny jest również w wątku miłosnym, kończącym się śmiercią ukochanego Ruty, a także w kreacji głównej bohaterki – niewinnej i mimo niemłodego wieku bardzo naiwnej kobiety – personalizacji dobra, będącej wyrazicielką etyki tradycyjnej i konfrontującej się bezkompromisowo z „aktywnymi siłami zła”⁶, czyli w tym przypadku z uosabianym przez pracowników tytułowej willi światopoglądem i prowadzoną przez nich praktyką. Melodramatycznej proveniencji jest też odgrywająca w utworze bardzo ważną rolę sublimacja ludzkiej cielesności, która sprawia, że fizyczne cierpienie, będące przecież istotą i uzasadnieniem ogromnej większości decyzji eutanazyjnych, zostało z tekstu niemal całkowicie wyeliminowane. Mimo wzmianek o ciężkim stanie fizycznym, pacjenci stanowią byty eteryczne, narracja koncentruje się na ich duchowości i całkowicie pomija symptomy fizjologiczne. Chory onkologicznie Thomas (ukochany głównej bohaterki) bywa blady, słaby i zmęczony, jednak o jego fizycznym cierpieniu i uciążliwych reakcjach somatycznych, które nie wpisują się w estetykę romansu dowiadujemy się bardzo mało. Charakterystyczna jest też finałowa scena śmierci – Thomas odchodzi „estetycznie”, cicho i spokojnie umiera we śnie.

I. Samotność choroby i śmierci

Wydłużenie ludzkiego życia to jeden ze skutków rozwoju współczesnej medycyny, który, jak wiele innych jej osiągnięć, generuje nowe pytania bioetyczne, w tym również dotyczące celowości podtrzymywania przewlekłych nierokujących terapii, praw osoby cierpiącej do decyzji o zakończeniu życia oraz granic uprawnień lekarza⁷. Śmierć jest horyzontem choroby terminalnej, a dyskurs maladyczny nierozdzielnie łączy się refleksją tanatyczną. W powieści *Willa Anemona* jako społecznie

⁴ S. Pużyński, *Eutanazja. Refleksje psychiatry*, [w:] „Rocznik Teologii Katolickiej”, 2012, tom XI/1, s. 81.

⁵ K. Kowalska, *Kontrowersyjne podróże turystyki medycznej*, [w:] „Folia Turistica” 2016, 40, s.79.

⁶ M. Kochanowski, *Op. cit.*, s. 63.

⁷ M. Niemiec, *Aspekty etyczne dotyczące końca życia*, [w:] „Medycyna Paliatywna w Praktyce”, 2016, 10 (1) s. 1-7.

dominująca ukazana jest postawa marginalizująca osoby umierające. O marginalizacji śmierci pisał już w latach pięćdziesiątych Geoffrey Gorer⁸, zaś będący kontynuato-rem jego myśli Philippe Ariès zauważył, że odizolowana w specjalnych miejscach (hospicjach, klinikach, szpitalach)⁹ śmierć ulegała w kulturze zachodniej stopnio-wej tabuizacji¹⁰. Polska tanatolożka Agnieszka Kaczmarek wskazuje także na fakt, że w opartych na indywidualizmie społeczeństwach liberalnych śmierć została spro-wadzona do rangi zjawiska jednostkowego, niezwerbalizowanego w zbiorowym rytuale, który dawniej pełnił funkcje integracyjne¹¹. Przedłużające się coraz bardziej życie osób chorych, wiąże się więc bardzo często z depersonalizacją i osamotnie-niem, a zagarnięta przez dyskurs medyczny śmierć¹² zostaje usunięta z porządku życia rodzinnego i społecznego.

Zestawiając nowoczesny światopogląd rozwiniętego społeczeństwa zachod-niego (szwajcarskiego) z tradycyjnym rozumowaniem głównej bohaterki – Ukrainki, autorka powieści wskazuje właśnie na dojmującą samotność przedsta-wicieli tego pierwszego. Powierzchnowość relacji interpersonalnych, która kryje się pod fasadą porządku i dostatku, brak głębokich więzi rodzinnych, nietrwałość związków to cechy uderzające w opisach zarówno pacjentów tytułowej willi, jak i jej personelu. Starość i choroba ujmowane są niekiedy wręcz w kategoriach klęski, jako czynniki wypychające jednostkę poza margines życia społecznego, rodzinnego, zawodowego. Ruta wprost formułuje taką opinię, obserwując sytuację, w jakiej zna-lazły się przybywające do willi osoby: „Старість і хвороба — твій остаточний програвш. Навіть якщо ти і був кимось учора”¹³.

Z tą ponurą diagnozą społeczną łączy autorka zagadnienie śmierci na życzenie wykonywanej na zasadach komercyjnych. Będąca rdzeniem dramatu etycznego kwe-stia eutanazji, mająca w istocie niejedno oblicze¹⁴ i łącząca się z ogromem zagad-nień filozoficznych, etycznych, egzystencjalnych politycznych, prawnych i medycz-nych¹⁵ została w powieści sprowadzona do jednej, bardzo kontrowersyjnej praktyki. Powieściowa fundacja „Comitatus” przywodzi skojarzenia z rzeczywistością istniejącą szwajcarską instytucją „Dignitas”¹⁶, która pojawia się często w publicznych sporach

⁸ G. Gorer, *Pornografia śmierci*, tłum. I. Sieradzki, [w:] „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 1979, 3(45), s. 200.

⁹ P. Ariès *Śmierć drugiego człowieka*, [w:] *Wymiary śmierci*, wstęp, opracowanie S. Rosiek, Gdańsk 2010, s. 215.

¹⁰ P. Ariès, *Człowiek i śmierć*, tłum. Eligia Bąkowska, Warszawa 2011, s. 558.

¹¹ A. Kaczmarek, *Od milczenia do opowieści, Kulturowe dyskursy o umieraniu i śmierci*, Poznań 2016, s. 29.

¹² P. Ariès, *Op. cit.*, s. 565.

¹³ Г. Петросаняк, *Вілла Анемона*, Чернівці 2021, с. 46.

¹⁴ S. Głuszek, D. Rębak, D. Kozieł, *Wybrane problemy bioetyczne w chirurgii*, [w:] „Studia Medyczne” 2010, 20, s. 9.

¹⁵ Patrz rozprawa filozoficzna Jana Wawrzyniaka *Etyka eutanazji. Studium filozoficzno-aksojolin-gwistyczne*, Poznań 2016.

¹⁶ A. E. Kubiak, *Op. cit.*, s. 112.

o eutanazję i bywa przedmiotem doniesień o nadużyciach w interpretacji szwajcarskiego prawa krajowego i świadczeniu „usług samobójczych” osobom nie zawsze znajdującym się w stanie terminalnym¹⁷. Instytucja ta była oskarżana „o działanie kierowane chęcią zysku”¹⁸, a jej działalność wywołała nawet w Szwajcarii debatę nad zmianą prawa krajowego w kierunku delegalizacji lub znacznego ograniczenia legalności samobójstwa wspomaganego¹⁹.

Autorka powieści stara się odzwierciedlić faktyczny stan prawny opisanego w utworze kraju, zgodnie z którym: „w Szwajcarii wszelkie formy eutanazji aktywnej, [...], są prawnie zakazane”²⁰, jednak fakt, że dokonujący ewidentnych nadużyć²¹ pracownicy i założyciele powieściowej fundacji „Comitatus” powołują się bezustannie na literę prawa kreuje obraz usankcjonowanej odgórnie możliwości zabijania. To odwołanie do wyższej instancji regulującej normy życia stanowi w tekście istotny element kreujący skrajnie zbiurokratyzowany i zmedykalizowany obraz społeczeństwa szwajcarskiego (i ekstrapolując, współczesnego świata zachodniego w ogóle), w którym życie zostaje oddane w ręce „funkcjonariuszy instytucji, kierujący[ch] się ścisłymi procedurami sprawozdawczymi i regulatywnymi [a] nadmierna kodyfikacja i jurydyzacja moralności spycha na margines indywidualną refleksję etyczną”²². Pobudki pracowników fundacji, choć werbalizowane w kategoriach moralnych i odwołujące się do – będącej właściwym dla debaty o eutanazji kontekstem – etyki autonomii i prawa do kontroli nad własnym życiem²³, są w istocie czysto komercyjne.

Bohaterka powieści odkrywa prawdę o funkcjonowaniu fundacji stopniowo, w początkowych scenach miejsce jest przedstawione jako ciche, estetyczne i dające poczucie spokoju. Zatrudniająca ją lekarka Beata ukazuje je jako kierujące się zasadami humanitarnymi hospicjum, w którym pacjenci mogą w domowej atmosferze dożyć swoich ostatnich dni po czym umrzeć z godnością:

„Наш проєкт — організація й ведення невеличкою, на дві-три особи, ексклюзивного госпісу. Такого собі готелю. Ти, мабуть, знаєш: будинків для старих і хворих людей тут не бракує. Та ми

¹⁷ M. Szeroczyńska, *Zmiany polityki karnej w odniesieniu do przestępstwa wspomaganego samobójstwa w Wielkiej Brytanii*, [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, LXXIII – zeszyt 1 – 2011, s. 136.

¹⁸ *Ibidem*, s. 136.

¹⁹ *Ibidem*, s. 136.

²⁰ M. Szadkowska, *Zabójstwo eutanatyczne – tendencje liberalizacyjne w Europie na przykładzie Belgii*, [w:] „Studia Iuridica Toruniensia”, 2013, XIII, s. 227.

²¹ Prawo szwajcarskie pozwala co prawda na zapewnienie choremu infrastruktury do popełnienia samobójstwa, ale „przyczyny takiego postępowania muszą być bezwzględnie altruistyczne – litość, współczucie, by uniknąć wypełnienia znamion przestępstwa wspomaganego samobójstwa, które w Szwajcarii spenalizowane jest w razie działań podejmowanych z pobudek egoistycznych”. Anna E. Kubiak, *Op. cit.* s. 228.

²² A. E. Kubiak, *Op. cit.*, s. 106.

²³ *Ibidem*, s. 112.

хочемо створити для своїх клієнтів домашню атмосферу, дати їм відчуття затишку й приватності, але не самотності. Ти могла би бути господинею цього дому. Ну, і тримати його в порядку... Нам ідеться про хворих, чиї дні пораховані, розумієш, про що я? Про тих, хто лежить на смертному ложі. Хочемо, щоб їхні останні дні були сповнені комфорту й любові. Наша мета — дати людям, які опинилися за крок до смерті, можливість померти з гідністю...”²⁴

Nieświadoma rzeczywistej praktyki bohaterka dziwi się szybko następującym po sobie zgonom i obserwuje pojawianie się kolejnych pacjentów. Cała procedura odbywa się dyskretnie, niejako „poza kadrem” postrzegania Ruty. Przywodzi to na myśl estetykę horroru: znajdujący się na odludziu, spokojny z pozoru dom, który miał być „bezpieczną przystanią” zarówno dla głównej bohaterki, od siedmiu miesięcy szukającej pracy, jak i dla pragnących ukojenia pacjentów, okazuje się miejscem pełnym grozy. Konwencja grozy staje się szczególnie wyraźna w scenach, w których Ruta próbuje „wyciągnąć” z willi swojego nowo poznanego ukochanego. Bohaterka postanawia opuścić klinikę, gdy tylko dowiaduje się o świadczonych przez nią usługach, nie chce jednak odejść bez ukochanego, więc aby umożliwić mu odstąpienie od zawartej z kliniką umowy ucieka się do szantażu wobec jednego z lekarzy, który z przyczyn komercyjnych niechętnie patrzy na decyzję Thomasa.

Sposób wykonywania zabiegów samobójstwa wspomaganego ukazany został jako doprowadzona do perfekcji, doskonale zorganizowana „produkcja taśmowa”. Pacjenci (czy raczej klienci, gdyż ten termin lepiej odpowiada istocie relacji między personelem willi a zgłaszającymi się do niej osobami) pojawiają się w odstępach dni lub nawet godzin, pozostają w willi krótko, po czym ich ciała są wywożone do krematorium. Są to zarówno terminalnie chore osoby w różnym wieku, jak i ludzie cierpiący na ciężkie, ale nie śmiertelne dolegliwości: młoda dziewczyna pogrążona w depresji, starsza kobieta z demencją czy nawet para starszków, którzy postanowili wspólnie zakończyć życie, aby nie cierpieć po stracie współmałżonka. Ich kondycja egzystencjalna potwierdza wspomnianą wyżej diagnozę skrajnej atomizacji życia i osamotnienia osób chorych, starych lub umierających. Przybywają oni do kliniki bezpośrednio z domów spokojnej starości lub ze szpitali, gdzie spędzali czas choroby, po śmierci ich ciała nie są wydawane rodzinom, lecz kierowane do krematorium, a podczas pobytu w klinice pozostają całkowicie odizolowani, niektórzy nawet do końca są niewidoczni dla pełniącej funkcję gospodyni głównej bohaterki, której percepcja stanowi filtr postrzegania powieściowej rzeczywistości.

Samotność i brak wsparcia bliskich stanowi w powieści jedną z głównych przyczyn decyzji eutanatycznych. Szczególnie poruszający jest przykład pana Wizera, chorego na raka prostaty starszego mężczyznę, który w rozmowach z Rutą określa samego siebie jako osobę „niewidzialną dla innych”, wspomina o braku kontaktu

²⁴ Г. Петросаяк, *Op. cit.*, s. 9.

z rodziną i poczuciu zbędności. Mówi wprost, że czuje się niepotrzebny na świecie: „Я став невидимий навіть для тих, кому раніше був потрібний. Мене тут уже нема”²⁵. W innym miejscu ten sam bohater za stan osamotnienia „oskarża” starość: „він сказав, що ображений на свою старість насамперед через те, що вона позбавила його контактів із людьми, адже стосунки, спілкування з іншими — це левова частка нашого щастя”²⁶. Frustracja bohatera nie wiąże się więc z jego stanem fizycznym i cierpieniem wywołanym chorobą onkologiczną. Eliminacja ludzkiej fizjologii i związanych z nią dolegliwości jest zresztą charakterystyczna dla całego utworu i przenosi motywacje bohaterów w sferę duchową. Opisane w powieści sytuacje egzystencjalne stanowią raczej wyraz zarysowanego wyżej poglądu o marginalizacji tematyki maladyčno-tanatycznej oraz o eliminacji osób chorych i umierających z życia publicznego i rodzinnego, niż znaczące argumenty w refleksji nad faktycznymi możliwymi przyczynami decyzji eutanatycznych i związanymi z nimi dylematami moralnymi. Autorka rysuje przygnębiający obraz wypaczonych relacji społecznych, sugerując, że ich uzdrowieniem mogłaby być zmiana postawy wobec choroby, starości i umierania.

II. W kierunku humanizmu

Drugi ze wspomnianych na wstępie nurtów dyskursu maladyčno-tanatycznego, mający swoje źródła w koncepcjach medycyny zhumanizowanej, opieki paliatywnej i założeniach ruchu hospicyjnego reprezentowany jest w powieści przez główną bohaterkę. Medycyna zhumanizowana opiera się na postulacie podmiotowości osoby chorej²⁷ i nadrzędnego znaczenia godności człowieka w obliczu choroby i śmierci, samą zaś chorobę traktuje jako subiektywnie przeżywane doświadczenie²⁸, które powinno zostać zwerbalizowane jednostkowo i uwolnione spod władzy unifikującego dyskursu medycznego. Istotą nurtów medycyny zhumanizowanej jest więc dążenie do zrozumienia świata człowieka chorego²⁹. Założenia te stają się szczególnie istotne w przypadku medycyny paliatywnej, konfrontującej się z zagadnieniami chorób nieuleczalnych i w związku z tym kładącej nacisk na etyczny wymiar refleksji medycznej³⁰. Opiekę paliatywną można zdefiniować jako:

²⁵ *Ibidem*, s. 43.

²⁶ *Ibidem*, s. 56.

²⁷ M. Skrzypek, *Medycyna narracyjna jako model zhumanizowanej medycyny w ujęciu socjome-dycznym*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 72.

²⁸ M. Skrzypek, *Op. cit.*, s. 77.

²⁹ M. Szubert, *Narracyjność choroby i nadejście medycyny jutra*, [w:] „Kultura Współczesna”, 2019, 4(107) s. 76-93.

³⁰ M. Skrzypek, *Op. cit.*, s. 7.

„całościow[ą] opiek[ę] nad nieuleczalnie chorym, której głównym zadaniem jest poprawa jakości życia i utrzymanie optymalnej sprawności pacjenta. [...], za cel stawia sobie minimalizowanie objawów choroby i skutków ubocznych leczenia, obejmuje również zaspokajanie potrzeb psychospołecznych i duchowych pacjenta”³¹.

Kluczowe jest tu pojęcie „jakości życia”. Beata Tobiasz-Adamczyk zauważa, iż obecnie praktyka medyczna nie tylko przedłuża życie, ale musi także uwzględniać kwestię *jakości* tego życia³², która oznacza nie tylko dobrostan fizyczny, ale też szeroko rozumiane wyznaczniki udanej egzystencji³³, a więc troskę o „ciało i duszę” osoby znajdującej się w stanie terminalnym³⁴. Autorzy artykułu *Ethical aspects of palliative care behaviour* podkreślają, że opieka nad osobą umierającą ma przede wszystkim wymiar głębokiego kontaktu z drugim człowiekiem, jest szansą na prawdziwą rozmowę i podzielenie się z nim emocjami, ma więc potencjał doświadczenia poznawczego i jest obcowaniem opartym na głębokich emocjach i współodczuwaniu³⁵. Główna bohaterka powieści Hałyny Petrosaniak reprezentuje postawę głęboko humanitarną, zorientowaną właśnie na rozmowę i próbę zrozumienia motywacji osób decydujących się na samobójstwo. Fundacji „Comitatus” zarzuca, iż jej personel nie wnika w przyczyny niechęci do życia swoich klientów, nie próbuje poprawić jakości ich życia, lecz proponuje pomoc w samobójstwie: „Вони називають це супроводом... Отримують за це винагороду... Не їхня справа з’ясовувати, чому їхні, як вони кажуть, клієнти, не хочуть більше жити”³⁶. W swoich kontaktach z klientami fundacji bohaterka kładzie nacisk na współobecność, rozumie znaczenie poświęconego osobie chorej czasu, stara się także umilić ostatnie chwile życia drobnymi, ale istotnymi przyjemnościami. Człowiek chory/umierający jawi się w takim kontakcie jako integralna psycho-fizyczna osobowość zanurzona w świecie własnych uczuć, przemyśleń i emocji.

Nieodłącznym elementem opieki paliatywnej jest wypracowanie odpowiedniego stosunku do śmierci, dlatego ważną rolę odgrywają tu założenia ruchu hospicyjnego. W jego ramach umieranie stanowi naturalny proces, a środki podejmowane przez

³¹ J. Andrzejuk, Renata Biernacka, Tomasz Lewandowski, *Opieka paliatywna — istotny element postępowania multidyscyplinarnego w onkologii* [w:] „Onkologia w Praktyce Klinicznej”, 2015, 11(1), s. 20.

³² B. Tobiasz-Adamczyk, *Badania nad jakością życia uwarunkowaną stanem zdrowia a relacje lekarz-pacjent*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 33.

³³ E. Kramkowska, *Starość pogodna czy smutna? O czynnikach wpływających na jakość życia w starości*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 263.

³⁴ M. Sikora, G. Tomiak, Z. Kopański, M. Chajnet, L. Kober, *Ethical aspects of palliative care behaviour* [w:] „Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue”, 3/2019, s. 5.

³⁵ *Ibidem*, s. 6.

³⁶ Г. Петросаняк, *Op. cit.*, s. 58.

opiekunów nie mają na celu ani przyśpieszenia, ani opóźnienia śmierci, lecz jedynie poprawę jakości życia tak długo, jak jest to możliwe przy zachowaniu godności³⁷. To znów założenia, które znajdują odzwierciedlenie w postawie światopoglądowej głównej bohaterki, która mówi wprost, iż uważa praktykę, a nawet samo pojęcie „samobójstwa wspomaganego” za absurdalne i nie mieszczące się w granicach znanej jej rzeczywistości moralnej i językowej:

Супровід у смерть, допомога в помиранні, асистований суїцид... Кожне з цих словосполучень здавалося абсурдним: не лише моє ество, але й моя рідна мова пручалася, противлячись поняттю, якого не знала. [...] Немає в моєму світі допомоги в помиранні, тому й поєднання цих двох слів звучить вкрай абсурдно. Скільки в ньому диявольського лукавства, яке бруталне й цинічне зловживання словом „допомога”... Вже ліпше асистований суїцид: тут є певна відстань — через чужоземне походження обох слів. Увесь жах сенсу прикритий цією гламурною іншомовністю, засліплений золотою її рамочкою...”³⁸.

Zamiast „pomocy w umieraniu” Ruta proponuje pomoc w ostatnich chwilach życia, czego najpełniejszym wyrazem jest jej stosunek do umierającego Thomasa. Po opuszczeniu kliniki bohaterowie spędzają wspólne chwile na spacerach i głębokich rozmowach, razem rozkoszują się muzyką i sztuką, Ruta gotuje smaczne posiłki i poświęca czas na przynoszące ulgę zabiegi, takie jak masaż czy uspokajające kąpiele w ziołach:

„Моя любове, віднині наші вечори завершуватимуться ритмічним масажем із лавандовою олією, аби твій сон був міцним, а сновидіння приємними. Але перед тим ми прийматимемо ванни з рум’янку і питимемо з нього ж чаї. [...] наші взаємини – сильний засіб, навіть проти метастаз”³⁹.

Wcielaną w życie przez bohaterkę koncepcję opieki paliatywnej można uznać za współczesną formę *ars moriendi*, czyli sztukę:

„prawdziwego pożegnania, prawdziwego towarzyszenia osobom umierającym; są szkołą właściwego stosunku wobec śmierci, który nie może sprowadzać się tylko i wyłącznie do technicznych możliwości, albo walki za wszelką cenę o przedłużenie bądź też skrócenie życia, lecz

³⁷ A. Węgrzecki, *Wokół filozofii spotkania*, Kraków 2014, s. 331.

³⁸ Г. Петросаняк, *Op. cit.*, s. 61.

³⁹ *Ibidem*, s. 175.

jest pokorną postawą towarzyszenia, bycia razem, bycia w codzienności, bycia wsparciem, darem dla chorego, dla cierpiącego [...]”⁴⁰.

W postawie powieściowej bohaterki widoczne jest dążenie do ponownego włączenia śmierci do szeregu praktyk społecznych, przeżywanych w gronie bliskich i mających wymiar doświadczenia duchowego. Denys Pilipowicz podkreślał w swojej monografii, że traktaty *ars moriendi* były w poprzednich epokach ściśle związane z nacechowanym religijnie dydaktyzmem⁴¹. Obecny kontekst refleksji o śmierci nie musi już wpisywać się w etykę wiary, jednak w powieści Hałyny Petrosaniak to właśnie ona stanowi ramę światopoglądową bohaterki. Religijność Ruty manifestuje się dopiero w zetknięciu z tematyką ostateczną, podczas pracy w willi Anemona konstatuje ze zdziwieniem, że powracają do niej dawno zapomniane formuły modlitw, które spontanicznie odmawia w chwili śmierci pacjentów: „Сьогодні був мій десятий день на новій роботі. І вдруге за цей час, ніби намацуючи слова, я збентежено шепотіла *Отче наш* над ще теплим ліжком небіжчиці”⁴². Jej rozważania nad istotą cierpienia i prawem człowieka do decydowania o własnej śmierci mają również wydźwięk religijny. Bohaterka proponuje postawę nieingerowania w sprawę, „niezależne od człowieka”, czyli kwestie, życia, śmierci, a także płci. Wolność wyboru pojmuje jako niebezpieczną dla „naturalnych praw”: „Мабуть, так. Однак ставлячи свободу вибору понад закони життя, ми стаємо її невільникami. Особливо якщо наполягаємо на індивідуальному виборі у речах, що належать до самої природи людини”⁴³. Kontekst etyki wiary podkreśla szczególnie ujęta w symbolikę biblijną ostatnia scena powieści, w której rozpaczające po śmierci Thomasa jego matka i ukochana zostają porównane do biblijnych Ruth i Noemi. Zbieżność imion głównej bohaterki (które zachodni koledzy skracają właśnie do brzmienia „Rut”) i postaci biblijnej nadaje reprezentowanej przez nią postawie światopoglądowej sankcji sakralnej.

Zakończenie

Zdaniem polskiej tanatolożki Agnieszki Kaczmarek refleksja o śmierci przenosi się dziś z obszaru wspólnotowych praktyk społecznych na grunt poszczególnych, zindywidualizowanych narracji (patografii), które przybierają różne formy opowieści maładycznych, będących najczęściej wyrazem strategii afirmujących ludzką

⁴⁰ ks. Z. Waleszczuk, *Ars moriendi dzisiaj jako problem tożsamości*, [w:] *Człowiek chory i umierający. Możliwości wsparcia i formy pomocy*, red. J. Stala, Kraków 2014, s. 44.

⁴¹ D. Pilipowicz, *Traktat ars moriendi w literaturze ukraińskiego baroku na przykładzie dzieła Катихусіс або наука христіанская Innocentego Winnickiego*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach Słowiańskich „Slavica Wratislaviensia”*, 2019, CLXVIII, s. 80.

⁴² Г. Петросаняк, *Op. cit.*, s. 54.

⁴³ *Ibidem*, s.116.

subiektywność⁴⁴ i stanowiących wyraz oporu wobec dominującej postawy marginalizowania tematyki tanatycznej i ujmowania jej w kategoriach wyłącznie medycznych. Powieść Hałyny Petrosaniak można uznać za ujętą w konwencję literatury popularnej formę takiej refleksji. Na przykładzie losów i postaw jednostek, autorka konfrontuje dwa światopoglądy oraz dwa typy refleksji tanatyczno-maladycznej. Z nurtem podkreślającym wzrastającą rolę medykacji i dehumanizacji osób cierpiących łączy rozważania nad prawem do eutanazji. Oczywiście jest, że dyskusja nad kwestiami możliwego decydowania o własnej śmierci i o okolicznościach, w jakich jest ono dopuszczalne nie znajduje jednoznacznego rozstrzygnięcia ani na kartach powieści, ani w rzeczywistości. Obie strony powołują się na mocne argumenty respektu dla „autonomii osoby ludzkiej i jej wolności podejmowania decyzji o przebiegu i zakończeniu swego życia”⁴⁵, trudno więc w istocie umiejscowić dyskurs eutanazyjny w opozycji do nurtów humanizujących medycynę i kładących nacisk na prawa jednostki, jak czyni to autorka. Uznając wagę argumentów podkreślających znaczenie uczynienia schyłku życia godnym, należy również uznać fakt, że mentalność pro-eutanazyjna wzrasta we współczesnych społeczeństwach zachodnich, „co wyraża się w coraz większej gotowości do legalizacji eutanazji jako sposobu kończenia życia ludzi nieuleczalnie chorych”⁴⁶, i pomoc w ucieczce z opresji cierpienia⁴⁷. Hałyna Petrosaniak afirmuje postawę mającą źródła w założeniach opieki paliatywnej i ruchu hospicyjnego, a tym samym polaryzuje dyskusję. Wydaje się jednak, że istotniejsze, niż prawdziwe dylematy związane z eutanazją, są w tekście refleksje dotyczące postaw społecznych wobec choroby i umierania. Autorka postuluje przywrócenie osobom cierpiącym i chorym terminalnie miejsca w porządku praktyk społecznych, udzielenie im uwolnionego z nomenklatury medycznej subiektywnego głosu, który umożliwi wyrażenie emocji, odczuć i refleksji.

LITERATURA/REFERENCES

- Andrzejuk J., Biernacka R., Lewandowski T., *Opieka paliatywna — istotny element postępowania multidyscyplinarnego w onkologii*. „Onkologia w Praktyce Klinicznej”, 2015, 11(1), s. 20-25.
- Aries P., *Człowiek i śmierć*, tłum. Eligia Bąkowska, Warszawa 2011.
- Aries P., *Śmierć drugiego człowieka*, [w:] *Wymiary śmierci*, wstęp, opracowanie S. Rosiek, Gdańsk 2010, s. 169–218.
- Fletcher J., *Eutanazja*, „Etyka” 1993, 26, s. 73-82.

⁴⁴ A. Kaczmarek, *Op. cit.*, s. 156/172.

⁴⁵ W. Jedlecka, *Argumentacja oparta na zasadzie autonomii i godności człowieka w sporze o legalizację eutanazji*, [w:] *Prawo życia i śmierci*, pod red. Mirosława Sadowskiego „Studia Erasiana Wratislaviensia” VII/Wrocław 2013, s. 37.

⁴⁶ W. Jedlecka, *Op. cit.*, s. 56.

⁴⁷ J. Fletcher, *Eutanazja*, [w:] „Etyka” 26/1993, s. 78.

- Głuszek S., Rębak D., Kozieł D., *Wybrane problemy bioetyczne w chirurgii*. „Studia Medyczne” 2010, 20, s.7-11.
- Gorer G., *Pornografia śmierci*, tłum. I. Sieradzki, [w:] „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, 1979, 3(45), s. 197-203.
- Jedlecka W., *Argumentacja oparta na zasadzie autonomii i godności człowieka w sporze o legalizację eutanazji*, [w:] *Prawo życia i śmierci*, pod red. Mirosława Sadowskiego „Studia Erasmiana Wratislaviensia” 2013, VII, s. 35-57.
- Kaczmarek A., *Od milczenia do opowieści, Kulturowe dyskursy o umieraniu i śmierci*, Poznań 2016.
- Kochanowski M., *Melodramatyzm i powieść (Żeromski, Mniszkówna, Strug). Od rytuału do sensacji*, Białystok 2015, s. 46-47.
- Kowalska K., *Kontrowersyjne podróże turystyki medycznej*, [w:] „Folia Turistica” 2016, 40, s. 71-84.
- Kramkowska E., *Starość pogodna czy smutna? O czynnikach wpływających na jakość życia w starości*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 263-287.
- Kubiak A. E., *Debaty o eutanazji wobec biowładzy*, [w:] „Studia Socjologiczne” 2012, 3(206), s. 105-123.
- Niemiec M., *Aspekty etyczne dotyczące końca życia*, [w:] „Medycyna Paliatywna w Praktyce”, 2016, 10(1), s. 1-7.
- Pilipowicz D., *Traktat ars moriendi w literaturze ukraińskiego baroku na przykładzie dzieła Kamuxucic albo nauka chryścijańska Innocentego Winnickiego*, [w:] *Wielkie tematy kultury w literaturach Słowiańskich*, „Slavica Wratislaviensia”, 2019, CLXVIII, s. 77-87.
- Pużyński S., *Eutanazja. Refleksje psychiatry*, [w:] „Rocznik Teologii Katolickiej”, 2012, tom XI/1, s.77-93.
- Sikora M., Tomiak G., Kopański Z., Chajnetta M., Kober L., *Ethical aspects of palliative care behaviour*, [w:] „Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue”, 2019, 3, s. 5-11.
- Skrzypek M., *Medycyna narracyjna jako model zhumanizowanej medycyny w ujęciu socjomedycznym*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 63-85.
- Szadkowska M., *Zabójstwo eutanatyczne – tendencje liberalizacyjne w Europie na przykładzie Belgii*, „Studia Iuridica Toruniensia”, 2013, s. 221-240.
- Szeroczyńska M., *Zmiany polityki karnej w odniesieniu do przestępstwa wspomaganie samobójstw Wielkiej Brytanii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, LXXIII 2011, z. 1, s. 123-137.
- Szubert M., *Narracyjność choroby i nadejście medycyny jutra*, „Kultura współczesna”, 2019, 4(107) s. 76-93.
- Tobiasz-Adamczyk B., *Badania nad jakością życia uwarunkowaną stanem zdrowia a relacje lekarz-pacjent*, [w:] *Socjologia medycyny w multidyscyplinarnych badaniach humanizujących biomedycynę*, red. M. Skrzypek, Lublin 2013, s. 33-47.
- Waleszczuk Z., *Ars moriendi dzisiaj jako problem tożsamości*, [w:] *Człowiek chory i umierający. Możliwości wsparcia i formy pomocy*, red. J. Stała, Kraków 2014, s. 35-48.

Wawrzyniak J., *Etyka eutanazji. Studium filozoficzno-aksjologiczne*, Poznań 2016.

Węgrzecki A., *Wokół filozofii spotkania*, Kraków 2014.

Петросаняк Г., *Вілла Анемона*, Чернівці 2021. [Petrosanâk Galina, *Villa Anemona*, Černivci].

Marta Zambrzycka – dr hab. adiunkt w Katedrze Ukrainistyki na Wydziale Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego.

RECENZJE

Тетяна ГРЕБЕНЮК, Tetiana GREBENIUК

Варшавський університет, Польща

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1910-5411>

e-mail: t.grebeniuk@uw.edu.pl

Праця Тамари Гундорової *Леся Українка. Книги Сивілли* в контексті сучасних disability studies

Tamara Hundorova's work *Lesya Ukrainka. The Sibylline books* in the context of contemporary disability studies

The study is devoted to the analysis of Tamara Hundorova's work *Lesya Ukrainka. The Sibylline books* in the context of contemporary Ukrainian discourse of disability studies. The important idea of the publication is the formative influence of the disease on Lesia Ukrainka's lifestyle, her household organization, the artwork process, and her relationships with other people. The book is structured into seven parts, each of which focuses on a specific topic related to the facts of the writer's life, her relationships with the loved ones, or her most significant works. The reviewed study examines the condition of the disease in relation to the phenomenon of creativity, in the context of the problem of the position of female writers in the patriarchal society of the past fin de siècle.

Keywords: Lesia Ukrainka, disability studies, discourse of disease, writer's biography, Ukrainian modernism

Статтю присвячено аналізу праці Тамари Гундорової *Леся Українка. Книги Сивілли* в контексті сучасного українського дискурсу disability studies. Вихідною тезою видання є ідея формівного впливу хвороби на долю Лесі Українки, на її спосіб життя, організацію побуту, сам процес творчості, стосунки з іншими людьми. Зміст книги структуровано на сім частин, кожна з яких зосереджено на певній темі, пов'язаній із фактами життя письменниці, її стосунками з окремими персоналіями або найбільш знаковими її творами. У рецензованому дослідженні стан недуги розглядається у зв'язку із феноменом творчості, у контексті проблеми становища жінки-авторки в патріархальному суспільстві минулого fin de siècle.

Ключові слова: Леся Українка, disability studies, дискурс хвороби, біографія письменника, український модернізм

Непересічним явищем в українському культурному середовищі став вихід друком книги відомої української літературознавиці, член-кореспондентки Національної академії наук України, популяризаторки української культури Тамари Гундорової *Леся Українка. Книги Сивілли* (2023). Ошатно, у фантазійному стилі, оформлене видання з численними влучно дібраними фотоілюстраціями адресоване не тільки науковцям-гуманітаріям, а й найширшій аудиторії, – зокрема, тим, хто цікавиться життям і творчістю Лесі Українки, а також проблемою впливу хвороби й ненормативної тілесності на життя та творчість митця.

Авторка аналізованого видання цілком у дусі сучасного метамодерного світогляду з його прагненням адекватно ретранслювати пережитий досвід Іншого осмислює хворобу Лесі Українки як різновид „інакшості”, який впливав на спосіб життя мисткині (або й зумовлював його) і відбивався в художньому доробку письменниці.

Дуже важливим в аспекті методологічної основи видання є те, що *Книги Сивілли* стали, по суті, першою в українському літературознавстві цілісною працею, написаною в річищі disability studies – „галузі досліджень, інтелектуально закоріненої в соціальні й гуманітарні науки та реабілітаційні студії”¹. Попри те, що у світовому науковому дискурсі інтердисциплінарні disability studies успішно розвиваються, як мінімум, протягом 30-ти років, в українському науковому просторі дослідження в цій царині носять швидше спорадичний характер і залишаються здебільшого в межах медичних і психологічних наук. Останнім часом через високу інвалідизацію українців у результаті російської військової агресії проти України значно збільшилася кількість журнальних публікацій частково наукового, частково прикладного характеру в галузі урбаністики, педагогіки й права, присвячених проблемі інклюзії в нинішньому українському суспільстві.

У сучасній гуманітаристиці проблема незаповненості названої ніші наукового дискурсу щодо питома українського мистецького матеріалу є усвідомленою, про що свідчать, наприклад, коментарі, висловлені у працях науковців Вікторії Суковатої², Тетяни Свєрбілової³, Назара Маланія⁴, – дослідників, праці яких,

¹ L. Albrecht Gary, D. Katherine Seelman, and M. Bury, eds., *Handbook of disability studies*, 2001, p. 3.

² В. Суковата, „Теорія дизабіліті” та конструкції інвалідності в масовій культурі [в:] „Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, №1, 2012, с. 82–98.

³ Т. Свєрбілова, *Мотив подорожі в сучасному سینема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності)* [в:] „Сучасні літературознавчі студії”, №12, 2015, с. 488–505.

⁴ Н. Маланій, *Дизабіліті в європейському літературно-філософському просторі другої половини XIX століття* [в:] „Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика”, т. 32(71), №2, 2021, с. 199–203, DOI: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.2-2/35>; Н. Маланій, *Становлення та розвиток студій дизабіліті у другій половині XX – початку XXI століть* [в:] „Сучасні літературознавчі студії”, №16, 2019, с. 112–117.

проте, присвячені аналізу не українського, а зарубіжного або „радянського” матеріалу. Так, В. Суковата досліджує радянську масову культуру, здебільшого кіно; Т. Свєрбілова аналізує формульну природу популярних зарубіжних фільмів у контексті дизабіліті; Н. Маланій розглядає проблему дизабіліті у європейському культурному просторі попередніх століть. Безумовно, ця лакуна перебуває в процесі заповнення в україністичних дослідженнях гуманітарного спрямування. Про це свідчать наукові заходи, націлені на привернення уваги до кола проблем, дотичних до дизабіліті, такі як, наприклад, Міжнародна наукова конференція „Тіло як текст та текст тіла: тіло/тілесність у художньому та літературознавчому дискурсах”, проведена Київським національним лінгвістичним університетом 28–29 березня 2019 р.

Безперечним здобутком на шляху до заповнення згаданої лакуни в науковому дискурсі є праці польських дослідників, присвячені аналізу українського мистецького і, зокрема, літературного матеріалу під кутом зору *disability studies*. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують монографічні видання Варшавського університету: надрукована у 2016 році колективна монографія *Ciało i tożsamość w ukraińskiej kulturze, sztuce, literaturze, języku* за редакцією Катажини Якубовської-Кравчик, Пауліни Олеховської, Світлани Романюк та Марти Замбжицької⁵, а також видана у 2021 році колективна монографія за редакцією Марти Замбжицької *Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*⁶. Перша з названих монографій легітимізує тілесність як важливу складову українського мистецького дискурсу. У фокусі уваги авторського колективу другої монографії, зосередженої саме на темі хвороби, опинилися твори української літератури різних епох – від *Повісті минулих літ* Нестора Літописця до творів Оксани Забужко. Розуміння специфіки українського художнього матеріалу увиразнюється завдяки зіставленням із інонаціональними, зокрема польськими, текстами. У своїй рецензії на книгу *Motyw choroby...* Катажина Якубовська-Кравчик привертає увагу до відзначеної авторами видання терапевтичної функції наративу хвороби, яка „допомагає впорядкувати емоції, контролювати тривогу та намагатися впорядкувати хаос, що виник”⁷.

Проте цілісних досліджень, присвячених творчості одного українського автора (авторки) й позначених послідовним застосуванням методологічного підходу *disability studies*, українському літературознавству бракувало. У виданні

⁵ K. Jakubowska-Krawczyk, P. Olechowska, S. Romaniuk, M. Zambrzycka (eds.), *Ciało i tożsamość w ukraińskiej kulturze, sztuce, literaturze, języku*, Uniwersytet Warszawski, Katedra Ukrainistyki, Warszawa 2016.

⁶ *Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, pod red. M. Zambrzyckiej, Warszawa 2021.

⁷ K. Jakubowska-Krawczyk, *Pisanie o chorobie* (recenzja tomu *Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, pod red. M. Zambrzyckiej, Warszawa 2021) [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, s. 7.

Тамари Гундорової *Леся Українка. Книги Сивілли* ця методологія є визначальною, а її комбінування з гендерним, соціологічним, біографічним підходами й низкою методів і прийомів текстуального аналізу забезпечує цікавість книги як для обізнаного з творчістю Лесі Українки філолога, так і для читача-„неофіта”. Варто зазначити, що ненормативна тілесність, хвороба як віддзеркалення проблем суспільства опинилися у фокусі уваги дослідниці й раніше, зокрема, у розвідках, присвячених аналізу доробку письменників доби постмодернізму й „після-постмодерного світу”. Так, у статті *Симптоматика „хворого тіла”* науковиця аналізує семантику хвороби у творах Ірени Карпи, Олександра Ушкалова, Сергія Жадана та ін. Говорячи про молодіжну культуру 2000-х, Т. Гундорова доходить висновку, що в ній „актуальності набуває симптом «хворого тіла», у якому соматичні і психічні процеси прямо відображають суспільні розлади, і будь-які соціальні недуги провокують соматичні розлади: проблеми з травленням, ускладнене дихання, страх смерті”⁸.

Тож з огляду на попередню увагу літературознавиці до методології дизабіліті, звернення до неї як до базової у *Книгах Сивілли* – праці про „найвідомішу хвору” в українській літературі – видається цілком закономірним. Матеріал книги структуровано на сім розділів-„книг”, кожен з яких зосереджено на певній темі, пов’язаній із фактами життя письменниці або з найбільш знаковими її творами. Перша „книга” – *Хвороба і творчість* – задає тональність усього подальшого дослідження. У ній Т. Гундорова, аналізуючи факти біографії Лесі Українки, пов’язані з її хворобою (а подекуди вдаючись до ревізії певних упереджень щодо долі письменниці), обґрунтовує тезу, що недуга багато в чому мала формівний вплив на життя Лесі Українки, на те, як було організовано її побут, сам процес творчості, стосунки з іншими людьми. Авторка *Книг Сивілли* робить висновок про штиб життя письменниці: „Хвороба відчужувала, робила її інакшою, інвалідність впливала на спосіб життя, гартувала характер, проявлялася в тематиці, але також ставала засобом письменницького самовизначення”⁹. Більше того, об’єктом уваги у книзі стає унікальна ситуація, коли сама хвороба навіть „загострює бажання писати, а творчість стає формою самотерапії”¹⁰.

Дошукуючись витоків стигматизації хвороби письменниці в літературознавчому дискурсі, Т. Гундорова згадує перші висловлювання про неї Івана Франка, які заклали основи оцінок творчості й особистості Лесі Українки: літераторка водночас – „хора, слабосильна дівчина” і „трохи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну”. Літературознавиця відзначає, що така характеристика є подвійно дискримінаційною, адже введена в ній оцінка хвороби як культурної категорії ще й базується на ототожненні хвороби з жіночим первнем:

⁸ Т. Гундорова, *Симптоматика „хворого тіла”* [в:] „Критика”, №7–8, 2010, с. 24.

⁹ Т. Гундорова, *Леся Українка. Книги Сивілли*, Харків 2017, с. 15.

¹⁰ *Ibidem*, с. 40.

„Франко не лише стигматизував постать Лесі Українки, він фактично стверджує, що саме «мужчина» є синонімом культурної норми й «здорової» літератури»¹¹.

Характерним для книги є використання теоретичних джерел із різних часових площин: з одного боку, Т. Гундорова наводить основні тези теоретиків хвороби XIX століття, зокрема Чезаре Ломброзо, Макса Нордау, для того, аби забезпечити адекватне розуміння читачем специфіки середовища, у якому жила Лариса Косач, і ставлення до хворої людини в тому середовищі. З іншого ж боку, дослідниця вдається до ідей філософа та історика XX століття Мішеля Фуко, обґрунтовуючи сучасне розуміння хвороби і стану хворої людини в суспільстві. Крім того, Т. Гундорова апелює до запропонованого Фуко поняття гетеротопії при аналізі локусу курорту та його значення для Лесі Українки.

Зазначаючи, що завдяки своїй хворобі Лариса Косач постійно подорожувала й мала змогу на власні очі споглядати культурне життя сучасної їй Європи (а також Азії та північної Африки) та брати в ньому участь, Т. Гундорова привертає увагу читачів до специфічного локусу, в якому письменниці довелося опинитися доволі часто і який вона художньо втілила, зокрема, в оповіданнях *Жаль і Над морем*, – локусу курорту. Розглядаючи курорт у контексті світової й української літературної традиції (зокрема, творів Антона Чехова, Миколи Хвильового, Томаса Манна та ін.), дослідниця вбачає в цьому феномені риси гетеротопії – простору співіснування людей „різних рас, націй, статей, мов і релігій”, що втілює водночас самотність і соціалізацію, закритість і відкритість, дає і згодом руйнує ілюзію щастя¹², змикаючись у своїй семантиці із топосом „позазнаходження, екзистенційного позабуття, чужини”¹³. Крім того, курорт, за Гундоровою, має риси гетерохронії – часового зрізу, в якому „культурні й історичні події ніби зупиняються, стають універсальними і символічними”¹⁴. Усі ці часові й просторові визначники способу життя і творчості Лесі Українки розглядаються як формівні щодо її погляду на дійсність, який стає іноді поглядом „чужинки”, туристки, і розширюють культурні горизонти.

Ще один дискурс, пов’язаний із дисфункційним фізичним станом, виноситься у рецензованому виданні на окремий розгляд – це дискурс нервової хвороби (редукованого „божевілля”, яке Фуко пов’язує зі свободою і творчістю), яка, імовірно, була в Лесі Українки в тому числі наслідком її соматичних страждань і здобувала один зі своїх виявів у „одержимості” творчістю, „що і сама зрідні хворобі”¹⁵. Надалі, у книзі п’ятій своєї праці *Одержима: ересі жіночих „страстей”* Т. Гундорова розвиває цю ідею одержимості та її значення у формуванні модерністського трагедійного мислення на основі традиційного

¹¹ *Ibidem*, с. 9.

¹² *Ibidem*, с. 61.

¹³ *Ibidem*, с. 73.

¹⁴ *Ibidem*, с. 74.

¹⁵ *Ibidem*, с. 106.

перетину сфер смерті й еросу, урешті резюмуючи про розвиток творчого дару Лесі Українки: „...писати, переборюючи смерть, mit Todesverachtung, і навчилася вона в «Одержимій»”¹⁶.

Друга „книга” *Школа політики* присвячена аналізу формування суспільно-політичних поглядів Лесі Українки під впливом її дядька Михайла Драгоманова та напружених літературних дискусій письменниці, зокрема з Іваном Франком. Осмислення біографічного матеріалу, пов’язаного з хворобами самої Лариси Косач та недугою М. Драгоманова, подане тут також і як контекст для розуміння витоків і шляхів формування – у рамках родини і поза нею – суспільних, у тому числі антиімперських переконань Лесі Українки. Письменниця значно комфортніше почувається в закордонних поїздках, аніж удома, у підневільній Російській імперії, що позначається також на засадах її творчості: „...модернізм Лесі Українки був європейського походження й визирив унаслідок її закордонних поїздок, викликаних хворобою”¹⁷.

До резонансної теми дружби Лесі Українки з Ольгою Кобилянською, яка є постійним предметом спекуляцій в сучасній масовій культурі на тему гаданого лесбійства літераторки, Т. Гундорова звертається у третій частині свого дослідження *Жіночий роман: Леся Українка і Ольга Кобилянська*. Близькі стосунки письменниць розглядаються тут не як окремий самодостатній об’єкт уваги, а в контексті інших фактів біографії Лариси Косач, зокрема її фізичного й нервового виснаження після смерті Сергія Мержинського. У спілкуванні жінок літературознавиця вбачає насамперед терапевтичну функцію, адже „...підтекстом зароджуваної близькості подруг є своєрідна терапія, яку обіцяють «зелені гори», щире спілкування й взаєморозуміння”¹⁸. Оминаючи пастку здогадів і фантазій щодо природи стосунків письменниць, Т. Гундорова констатує сублімативні, творчі наслідки їхньої близькості, типові для європейської естетичної свідомості того часу: „Так дружба-любов двох подруг сублімується в *Лісовій пісні*, а образ Кобилянської відлунює в багатьох жіночих постатях письменниці: Кассандрі, Долорес, Йоганні, Хадіджі, Мавці. Естетична сублімація жіночої дружби й лесбійської любові є загалом прикметою епохи модернізму <...>”¹⁹.

Придїляючи окрему увагу першій драмі Лесі Українки у частині „*Блакитна троянда*”: *істерія, культура і біографія*, Т. Гундорова здійснює студію художньої інтерпретації письменницею тем істерії, спадкової хвороби й надмірної влади матері над своєю, уже дорослою, дитиною. Дослідниця розглядає драму „як текст, що виконує ритуальну функцію в сенсі перетворення автобіографічних елементів на символічну психобіографію”²⁰ і як посвячення у „дух і стиль нової епохи”²¹.

¹⁶ *Ibidem*, с. 254.

¹⁷ *Ibidem*, с. 122.

¹⁸ *Ibidem*, с. 180.

¹⁹ *Ibidem*, с. 193.

²⁰ *Ibidem*, с. 206.

²¹ *Ibidem*, с. 233.

Надзвичайно важливими для розуміння світогляду Лесі Українки, попри невеликий обсяг цих частин, є шоста і сьома „книги” дослідження. Недаремно саме в них ми знаходимо пояснення назви всієї рецензованої праці – *Книги Сивілли*. У шостій частині Т. Гундорова привертає увагу читача до того факту, що Лесина Кассандра, протагоністка однойменної драматичної поеми, „пише Сівілінську книгу”, тобто є жінкою-автором, що досить нетипово як для патріархальної культури часів Троянської війни, так і для України межі XIX–XX століть. Застосовуючи, окрім дизабіліті, гендерний підхід до художнього й біографічного матеріалу, літературознавиця відзначає колосальне новаторство Лесі Українки в її високохудожній спробі осмислення не тільки того, „хто володіє правом говорити (промовляти) і бути автором (авторкою), а й що буде, коли говоритиме витіснене жіноче Я, марковане неповноцінним, хворе й ірраціональне”²². На вищому рівні узагальнення дослідниця зазначає співзвучність образів протагоністок Лесі Українки новому типові митця епохи *fin de siècle* – декадента, наділеного фемінними рисами, асоційованими з жіноцтвом: інтуїтивізмом, сенситивністю, невротичністю²³.

Згадуючи в попередніх розділах факт появи в драматургії Лесі Українки образу жінки-тіні (Міріам у *Одержимій*, Кассандра в однойменному творі), щодо *Лісової пісні* Т. Гундорова наголошує на особливій його значущості, тим більше в контексті прогресування хвороби письменниці на час написання твору і надзвичайної втрати нею ваги. Мотив утрати тіла, безтілесності є важливим об’єктом уваги в сьомій частині розглядуваної праці „*Лісова пісня*”: *фемінна культурна утопія*. Авторка студії розглядає Мавку з *Лісової пісні* як іще одну мисткиню, чий здобуток гідний того, аби бути вписаним у *Книгу Сивілли*, адже образ Мавки є унікальним – медіумом між світом природи і людей, між двома статями, між духовним і тілесним. На думку літературознавиці, драма-феєрія, переборюючи смерть, „програмує мистецтво майбутнього, трактуючи його комунікативно, утопічно і медійно”²⁴.

Розглянувши особисту долю Лесі Українки й долю її творів як продукт взаємодії пасіонарної особистості, хвороби, близьких для літераторки людей і епохи, в яку їй довелося жити, Т. Гундорова відзначає, що письменниця реалізувала „той потенціал, який можна назвати жіночою культурою, та вивела його поза межі патріархальності”²⁵.

Книжкове видання Т. Гундорової *Леся Українка. Книги Сивілли* можна охарактеризувати як спрямоване на читача двох різних типів: науковець-гуманітарій знайде у книзі використання рідкісної для української науки методології дослідження – комбінації *disability studies* із гендерним, соціологічним, біографічним

²² *Ibidem*, с. 268.

²³ *Ibidem*, с. 271.

²⁴ *Ibidem*, с. 280.

²⁵ *Ibidem*, с. 288.

та іншими підходами, цікавий текстуальний аналіз із застосуванням актуальних понять дискурсу (як-от гетеротопії, гетерохронії) та свіжий погляд на творчість письменниці, яка понад століття залишається у фокусі пильної дослідницької уваги. Читач же, не надто обізнаний із доробком і фактами життя Лесі Українки, знайде у книзі легко й гостро написану історію геніальної письменниці, складне життя якої в парадоксальний спосіб сформувало її колосальний творчий потенціал і зробило її тією, ким вона є.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

- Гундорова Т., *Леся Українка. Книги Сивілли*, Харків 2017. [Hundorova T., *Lesia Ukraïnka. Knihi Sivilli*, Harkiv 2017.]
- Гундорова Т., *Симптоматика „хворого тіла”* [в:] „Критика”, №7–8, 2010, с. 24–28. [Gundorova T., *Simptomatika „hvorogo tila”* [v:] „Kritika”, №7–8, 2010, s. 24–28.]
- Маланій Н., *Дизабіліті в європейському літературно-філософському просторі другої половини XIX століття* [в:] „Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика”, т. 32(71), №2, 2021, с. 199–203. [Malanij N., *Dizabiliti v evropejs'komu literaturno-filosofs'komu prostori drugoi polovini XIX stolittâ* [v:] „Včeni Zapiski Tavrijs'kogo nacional'nogo univërsitetu imeni V. İ. Vernads'kogo. Seriâ: Filologîâ. Žurnalistika”, t. 32(71), №2, 2021, s. 199–203.]
- Маланій Н., *Становлення та розвиток студій дизабіліті у другій половині XX – початку XXI століть* [в:] „Сучасні літературознавчі студії”, №16, 2019, с. 112–117. [Malanij N., *Stanovlennâ ta rozvitok studij dizabiliti u drugij polovini XIX – počatku XXI stolit'* [v:] „Sučasni literaturoznavči studii”, №16, 2019, s. 112–117.]
- Свербілова Т., *Мотив подорожі в сучасному سینема-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності)* [в:] „Сучасні літературознавчі студії”, № 12, 2015, с. 488–505. [Sverbilova T., *Motiv podoroži v sučasnomy sinema-teksti v svitli social'noi modeli dizabiliti (nenormativnoi tilesnosti)* [v:] „Sučasni literaturoznavči studii”, №12, 2015, s. 488–505.]
- Суковата В., *„Теорія дизабіліті” та конструкції інвалідності в масовій культурі* [в:] „Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, №1, 2012, с. 82–98. [Sukovata V., *„Teoriâ dizabiliti” ta konstrukcii invalidnosti v masovij kul'turi* [v:] „Sociologîâ: teoriâ, metodi, marketing”, №1, 2012, s. 82–98.]
- Albrecht Gary L., Katherine D. Seelman, and Michael Bury, eds., *Handbook of disability studies*, 2001.
- Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego*, pod red. M. Zambrzyckiej, Warszawa 2021.
- Jakubowska-Krawczyk K., Olechowska P., Romaniuk S., Zambrzycka M. (eds.), *Ciało i tożsamość w ukraińskiej kulturze, sztuce, literaturze, języku*, Uniwersytet Warszawski, Katedra Ukrainistyki, Warszawa 2016.

Jakubowska-Krawczyk K., *Pisanie o chorobie (recenzja tomu Motyw choroby w literaturze i kulturze Ukrainy oraz państw obszaru poradzieckiego, pod red. M. Zambrzyckiej, Warszawa 2021)* [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 10, 2022, s. 241–245.

Гребенюк Тетяна – професорка, докторка філологічних наук, кафедра україністики Варшавського університету.

Irena MYTNIK

Uniwersytet Warszawski
University of Warsaw
ORCID 0000-0002-9748-3314
e-mail: iwmytnik@uw.edu.pl

**Studia z antroponimii prasłowiańskiej
(В. П. ШУЛЬГАЧ, НАРИСИ
З ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ
АНТРОПОНІМІЇ,
ч. VII, (Київ 2022, 388 с.)**

**Studies in Proto-Slavic anthroponymy
(V. P. Shulgach, *Essays from Proto-Slavic anthroponymy*,
part VII, Kyiv 2022, p. 388)**

Przedmiotem omówienia jest kolejny tom studiów Wiktora Szulhacza, pt. *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина VII, Київ 2022, s. 388. Monografia dotyczy rekonstrukcji zasobu propriального języka prasłowiańskiego, liczącego 3190 jednostek antroponimicznych. Są to studia łączące wiedzę z zakresu etymologii, onomastyki diachronicznej i językoznawstwa porównawczo-historycznego z historią i geografiją.

W rozdziale pierwszym pracy dokonano rekonstrukcji dawnych somatonimów. Rozdział drugi został poświęcony antroponimicznym kontynuantom i.e. **bher-*, **ger-*. Zrekonstruowano w nim również dawne antroponimy wywodzące się z psł. **Dorg-*, **Glux-* / **Gluš-*, **Ved-*, których podstawę motywacyjną stanowi w większości leksyka apelatywna. W trzecim rozdziale dokonano gruntownej analizy pochodzenia wybranych antroponimów słowiańskich.

Monografia znacznie poszerza wiedzę z zakresu etymologii słowiańskiej i najstarszej warstwy onimicznej, a także fundującej ją prasłowiańskiej leksyki apelatywnej.

Słowa kluczowe: etymologizacja, onomastyka diachroniczna, język prasłowiański, antroponim, leksyka apelatywna

The subject of the discussion is the volume of studies by Viktor Shulgach, entitled *Essays from Proto-Slavic anthroponymy* (*Нариси з праслов'янської антропонімії*), part VII, Kyiv 2022, p. 388. The monograph concerns the propria stock of the Proto-Slavic language, consisting of 3190 anthroponymic units. These are

interdisciplinary studies, combining knowledge in the field of etymology, diachronic onomastics and comparative-historical linguistics with history and geography.

In the first chapter of the work, old somatonyms have been reconstructed. The second chapter is devoted to anthroponymic Proto-Slavic continuants i.e. **bher-*, **ger-*. It also reconstructs old anthroponyms derived from PSlav. **Dorg-*, **Glux-* / **Gluš-*, **Vęd-*. Their motivational basis is primarily appellative lexis. In the third chapter, the etymologization of selected Slavic anthroponyms is made.

The monograph significantly broadens the knowledge in the field of Slavic etymology and the oldest onymic layer, as well as the Proto-Slavic appellative lexis founding it.

Keywords: etymologization, diachronic onomastics, Proto-Slavic language, anthroponym, appellative lexis

Do głównych obszarów onomastyki słowiańskiej należą badania filologiczno-etymologiczne leksyki propriальной. Znaczący wkład w tym względzie przyniosły prace onomastów ukraińskich, by wymienić tylko te, które pojawiły się na rynku wydawniczym w ostatnich kilku latach, tj. opracowanie leksykograficzne autorstwa S. Werbycza¹, *Назви поселень Чернівецьчини. Історико-етимологічний словник*, dotyczące nazw miejscowych obwodu czerniowieckiego, S. Łyczuka², *Словник народних географічних назв Івано-Франківщини*, studium poświęcone ludowym nazwom geograficznym obwodu iwanofrankowskiego, I. Honcy³, *Словник ойконімів Уманицьни*, omawiający m. in. pochodzenie ojkonimów Humańszczyzny czy W. Kotowycz⁴, *Назви міст України: лінгвокультурологічний словник*, praca leksykograficzna poświęcona nazwom ukraińskich miast. Natomiast ze studiów antroponomastycznych, analizujących dawne i współczesne nazwy osobowe, przywołać należy *Лексичний фонд української мови початку ХХ ст. і сучасні прізвища: словник-довідник* Ł. Tomilenko⁵, *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник* M. Haboraka⁶ oraz *Словник українських прізвищ історико-етимологічний* przygotowany przez W. Kowalczuk⁷.

Od wielu już lat ukraińska onomastyka może szczycić się również pracami etymologicznymi Wiktora Szulhacza, znanego badacza kijowskiego, dotyczącymi najstarszej słowiańskiej leksyki onimicznej. Należą do nich publikowane od 2008 r. *Нариси з праслов'янської антропонімії*, które ukazują się w serii wydawniczej

¹ С. Вербич, *Назви поселень Чернівецьчини. Історико-етимологічний словник*, Чернівці 2019.

² В. Личук, *Словник народних географічних назв Івано-Франківщини*. Івано-Франківськ, 2018.

³ І. Гонца, *Словник ойконімів Уманицьни*, Умань 2017.

⁴ В. Котович, *Назви міст України: лінгвокультурологічний словник*. Дрогобич 2021.

⁵ Л. Томіленко, *Лексичний фонд української мови початку ХХ ст. і сучасні прізвища: словник-довідник*, Івано-Франківськ 2019.

⁶ М. Габорака, *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник*, Івано-Франківськ 2019.

⁷ В. Ковальчук (упоряд.), *Словник українських прізвищ історико-етимологічний: з поясненням давніх значень і оригінальних словоформ, висвітленням титулів аристократії і шляхти, досягнень видатних діячів і звань достойників, посад відомих представників: у 2 ч.*, Київ 2018.

„Biblioteka ukraińskiej onomastyki” Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. W roku 2022 wyszła drukiem część siódma, będąca kontynuacją podejmowanych przez Autora studiów nad rekonstrukcją zasobu antroponimicznego języka prasłowiańskiego (cz. 1, 2008, cz. 2, 2015, cz.3, 2016, cz. 4, 2017, cz. 5, 2018, cz. 6, 2019)⁸, które łączą wiedzę z zakresu etymologii, onomastyki diachronicznej i językoznawstwa porównawczo-historycznego, czerpiąc z doświadczeń i rozwiązań metodologicznych polskich i rosyjskich autorów prasłowiańskich słowników etymologicznych⁹.

Wiktor Szulhacz dokonał w swej pracy gruntownej analizy lingwistycznej bogatego materiału proprialnego, liczącego 3190 archetynicznych prasłowiańskich jednostek antroponimicznych. Inne kategorie onimiczne, takie jak ojkonimy, mikrotoponimy, hydronimy i mikrohydronimy posłużyły za materiał ilustrujący odantroponimiczne procesy derywacyjne. Bazę źródłową opracowania stanowi materiał współczesny i historyczny pochodzący z różnych języków słowiańskich.

W rozdziale pierwszym monografii zostały odtworzone i opisane dawne onimy o semantyce wskazującej na ich związek znaczeniowy z ciałem. Analizie poddano formacje z rdzeniem **Bord-*, **Br'ux-/*Červ-/*Puz-*, **Brъv-*, **Čub-*, **Ezyk-*, **Glaz-/*Ok-/*Oč-*, **Golv-*, **Gōb-*, **Gōz-/*Guz-/*Zad*, **-grōd-*, **-lic-/*-lik-*, **Lъb-*, **Mqđ-*, **Nog-*, **Nos-*, **os-/*-os-*, **Pal-ъcb-/*Pъrst-*, **Pēt-*, **Pōp-*, **Rebr-*, **Rōk-*, **Rъt-*, **Skul-*, **Ux-*, **Ust-*, **Šbj-*, **Šček-*, **Zōb-*. Dostępne źródła pozwoliły Autorowi na stwierdzenie, że mają one swoje kontynuanty w większości słowiańskich systemów językowych¹⁰.

Rozdział drugi został poświęcony antroponimicznym kontynuantom prasłowiańskim i.e. **bher-*, **ger-*. Odtworzono w nim również dawne nazwy osobowe wywodzące się z psł. **Dorg-*, **Glux-/*Gluš-*, **Vęd-*. Ich podstawę motywacyjną stanowi przede wszystkim lekсыka apelatywna, ważna – jak dowiadujemy się z pracy – dla odtworzenia prasłowiańskiego zasobu lekсыkalnego, niefunkcjonującego w słowiańskich językach literackich czy w gwarach, np. formacje z rdzeniem **Bъrb-*, **Bъrg-* / **Bъrž-*, **Bъrl-*¹¹.

Rozdział trzeci to, podobnie jak w poprzednich częściach serii, etiudy lingwistyczne, poświęcone etymologizacji antroponimów staroukraińskich, np. patronimu *Бавич* i formacji pochodnych, *Мукозоб*, ukraińskich *Нутрак*, *Сун*, *Чедерда*, starobiałoruskich *Басалыга*, *Кровопускъ*, *Слепород*, *Хромькинъ*, starochorwackiego *Мог* i antroponimów pochodnych, rosyjskich *Гниломедов*, *Стадников*

⁸ В. Шульгач, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина I, Київ 2008; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина II, Київ 2015; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина III, Київ 2016; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина IV, Київ 2017; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина V, Київ 2018; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина VI, Київ 2019; Idem, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина VII, Київ 2022.

⁹ Idem, *Нариси ...*, частина VII, s. 5.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 6, 159-263.

i starorosyjskiego *Жузулев*, starosłowackich *Voskár*, *Chyba* i nazw pochodnych oraz dolnołużyckiego *Zavada*.

Pracę zamyka wykaz literatury naukowej i wykorzystanych źródeł oraz indeks analizowanych jednostek antroponimicznych.

Monografia *Нариси з праслов'янської антропонімії*, cz. 7, autorstwa Wiktora Szulhacza, jest z pewnością wydarzeniem wydawniczym w onomastyce ukraińskiej i słowiańskiej, ważnym krokiem w kierunku rekonstrukcji fragmentów dawnych mikrosystemów leksykalno-słowotwórczych w oparciu o materiał lingwistyczny pochodzący z wielu języków słowiańskich. Znacznie poszerza wiedzę z zakresu etymologii słowiańskiej i najstarszej warstwy onimicznej, a także fundującej ją prasłowiańskiej leksyki apelatywnej.

LITERATURA / REFERENCES

- Вербич С., *Назви поселень Чернівецьчини. Історико-етимологічний словник*, Чернівці 2019. [Verbič S., *Nazvi poselen' Černiveččini. Īstoriko-etimologičnij slovník*, Černivci 2019.]
- Габорак М., *Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник*, Івано-Франківськ 2019. [Gaborak M., *Prizviša Galic'koї Gucul'sini. Etimologičnij slovník*, Īvano-Frankivs'k 2019.]
- Гонца І., *Словник ойконімів Уманщини, Умань* 2017. [Gonca I., *Slovník ojkonimiv Umanšini, Uman'* 2017.]
- Ковальчук В. (упоряд.), *Словник українських прізвищ історико-етимологічний: з поясненням давніх значень і оригінальних словоформ, висвітленням титулів аристократії і шляхти, досягнень видатних діячів і звань достойників, посад відомих представників: у 2 ч.*, Київ 2018. [Koval'čuk V. (uporád.), *Slovníkukraїns'kih prizviš ĩstoriko-etimologičnij: z poásnennám davnih značen' ĩ original'nih slovoform, visvitlennám tituliv aristokratii ĩ šláhti, doságnen' vidatnih diáčiv ĩ zvan' dostojnikiv, posad vidomih predstavnikiv: u 2 č.*, Kiiv 2018.]
- Котович В., *Назви міст України: лінгвокультурологічний словник*, Дрогобич 2021. [Kotovič V., *Nazvi mist Ukraїni: lingvokul'turologičnij slovník*, Drogobič 2021.]
- Личук В., *Словник народних географічних назв Івано-Франківщини*, Івано-Франківськ, 2018. [Ličuk V., *Slovník narodnih geografičnih nazv Īvano-Frankivšini*, Īvano-Frankivs'k, 2018.]
- Томіленко Л., *Лексичний фонд української мови початку ХХ ст. і сучасні прізвища: словник-довідник*, Івано-Франківськ 2019. [Tomilenko L., *Leksičnij fond ukraїns'koї movi počatku XX st. ĩ sučasni prizviša: slovník-dovidnik*, Īvano-Frankivs'k 2019.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина I, Київ 2008. [Šul'gač V., *Narisi z praslov'ans'koї antroponimii*, častina Ī, Kiiv 2008.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина II, Київ 2015. [Šul'gač V., *Narisi z praslov'ans'koї antroponimii*, častina ĪĪ, Kiiv 2015.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина III, Київ 2016. [Šul'gač V., *Narisi z praslov'ans'koї antroponimii*, častina ĪĪĪ, Kiiv 2016.]

- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина IV, Київ 2017. [Šul'gač V., *Narisi z praslov`âns'koï antroponimii*, častina IV, Kiïv 2017.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина V, Київ 2018. [Šul'gač V., *Narisi z praslov`âns'koï antroponimii*, častina V, Kiïv 2018.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина VI, Київ 2019. [Šul'gač V., *Narisi z praslov`âns'koï antroponimii*, častina VI, Kiïv 2019.]
- Шульгач В., *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина VII, Київ 2022. [Šul'gač V., *Narisi z praslov`âns'koï antroponimii*, častina VII, Kiïv 2022.]
- Шульгач В., *Ойконімія Волині*, Київ 2001. [Šul'gač V., *Ojkonimîâ Volinî*, Kiïv 2001.]
- Мутник І., Віктор Шульгач, *Нариси з праслов'янської антропонімії*, частина III, Київ 2016 [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, 2018, s. 449-451. [Mutytnik I., Šul'gač V., *Narisi z praslov`âns'koï antroponimii*, častina III, Kiïv 2016 [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 6, 2018, s. 449-451.]

SPRAWOZDANIA

Якуб КОЛОДЗЕЙЧАК, Jakub KOŁODZIEJCZAK

Варшавський університет, Польща
University of Warsaw, Poland
e-mail: j.kolodziejcz8@student.uw.edu.pl

Звіт з Міжнародної наукової конференції молодих українців „Культура на полі бою. Українська мова, література, мистецтво, медіа в умовах війни”

**Report from the International Scientific Conference of Young
Ukrainianists “Culture on the Battlefield. Ukrainian Language,
Literature, Art, Media in Wartime”**

The purpose of the article is to present the results of the International Scientific Conference of Young Ukrainianists “Culture on the Battlefield. Ukrainian Language, Literature, Art, Media in Wartime”. The conference was divided into four thematic sessions; according to the conference programme, two sessions were held on 30 November 2023 and the other two on 1 December 2023. During the conference, young Ukrainian scholars from Polish and Ukrainian universities presented the results of their research.

Keywords: Ukrainian language, Ukrainian culture, war, discourse, linguistics, literary studies, identity

Метою статті є представлення результатів Міжнародної наукової конференції молодих українців „Культура на полі бою. Українська мова, література, мистецтво, медіа в умовах війни”. Конференцію поділено на чотири тематичні сесії. Згідно з програмою конференції, дві сесії проходили 30 листопада 2023 року і дві наступні – 1 грудня 2023 року. Під час конференції молоді українці з польського та українських університетів презентували результати своїх наукових досліджень.

Ключові слова: українська мова, українська культура, війна, дискурс, мовознавство, літературознавство, ідентичність

Від 30 листопада по 1 грудня 2023 року відбувалася Міжнародна наукова конференція молодих українців „Культура на полі бою. Українська мова, література, мистецтво, медіа в умовах війни”. Конференція проходила в онлайн форматі через платформу Google Meet. До складу організаторів конференції входили: кафедра україністики Варшавського університету, кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету ім. І. Франка, кафедра української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету, кафедра української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету, кафедра української мови, літератури та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка.

Конференція проходила у форматі доповідей, у яких молоді науковці презентували стан своїх досліджень. Конференція, згідно зі встановленою програмою, складалася з чотирьох сесій, кожна з яких відповідала окремим темам. У перший день після офіційного привітання учасників конференції доповідачі мовознавчої сесії почали свої виступи, а згодом, після закінчення мовознавчої сесії, почалася сесія, присвячена літературознавству. Другий день конференції також складався з двох окремих сесій, присвячених медійно-дискурсивному простору та війні, національній ідеї та дискурсам ідентичності.

Конференція включала 27 доповідей: 8 (сесія „Мовознавство”), 7 (сесія „Літературознавство”), 6 (сесія „Медійно-дискурсивний простір”), 6 (сесія „Війна, національна ідея та дискурси ідентичності”).

Перша доповідь конференції стосувалася передусім лексикографічних питань та частково комп’ютерної лінгвістики. У доповіді Якуба Колодзейчака *Словник української мови в 20-ти томах як нове лексикографічне видання* було представлено важливість самої лексикографії в лінгвістиці, указано на найважливіші особливості СУМ-11 та СУМ-20, присвячено окрему увагу важливим для всього проекту науковцям: Віталію Макаровичу Русанівському та Марії Михайлівні Пещак. Під час виступу окрему увагу було звернено на елементи комп’ютерної лінгвістики, які використовуються під час праці над словником. Крім того, на цій сесії виявився інтердисциплінарний характер мовознавчих досліджень. У доповідях було висвітлено когнітивний аспект (Дмитро Решетніков *Когнітивні моделі простого речення на матеріалі новітньої воєнної прози*) та глоттодидактичний аспект (Матеуш Вшолек *Викладання польської мови українцям у сучасних умовах*). Окрему увагу було присвячено лінгвософії (Наталя Шарманова *Лінгвософія незламності в новітніх паремійних кліше*) та нейролінгвістичному програмуванню (Ганна Пушкаренко *Техніки нейролінгвістичного програмування як психологічна допомога в умовах війни*). Під час цієї сесії виголошено також такі доповіді: Лілія Колесник *Одиниці з числовими маркерами – хронометр воєнного часу: значення і вплив*, Денис Бабаєв *Військова лексика в українській і польській мовах: контрастивний*

аспект та Марина Усачова *Інтеграційний спектр концепту ЄВРОПА: сучасне бачення українців в умовах війни*.

Наступна сесія стосувалася літературознавства, а всі запропоновані доповіді глибше розкривали тему конференції. Аспект війни висвітлювався в таких доповідях: Марія Русановська *Травматичний досвід війни: жіночі голоси* (на матеріалі поетичних збірок Ірини Мулярчук, Катерини Міхаліциної та Любові Якимчук із видавничої серії „Перед лицем війни”), Ярослава Примаченко *Авторські голоси українських письменників у збірці „Воєнний стан”*, Олена Рижанкова *Концепт війни в романі Олександра Михеда „Котик, Півник, Шафка” як спроба осмислення трагічного досвіду України*, Вероніка Ільчук *Художня інтерпретація війни в повісті „Чорне сонце” Василя Шкляра*, Анастасія Федорняк *Феномен зруйнованого міста: візія Галини Пагутяк у воєнних реаліях українського сьогодення*, Катерина Бондар *Наративна стратегія воєнної прози Світлани Талан*, Олександра Прокопенко *„Голос Бога” в ліриці поетів-комбатантів*.

Другий день конференції почався з виступів, які стосувалися передусім питань медій та дискурсу. Три доповіді мали зв'язок із політичним контекстом: перша – Миколи Петриги *„Український тиждень” о embargo Unii Europejskiej na import rosyjskich paliw kopalnych (analiza językowa wybranych artykułów z 2022 roku)* та дві, які стосувалися промов Президента України Володимира Зеленського, – Тетяна Куртекова *Прецедентні феномени у промовах Володимира Зеленського періоду російської окупації* та Аліна Новохатько *Функційно-прагматичний аспект використання стилістичних тропів і фігур у промовах Володимира Зеленського періоду російської окупації*. Дві доповіді торкалися передусім питань медій та дискурсу: Вікторія Митько *Структура лексико-семантичного поля на позначення концепту „російсько-українська війна”* (на матеріалі ЗМІ) та Дарія Скрипка *Вербалізація концептуальної опозиції „захисник – ворог” у сучасному українському публіцистичному дискурсі*. Окрему увагу було присвячено проекту підтримки для громадян України, які приїхали до Польщі після повномасштабного вторгнення Росії, у доповіді Філіпа Межви *Projekt „Klett dla Ukrainy”*.

Під час останньої сесії було розглянуто три основні питання: війна, національна ідея та дискурси ідентичності. Більшість доповідей включала літературний та поетичний аспект: Ірина Смаровоз *Художня трансформація концептів „свій – чужий”* (за новелами Ірини Феофанової), Радислав Чібісов *Голоси (з) війни: минуле і сьогочасне (література як приклад незламності)*, Аліна Чумаченко *Образ України і процес консолідації нації в романі С. Процюка „Під крилами великої Матері. Ментальний Майдан”*, Анна Пугач *Інтерпретація війни засобами чужого мовлення крізь призму гендерного аспекту в романі Тамари Горіха Зерня „Доця”*, Уляна Ірха *Сучасна поезія спротиву: художній простір*. В одній із доповідей основну увагу було звернено не на художній аспект, а на національну ідею – Рафал Берило *Komunikacja polityczna ukraińskiej idei narodowej: przestrzeń starych i nowych narzędzi budowania narodu*.

Після кожної з доповідей учасники конференції мали нагоду поставити запитання доповідачам, а наприкінці сесій відбувалася загальна дискусія.

У рамках цієї конференції виступи приготували молоді дослідники, які репрезентували один польський університет (Варшавський університет) та п'ять українських університетів (Криворізький державний педагогічний університет, Хмельницький національний університет, Львівський національний університет ім. І. Франка, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна).

Доповіді, які пролунали під час цієї конференції, були актуальними, підкресливали важливість аспекту війни та водночас демонстрували міждисциплінарність сучасних наукових досліджень. Сама ідея конференції, тобто залучення молодих українців різних університетів Польщі та України до запрезентування своїх міркувань та результатів досліджень, матиме велике значення для подальших українознавчих студій.

Дякуємо всім доповідачам за якісні виступи та бажаємо успіхів у подальших наукових дослідженнях!

Окрему подяку за організацію конференції складаємо організаційному комітету. Склад комітету: проф. UW Ірина Кононенко, проф. UW Світлана Романюк, д-р Катажина Якубовська-Кравчик, д-р габ. Марта Замбжицька, д-р Оксана Пшибиш, д-р Марта Санєвська, д-р Себастьян Делура.

Якуб Колодзейчак – студент п'ятого курсу україністики з англійською мовою, кафедра україністики Варшавського університету.

Матеуш ВШОЛЕК, Mateusz WSZOLEK

Варшавський університет, Польща
University of Warsaw, Poland
e-mail: mateuszwszolek5@gmail.com

Звіт про проведення міжуніверситетської наукової сесії молодих учених. Проєкт „Українська література і культура в антропологічній перспективі ”

Report on the Interuniversity Scientific Session of Young Scientists. Project “Ukrainian Literature and Culture in Anthropological Perspective”

The report describes a scientific session of young scientists within the framework of the international cooperation between Lviv and Warsaw universities. The conference was divided into two parts, the first part took place on 25 May and the second one on 16 December 2023. This report presents the main organisers of the session and the participants as well as the topics of their presentations in both parts. The substantive content of each presentation is described consecutively with each of the authors.

Keywords: University, conference, Lviv, Warsaw, literature, literary studies

Звіт присвячено проведенню наукової сесії молодих учених у межах міжнародної співпраці Львівського та Варшавського університетів. Конференція була поділена на дві частини, перша частина відбулася 25 травня, а друга – 16 грудня 2023 року. У звіті представлено головних організаторів сесії та учасників, а також теми їхніх виступів у обох частинах. По черзі описано суттєвий зміст кожної презентації з указанням авторів.

Ключові слова: університет, конференція, Львів, Варшава, література, літературознавство

Науковий проєкт кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського університету, реалізований спільно з кафедрою україністики Варшавського університету, було поділено на дві частини: перша

відбулася 25 травня 2023 року, а друга – 16 грудня 2023 року. Заходи організовано в рамках міжнародної університетської співпраці та під гаслом „Українська література і культура в антропологічній перспективі” під керівництвом проф. О. Галети і д-р. К. Якубовської-Кравчик. Учасниками конференції були магістранти кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, а також студенти кафедри україністики Варшавського університету. У першій частині наукового заходу молодих учених брало участь 8 доповідачів, які у формі презентацій представляли свої дослідження у сфері української художньої літератури, характеризуючи напрямки розвитку, загальні тенденції та взаємодії між українською та польською літературами. У другій частині, яка відбулася 16 грудня, узяло участь 11 студентів.

У першій частині брали участь із доповідями:

1. А. Ткаченко, *Література Майдану та війни: антропологічна перспектива*;
2. К. Пастушка, *Графічний роман як актуалізація класичної літератури (на прикладі адаптації „Герой поневоли” І. Франка)*;
3. О. Гордій, *Антропологічна перспектива роману Горіха Зерня „Доця” як добротного зразку літератури про війну*;
4. Р. Каршневич, *Образ місця як ізольованої реальності в книзі есеїв С. Асеева „В ізоляції”*;
5. М. Русановська, *2022: травма в поезії війни (на прикладі українсько-польської збірки К. Міхаліцної „Голоси”)*;
6. М. Вшолек, *Специфіка українських перекладів віршів Я. Бжехви*;
7. С. Пугач, *Голос після 24 лютого: антропологічна перспектива антології „Війна 2022”*;
8. М. Гжегорчик, *Пісня як літературний жанр. Сучасні інтерпретації фольклорних мотивів на прикладі пісень Шум гурту GO_A, 1944 Джамали та Wild dances Руслани*.

Наукова сесія почалася з виступу А. Ткаченко, яка розповідала слухачам про *Хроніку відчуттів* – книгу, що містить особисту реакцію авторів Т. Прохаська, І. Ципердюка, Ю. Андруховича, С. Жадана та Ю. Винничука на події, які відбувалися під час Євромайдану та Революції гідності. Відгуки та історії цих авторів зібрав в антологію В. Карп'юк. А. Ткаченко представила шляхи інтерпретації та сприймання літератури. Дуже відомий твір І. Франка *Герой поневоли* у новій, графічній адаптації, проаналізувала К. Пастушко, звертаючи увагу на важливу роль української традиційної літератури та зіставлення її з сучасною формою представлення історії у графічній формі. Доповідачка проаналізувала канон української літератури, а особливу увагу звернула на структуру твору та способи представлення авторської думки. О. Гордій говорила про функцію прямих свідчень та процес трансформації людини у воїна на основі книжки Тамари Горіха Зерня *Доця*. Вона підкреслила, що твір є одним із багатьох прикладів літератури, яка торкається теми війни. Р. Каршневич

на основі есеїв С. Асеева *В ізоляції* показав, що відбувається у свідомості людини, яку ізолювано, як ізоляція впливає на самопочуття та як зображено культурну ідентичність в умовах війни та окупації. Доповіді М. Русановської і М. Вшолка були зосереджені на міжмовних відносинах української та польської мов на основі художніх творів. М. Русановська підняла тему травматичного досвіду війни, емоційного переживання подій та внутрішніх відчуттів у поезії К. Міхалічної *Голоси*, зокрема спираючись на вірш *Травми зацілілого*. Авторка звернула увагу на ситуацію, у якій авторам довелося писати їхні твори, а також на те, як це вплинуло на зміст віршів. М. Вшолек, спираючись на свої наукові дослідження, здійснив порівняльний аналіз віршів польського письменника Я. Бжехви з його перекладами українською мовою. Доповідач визначив зіставні аспекти перекладів, проаналізував вибрані вірші та їх переклади українською мовою, беручи до уваги еквівалентність та міжмовну омонімію. Відображення структури й побудови світу та встановлення місця людини у світі показала С. Пугач на підставі видання *Війна 2022*. Вона пояснила процес переосмислення позиції людини та поміркувала, як художні твори впливають на емоційний досвід. Останній учасник літньої сесії наукового проєкту М. Гжегорчик представив учасникам відображення української фольклорної культури і традиції у піснях на прикладах музичних творів, із якими Україна виступала на Міжнародному пісенному конкурсі *Євробачення*. Він підкреслив, що протягом часу традиція та форма переказу у піснях українських репрезентантів зазнавала змін.

Друга частина міжуніверситетської наукової сесії молодих учених відбулася 16 грудня 2023 року.

У другій частині брали участь:

1. К. Венедіктова, *Зображення українського села XIX століття: на основі віршів Т. Шевченка „Село”, „Садок вишневий коло хати” та драми І. Котляревського „Наталка Полтавка”*;
2. В. Ковблюк, *Соціокультурні аспекти повісті „Кайдашева сім'я” І. Нечуя-Левицького: взаємодія людини та середовища*;
3. М. Бялобжевська, *Антропологічний аспект конфлікту поколінь у творі О. Кобилянської „Земля”*;
4. Н. Дубецький, *Антропологічний аналіз міфологічних та культурних елементів у драмі Лесі Українки „Лісова Пісня”*;
5. К. Затула, *Письмо як свідчення: окреслення (зне)цінності людського життя на початку XX століття (на матеріалі поетичних збірок С. Плужника)*;
6. Т. Мостовий, *Природа людини: аналіз збірки Богдана-Ігоря Антонича „Зелена Євангелія” крізь призму стосунків людини зі світом природи*;
7. Л. Лесонін, *Антропологічне окреслення образу України в поемі „У ра на” Ю. Тарнавського*;
8. С. Воськало, *Постколоніальна українська література: на прикладі творів Ю. Андруховича*;

9. Ю. Ванюк, *Антропологічне травматичне коло історії. На матеріалі „Сад Гетсиманський” І. Багряного та „Світлий шлях: історія одного концтабору” С. Асеєва;*
10. С. Паночко, *Виміри материнського болю у романі М. Матіос „Мами”;*
11. В. Дац, *Українська література: антропологічна перспектива книги С. Кузнецової „Драбина”.*

Сесію відкрила своєю доповіддю К. Бенедіктова з аналізом зображення українського села та життя селян на основі драми І. Котляревського *Наталка Полтавка*. Авторка розкрила відтінки побутового життя селян, їхню етику та ідилічний спосіб життя, представлений також у віршах Т. Шевченка *Село* та *Садок вишневий коло хати*. Перетворення романтичних уявлень про село на реалістичний образ побутового життя представив В. Ковблюк, спираючись на твір *Кайдашева сім'я* І. Нечуя-Левицького. Доповідач зацентрував на взаємодії людини та середовища, що є засадничою для поезики повісті. М. Бялобжевська проаналізувала твір О. Кобилянської *Земля*, звертаючи увагу на розкриття проблеми конфлікту поколінь, яка залишається універсальною. Н. Дубецький розповідав про перший український твір фентезі *Лісова пісня*, написаний Лесею Українкою. Автор презентації говорив про поєднання міфічних та культурних елементів у драмі. К. Затула доповіла про поезію Є. Плужника на матеріалі його поетичних збірок, зосереджуючись на письмі як формі свідчення та окреслення (зне)цінності людського життя в суспільстві початку ХХ ст. Т. Мостовий проаналізував внутрішні почуття людини, єдність живого й неживого та ставлення людини до природи на підставі поетичної збірки *Зелена Євангелія* Богдана-Ігоря Антонича. Доповідач згадав про вираження автором поетичної збірки багатокольорових, звукових описів представленого світу. Розгляд образу України в поемі Ю. Тарнавського *У ра* на запрезентував Л. Лесонін, який чітко вказував на зміни в українському літературному просторі після розпаду Радянського Союзу. Порушене питання продовжила розкривати С. Воськало, яка запропонувала свій погляд на вибрані твори Ю. Андруховича, які репрезентують постколоніальну українську літературу. У презентації з'явилися такі твори Ю. Андруховича, як *Московіада* та *Таємниця*. Травматичний досвід людини на підставі аналізу роману І. Багряного *Сад Гетьманський* і твору С. Асеєва *Світлий шлях: історія одного концтабору* зробила Ю. Ванюк у доповіді про травматичне коло історії. С. Паночко у своїй доповіді розповідала про стосунки матері з дитиною, образ материнського страждання на підставі твору М. Матіос *Мами*. Зимову сесію наукового проєкту завершила В. Дац з виступом, у якому представила антропологічну перспективу та травму воєнних часів у книзі С. Кузнецової *Драбина*.

Організація наукових, міжнародних конференцій дозволяє магістрантам та молодим ученим увійти у світ наукових студій. Учасники мають можливість запрезентувати власні наукові дослідження і представити свої думки та погляди більшій аудиторії. Вищезгадані презентації чітко показують важливість різних

жанрів української літератури не лише для українців, але також для поляків, які хочуть розширити свої знання про канон українських художніх творів. Зважаючи на кількість доповідачів, можна сказати, що молоді люди цікавляться творами різних часів: від шевченківської традиційної поезії до сучасних графічних романів. Виступи підтверджують, що доповідачі шукають спільне та відмінне між польською та українською мовами. Співпраця університетів відкриває широкі можливості проведення подібних наукових заходів у майбутньому для поширення та просування української літературної культури та традицій.

Вшолек Матеуш – студент п'ятого курсу україністики з англійською мовою, кафедра україністики Варшавського університету.

ЗИНАЇДА КОСИЦЬКА, Zinaida KOSYTSKA

Instytut Historii Sztuki, Folklorystyki
i Etnografii im. M. Rylskiego
Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk
Institute of Art History and Folkloristics
and Ethnography. M. Rylski
Ukrainian National Academy of Sciences
ORCID: 0000-0002-6416-5037
e-mail: zinaida.kosytska@gmail.com

Marta ZAMBRZYCKA

Uniwersytet Warszawski
University of Warsaw
ORCID 0000-0002-2123-8531
e-mail: m.e.zambrzycka@uw.edu.pl

Międzynarodowa konferencja naukowa z okazji 70-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego „Tradycje i wyzwania studiów ukrajinistycznych we współczesnym świecie” (15-16 czerwca 2023, Warszawa)

**International Scientific Conference on the occasion of the
70th anniversary of the Department of Ukrainian Studies of the
University of Warsaw “Traditions and Challenges of Ukrainian
Studies in the Modern World” (15-16 June 2023, Warsaw)**

Sprawozdanie dotyczy przebiegu Międzynarodowej Konferencji Naukowej z okazji 70-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego, która odbyła się w dniach 15-16 czerwca 2023 roku z okazji obchodów 70-lecia Katedry Ukrainistyki. Motywem przewodnim konferencji były zagadnienia związane z tradycjami oraz wyzwaniami studiów ukrajinistycznych wobec przemian współczesnego świata.

Słowa kluczowe: Katedra Ukrainistyki, konferencja, badania ukrajinoznawcze, sztuka, język, literatura, dydaktyka

The report concerns the course of the International Scientific Conference on the occasion of the 70th anniversary of the Department of Ukrainian Studies at the University of Warsaw, which took place on 15-16 June 2023 on the occasion of the 70th anniversary of the Department of Ukrainian Studies. The main theme of the conference were issues related to the traditions and challenges of Ukrainian studies in the face of the changes in the modern world.

Keywords: Department of Ukrainian Studies, conference, Ukrainian studies, art, language, literature, teaching

15-16 czerwca 2023 roku odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Tradycje i wyzwania studiów ukrainistycznych we współczesnym świecie”, zorganizowana z okazji 70-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego – najstarszego ośrodka ukrajinoznawczego w Polsce (założonego w 1953 roku). Podczas obrad omawiane były zagadnienia związane z wyzwaniami stojącymi dziś przed ukrajinoznawstwem akademickim oraz kwestie zmian zachodzących współcześnie w badaniach ukrajinoznawczych.

Konferencja miała charakter hybrydowy, część obrad odbywała się stacjonarnie w nowoczesnym budynku Lingwistyki Stosowanej przy ulicy Dobrej 55 w Warszawie, część zaś w trybie zdalnym, który był przewidziany dla uczestników z Ukrainy ze względu na sytuację wojenną. Uczestnicy konferencji przyjechali z wielu miast Polski i Ukrainy (tę ostatnią reprezentowali goście z Kijowa, Lwowa czy Sum, które – położone 30 km od wschodniej granicy jest dziś częstym celem rosyjskich obstrzałów) a także z innych państw, w tym z Czech, Chorwacji, Słowacji i USA.

Otwarcie konferencji miało uroczysty charakter. Gratulacje z okazji rocznicy złożył ambasador Ukrainy w Polsce Wasyl Zwarycz. Podkreślił on znaczny wkład warszawskiej ukrainistyki w rozwój stosunków polsko-ukraińskich i złożył podziękowania pracownikom Katedry za wkład w rozwój badań naukowych nad ukraińskim językiem, historią, kulturą i literaturą w Polsce. Kierownik Katedry Ukrainistyki, dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk również złożyła podziękowania pracownikom, a w swoim przemówieniu naświetliła ich dorobek naukowy nagromadzony przez 70 lat istnienia Katedry. Skupiając się przede wszystkim na osiągnięciach ostatniego dziesięciolecia zaprezentowała szereg wydań monograficznych, podręcznikowych oraz periodyków naukowych wydawanych w Katedrze Ukrainistyki.

Posiedzenie plenarne rozpoczęło się referatem Oleny Halety, dotyczącym *Słownika wojny* Ostapa Slywyskiego, kolejny referat, wygłoszony przez Ałę Jarową poruszał kwestię dezinformacji w europejskim dyskursie dotyczącym Rosji. Jarosław Poliszczuk opowiedział o doświadczeniach i horyzontach polskiej ukrainistyki literacko-kulturowej, a Natalia i Bohdan Tycholozowie przybliżyli słuchaczom frankoznawstwo jako dziedzinę ukrainistyki i sławistyki. Referat Hanny Dydyk-Meusz dotyczył kwestii normy i uzusu językowego, zaś w ostatnim wystąpieniu wygłoszonym przez Jurija Szewczuka z Uniwersytetu Kolumbia pojawiła się kwestia anglicyzmów we współczesnym języku ukraińskim.

Podczas kolejnych 17 sekcji naukowcy omawiali różne zagadnienia związane ze współczesnymi badaniami ukrajinoznawczymi. Silną reprezentację miał Instytut Historii Sztuki, Folklorystyki i Etnografii im. M. Rylskiego Ukraińskiej Narodowej Akademii Nauk (13 referatów zaprezentowali między innymi: Tetiana Kara-Wasylewa, Zinaida Kosytska, Larysa Wahnina, Hałyna Bondarenko, Natalia Lytwynczuk, Olena Czebaniuk, Andrij Bacwin). Sekcje zostały podzielone na grupy tematyczne związane z literaturoznawstwem, kulturoznawstwem i językoznawstwem. We wszystkich grupach tematycznych dominowała tematyka współczesna, w mniejszym lub większym stopniu związana z rosyjską agresją na Ukrainę i jej skutkami w przestrzeni kultury, języka, nauki i przyszłego rozwoju badań ukrajinistycznych na świecie.

Niezwykle ważne i aktualne zagadnienia omawiane były na moderowanej przez Switłanę Romaniuk i Natalię Kondratenko sesji pt. „Przestrzeń medialno-dyskursywna współczesnej Ukrainy”. Uczestniczki tej sesji (poza moderatorkami: Larysa Kolibaba, Natalia Pidubna, Nina Danyluk, Adriana Czuczvara, Oleksandra Antoniw) pochyliły się nad zagadnieniem dyskursu politycznego, językowym obrazem wojennego świata oraz zmianami zachodzącymi w przestrzeni językowej pod wpływem dramatycznych wydarzeń wojennych). Również literaturoznawcy nie uciekali od najbardziej palących kwestii, koncentrując się na wyzwaniach, jakie wojna niesie literaturze i kulturze ukraińskiej w ogóle (referaty Oksany Puhońskiej, Olhy Harlan i innych). Wśród tematów literaturoznawczych pojawiały się też te związane z literaturą gatunkową wobec wyzwań współczesności (Sofija Filonenko), a także odnoszące się do europejskiego kontekstu, w którym literaturę ukraińską należy rozpatrywać (Lidia Stefanowska i Ludmyła Siryk). Ważne były też tematy międzyetniczne w tym ukraińsko-żydowskie i polsko-ukraińskie paralele literackie (Ryszard Kupidura, Adriana Amir).

Literaturoznawcy zaprezentowali bardzo szerokie spektrum tematów: Olha Harlan opowiedziała o toposie stolicy, ukazując go w kontekście zmian, jakie w obraz miasta wprowadza sytuacja wojny, zaś Oksana Zelińska poruszyła zagadnienie języka dziecięcego w tekście literackim, a Anna Horniatko-Szumyłowycz, moderatorka jednej z sesji literaturoznawczych, zaprezentowała referat o twórczości Wasyla Tkaczuka. Wśród tematów literaturoznawczych były również takie, które dotyczyły literatury dawnej (Dawid Bzorek) oraz związane z kwestiami współczesnego przekładoznawstwa (goście z Chorwacji: Daria Pawleszen, Anna Dugandzic, Jergović Pavao). Iryna Smarowoz pochyliła się zaś nad polską i ukraińską prozą kobiecą. Do tematyki feministycznej nawiązała także Nadia Hajewska, zaś Olena Małanij zaproponowała całkiem inne spojrzenie, wygłaszając referat o dyskursie maskulinistycznym w ukraińskiej literaturze. O nowych wyzwaniach, które przed literaturą współczesną postawiła wojna mówiły Iuliana Szynekaryk (referat *Wojna i dzieci: wydawnictwa literackie podczas pełnej rosyjskiej inwazji na Ukrainę*) i Uliana Fedoriw, która zachęcała do refleksji nad poszukiwaniem nowego języka literackiego, za pomocą którego możliwe jest przekazanie traumatycznego doświadczenia. O literaturze dziecięcej mówiła także Tetiana Kaczak. Literaturoznawcy poruszali również kwestie związane z procesem

historyczno-literackim, zwracając się ku tematyce biblijnej (Lesia Rewa) i literaturze przełomu XIX i XX wieku (Tetiana Klejmenowa).

Tematyka łącząca szeroko rozumiane badania językoznawcze ze współczesnym kontekstem polityczno-społecznym dominowała również na przeprowadzonej online sesji „Konsolidacja i konflikty współczesnej Ukrainy” (moderatorzy Switłana Romaniuk, Ołena Semenec), na której poruszane były między innymi zagadnienia konfliktu językowego w Ukrainie, dynamiki zmian tożsamości językowej oraz funkcji języka w przestrzeni medialnej.

Na sekcji „Ukraińska kultura w kontekście światowym” Zinaida Kosytska kontynuowała wątek relacji polsko-ukraińskich demonstrując bogato ilustrowany materiał dotyczący muzeum etnograficznego Mariana Pokropka w Otrębusach i jego znaczenie w badaniach sztuki ukraińskiej w Polsce. Uczestnicy aktywnie omawiali zagadnienie ratowania ukraińskiego dziedzictwa kulturowego w warunkach wojny. Ołena Kłymento przedstawiła temat ukraińskiej sztuki garncarskiej i odrodzenia jej tradycyjnych ośrodków prezentując eksponaty z własnej kolekcji, na co pozwoliło spotkanie online transmitowane z domu badaczki. Natalia Studenec omówiła zagadnienie zdobnictwa chat w Ukrainie oraz zmian w nim zachodzących, a Hałyna Istomina zapoznała słuchaczy z dorobkiem naukowo-pedagogicznym Stepana Szewczuka (1944-2020). Maryna Olijnyk przedstawiła referat pt. *Відтворення меморіальної вишитой сорочки Олени Пчілки та Лесі Українки: особливості орнаменту та крою*.

Istotne były też sekcje poświęcone dydaktyce i metodyce nauczania języka ukraińskiego oraz innych przedmiotów ukrainoznawczych, przede wszystkim literatury i kultury. Sesja „Główne kierunki w metodyce wykładania języka ukraińskiego i języków obcych”, moderowana przez Martę Saniewską i Mariję Biławicz, została w całości poświęcona kwestiom językowym. Olha Petryszyna, na przykładzie języka ukraińskiego, poruszyła kwestię bezpieczeństwa językowego w dydaktyce współczesnej, zaś Olha Suchczicka poświęciła swój referat zainteresowaniu nauką języka ukraińskiego widoczną po 24 lutego 2022 roku wśród polskich nauczycieli. O komunikacji międzykulturowej mówiła Maria Biławicz, zaś Renata Botwina i Anna Kizińska opowiedziały o podejściu komunikacyjnym w nauczaniu języków na przykładzie doświadczenia Katedry Ukrainistyki. Anna Antoniuk przedstawiła pomoce dydaktyczne niezbędne w nauczaniu języków obcych. Moderowana przez Hałynę Korbicz i Walentynę Sobol sekcja poświęcona dydaktyce ukrainoznawczej dotyczyła kształcenia ukrainistycznego w zagranicznych ośrodkach naukowych (na przykładach Czech, Polski i Chin). Na sekcji zaprezentowana została również pomoc dydaktyczna – podręcznik skierowany do polskich studentów-literaturoznawców autorstwa Katarzyny Jakubowskiej Krawczyk, Marty Zambrzyckiej i Switłany Kovpik oraz program kursu literatury staroukraińskiej Walentyny Sobol.

Kolejne sekcje, w tym poświęcone wyzwaniom współczesnej lingwistyki, rozwojowi systemu leksykalno-semantycznego języka ukraińskiego oraz ukraińskiemu procesowi historyczno-literackiemu zademonstrowały szeroki wachlarz tematów i perspektyw badawczych, które stanowią ważny wkład w rozwój współczesnego

ukrainoznawstwa. Pierwszy dzień konferencji zwieńczyła uroczysta gala w Ogrodzie Botanicznym UW, podczas której uczestnicy wysłuchali recitalu harfowego, uczestniczyli w otwarciu wystawy kijowskiej artystki Albiny Jałozy, a następnie kontynuowali rozmowy podczas bankietu.

